

नेपाल कानून पत्रिका

भाग - ५७

२०७२ वैशाख

अङ्क - १

ने
का
प

२
०
७
२

वै
शा
ख

अ
ङ्क

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext. २५१२ (सम्पादन), २५११ (छापाखाना), २१३१ (विक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.ब.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद सिवाकोटी, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री लक्ष्मीदेवी दाहाल (रावल) प्रतिनिधि, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री नरहरि आचार्य, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री लालबहादुर कुँवर, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री अम्बिकाप्रसाद निरौला

सम्पादन शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री राजन बास्तोला
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
ना.सु.श्री सरस्वती खड्का
ना.सु.श्री अमृत विश्वकर्मा
ना.सु.श्री लक्ष्मण बि.क.
सि.क.श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री कृष्णबहादुर श्रेष्ठ
कार्यालय सहयोगी श्री प्रेमलाल महर्जन

सुपरभाइजर : श्री कान्छा श्रेष्ठ

भाषाविद् : श्री भीमनाथ घिमिरे

विक्री शाखामा कार्यरत कर्मचारी

डि.श्री नरबहादुर खत्री

प्रकाशित सङ्ख्या : २००० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७२... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७२, वैशाख, नि.नं.९३१८, पृष्ठ १

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७२ ... .. १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७२, वैशाख - १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९१० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना, रामशाहपथ, काठमाडौं ।

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	१३१८ पूर्ण नागरिकता सम्बन्धी	महावीर कामैत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> एकजनामात्र न्यायाधीशबाट मुद्दामा सुनुवाइ गरी अन्तिम निर्णय गर्ने संयुक्त इजलासको अधिकारक्षेत्रको प्रयोग हुन सक्तैन । एकजनामात्र न्यायाधीशको ठहर निर्णयलाई संयुक्त इजलासको अन्तिम निर्णय मान्न नमिल्ने र त्यस्तो एकजनामात्र न्यायाधीशको ठहर निर्णय क्रियाशील हुन नसक्ने । 	१
२.	१३१९ विशेष उत्प्रेषण/ परमादेश	विकल्प राजभण्डारीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> राज्यद्वारा आफ्नो नीतिगत व्यवस्थाअन्तर्गत बनाइएको कानूनले समाजको परम्परा, रीतिरिवाज, संस्कृति र व्यवहारलाई पनि ध्यान राख्ने हुँदा राज्यले समाजका कस्ता प्रकारका परम्परा, रीतिरिवाज, संस्कृति र व्यवहारलाई कानूनी व्यवस्थामार्फत् मान्यता दिने र कस्तोलाई नदिने भन्ने कुरा राज्यको नीतिगत विषयभित्र पर्ने कुरा हो । कानूनमा निहित त्यस्ता प्रकारका नीतिगत प्रश्नको औचित्यमा अदालतले आफ्नो असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी न्यायिक पुनरावलोकनको रोहबाट हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने । 	१०
३.	१३२० विशेष उत्प्रेषण/ परमादेश	राजेन्द्र दुलाल विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> समानताको हकलाई यथार्थमा अनुभूति गराउनको लागि समान अवस्था र परिस्थितिका नागरिकहरूबीच समान व्यवहार र असमान अवस्था र परिस्थितिका नागरिकहरूबीच असमान व्यवस्था गर्नुपर्ने गरी सकारात्मक विभेद र तार्किक वर्गीकरणको सिद्धान्तबमोजिम राज्यले आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्नुपर्ने हुन आउने । 	१७

४.	<p>९३२१</p> <p>विशेष</p> <p>उत्प्रेषण / परमादेश</p>	<p>उदयराज पौड्याल</p> <p>विरुद्ध</p> <p>नेपाल सरकार</p>	<ul style="list-style-type: none"> सरूवा नीति व्यवस्थापन गर्नको लागि निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६ (१५) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सरूवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ बनाई सोबमोजिम कर्मचारी सरूवा गर्न लिएको प्रशासनिक नीतिगत व्यवस्थाबाट कुनै पनि कानूनी हक एवम् संविधानप्रदत्त हकमा अनुचित बन्देज लगाएको अवस्था नहुँदा सरूवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ को दफा ३ र सोको अनुसूची ३, दफा ४ को उपदफाहरू (२), (३) र (४) एवम् दफा ९ मा भएका व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१), १८(१) र ३०(१), निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ को उपदफा (१) र (३), निजामती सेवा नियमावली, २०५० को उपनियम ३६(१५), ३९ र अनुसूची १६ सँग बाझिएको नदेखिएकाले निवेदकले बदर माग गरेको सरूवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ का उपर्युक्त प्रावधानहरू बदर गरिरहन नपर्ने। 	२९
५.	<p>९३२२</p> <p>विशेष</p> <p>उत्प्रेषण / परमादेश</p>	<p>अधिवक्ता अनन्त कार्की</p> <p>विरुद्ध</p> <p>नेपाल सरकार</p>	<ul style="list-style-type: none"> मोही र जग्गाधनीबीचको विवाद टुङ्गो लगाउन समयसमयमा म्याद थप गर्ने वा सूचना प्रकाशित गर्ने कार्य पनि भइआएको देखिएको र जग्गा बाँडफाँट गर्ने म्याद व्यतीत हुँदा मोही र जग्गाधनीको हैसियत तथा हकमा कुनै प्रतिकूल असर पार्ने अवस्था नहुँदा सोही कारणबाट हक गुम्न गएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन। मोही हकको समाप्ति हुने वा मोहीको हैसियतले जग्गा जोत्न नपाउने भन्ने कुनै किसिमको बन्देज लगाएको देखिन आउँदैन। यस्तो स्थितिमा 	३६

			सम्पत्तिको हकलाई कुण्ठित तुल्याएको भन्ने निवेदकको दावी संविधानसम्मत छ भन्न नमिल्ने ।	
६.	९३२३ संयुक्त निर्णय दर्ता बदर हक कायम	गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय विरुद्ध राम मुकुन्द महर्जनसमेत	<ul style="list-style-type: none"> सर्भे नापीको कैफियतमा राजगुठीको जग्गा भनी व्यहोरा उल्लेख हुँदा सोहीमात्र आधार हक प्राप्त गर्ने स्रोत हुन सक्तैन । फिल्डबुकको कैफियतमा उल्लेख भएको व्यहोरालाई अन्य प्रमाणले पुष्टि गरेको हुनुपर्दछ । उक्त फिल्डबुकमा उल्लेख भएको व्यहोराको आधार के हो भनी पुनरावेदक पक्षबाट कुनै प्रमाण पेस भएको छैन । यस अदालतबाट पटकपटक भएको आदेशबाट मालपोत कार्यालय र नापी कार्यालयलाई फिल्डबुकमा राजगुठी भनी उल्लेख भएको व्यहोरा के कुन आधार र निर्णयबाट गरिएको भनी बुझिएकामा सो सम्बन्धमा कुनै आधार वा निर्णय भएको भनी खुलाइएको देखिँदैन । विवादित जग्गाको नापीको फिल्डबुकको कैफियतमा हरिसिद्धि भवानी गुठी दर्ता भनी उल्लेख भएको एकमात्र आधारमा विवादित जग्गा राजगुठीको भएको मान्न नमिल्ने । 	४३
७.	९३२४ संयुक्त निर्णय बदर हक कायम	बालकृष्ण श्रेष्ठ विरुद्ध श्यामकृष्ण श्रेष्ठ	<ul style="list-style-type: none"> आफै साक्षी बसेको शेषपछिको बकसपत्रको लिखत बदर गरिपाउँ भनी दावी गर्न वादीले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ बमोजिम नमिल्ने हुँदा सो शेषपछिको बकसपत्रको लिखतका आधारमा भएको भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको निर्णय बदर गर्न मिल्ने अवस्था र स्थिति नहुने । 	५२
८.	९३२५ संयुक्त मोही नामसारी	गोविन्दहरि अमात्य विरुद्ध शिवनारायण चौधरीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ दफा २६ को उपदफा (१) को कानूनी व्यवस्था जग्गाधनीले पत्याएको मोहीको एकाघरको हकदारको नाममा मोही नामसारी गर्नुपर्ने भन्ने हो । प्रतिवादीले जग्गाधनीको 	५८

			<p>तर्फबाट वादी शिवनारायण चौधरीलाई मोहीमा नपत्याएको भए तापनि साविक मोहीको मृत्युपछि यिनै वादीले जग्गा कमाई कुत बालीबापत रकम धरौट राखेको अवस्थामा वास्तविक जोताहाको नाममा नामसारी गर्न इन्कार गर्दा सो कानूनी व्यवस्थाको अर्थ र परिभाषा निष्क्रिय हुन्छ । कानूनका व्यवस्थाको अर्थ र परिभाषालाई निष्क्रिय हुने गरी अदालतले व्याख्या गर्न मिल्दैन । अदालतले सन्दर्भ र परिप्रेक्ष्यको आधारमा कानूनको उद्देश्य, परिणाम र भावनामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी व्याख्या गर्नुपर्ने ।</p>	
९.	<p>९३२६ संयुक्त बन्दीप्रत्यक्षीकरण</p>	<p>विजयराज निरौला विरुद्ध प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल, काठमाडौंसमेत</p>	<ul style="list-style-type: none"> अदालतको आदेशलाई छल्ने वा कुनै किसिमले प्रभावहीन गराउने नियतले अदालतलाई झुठो जवाफ दिने कार्य अनुचित र पदीय कर्तव्य र दायित्वबाहिरको कुरा भएको र यस्तो झुठ्ठा र असत्य जवाफ दिने अधिकारीलाई अदालतले अदालतको अवहेलनामा सजाय गर्न वा विभागीय कारवाहीको लागि सम्बन्धित सरकारी कार्यालयलाई लेखी उपयुक्त आदेश दिन सक्ने कानूनी व्यवस्था सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३९ मा रहेको हुँदा पक्राउ परेको मिति, कारण र अवस्थालाई लुकाई बदनियतसाथ असत्य व्यहोरा लेखी लिखित जवाफ पठाउने कार्यसमेत बदनियतपूर्ण हुने भएकाले अब आयन्दा त्यस्तो हुन नदिनेतर्फ सचेत रहन हिरासतमा राख्ने अख्तियारप्राप्त अधिकारीको दायित्व र कर्तव्यसमेत हुन आउने । 	६४

१०.	९३२७ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	सन्तोष बस्नेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> वारदातमा यी प्रतिवादी र मृतकबीच पूर्व रिसइबि रहेको वा मृतकलाई जोखिमी हतियारले प्रहार गरी जानीजानी मनसायपूर्वक कर्तव्य गरी मारेको अवस्था देखिँदैन । मृतकलाई यी प्रतिवादीले सम्झाउन खोज्दा उल्टै निहुँ खोजी प्रतिवादीलाई नै मृतकले कुट्न खोजेकाले उसै मौकामा रिस उठी प्रतिवादीले हातले मृतकलाई धकेलिदिँदा मृतकको टाउको टेबलमा ठोक्किन पुगी चोट लागी निजको मृत्यु भएको अवस्था देखिन आएकाले प्रस्तुत वारदातमा ज्यानसम्बन्धीको महलको १३ (३) नं आकर्षित हुने न भै ऐ महलको १४ नं. मा वर्णित आवेश प्रेरित हत्याअन्तर्गतको देखिन आउने । 	७५
११.	९३२८ संयुक्त वन पैदावार नोक्सान	नेपाल सरकार विरुद्ध लेखराज डाँगीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> पुनरावेदन गर्न पाउने हक कानूनी हक भएकाले मुद्दाका सम्बन्धित पक्षलाई कानूनबमोजिम पुनरावेदन गर्नु भनी कुनै पनि माध्यमबाट जारी गरिएको म्याद सम्बन्धित पक्षले प्राप्त गरेको छ भने सोही मितिबाट पुनरावेदन गर्ने म्याद सुरु हुन्छ । म्याद जारी नगरिएको अवस्थामा सम्बन्धित पक्षले अर्को माध्यमद्वारा फैसलाको नक्कल लिएको छ भने सो नक्कल लिएको मितिबाट पुनरावेदन म्याद सुरु हुने हुँदा पक्षले पहिला कुन माध्यमबाट जानकारी पाएको छ त्यसबाट नै पुनरावेदन गर्ने दिनको गणना हुने । 	८३
१२.	९३२९ संयुक्त ठगी	दयाप्रसाद घिमिरे विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> कुनै एक पक्षले मात्र दोहोरो सुविधा पाउने गरी फैसला हुनु न्यायसङ्गत हुने नदेखिएकाले सो बिगो भराइदिनुपर्ने अवस्था नहुँदा जग्गा फिर्ता भैसकेको अवस्थामा हकवालालाई बिगो भराइदिने ठहराएको र बिगोको दामासाहीले 	९९

			जरिवाना गर्नुपर्नेमा जनही बिगोबमोजिम जरिवाना हुने ठहराएको हदसम्मको फैसला मिलेको देखिन नआउने ।	
१३.	९३३० संयुक्त अंश	सन्तराम कुर्मी विरुद्ध राजकुमार कुर्मी	<ul style="list-style-type: none"> राजकुमारका दाजु रामलखन के भए त, निजको विवाह भयो भएन, निजबाट सन्तान जन्म्यो जन्मेन जस्ता यावत कुरालाई प्रतिवादीले लुकाउन दबाउन खोजेको स्थिति छ भने अर्कोतिर वादी आफू निजै रामलखनको छोरा भएको भनेर सरजमिन र मतदाता नामावलीलगायतका निश्चयात्मक प्रमाणका साथ उपस्थित भएको स्थिति विद्यमान छ । प्रतिवादीको भ्रामक अनि ठाउँठाउँमा शृङ्खलाको कडी खुस्केको निजको सन्देहास्पद अभिकथनलाई आधार बनाई वादीलाई बाबु आमाको अत्तोपत्तो नभएको अवैध व्यक्ति भन्नु कदापि मनासिब नहुने । 	९१२
१४.	९३३१ संयुक्त उत्प्रेषण	प्रमोदराज पन्त विरुद्ध काठमाडौं जिल्ला अदालत, बबरमहल, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनामा निवेदकको बाबुको नाम उल्लेख नभएको अवस्थामा निजले सो म्याद सूचना आफ्नो हो कि भनी बुझ्न सक्ने अवस्था हुन्थ्यो होला तर प्रस्तुत निवेदनमा विवादमा आएको त्यो सूचना म्याद बाबुको नाम उल्लेख नभएको मात्र होइन अपितु नाम नै गलत उल्लेख भएको स्थिति छ । अरु नै व्यक्ति देव पन्तको छोरा आफू नभएकाले निजले उक्त सूचना म्याद आफ्नो हो भनी सोच्ने वा बुझ्न सक्ने अवस्था पनि रहेन । बाबुको नाम गलत उल्लेख गरी गोरखापत्रमा प्रकाशित गरिएको सूचना वा म्यादलाई रीतपूर्वकको म्याद तामेल भयो भन्न नमिल्ने । 	९२१

१५.	९३३२ संयुक्त जालसाजी	जयप्रकाश राय यादव विरूद्ध रामदेव महला	<ul style="list-style-type: none"> सरकारी कार्यालयमा रहने कागज वा सरकारी कर्मचारीको मिलेमतोमा जालसाज व्यहोराबाट तयार गरिएको भनिएको कागज त्यस्तो कर्मचारीको पहिचानबिना कसले जालसाज गर्‍यो भनी सहजरूपमा घोषित गर्न सकिने अवस्था नरहने । 	९२८
१६.	९३३३ संयुक्त मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार	गोमा पाँचकोटी विरूद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> कतिपय सङ्गिन प्रकृतिका फौजदारी अपराधमा पीडितले समाजमा बेहोर्नुपर्ने क्षति, अपराधबाट समाजलाई पुग्न जाने असर तथा अपराधलाई निरुत्साहित गर्न राज्यले निर्वाह गर्नुपर्ने नियन्त्रणकारी भूमिकासमेतलाई मध्यनजर गरी प्रमाणको भार (Burden of proof) आरोपित पक्षलाई नै सार्ने गरी कठोर कानूनी व्यवस्था गर्नुपरेको हो । अपराधमा संलग्न पक्ष पेसेवर हुन सक्ने र अपराध बडो योजनाबद्ध एवम् सङ्गठित तरिकाले हुन सक्ने र कतिपय सङ्गठित आपराधिक समूहको संलग्नतामा समेत अपराध हुन सक्ने भएकाले अपराधमा संलग्न पक्ष नै पहिचान गर्न कठिन हुन सक्ने परिस्थितिको आँकलन गरेर विधायिकाले कानूनको निर्माण गरेको हो । प्रमाण सङ्कलनका क्रममा हुन सक्ने कतिपय कमजोरीको फाइदा अपराध गर्ने पक्षलाई नपुगोस् भन्ने नै विधायिकी मनसाय हुने । 	९३३
१७.	९३३४ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	प्रकाश राई विरूद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> प्रतिवादीहरू वारदातमा संलग्न रहेको भनी अदालतसमक्ष लेखाइ नदिएको अवस्थामा वारदातमा अभियुक्तद्वयको संलग्नता रहेको मान्न सकिएन । स्वतन्त्र सबुद प्रमाणहरूबाट अभियुक्तद्वय विरूद्धको अभियोग दावी पुष्टि भएको नदेखिँदा नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरकै आधारमा प्रतिवादीहरू सुनिल 	९४०

			श्रेष्ठ र किरण मोक्तानलाई वारदातमा संलग्न रहेको मानी सजाय गर्न मिल्ने देखिएन ।	
१८.	९३३५ संयुक्त जबर्जस्ती करणी	नेपाल सरकार विरुद्ध यादवप्रसाद घिमिरे	<ul style="list-style-type: none"> एउटा वयस्क र स्वस्थ महिला अथवा पुरुषलाई उहीसरहको महिला अथवा पुरुष एकलैले निजको इच्छाविरुद्ध जबर्जस्ती करणी गर्न सक्ने । पीडितले रोई कराई सङ्घर्ष आदि गरेर प्रतिरोध गर्नुपर्छ । पीडित तथा प्रतिवादीको शरीरमा प्रतिरोधको चिन्ह देखिनुपर्छ भनी पीडितको शरीर र उमेर मात्र हेर्ने दृष्टिकोणलाई मान्यता दिँदैन । पीडितको मानसिक अवस्था र परिवेश पनि हेर्नु आवश्यक हुने । 	१४९
१९.	९३३६ संयुक्त बन्दीप्रत्यक्षीकरण	हरिकुमार लामा विरुद्ध काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालत, धुलिखेलसमेत	<ul style="list-style-type: none"> वैयक्तिक स्वतन्त्रताले कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाको अनुशरण नगरी गरिएको गिरफ्तारी, थुना वा शक्तिको प्रयोगलाई मान्यता दिँदैन । व्यक्तिको त्यस्तो सारभूत अधिकारबाट वञ्चित गर्दा कानूनले तोकेको उचित प्रक्रियाको अनिवार्यरूपमा अनुशरण गर्नुपर्ने हुन्छ । कानूनको प्रक्रिया पूरा नगरी कुनै पनि व्यक्तिको स्वतन्त्रताको अपहरण भएमा गैरकानूनी बन्दीको सिर्जना हुन जाने । 	१७४
२०.	९३३७ संयुक्त उत्प्रेषण	पदमबहादुर कटुवाल विरुद्ध स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग सन्पेन्सन बृज डिभिजन, श्रीमहल, पुल्चोक, ललितपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> दुई फरकफरक विकासअन्तर्गत एउटा निकायको अस्थायी सेवा अवधि अर्को निकायको अस्थायी सेवा अवधिमा जोडी उपदानलगायतको सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने व्यवस्था प्रचलित कानूनमा भएको नदेखिने । 	१८३

यी सारसङ्क्षेप नैकाय प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १३१८

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७९।५।१२।५
०६७-CF-००२५

मुद्दा : नागरिकतासम्बन्धी ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : मोरङ जिल्ला, कटहरी गाविस
वडा नं. ७ बस्ने महावीर कामैत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : नेपाल सरकार, गृहमन्त्रालय, काठमाडौं

- मुद्दामा प्रमाण बुझ्न आदेश गर्नु भनेको विवादित विषयमा ठहर वा अन्तिम निर्णय गर्न सहयोग पुर्याउने प्रमाणको खोजी गर्नु हो । न्यायाधीशले प्रमाण बुझ्न गरेको आदेशलाई न्यायाधीशको रायसहितको अन्तिम ठहर वा निर्णय मान्न मिल्दैन । संयुक्त इजलासका एकजना न्यायाधीशले प्रमाण बुझ्न गरेको आदेशलाई निजको अन्तिम रायसहितको ठहर निर्णय भन्न नमिल्ने र राय बाझिएको भनी अर्थ गर्न पनि नमिल्ने ।
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) को कानूनी व्यवस्था अनुसार पूर्ण इजलासमा मुद्दा पेस हुन संयुक्त इजलासका दुवै न्यायाधीशहरूबाट मुद्दाको निष्कर्ष र परिणाममा भिन्नता हुने गरी आफ्नो रायसहित भिन्नभिन्न

ठहर निर्णय भएको हुनुपर्ने हुन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा एकजना न्यायाधीशले मात्र मुद्दाको निष्कर्ष र परिणाम देखिने आफ्नो रायसहितको ठहर निर्णय गरेको र अर्का न्यायाधीशले निष्कर्षमा पुग्न थप प्रमाणहरू बुझ्ने आदेश गरेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) मा प्रयुक्त भए अनुसार संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूको राय नमिलेको मुद्दा मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- एकजनामात्र न्यायाधीशबाट मुद्दामा सुनुवाइ गरी अन्तिम निर्णय गर्ने संयुक्त इजलासको अधिकारक्षेत्रको प्रयोग हुन सक्तैन । एकजनामात्र न्यायाधीशको ठहर निर्णयलाई संयुक्त इजलासको अन्तिम निर्णय मान्न नमिल्ने र त्यस्तो एकजनामात्र न्यायाधीशको ठहर निर्णय क्रियाशील हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

- प्रस्तुत मुद्दामा संयुक्त इजलासका एकजना न्यायाधीशले ठहर निर्णय गर्नुभएको र अर्को न्यायाधीशले प्रमाण बुझ्नुपर्ने आवश्यकता र कारणसमेत देखाई विभिन्न प्रमाणहरू बुझी पेस गर्नु भनी आदेश गरेको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दा संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूको राय नमिलेको मान्न नमिल्ने र प्रमाण बुझ्न गरेको आदेशबमोजिम नै गर्नुपर्ने हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ बमोजिम पूर्ण इजलासले हेरी निर्णय गर्नुपर्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. १०)

पुनरावेदक/प्रतिवादीको तर्फबाट :

प्रत्यर्थी/वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
रमेश शर्मा पौडेल

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०२९, अड्क ५, निर्णय नं. ६८१, पृष्ठ १३०
- नेकाप २०४४, अड्क २, निर्णय नं. २९९९, पृष्ठ २१६

सम्बद्ध कानून :

- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३

फैसला

न्या. रामकुमार प्रसाद शाह : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान भई संयुक्त इजलाससमक्ष पेस हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भनी भएको आदेशानुसार यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

आफू नेपाल अधिराज्यभित्र जन्मेको र स्थायी बसोवास गरेको भनी झुट्टा विवरण देखाई जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङबाट महावीर कामैतले मिति २०३६।६।१५ मा ना.प्र.नं. ३२९८।०३६ को नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएको हुँदा नेपाली नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १०(३)(क) बमोजिम निज महावीर कामैतले कानूनप्रतिकूल प्राप्त गरेको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्रलाई बदर गरिपाउँ भन्ने कौशल भण्डारीको निवेदन ।

म नेपालमा नै जन्मिएको व्यक्ति हुँदा कानूनबमोजिम जन्मसिद्ध नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएको हुँ । मेरो नागरिकतासम्बन्धी पुराना सबुद प्रमाणहरू आगलागी हुँदा जली नष्ट भएकाले दाखिल गर्न

सक्तिन । मेरो विरुद्धको उजुरी झुट्टा हो भन्ने व्यहोराको महावीर कामैतले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङमा गरेको बयान ।

मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी महावीर कामैत गैरनेपाली नागरिक देखिँदा निजले मिति २०३६।६।१५ मा लिएको नागरिकता प्रमाणपत्र नं. ३२९८ को जन्मसिद्ध किसिम खुलेको नेपाली नागरिकता बदरको लागि सक्कल मिसिल गृह मन्त्रालय पठाउने भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङबाट भएको मिति २०५३।९।२४ को आदेश ।

नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १०(३)(क) मा झुट्टो विवरण वा बयान दिई जन्म वा वंशजको नाताले नेपाली नागरिक हो भनी झुक्याई कसैले नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको कुरा थाहा हुन आएमा नेपाल सरकारले त्यस्तो प्रमाणपत्र रद्द गरी निजलाई नेपाली नागरिकताबाट हटाउन आदेश दिन सक्ने छ भन्ने व्यवस्था भएकाले महावीर कामैतको नागरिकता बदर गर्न मनासिब देखिन्छ । साथै निजले पेस गरेबमोजिम अनुसूची सिफारिस गर्ने सिफारिसकर्ताहरूलाई र निजलाई समेत सोही ऐनको दफा १५ मा उल्लेख भएबमोजिम कारवाहीको लागि निर्णयार्थ पेस भएको टिप्पणी अनुसार त्यस्तो नागरिकता प्रदान गर्ने अधिकृतउपर पनि विभागीय कारवाही चलाउने गरी विशेष सचिवले पेस गरे मुताबिक निर्णयार्थ पेस भएको टिप्पणीलाई मिति २०५४।५।१० मा गृह मन्त्रालयको निर्णयानुसार सदर भएको ।

कौशल भण्डारीको आमा विजयदेवी भण्डारीका नाममा भएका केही जग्गा मैले मोहीको हैसियतबाट जोतभोग गरेको हुँदा मेरो मोही हकबाट वञ्चित गर्ने उद्देश्यले मेराविरुद्ध झुट्टा उजुरी दिई सोही उजुरीका आधारमा नेपालमा जन्मेको जन्मसिद्ध नागरिकलाई बिनासबुद प्रमाण भारतीय भन्दै नेपालको नागरिकता बदर गर्ने गरी भएको गृह मन्त्रालयको

निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दायर भएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा निर्णय टिप्पणीमा प्रमाणमा लिइएको भूमिसुधार कार्यालयमा पेस भएको भनिएको अनुसूचीको १(क) लाई पुनरावेदकले प्रश्न उठाएको स्थिति र निर्णयकर्ताले आधार र कारण उल्लेख नगरी सदरमात्र भनी निर्णय गरेकोलाई न्यायिक मन र विवेक प्रयोग गरी निर्णय भएको भन्न नमिल्ने हुँदा पुनरावेदनमा जिकिर लिएको निर्णय मिलेको नदेखिई फरक पर्ने हुँदा छलफलको निमित्त अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, पाटनलाई सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५८।१२।२७ को आदेश ।

यसमा यस अदालतको आदेशानुसार भूमिसुधार कार्यालय, मोरङको पत्रसाथ प्राप्त भएको अनुसूची १(क) अनुसारको मोहीको नागरिकतासम्बन्धी विवरणको सक्कल भनिएको कागज नयाँ जस्तो देखिन आएकोले सो सक्कल भनी भूमिसुधार कार्यालय, मोरङबाट पठाएको कागज र त्यसमा प्रयोग भएको मसीहरू २०२२ सालको हो होइन एवम् त्यसमा लागेको लाप्चे छाप पुनरावेदक महावीर कामैतको हो होइन सोसमेत कुरा स्पष्ट हुने गरी जाँच गराउन लाग्ने दस्तुर पुनरावेदकबाट लिई जाँच गराई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६०।८।२९ मा आदेश भएकामा सो अनुसार विशेषज्ञबाट जाँच गराई विशेषज्ञको बकपत्र कागजसमेत मिसिलसामेल रहेको ।

भारतमा जन्मेका व्यक्ति यी पुनरावेदकले झुट्टा विवरण दिई नेपालमा जन्मेको भनी जन्मसिद्ध नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको हुनाले निजको नागरिकता प्रमाण बदर गर्ने गरी गृह मन्त्रालयबाट भएको निर्णय नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को

दफा १० को उपदफा (३क) अनुसार कानूनसम्मत नै देखिनाले पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने सक्ने देखिएन । नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयबाट भएको मिति २०५४।५।१० को निर्णय सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६१।१०।२५ को फैसला ।

वि.स. १९९१ सालमा जिल्ला मोरङ, कटहरी गाविस, वडा नं. ५ मा मेरो जन्म भई ऐ. वडा नं. ७ मा बसोवास गरी आएको नेपाली नागरिक हुँ । सोही कुरालाई नै आधार मानी नेपाली नागरिकता ऐन, २००९ को दफा २(क) एवम् नेपालको संविधान, २०१९ को धारा ७(क) बमोजिम स्वतः नेपालको नागरिक रहेको तथ्य स्पष्ट छ । सोही भएको कारण नेपाल नागरिकता ऐन, २००९ को दफा २(क) बमोजिम नेपालमा जन्मेको आधारमा मिति २०३६।६।५ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङबाट जन्मसिद्ध नेपालको नागरिकता प्राप्त गरेको हुँ । म जन्मसिद्ध नेपाली नागरिक भएको हुँदा नेपाली नागरिकता प्राप्त गर्नका लागि झुट्टा विवरण दिई नेपालमा जन्मेको भनी नागरिकता लिनुपर्ने अवस्था नै छैन । यस कुराको पुष्टि मिति २०५३।२।२७ मा कटहरी आर्दश गाविस का स्थानीय भद्रभलाद्मीबाट भएको सर्जमिन र सो सर्जमिनबमोजिम उक्त गाविसबाट मिति २०५३।२।२८ गते निवेदकको जन्म यस कटहरी गाविसको वडा नं. ५ मा भएको भनी सिफारिस गरिदिएको कागजबाट समेत पुष्टि हुन्छ । पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट यसतर्फ पनि ध्यान नदिई अनुसूची १(क) को लगतलाई मात्र आधार मानी मेरो जन्म नेपालमा नभएको र सो सम्बन्धमा झुट्टा विवरण दिई नेपालमा जन्मेको भनी जन्मसिद्ध नागरिकता लिएको भनी म नेपालीलाई नागरिकताविहीन हुने गरी फैसला गर्न मिल्ने होइन किनकि मोही अनुसूची १(क) लगतमा म भारतमा जन्मिएको भनी लेखे लेखाएको भए त्यस्तो व्यक्तिले जानाजान नेपालमा जन्मिएको भनी झुट्टा विवरण दिई

नेपालको जन्मसिद्ध नागरिकता लिने प्रश्न आउँदैन थियो । त्यसैले मैले कुनै पनि गैरकानूनी नगरेको प्रष्ट छ । राज्यले कुनै पनि नागरिकलाई राज्यविहीन गर्ने कुरा अत्यन्त संवेदनशील विषय भएको र त्यस्तो विषयमा निर्णय गर्ने अधिकारी नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयले आफैँले प्रारम्भिक कारवाही उठाई निवेदकलाई सफाइ पेस गर्ने मौका नदिई नेपाल सरकारले मिति २०५४।५।१० मा निर्णय गरेको र अदालतबाट पनि न्यायिक सद्विवेकको प्रयोग गरी प्रमाणको मूल्याङ्कन तथा सबुद प्रमाण बुझी न्यायिक निरूपण गर्नुपर्नेमा सोको विपरीत पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ एवम् अ.बं. १८४क, १८५ नं. समेतको त्रुटि भएको छ । साथै नैकाप २०४१ अङ्क ९, पृष्ठ ७६२, नि.नं. २१०३ मा स्थापित नजिरसमेतको उल्लङ्घन भएको हुँदा नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयको मिति २०५४।५।१० को टिप्पणी निर्णय र सो टिप्पणी निर्णय सदर हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनसमेतबाट भएको निर्णयमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) को अवस्था विद्यमान भएकाले मुद्दा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनसमेतको फैसला बदर गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतमा प्रतिवादीको तर्फबाट मुद्दा दोहोर्याइ पाउन परेको निवेदनपत्र ।

यसमा निवेदकले प्राप्त गरेको नागरिकता बदर गर्ने सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयबाट प्राप्त टिप्पणी आदेश हेर्दा तहतह पेस भै निर्णयकर्ताले मिति २०५४।५।१० मा सदर गरेको देखिन्छ । नागरिकता बदर गर्ने जस्तो अर्धन्यायिक प्रकृतिको काम निर्णयकर्ताले आधार र न्यायिक मन र विवेक प्रयोग गरी निर्णय गरेको भन्न नमिल्ने (नेकाप २०४७, पृष्ठ ६६६ दशरथचन्द्र कार्की वि. प्रशासकीय अदालतसमेत) भन्ने सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल निर्णय भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन,

२०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (ख) बमोजिम दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । विपक्षी झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३।१२।७ को आदेश ।

यसमा पुनरावेदनपत्रको प्रकरण (ड) मा उल्लिखित भूमिसुधार कार्यालय, मोरङमा रहेको मोहीको १ नं., ३ नं. र ४ नं. अनुसूचीहरू सक्कलै झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१०।१९ को आदेश ।

यसमा पुनरावेदक महावीर कामैतको नागरिकतासम्बन्धी विवादमा यी पुनरावेदक महावीर कामैतले भूमिसम्बन्धी नियमावली, २०२१ को अनुसूची ४ भरेको भनी इजलाससमक्ष पुनरावेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताले उक्त अनुसूची ४ को छायाँप्रति पेस गर्नुभयो । तर यस अदालतको आदेश अनुसार पुनरावेदकले भरेको अनुसूची ४ को सक्कल पठाउनु भनी भूमिसुधार कार्यालयमा माग गरेकामा भूमिसुधार कार्यालय, मोरङको च. नं. ९९३, मिति २०६६।११।२० को पत्रबाट पुनरावेदक महावीर कामैतले अनुसूची ४ नभरेको भनी जवाफ प्राप्त हुन आएको देखियो । यसमा के भएको हो हेरी स्पष्ट जवाफ पठाउनु र यदि अनुसूची ४ भरेको भए सो को छायाँप्रतिको एकप्रति नक्कलसमेत संलग्न गरी लेखी पठाई जवाफ आएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु । प्रस्तुत मुद्दा प्यानलको मुद्दा भएकाले उक्त आदेशबमोजिमको काम छिटो कार्यान्वयन गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।६।१२ को आदेश ।

यसमा प्रतिवादीले आफू नेपाली भएको पुष्टि हुने कुनै प्रमाण पेस गर्न नसकेको र आफू नेपाली भएको यो प्रमाण बुझी पाउँ भनी नभनेको अवस्थामा सर्वोच्च अदालत जस्तो माथिल्लो तथा अन्तिम अदालतले आफैँ कुनै थप प्रमाण बुझ्न आवश्यक नदेखिएको तथा निष्पक्षताको सिद्धान्त अनुसारसमेत सो गर्न उपयुक्त नहुने हुँदा थप प्रमाण बुझ्नुपर्दछ

भन्ने माननीय न्यायाधीश अवधेश कुमार यादवको रायसँग सहमत नभएको हुँदा पुनरावेदकले प्राप्त गरेको नेपाली नागरिकता बदर गर्ने नेपाल सरकारको मिति २०५४।५।१० को निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुन्छ। तसर्थ प्रस्तुत मुद्दाको संयुक्त इजलासको लगत कट्टा गरी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भन्ने संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी को छुट्टै राय।

प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर बुझ्नुपर्ने प्रमाण नबुझिएको वा बुझ्न नहुने प्रमाण बुझिएको कारणले निर्णयमा असर पर्न गएको रहेछ भने त्यस्तो फैसला वा आदेश बदर हुनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। यस अनुसार प्रस्तुत मुद्दामा निम्नलिखित प्रमाणहरू बुझ्नु आवश्यक देखिन्छः

१. प्रतिवादीले लिएको नागरिकता प्रमाणपत्र र त्यससँग सम्बन्धित नागरिकता लिनको लागि भरेको फाराम निवेदन र पेस गरेको गा.पं.को सिफारिसपत्र र सर्जमिन भए सबै कागज प्रमाणहरू जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङबाट झिकाउने र उक्त प्रमाण नभएको भए कहिले डढाएको हो त्यसको मुचुल्का भए सो र सो नभए मुचुल्का किन नभएको, प्रतिवादीमात्रको २०३६ सालको नागरिकताको प्रमाणपत्र डढाएको कि अरु कस कसको डढाएको, २०३६ सालअघि र पछिको पनि डढाएको कि, २०३६ सालको मात्र डढाएको, त्यसको मुचुल्का र अन्य रेकर्ड विवरण रजिस्टर, प्रमाणकागज भए सो साथै राखी उक्त कार्यालयबाट जवाफ मगाउने।
२. प्रतिवादीको मोहीको अनुसूची १ नं., २ नं., ३ नं., ४ नं. को फारामको सक्कलै प्रति र २०२२ सालमा भरेको अन्य कुनै

(जुनसुकै) एक दुई जना मोहीको १ नं. फाराम र अनुसूची १क को फाराम भूमिसुधार कार्यालय, मोरङबाट झिकाई अनुसूची १ र १क सँग रूपरङ्ग र त्यसमा रहेका लागेका सहीछापसमेतसँग प्रतिवादीको सहीछाप भिड्छ भिड्दैन, दुवैको प्राकृतिक अवस्था समान छ छैन, नेपालका रेखा तथा लेखा विशेषज्ञबाट र नेपालका विशेषज्ञबाट एकिन हुन नसके निजकै राय अनुसार विदेशबाट पनि जँचाउने।

३. प्रतिवादीको मोहीको २ नं., ४ नं. अनुसूचीको सक्कलै प्रति गाविस कार्यालय, कटहरीबाट झिकाउने।
४. प्रतिवादीका घर बसोवास जिल्ला मोरङ, गाविस कटहरी वडा नं.७ मा छ, छैन ? घर नं. परिवार सङ्ख्यासमेत उल्लेख भएको प्रतिवादीको सुरुदेखि हालसम्मको सबै सालको मतदाता नामावलीको प्रतिलिपि गाविस कार्यालय, कटहरी (मोरङ) बाट वा अन्य सम्बन्धित कार्यालयबाट झिकाउने।
५. २०३६ सालमा जनमत सङ्ग्रह भएको सो जनमत सङ्ग्रहमा उल्लेख भएको प्रतिवादीको मतदाता नामावली सम्बन्धित कार्यालयबाट झिकाउने।
६. प्रतिवादीको जिकिर अनुसार प्रतिवादीको बुबा कुन सालदेखि कहाँ बसेको र प्रतिवादीको जन्म नेपाल वा कहाँ कहिले भएको प्रतिवादीको घर बसोवास कटहरी गाविसवडा नं.७ मा कहिलेदेखि छ, निजका सन्तान छन्, छैनन्, छ भने को को छन् तिनीहरूले नागरिकता प्रमाणपत्र लिएका छन् छैनन्, तिनीहरू हाल कहाँ कहाँ के के गरी बसेका छन्, यी सबै विवरण खुलाई खुलाउने गरी छरछिमेकी साथै सम्बन्धित

गाविसका प्रतिनिधि र सचिवसमेतलाई राखी निजहरूको विचार र धारणासमेत उल्लेख गर्ने गरी लेखी लेखाई स्थानीय सर्जमिन सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत गराई पेस गर्ने।

७. ४ नं. जोताहा अस्थायी निस्साको १ प्रति प्रतिवादीसँग पनि कानूनले रहने हुँदा निज प्रतिवादीबाट सो झिकाई पेस गर्न लगाउने।
८. नागरिकतासम्बन्धी गाविसको सिफारिस र गाविसले गराएको सर्जमिनको नक्कल प्रतिवादीले पेस गरेको त्यसको प्रमाणित नक्कल र अन्य लिखत प्रमाण भए प्रतिवादीबाट सबै पेस गर्न लगाउने।

उपर्युक्त सबै काम सम्पन्न गरी नियमानुसार पेस गर्नु भनी यो आदेश पर्चा खडा गरिदिएको छ भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री अवधेश कुमार यादवको छुट्टै आदेश।

संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के. सी. ले प्रस्तुत मुद्दाको संयुक्त इजलासको लगत कडा गरी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भनी व्यक्त गर्नुभएको रायको आधारमा प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासको लगतमा दर्ता हुन आएको।

नियमबमोजिम पेसीसूचीमा चढी आज पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल र संयुक्त इजलासका दुईजना माननीय न्यायाधीशहरूको छुट्टाछुट्टै रायसमेत अध्ययन गरी विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री रमेश शर्मा पौडेलले गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

प्रस्तुत मुद्दामा महावीर कामैतले मिति २०३६।६।५ मा ना.प्र.नं. ३२९८।०३६ मा लिएको नागरिकता प्रमाणपत्र व्यहोरा ढाँटी झुक्याई लिएको हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने उजुरीमा अनुसन्धान हुँदा

प्रतिवादी महावीर कामैतले म नेपालमा नै जन्मिएको व्यक्ति हुँदा कानूनबमोजिम जन्म सिद्ध नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएको हुँ। मेरो नागरिकतासम्बन्धी पुराना सबुद प्रमाणहरू आगलागी हुँदा जली नष्ट भएकाले दाखिल गर्न सकिन। मेरो विरुद्धको उजुरी झुट्टा हो भनी कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ। गृह मन्त्रालयले मिति २०५४।५।१० मा निज महावीर कामैतको नागरिकता प्रमाणपत्र बदर गर्ने निर्णय गरेकाले सोउपर पुनरावेदकले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन गरेकामा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट नागरिकताको प्रमाणपत्र बदर गरेको गृह मन्त्रालयको निर्णय सदर गरी मिति २०६९।१०।२५ मा फैसला भएको देखिन्छ। उक्त फैसलाउपर यस अदालतमा प्रतिवादीको मुद्दा दोहोर्याई पाउँ भन्ने निवेदन दायर भएकामा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भै संयुक्त इजलाससमक्ष सुनुवाइ हुँदा फरक राय व्यक्त गर्दै माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी. ले पुनरावेदकको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र बदर हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सदर गरी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भनी राय व्यक्त गर्नुभएको र अर्का माननीय न्यायाधीश श्री अवधेश कुमार यादवले बुझनुपर्ने देखिएका विभिन्न प्रमाणहरू बुझी नियमानुसार पेस गर्नु भनी आदेश गर्नुभएकामा माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के. सी. को रायको आधारमा निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासबाट निरूपण हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो।

२. प्रस्तुत मुद्दा यस अदालतको संयुक्त इजलासमा पेस हुँदा उक्त इजलासका न्यायाधीशहरूमध्ये एकजना न्यायाधीशबाट मुद्दामा आफ्नो रायसहितको फैसला भएको व्यहोरा र अर्का न्यायाधीशबाट मुद्दा फैसला गर्न अङ्ग नपुगेको हुँदा प्रमाण नबुझी निर्णय विन्दुमा पुग्न उचित नभएबाट

प्रमाण बुझनुपर्ने देखिएको भनी विभिन्न प्रमाणहरू बुझ्न आदेश भएको देखिन्छ । मुद्दामा प्रमाण बुझ्न आदेश गर्ने न्यायाधीशको आदेशसँग सहमत नभई फरक मत व्यक्त गरी रायसहितको फैसला गर्ने न्यायाधीशले मात्र सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ अनुसार पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भनी व्यक्त गरिएको राय अनुसार प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासको लगतमा दर्ता भई यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको छ । प्रस्तुत विवादमा यस अदालतको संयुक्त इजलासका एकजना न्यायाधीशले प्रमाण बुझ्ने गरी गरेको आदेशसँग सहमत नभई फैसला नै गर्ने राय व्यक्त गरी विवादको निरूपण गर्न पूर्ण इजलासमा मुद्दा प्रेषित गर्न मिल्ने हुन्छ हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णायक प्रश्न सिर्जना भएको हुँदा सो सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ मा भएको कानूनी व्यवस्थालाई अध्ययन गर्न आवश्यक हुन्छ ।

३. सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ मा निम्न कानूनी व्यवस्था रहेको छ :

पूर्ण इजलासबाट हेरिने मुद्दाहरू :

(१) देहायका मुद्दाहरू पूर्ण इजलासबाट हेरिने छन्:

(क) संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूको राय नमिलेको मुद्दा,

(ख) कुनै कानूनको व्याख्या वा कुनै कानूनी सिद्धान्तको सम्बन्धमा दुई संयुक्त इजलासको राय वा निर्णय भिन्नाभिन्नै भै संयुक्त इजलासले पूर्ण इजलासमा पेस गर्न आदेश दिएको मुद्दा,

(ग) कुनै मुद्दामा समावेश भएको कुनै जटिल कानूनी प्रश्नको निर्णय पूर्ण इजलासबाट हुन उपयुक्त छ भन्ने कुरा सो मुद्दा हेर्ने संयुक्त इजलासलाई लागी सो इजलासले सो कानूनी प्रश्न र पूर्ण इजलासबाट त्यसको निर्णय हुनुपर्ने कारण उल्लेख गरी पूर्ण इजलासमा पेस गर्न

आदेश दिएको मुद्दा,

(घ) संयुक्त इजलास र पूर्ण इजलासको विचाराधीन रहेका छुट्टाछुट्टै मुद्दाहरूमा उस्तै कानूनी प्रश्न समावेश भएको वा एक अर्कोसँग सम्बन्धित भएकाले दुवै मुद्दाहरूको निर्णय एकैसाथ हुन उपयुक्त छ भन्ने लागी संयुक्त इजलासले पूर्ण इजलासमा पेस गर्न आदेश दिएको मुद्दा,

(ङ) मुद्दामा समावेश भएको कानूनी प्रश्नको जटिलता र महत्त्वको विचार गरी प्रधानन्यायाधीशले पूर्ण इजलासमा पेस गर्न तोकिएको मुद्दा,

(च) नियम (७) को खण्ड (क) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम संयुक्त इजलासबाट हेर्ने गरी तोकिएका प्रतिवेदनउपर संयुक्त इजलासबाट सुनुवाइ हुँदा न्यायाधीशहरूबीच राय नमिलेको अवस्थाका प्रतिवेदनहरू ।

४. सोही नियमको उपनियम (२) मा पूर्ण इजलासको विचाराधीन रहेको कुनै मुद्दामा समावेश भएको कुनै कानूनी प्रश्नमा भिन्नभिन्न पूर्ण वा संयुक्त इजलासहरूबाट भिन्नभिन्न मुद्दाहरूमा भिन्नभिन्न निर्णय भै एउटा निश्चित नजिर कायम हुन नसकेको देखिएमा पूर्ण इजलासले वा प्रधानन्यायाधीशले नजिर वा प्रतिपादित सिद्धान्तमा एकरूपता नभएको आधार खुलाई सो मुद्दा बढी न्यायाधीशहरूको पूर्ण इजलासमा पेस गर्न आदेश दिन सक्नेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

५. प्रस्तुत मुद्दा मूलतः संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूको राय नमिलेको भन्ने आधारमा पूर्ण इजलासमा पेस हुन आएको पाइन्छ । सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ (१)(क) को कानूनी व्यवस्था अनुसार “संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूको राय नमिलेको मुद्दा” भन्नाले संयुक्त इजलासबाट मुद्दाको सुनुवाइ हुँदा मुद्दामा ठहर गरिने निर्णायक विषयवस्तु (Fact in Issue)

का सम्बन्धमा दुई न्यायाधीशहरूको राय नमिलेमा संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूले आफ्नो छुट्टाछुट्टै रायसहित पूर्ण इजलासमा पेस गर्न आदेश गरेको मुद्दा भनी सम्झनुपर्ने हुन्छ र निर्णय गर्दा सहमति हुन नसकी कानूनको व्याख्या, अर्थ र सीमा आदिका आधारमा फैसलामा व्यक्त रायबाट निष्कर्षमा फरक परिणाम आउने अवस्था भएमा त्यस्ता मुद्दा पूर्ण इजलासबाट हेरिने हुन्छ । निर्णयमा बाझिएको मत (Dissenting Opinion) भई निश्चित निष्कर्ष र परिणाम नआउने अवस्था परी छुट्टाछुट्टै राय भएमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) को आधारमा पूर्ण इजलासको अधिकारक्षेत्रमा पर्न जाने हुन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा सो अवस्था नभई यस अदालतको संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूमध्ये एकजना न्यायाधीशबाट ठहर निर्णय गर्ने राय व्यक्त भएको छ भने अर्का न्यायाधीशबाट थप प्रमाणहरू बुझ्नुपर्ने भई ती प्रमाणहरू सम्बन्धित निकायबाट बुझी वा जवाफ लिई पेस गर्नु र सो प्रमाण नबुझिएसम्म मुद्दामा निर्णय गर्न नमिल्ने भनी राय व्यक्त भएको देखिन्छ । यस्तो स्थितिमा ठहर निर्णय र प्रमाण बुझ्ने आदेशलाई फरक मत भनी उल्लिखित नियममा भएको कानूनी व्यवस्था अनुसार पूर्ण इजलासबाट सुनुवाइ हुने प्रयोजनका लागि राय नमिलेको मुद्दा मान्न मिल्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा सर्वप्रथम निरूपण गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

६. प्रस्तुत विवादमा संयुक्त इजलासका एकजना न्यायाधीशबाट मात्र आफ्नो रायसहितको अन्तिम ठहर निर्णय भएको र अर्को न्यायाधीशबाट मुद्दामा अन्तिम निर्णय गर्न अड्ग पुगेको अवस्था नभएको भनी प्रमाण बुझ्नुपर्ने आवश्यकता र कारणसमेत देखाई विभिन्न प्रमाणहरू बुझी पेस गर्नु भनी आदेश गरेको अवस्था छ । मुद्दामा कारण उल्लेख गरी न्यायाधीशको आफ्नो रायसहितको निर्णयले उक्त मुद्दामा न्यायाधीशको अन्तिम ठहर वा निर्णय अभिव्यक्त भएको हुन्छ । मुद्दामा प्रमाण बुझ्ने

आदेश गर्नु भनेको विवादित विषयमा ठहर वा अन्तिम निर्णय गर्न सहयोग पुर्याउने प्रमाणको खोजी गर्नु हो । इजलासबाट न्यायाधीशले प्रमाण बुझ्न गरेको आदेशलाई न्यायाधीशको रायसहितको अन्तिम ठहर वा निर्णय मान्न मिल्दैन । संयुक्त इजलासका एकजना न्यायाधीशले प्रमाण बुझ्न गरेको आदेशलाई निजको अन्तिम रायसहितको ठहर निर्णय भन्न नमिल्ने र राय बाझिएको भनी अर्थ गर्न पनि नमिल्ने हुन्छ । सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) को कानूनी व्यवस्था अनुसार पूर्ण इजलासमा मुद्दा पेस हुन संयुक्त इजलासका दुवै न्यायाधीशहरूबाट मुद्दाको निष्कर्ष र परिणाममा भिन्नता हुने गरी आफ्नो रायसहित भिन्नभिन्न ठहर निर्णय भएको हुनुपर्ने हुन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा एकजना न्यायाधीशले मात्र मुद्दाको निष्कर्ष र परिणाम देखिने आफ्नो रायसहितको ठहर निर्णय गरेको र अर्का न्यायाधीशले निष्कर्षमा पुग्न थप प्रमाणहरू बुझ्ने आदेश गरेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) मा प्रयुक्त भए अनुसार संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूको राय नमिलेको मुद्दा मान्न मिल्ने ।

७. अब प्रस्तुत मुद्दा संयुक्त वा पूर्ण कुन इजलासबाट सुनुवाइ हुनुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि प्रकरणमा गरिएको विवेचना अनुसार प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) मा प्रयुक्त भए अनुसारको संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूको राय नमिलेको मुद्दा मान्न मिल्ने । संयुक्त इजलासबाट सुनुवाइ हुने मुद्दामा संयुक्त इजलासका एकजनामात्र न्यायाधीशको ठहर निर्णयबाट मुद्दाको किनारा हुन नसक्ने वा उक्त इजलासको अधिकारक्षेत्रको अन्त्य हुन नसक्ने कुरा हाम्रो कानूनी व्यवस्था एवम् सो अनुसार अदालतको न्यायिक परम्परा र मान्यता रही आएको छ । संयुक्त इजलासबाट आफ्नो अधिकारक्षेत्रअन्तर्गतको मुद्दामा अन्तिम निर्णय हुन सो इजलासका दुवै न्यायाधीशहरूबाट आफ्नो

रायसहितको ठहर निर्णय हुनु आवश्यक छ ।

८. एकजनामात्र न्यायाधीशबाट मुद्दामा सुनुवाइ गरी अन्तिम निर्णय गर्ने संयुक्त इजलासको अधिकारक्षेत्रको प्रयोग हुन सक्तैन । एकजनामात्र न्यायाधीशको ठहर निर्णयलाई संयुक्त इजलासको अन्तिम निर्णय मान्न नमिल्ने र त्यस्तो एकजनामात्र न्यायाधीशको ठहर निर्णय क्रियाशील हुन सक्तैन । संयुक्त इजलासका दुई जना न्यायाधीशहरूमध्ये एकजना न्यायाधीशबाट मुद्दामा ठहर निर्णय नगरी निर्णयमा पुग्न थप प्रमाण बुझ्नुपर्ने आवश्यकता र कारण देखाई विभिन्न प्रमाणहरू बुझी पेस गर्नु भनी आदेश भएको अवस्थामा उक्त आदेशानुसारको कार्य सम्पन्न गर्नुपर्ने हुन्छ । तसर्थ, प्रस्तुत मुद्दामा माननीय न्यायाधीश श्री अवधेश कुमार यादवबाट प्रस्तुत मुद्दा फैसला गर्न अड्ग पुगी नसकेको भनी प्रमाण बुझ्नुपर्ने आवश्यकता र कारणसमेत देखाई विभिन्न प्रमाणहरू बुझी पेस गर्नु भनी आदेश भएको देखिँदा उक्त आदेशानुसार प्रमाणहरू बुझी प्रस्तुत मुद्दा निर्णयको लागि संयुक्त इजलासमा नै पेस गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

९. यसै सन्दर्भमा यस अदालत फुलबेन्चबाट नेकाप २०२९, अड्क ५, निर्णय नं. ६८९, पृष्ठ १३० (रामचन्द्र दास वैष्णव विरुद्ध नेवा साहु तेली, मुद्दा: डाँका) मा संयुक्त इजलासका एकजना माननीय न्यायाधीशबाट प्रतिवादीहरूले डाँकाको कसुर गरेको ठहर गरेको महोत्तरी अपिलको फैसला सदर हुने ठहर गरी फैसला भएको र अर्का माननीय न्यायाधीशबाट मुद्दाको औचित्यमा रायसहितको निर्णय नगरी समान तथ्य र वारदातको मुद्दामा मिति २०१९।८।२९ को डिभिजन बेन्चले डाँका वारदात कायम गरी निर्णय गरेकामा प्रतिवादीमध्येका रामचन्द्र दासको पुनरावेदनमा मिति २०२३।२।१३ को डिभिजन बेन्चले लुटपीट वारदात कायम गरी अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाउने आदेश गरेकाले फुलबेन्चबाट निर्णय हुनुपर्ने हुँदा फुलबेन्चमा पेस गर्नु भन्ने आदेश भएकामा

यस अदालत फुलबेन्चबाट “झगडिया झिकाउनेसम्मको आदेशलाई फैसलाको स्तरमा राखी रूलिड नमिलेको भन्न नमिल्ने । डिभिजन बेन्चमा एकजना माननीय न्यायाधीशले मुद्दाको औचित्यमा आफ्नो राय व्यक्त गर्नुभएको नदेखिएकाले डिभिजन बेन्चबाट निर्णय भै नसकेकामा यस बेन्चबाट निर्णय दिन नमिल्ने हुँदा फुलबेन्चको लगत काटी पुनः डिभिजन बेन्चको लगतमा दर्ता गरी निर्णयको लागि नियमबमोजिम डिभिजन बेन्चमा पेस गर्नुपर्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । त्यस्तै नेकाप २०४४, अड्क २, निर्णय नं. २९९९, पृष्ठ २१६ (भुवनराज शाक्य विरुद्ध राधादेवी शर्मासमेत, मुद्दा: लिखत बदर) मा संयुक्त इजलासका एकजना माननीय न्यायाधीशबाट अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाउने आदेश भएको र अर्का माननीय न्यायाधीशबाट मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको फैसला सदर हुने राय दिई फैसला गरी पूर्ण इजलाससमक्ष पेस भएकामा “छलफलको निमित्त झगडिया झिकाउने कुरा कारवाहीसम्मको कुरा हुँदा एकजना न्यायाधीशको झगडिया झिकाउने भन्ने राय भएको अवस्थामा छलफलको निमित्त झगडिया झिकाउन कुनै आपत्ति देखिँदैन । झगडिया झिकाउने न्यायाधीशको राय अनुसार गर्नुपर्ने हुँदा पूर्ण इजलासको लगत काटी संयुक्त इजलासको लगतमा दर्ता गरी अ.बं. २०२ नं. अनुसार झगडिया झिकाई नियमानुसार संयुक्त इजलासमा पेस गर्नु” भनी प्रतिपादन भएको सिद्धान्त प्रस्तुत मुद्दामा सान्दर्भिक रहेको छ ।

१०. माथि विवेचना गरिए अनुसार प्रस्तुत मुद्दामा संयुक्त इजलासका एकजना न्यायाधीशले ठहर निर्णय गर्नुभएको र अर्को न्यायाधीशले प्रमाण बुझ्नुपर्ने आवश्यकता र कारणसमेत देखाई विभिन्न प्रमाणहरू बुझी पेस गर्नु भनी आदेश गरेको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दा संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूको राय नमिलेको मान्न नमिल्ने र प्रमाण बुझ्न गरेको आदेशबमोजिम नै गर्नुपर्ने हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को

नियम ३ बमोजिम पूर्ण इजलासले हेरी निर्णय गर्नुपर्ने देखिएन । तसर्थ, प्रस्तुत मुद्दामा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री अवधेश कुमार यादवबाट भएको आदेशबमोजिमका प्रमाणहरू बुझी संयुक्त इजलासबाट नै निर्णय गर्नुपर्ने देखिँदा निर्णयका लागि संयुक्त इजलासमा पठाइदिने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको पूर्ण इजलासतर्फको लगत काटी संयुक्त इजलासको लगत कायम गरी सुनुवाइका लागि संयुक्त इजलासमा नियमानुसार पेस गर्नु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इति संवत् २०७१ साल भदौ १२ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : शिवप्रसाद खनाल

निर्णय नं. ९३१९

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
फैसला मिति : २०७०।१०।२०।५
०६९-WS-००३५

विषय: उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा. वडा नं. ९
स्थित ल स्टुडेन्ट्स सोसाइटी, काठमाडौंको

अख्तियारी प्राप्त ऐ. संस्थाका सदस्य काठमाडौं
जिल्ला, का.म.न.पा. वडा नं. २७, भेडासिङ
बस्ने विकल्प राजभण्डारीसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- राज्यद्वारा आफ्नो नीतिगत व्यवस्थाअन्तर्गत बनाइएको कानूनले समाजको परम्परा, रीतिरिवाज, संस्कृति र व्यवहारलाई पनि ध्यान राख्ने हुँदा राज्यले समाजका कस्ता प्रकारका परम्परा, रीतिरिवाज, संस्कृति र व्यवहारलाई कानूनी व्यवस्थामार्फत् मान्यता दिने र कस्तोलाई नदिने भन्ने कुरा राज्यको नीतिगत विषयभित्र पर्ने कुरा हो । कानूनमा निहित त्यस्ता प्रकारका नीतिगत प्रश्नको औचित्यमा अदालतले आफ्नो असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी न्यायिक पुनरावलोकनको रोहबाट हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदकको तर्फबाट :

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
चन्द्रकान्त खनाल
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७(३), २३
- पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६

फैसला

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(१) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत दायर भएको प्रस्तुत निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

निवेदकहरू वातावरण संरक्षण, तत्सम्बन्धी जनचेतना तथा वातावरण कानूनसम्बन्धी अनुसन्धान, अन्वेषण एवम् प्रचलनका लागि विभिन्न कार्यहरू गर्ने उद्देश्य बोकेको ल स्टुडेन्ट्स सोसाइटीमा कार्यरत छौं । नागरिकको स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकको संरक्षणलाई विषय बनाई प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएका विषयसँग हाम्रो सार्थक सरोकार रहेको छ ।

नेपालमा सर्वसाधारणको स्वास्थ्य र स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्दै वातावरण तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रूपमा संरक्षण प्रदान गरिएको छ । नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १६ ले “प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्ने हक हुनेछ” साथै “प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम स्वास्थ्य सेवा निःशुल्करूपमा पाउने हक हुनेछ” भन्ने हकहरू परिभाषित गरेको छ । यस अतिरिक्त सर्वसाधारणको स्वास्थ्य तथा वातावरणको सुरक्षा र संरक्षण गर्न विभिन्न कानूनहरू निर्माण गरिएका छन् । उपभोक्ता संरक्षण ऐन, वातावरण संरक्षण ऐन, गुणस्तर तथा नापतौल ऐन, खाद्यसम्बन्धी ऐन, पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५, पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, २०५५ आदि ऐनहरूले सर्वसाधारणको स्वास्थ्यको संरक्षणको लागि विभिन्न प्रावधानहरूको व्यवस्था गरेको छ ।

पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ ले “परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, धार्मिक पूजाआजा, कुनै भोज भतेर वा धार्मिक उत्सव जस्ता कार्यको सिलसिलामा पशु बधशालाबाहेकका

स्थानमा पशुबध गर्न र छालासहितको मासु उपभोग गर्न बाधा पुर्याएको मानिने छैन” भन्ने प्रावधान उल्लेख गरेको छ । यसरी परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, पूजाआजा, धार्मिक उत्सवको हकमा ऐनले व्यवस्था गरेको बधशाला तथा स्वस्थ्य मासुमा हुनुपर्ने अन्य गुणसम्बन्धी व्यवस्था लागू नहुने प्रावधान विरोधाभास र असंवैधानिक छ । स्वास्थ्यको दृष्टिकोणबाट परम्परादेखि चलिआएको पशुबधको कार्य र बजारमा आर्थिक लाभको लागि गरिने पशुबधमा कुनै पनि प्रकारको भिन्नता हुन सक्तैन । त्यसमा पनि कतिपय पारम्परिक र धार्मिक उत्सवमा गरिने पशुबध अझ बढी अव्यवस्थित र स्वास्थ्यको दृष्टिकोणबाट चुनौतीपूर्ण हुन्छन् । यसरी धेरै दिनसम्म एउटै ठाउँमा हजारौं पशुबधले स्वास्थ्यमा हुने गम्भीर चुनौती स्पष्ट छ । त्यस्तै अरु जात्रा वा पर्वमा पनि हुने अव्यवस्थित पशुबधले सर्वसाधारणको स्वास्थ्यमा गम्भीर असर पार्छ । तसर्थ, परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, पूजाआजा वा धार्मिक उत्सवको नाममा त्यस्ता चाडपर्व, पूजाआजा वा उत्सवमा गरिने पशुबधलाई पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ ले व्यवस्था गरेका प्रावधानको प्रयोगबाट छुट दिनु नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६ विपरीत रहेको छ । सार्वजनिक स्थलमा पशुको बध गरी दूषित मासु प्रयोग गर्न छुट दिने ऐनको सो व्यवस्थाका कारणले सर्वसाधारणको स्वास्थ्यमा गम्भीर प्रतिकूल असर पर्ने भएकाले उक्त दफा सर्वसाधारणको स्वास्थ्यको हितको विपरीत देखिन्छ ।

पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ ले सर्वसाधारण उपभोक्ताको स्वास्थ्य र हित कायम राख्न मासु तथा मासुबाट बन्ने खाद्य पदार्थमा मिसावट रोक्न र मासुमा हुने स्वस्थता तथा मासुको स्वाभाविक गुण बिग्रन नदिई उपयुक्त स्तर कायमै राख्नको लागि पशु बधशाला स्थापना गर्न र मासु जाँच गर्न विभिन्न व्यवस्था गरेको छ । दूषित मासु तथा अव्यवस्थित

पशुबधको कार्यले सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्यमा गम्भीर असर पर्ने कुरामा दुईमत छैन । पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ ले पनि यही तथ्यको आधारमा स्वस्थ मासु उत्पादन गर्न पशु बधशालाको आवश्यकता महसुस गरी सबै पशु बधलाई बधशाला वा मासु सुपरिवेक्षकले तोकेको समय र स्थानमा मात्र गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको हो ।

दूषित मासु वा उचितरूपमा बध र सफा नगरिएको मासुबाट स्वास्थ्यमा गम्भीर हानि पुग्नसक्छ । पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, २०५५ ले १२९ वटा विभिन्न पशु वा पशुको मासुबाट संक्रमण हुनसक्ने रोगहरू ऐनको अनुसूचीमा उल्लेख गरेकोबाट समेत यो पुष्टि भएको छ । त्यसमा पनि पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १० ले मासुमा हुनसक्ने खराबी वा रोगको कारण नियमपूर्वक बधशालामा बध नगरिएको मासुबाट सर्वसाधारणको स्वास्थ्यमा गम्भीर असर पर्दछ र दूषित मासु सर्वसाधारणले उपभोग नगरुन् भन्ने अभिप्रायले पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ निर्माण भएको देखिन्छ । वास्तवमा उक्त ऐनले सर्वसाधारणको स्वास्थ्य र उपभोक्ता हकको सुनिश्चितता गरेको छ र सरकारको दायित्व र कर्तव्य परिभाषित गरेको छ ।

पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३ ले संरक्षण गरेको समानताको हक, धारा १६ ले संरक्षण गरेको वातावरण तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी हक विरुद्ध रही उक्त दफा १६ ले परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, पूजाआजा, धार्मिक उत्सवमा पशुबध गर्ने व्यक्ति, समुदाय वा संस्था र बजारमा पशुबध गरी बिक्री वितरण गर्ने व्यक्ति वा संस्थाबीच भेदभाव गर्दछ । त्यस अतिरिक्त परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, पूजाआजा वा उत्सवमा बध गरिएका मासु खाने र त्यसरी परम्पराको नाममा बध नभई बजारमा वा समाजमा अन्यरूपमा उपलब्ध हुने मासु खाने

सर्वसाधारणबीच पनि सो प्रावधानले भेदभाव गरेको छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतले समानताको हक सम्बन्धमा गरेको विभिन्न निर्णयहरूमा प्रतिपादन भएको नजिर अनुसार कानूनको असमान प्रयोगको निमित्त नागरिकबीच वर्गीकरण गर्दा उक्त वर्गीकरण “उचित र तर्कसङ्गत” हुन जरूरी हुन्छ ।

अव्यवस्थित बली दिने प्रचलनले मानवको स्वास्थ्यमा मात्र नभई वातावरणमा समेत प्रतिकूल असर पर्दछ । अव्यवस्थित तरिकाले बली दिने र सोपछिको शेषको व्यवस्थापन नगर्नाले विभिन्न किसिमका समस्याहरू उत्पन्न हुन्छन् । यसो गर्नाले संक्रमणकारी किटाणुहरूले प्रजनन गर्ने र फैलने अवसर पाउँछन् । बली दिइएका पशु पन्छीहरूको शवको व्यवस्था र त्यस्तो बली दिइने वा दिइएको स्थलको उचित व्यवस्था नगरेमा त्यस्तो शव कुहिई रोग फैलाउने, वातावरण प्रदूषण गर्ने तथा वातावरणउपर विभिन्न नकारात्मक असर पर्दछ । वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७ अनुसार वातावरणमा नकारात्मक असर पर्ने गरी प्रदूषण गर्ने वा वातावरण वा सर्वसाधारणको स्वास्थ्यउपर प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै कार्य गर्न नहुने भनी उल्लेख गरेको छ । तसर्थ बली चढाउँदा वातावरणउपर प्रतिकूल असर नपर्ने गरी व्यवस्थित तवरले गर्नुपर्ने स्पष्ट छ ।

तसर्थ, पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को १३ र १६ विपरीत भएकाले पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ लाई संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदनपत्र ।

यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघपछि

नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७(३) ले नेपालमा बसोवास गर्ने प्रत्येक समुदायलाई संस्कृति र सांस्कृतिक सभ्यताको संरक्षण र संबर्द्धन गर्ने हकसमेत हुने व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ को परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, धार्मिक पूजाआजा, कुनै भोजभतेर वा धार्मिक उत्सव जस्ता कार्यको सिलसिलामा पशु बधशालाबाहेकका स्थानमा पशुबध गर्न र छालासहितको मासु उपभोग गर्न बाधा नपुर्याउने भन्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १६ को क्रमशः समानताको हक र वातावरण र स्वास्थ्यसम्बन्धी हकको प्रतिकूल नभएको व्यहोरा अनुरोध छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रचलित सामाजिक एवम् सांस्कृतिक परम्पराको मर्यादा राखी परापूर्वदेखि चलिआएको आफ्नो धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने हकलाईसमेत मौलिक हकको रूपमा स्विकार गरेकाले पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ ले परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, धार्मिक पूजाआजा, कुनै भोजभतेर वा धार्मिक उत्सव जस्ता कार्यको सिलसिलामा पशु बधशालाबाहेकका स्थानमा पशुबध गर्न र छालासहितको मासु उपभोग गर्न बाधा नपुर्याउने भन्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १६ को विपरीत नभएकाले उक्त दफा खारेज हुनुपर्ने भन्ने रिट निवेदकको माग दावीमा सहमत हुन नसकिने हुँदा प्रत्यर्थीको रिट निवेदन खारेजभागी छ।

नेपालभित्र मनाइने विभिन्न चाडपर्व, धार्मिक पूजाआजा, धार्मिक उत्सव जस्ता क्रियाकलापको संरक्षण गर्नुपर्ने दायित्व यस मन्त्रालयमा रहेको र पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा

१६ ले पनि परम्परागतरूपमा चाडपर्व मनाउँदा गरिने पशुबधको प्रक्रिया उक्त ऐनबमोजिम नहुने भए तापनि छालासहितको मासु उपभोग गर्दासमेत ऐनको उल्लङ्घन गरेको नठहरिने सहूलियत उक्त ऐनबाट नै दिएको परिप्रेक्ष्यमा सम्मानित अदालतको समय र श्रमसमेतको अनावश्यकरूपमा खर्च गर्ने दुराशययुक्त भावनाबाट प्रेरित भई दायर भएको उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

रिट निवेदकले यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निजको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रत्याभूत गरेको मौलिक हकमा निजलाई आघात पुगेको रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न नसक्नु भएको र नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमाबली, २०६९ बमोजिम मासु तथा मासुजन्य पदार्थ पशु छाला तथा अन्य पदार्थको विकाससम्बन्धी विषय र संस्कृतिको प्रवर्द्धन तथा संरक्षणसम्बन्धी विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्रको कार्य नभएको हुँदा बिना आधार र कारण यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई रिट दायर गरिएको देखिँदा यस मन्त्रालयको हकमा निवेदन जिकिर औचित्यपूर्ण छैन।

सर्वसाधारण जनताको स्वस्थता र हित कायम राख्न मासु तथा मासुबाट बन्ने खाद्य पदार्थमा मिसावट रोक्न र मासुमा हुने स्वस्थता तथा मासुको स्वाभाविक गुण बिग्रन नदिई उपयुक्त स्तर कायम राख्नको लागि पशु बधशाला स्थापना गर्ने र मासु जाँच गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को व्यवस्था भएको हो। सो ऐनको दफा १६ मा यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, धार्मिक पूजाआजा, कुनै भोजभतेर वा धार्मिक उत्सव जस्ता कार्यको सिलसिलामा पशु बधशालाबाहेकको स्थानमा पशुबध गर्न र छालासहितको मासु उपभोग गर्न बाधा पुर्याएको मानिने छैन भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको

हो। सो व्यवस्था विशेष अवस्थाको लागि गरिएको हुँदा उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १६ को व्यवस्थाविपरीत नभएको तथा नबाझिएकाले रिट निवेदन निरर्थक छ भन्ने कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

राज्यलाई के कस्तो कानूनको आवश्यक पर्दछ, कुन कानून बनाउने, लागू गर्ने वा के कस्तो कानून खारेज तथा संशोधन गर्ने भन्ने कार्य जनप्रतिनिधिहरू सम्मिलित व्यवस्थापिका संसदबाट जनचाहनाबमोजिम नै हुने हुँदा व्यवस्थापिका संसदले बनाएको कानून सबैले पालन गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसरी निर्मित कानूनलाई अन्यथा मान्न मिल्दैन। साथै विपक्षीले लिएको जिकिरबमोजिमका कार्य यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने नभएको हुँदा असम्बन्धित यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेजभागी भएकाले खारेज गरिपाउँ भन्ने अर्थ मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

विपक्षी निवेदकले दावी लिनुभएको विषयमा यस कार्यालयको के कस्तो संलग्नता रहेको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख गर्नुभएको छैन। यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउन पर्नुको कुनै कारण आधार निवेदनमा उल्लेख गरिएको छैन। विवादको विषयवस्तुसँग कुनै सम्बन्ध नै नरहेको र संविधान तथा कानूनबमोजिम पूरा गर्नु पर्ने के कुन दायित्व पूरा नगरेको कारण प्रत्यर्थी बनाउनुपरेको हो भन्ने आधारभूत तथ्य नै स्थापित हुन नसकेको प्रस्तुत निवेदन प्रथम दृष्टिमा नै खारेजभागी छ। नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय संविधान तथा विद्यमान नेपाल कानूनको पालना गरी, गराई कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने एवम् नागरिकका संविधान तथा कानूनप्रदत्त हक, अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दै उपभोगको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने कुरामा प्रतिबद्ध रहेको छ। जहाँसम्म पशु बधशाला

र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ को प्रश्न छ, तत्सम्बन्धमा सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य र हित कायम राख्न मासु तथा मासुबाट बन्ने खाद्य पदार्थमा मिसावट रोक्न र मासुमा हुने स्वस्थता तथा मासुको स्वाभाविक गुण बिग्रन नदिई उपयुक्त स्तर कायम राख्नको लागि पशु बधशाला स्थापना गर्ने र मासु जाँच गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ निर्माण भएको पाइन्छ। उक्त ऐनको दफा १६ मा यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, धार्मिक पूजाआजा, कुनै भोजभतेर वा धार्मिक उत्सव जस्ता कार्यको सिलसिलामा पशु बधशालाबाहेकका स्थानमा पशुबध गर्न र छालासहितको मासु उपभोग गर्न बाधा पुर्याएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७(३) ले प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो सांस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने हक प्रदान गरेको छ भने धारा २३(१) ले प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रचलित सामाजिक एवम् सांस्कृतिक परम्पराको मर्यादा राखी परापूर्वदेखि चलिआएको आफ्नो धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने हक हुने व्यवस्था गरेको छ। विपक्षी निवेदकले दावी लिनुभएको ऐनको दफा १६ को व्यवस्थालाई संविधानको धारा १७(३) र २३(१) सँग जोडेर हेर्नुपर्ने हुन्छ। कतिपय समुदायमा आफ्नो संस्कृति र सांस्कृतिक कार्य सम्पादनका सिलसिलामा अनिवार्यरूपमा पशुबध गर्नुपर्ने, त्यो पनि निश्चित कर्म सम्पन्न गरेर तोकिएको स्थानमा मात्र पशुबध गर्नुपर्ने, अन्य समुदायका व्यक्तिहरूबाट बध भएको पशुको मासु उपभोग नगर्ने, हिन्दू समुदायका घरपरिवारले बडादशैंमा घर घरमा पशु बली दिनेलगायत प्रचलन रहेको पाइन्छ। विधायिकाले कानून निर्माण गर्दा सो कानून समाजमा लागू हुनसक्छ, सतैन भन्ने कुरालाईसमेत विचार गरेर कानून निर्माण गरेको हुन्छ। पशु बधशालामा बध गरेको मासुमात्र उपभोग गर्ने गरी कानून निर्माण गर्दा

संविधानको धारा १७(३) र २३(१) प्रदत्त मौलिक हकमा असर पर्नुका साथै त्यस्तो कानून समाजमा लागू नै हुन नसक्ने भएकाले सो कुरासमेतलाई विचार गरी ऐनमा उल्लिखित दफा १६ निर्माण भएको देखिन्छ। तसर्थ ऐनको दफा १६ संविधानको धारा १३ र १६ प्रतिकूल रहेको भन्ने विपक्षी निवेदकको दावी साँचो होइन। अतः उपरोक्त आधार र कारणसमेतबाट विपक्षीको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नभएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त खनालले पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ मा भएको व्यवस्था विशेष अवस्थाको लागि मात्र हो। सो व्यवस्थाले परम्परादेखि चलिआएको संस्कृति, धार्मिक उत्सव, चाडपर्वमा पशु बधशालाबाहेकका अन्य स्थानमा पनि पशुबध गर्न र छालासहितको मासु उपभोग गर्न सक्ने गरी विशेष परिस्थितिका लागि सम्म छुट दिएको अवस्थामा ऐनको दफा १६ संविधानको धारा १३ र १६ को विपरीत भएको भन्न मिल्दैन। त्यसकारण पशु बधशाला मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ को व्यवस्था संविधानको कुनै पनि प्रावधानसँग बाझिएको नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिलसमेत अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ मा परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, धार्मिक पूजाआजा, कुनै भोजभतेर वा धार्मिक उत्सव जस्ता कार्यको

सिलसिलामा पशु बधशालाबाहेकका स्थानमा पशुबध गर्न र छालासहितको मासु उपभोग गर्न बाधा पुर्याएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था छ। सो व्यवस्थाले परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, पूजाआजा, धार्मिक उत्सवहरूमा उक्त ऐनले व्यवस्था गरेको बधशाला तथा स्वस्थ मासुमा हुनुपर्ने अन्य गुणसम्बन्धी व्यवस्था लागू नहुने प्रावधान गरेकाले कतिपय पारम्परिक र धार्मिक उत्सवमा गरिने पशुबध अझ बढी अव्यवस्थित र स्वास्थ्यको दृष्टिकोणबाट चुनौतीपूर्ण रहेकाले यो प्रावधानले सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्यमा गम्भीर असर पर्ने देखिएको छ। परम्परादेखि चलिआएको पर्व, उत्सव र पूजाआजामा गरिने पशुबध र अरू बेलामा गर्ने पशुबधमा वर्गीकरण गर्न नमिल्नेमा वर्गीकरण गर्ने गरी उक्त ऐनको दफा १६ मा भएको व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ बमोजिमको समानताको हक र धारा १६ बमोजिमको वातावरण तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी हकको विपरीत भएकाले सो ऐनको दफा १६ को व्यवस्था संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन दावी रहेको देखिन्छ।

३. विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट प्राप्त भएको लिखित जवाफमा पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ मा भएको व्यवस्था विशेष अवस्था र परिस्थितिमा लागू हुने व्यवस्था भएको र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७(३) र धारा २३ ले नेपालका प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो संस्कृति तथा सभ्यताको संरक्षण एवम् संवर्द्धन गर्ने र परम्परादेखि चलिआएको आफ्नो धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्वीकार गरेकाले ऐनको दफा १६ को व्यवस्थाले पनि परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, धार्मिक पूजाआजाजस्ता कार्यमा सम्म पशुबधशालाबाहेकका

अन्य स्थानमा पशुबध गर्न र छालासहितको मासु उपभोग गर्न बाधा नपुर्याउने भन्ने उल्लेख भएकाले ऐनको सो व्यवस्था संविधानको धारा १३ र १६ विपरीत नभएको भन्ने जिकिर रहेको देखियो ।

४. रिट निवेदकले पशुबधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ को व्यवस्था संविधानसँग बाझिएको भनी जिकिर लिएको सन्दर्भमा सो दफाको व्यवस्थालाई हेर्दा “यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, धार्मिक पूजाआजा, कुनै भोजभतेर वा धार्मिक उत्सव जस्ता कार्यको सिलसिलामा पशु बधशालाबाहेकको स्थानमा पशुबध गर्न र छालासहितको मासु उपभोग गर्न बाधा पुर्याएको मानिने छैन” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को मुख्य उद्देश्य सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य र हित कायम राख्न, मासु तथा मासुबाट बन्ने खाद्य पदार्थमा मिसावट रोक्न र मासुमा हुने स्वस्थता तथा मासुको स्वाभाविक गुण बिग्रन नदिई उपयुक्त स्तर कायम राख्नको लागि पशु बधशाला स्थापना गर्न र मासु जाँच गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्ने रहेको भन्ने कुरा उक्त ऐनको प्रस्तावनाको अध्ययनबाट स्पष्ट हुन्छ । सो उद्देश्य पूर्ति गर्नका लागि उक्त ऐनमा इजाजतपत्र नलिई पशु बधशाला स्थापना गर्न वा मासु बिक्री गर्न नपाइने, पशु बधशालामा पशुबध गर्नुपर्ने, पशुबध गर्नुअघि र बध गरिएपछि जाँच गर्नुपर्ने, रोग लागी वा नलागी कालगतिले मरेको पशुको मासु बिक्री गर्न नपाइने एवम् छालासहितको मासु बिक्री गर्न नपाइनेलगायतको व्यवस्थाहरू गरिएको देखिन आउँछ ।

५. वस्तुतः पशु बधशाला र मासुजाँच ऐन, २०५५ को समग्र अध्ययन गर्दा उक्त ऐन व्यावसायिक प्रयोजनका लागि बिक्री वितरण हुने मासु र मासुजन्य पदार्थमा स्वस्थता कायम राख्न एवम् मासु र मासुजन्य पदार्थबाट बनेका अन्य खाद्य पदार्थमा मिसावट रोक्ने

उद्देश्यले जारी भएको देखिन्छ । तर सोही ऐनले व्यावसायिक प्रयोजनको लागि बिक्री वितरण हुनेबाहेक अन्य विशेष अवस्थामा उक्त ऐनको व्यवस्था लागू नहुने गरी दफा १६ मा विशेष व्यवस्था गरेको देखिन आयो । उक्त दफा १६ मा भएको व्यवस्थाले व्यावसायिक प्रयोजनले बिक्री वितरण हुने मासुबाहेक परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, धार्मिक पूजाआजा जस्ता विशेष अवस्थामा सम्म पशु बधशालाबाहेकका स्थानमा पशु बध गर्न र छालासहितको मासु उपभोग गर्न पाइने कुराको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

६. उक्त ऐनको दफा १६ मा भएको व्यवस्था अन्तरिम संविधानको धारा १३ ले संरक्षण गरेको समानताको हक र धारा १६ ले संरक्षण गरेको वातावरण तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी हकविपरीत छ भन्ने पनि निवेदकको जिकिर रहेको छ, तर ऐनको सो व्यवस्था कसरी समानताको हकसँग बाझिएको हो भनी वस्तुनिष्ठ तरिकाले निवेदकले पुष्टि गर्न सकेको पाइँदैन । जहाँसम्म परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्वको नाउँमा अव्यवस्थित बली दिने प्रचलनले मानव स्वास्थ्य र वातावरणमा समेत प्रतिकूल असर पर्न गएकाले संविधानको धारा १६ द्वारा प्रदत्त स्वच्छ वातावरण र स्वास्थ्यसम्बन्धी हकलाई हनन् गरेको भन्ने निवेदकको कथन छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा हाम्रो देशमा परम्परादेखि चलिआएका चाडपर्व तथा पूजाआजामा गरिएका र गरिने पशुबधबाट मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्न नदिनेतर्फ सम्बन्धित सरोकारवाला संस्था वा निकायले मनन् गरी त्यस्तो कुराको उचित व्यवस्थापन गर्ने कुरा हो । यस्तो विषय संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम न्यायिक पुनरावलोकन विषयभित्र नपर्ने हुँदा न्यायिक पुनरावलोकनको रोहमा विचार गरिरहनुपर्ने अवस्था देखिएन ।

७. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७ को उपधारा (३) मा “नेपालमा बसोवास गर्ने

प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, सांस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्ने हक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था छ । त्यस्तै धारा २३ मा “प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रचलित सामाजिक एवम् सांस्कृतिक परम्पराको मर्यादा राखी परापूर्वदेखि चलिआएको आफ्नो धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने हक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था छ । यसरी संविधानले प्रदान गरेको उपर्युक्त मौलिक हकलाई संरक्षण प्रदान गर्ने उद्देश्यले नै पशुबधशाला र मासुजाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ मा परम्परादेखि चलिआएको चाडपर्व, धार्मिक पूजाआजा वा धार्मिक उत्सव जस्ता कार्यको सिलसिलामा पशुबधशालाबाहेकका स्थानमा पशुबध गर्न र छालासहितको मासु उपभोग गर्न पाइने कुराको सुनिश्चिता हुने व्यवस्था गरेको देखिन आउँछ । यसरी पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ मा भएको व्यवस्था सामान्य अवस्थाको लागि नभई विशेष अवस्था र प्रयोजनका लागि सम्म प्रयोग हुने व्यवस्था भएको देखिन आउँछ । राज्यद्वारा आफ्नो नीतिगत व्यवस्थाअन्तर्गत बनाइएको कानूनले समाजको परम्परा, रीतिरिवाज, संस्कृति र व्यवहारलाई पनि ध्यान राख्ने हुँदा राज्यले समाजका कस्ता प्रकारका परम्परा, रीतिरिवाज, संस्कृति र व्यवहारलाई कानूनी व्यवस्थामार्फत् मान्यता दिने र कस्तोलाई नदिने भन्ने कुरा राज्यको नीतिगत विषयभित्र पर्ने कुरा हो । कानूनमा निहित त्यस्ता प्रकारका नीतिगत प्रश्नको औचित्यमा अदालतले आफ्नो असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी न्यायिक पुनरावलोकनको रोहबाट हस्तक्षेप गर्न मिल्ने हुँदैन ।

८. तसर्थ, उपर्युक्त आधार र कारणसमेतबाट पशु बधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा १६ को व्यवस्था संविधानसँग बाझिएको नदेखिएको हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन । रिट निवेदन खारेज हुने

ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त आदेशमा सहमत छौं ।

न्या. गिरीश चन्द्र लाल

न्या. सुशीला कार्की

इति संवत् २०७० साल माघ २० गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं. १३२०

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की

फैसला मिति : २०७०।८।२०।५

०६९-WS-००६८

विषय: उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक : जिल्ला ललितपुर, इमाडोल गाविस वडा नं.
५ स्थित दृष्टिविहीन सहयोग केन्द्र नेपालको
तर्फबाट ऐ. वडा नं. ७ बस्ने ऐ. का अध्यक्ष
राजेन्द्र दुलाल

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, (हाल मन्त्रिपरिषद्का अध्यक्ष)
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- नागरिक एवम् राजनीतिक प्रकृतिका मौलिक हकको प्रचलनका विषयमा राज्यको तटस्थ भूमिका रहने भई व्यक्तिले आफ्नो स्वेच्छाले वा उसको अनुकूलता हेरी तटस्थ कानूनी प्रावधानको उपयोग गर्ने कुरा आउँछ भने सामाजिक, आर्थिक एवम् सांस्कृतिक प्रकृतिका हकहरूलाई पनि आजकल संविधानको मौलिक हकको अंश बनाई समावेश गर्ने प्रवृत्ति रहेको पाइन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधानले पनि उल्लेख्य सङ्ख्यामा त्यस्ता हकहरूलाई स्थान दिएको हुँदा त्यस्ता हकहरू उपभोग गर्न सक्ने क्षमता हासिल गर्न नसकेको अवस्थामा त्यस्ता व्यक्ति वा समुदायलाई कानूनले प्रदान गरेको हक वा अवसर उपभोग गर्न सक्षम बनाउन राज्यको तर्फबाट सकारात्मक सहयोग, समर्थन र प्रयास गरी त्यस्ता वर्गलाई सघाउनुपर्ने अवस्था रहन सक्तछ । समाजका सबै समुदाय, वर्ग, लिङ्ग वा तप्काका व्यक्तिहरूबीच समान क्षमताहरू नहुन सक्तछ र त्यतिकै कारणले कानूनी हक, लाभ वा सुविधाहरूमा समान पहुँच प्राप्त गर्न सकेनन् वा भेदभावपूर्ण परिस्थितिहरू निर्माण हुन गयो भने कानूनी राज्यअन्तर्गत पनि औपचारिकरूपमा नै भेदभावपूर्ण आधारहरूको गुञ्जाइस निर्माण गरिदिएको हुन जान्छ । यसैका निम्ति नै राज्यले सकारात्मक विभेद वा सहयोग र समर्थन जुटाई दिनुपर्ने हुन आउने ।
  - कानूनको समान प्रशासन गर्न र न्यायको सार्वभौम अनुभूति दिलाउन राज्यले भेदभावका अनेकौं चरणहरू, रूपहरू र तहहरूको समुचित सम्बोधन नगरी सम्भव हुँदैन । अन्य हकहरूको अतिरिक्त समानताको हकका सम्बन्धमा सो प्रश्न अझै महत्त्वपूर्ण हुन्छ । समानताको हकको प्रयोग र पालनाको लागि मात्र होइन, अन्य मौलिक हकको उपयोगमा समानता र समन्यायिकता सुनिश्चित गर्नको लागि पनि समानतासम्बन्धी विधिशास्त्रलाई समानतासापेक्ष बनाउन जरूरी हुने ।
  - समानताको हकलाई यथार्थमा अनुभूति गराउनको लागि समान अवस्था र परिस्थितिका नागरिकहरूबीच समान व्यवहार र असमान अवस्था र परिस्थितिका नागरिकहरूबीच असमान व्यवस्था गर्नुपर्ने गरी सकारात्मक विभेद र तार्किक वर्गीकरणको सिद्धान्तबमोजिम राज्यले आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्नुपर्ने हुन आउने ।
- (प्रकरण नं. ९)
- हाम्रो संविधानले मौलिक हकरूपमा र राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिकोरूपमा अपाङ्ग व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा आवश्यक र समुचित कल्याणकारी व्यवस्था गर्ने कुराको संवैधानिक प्रत्याभूति प्रदान गरिएको अवस्थामा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ लगायतका अन्य ऐनहरूमा प्रयोग भएका “सक्नेछ” वा “सकिनेछ” भन्ने शब्दावलीले संविधानप्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाइएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने हुँदैन । “सक्नेछ” वा “सकिनेछ” भन्ने वाक्यांश ऐनमा प्रयोग भएको कारणले राज्यले अपाङ्ग

व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा पुरा गर्नुपर्ने दायित्वबाट विमुख हुने भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १०)

- कानूनमा उल्लेख हुन 'सक्नेछ' वा 'सकिनेछ' भन्ने जस्ता अभिव्यक्तिहरूले कुनै कुरा नगरे पनि हुने वा गर्नु नपर्ने उन्मुक्ति दिएको भन्ने अर्थमा बुझ्न नहुने ।

(प्रकरण नं. ११)

- सबै प्रकारका अपाङ्गलाई राज्यको तर्फबाट संरक्षण सेवा सुविधा प्रदान गरिनुपर्ने कुरामा विवाद हुन सक्तैन । तर सबै प्रकारका अपाङ्गहरूलाई एउटै धरातलमा राखी समान व्यवहार गर्दा असमान हुनजान्छ जुन समानताको सिद्धान्तको मूल मर्मको विपरीत हुन जाने ।

(प्रकरण नं. १७)

निवेदकको तर्फबाट :

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता संजीव रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७
- अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा २(क)

फैसला

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(१) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

निवेदक संस्था संस्था दर्ता ऐन, २०१४ बमोजिम जिल्ला प्रशासन कार्यालय, ललितपुरमा, मुख्यतः दृष्टिविहीन व्यक्तिहरूको अगुवाइमा दृष्टिविहीनलाई दैनिक जीवनमा परी आउने समस्या तथा जीवन निर्वाहका लागि आवश्यक हुने दीर्घकालीन कार्यका लागि सेवा सहयोग अभिवृद्धि गर्ने गराउने उद्देश्यले विधिवत दर्ता भई सञ्चालन भइरहेको गैरसरकारी संस्था हो ।

वर्तमान नेपालको परिप्रेक्ष्यमा विभिन्न क्षेत्रमा राज्यले आरक्षणको व्यवस्था गरी राज्यबाट महिला, आदिवासी जनजाती, मधेशी, दलित, अपाङ्ग र पिछडिएका वर्गसमेतलाई राज्यको विभिन्न क्षेत्रहरूमा आरक्षणको व्यवस्था गरेको छ । यसर्थ लोक कल्याणकारी राज्यको हिसाबले यो व्यवस्था सराहनीय छन् । समावेशी र अपाङ्गमैत्रीको हिसाबले प्रचलित केही नेपाल कानूनमा व्यवस्था गरिएको छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को उपदफा (७), ऐ. नियमावली, २०५० को नियम १४(क), अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को विभिन्न दफाहरू र शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ६० समेतका व्यवस्थाले हामी अपाङ्गसमेतका लागि राज्यले विशेष व्यवस्था गर्ने प्रयत्न गरेको देखिन्छ ।

उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थामध्ये निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा (७)(७) को व्यवस्थाले अपाङ्गको लागि राज्यद्वारा सरकारीसेवामा आरक्षणको व्यवस्था गरेको छ । जसलाई अपाङ्ग आरक्षणको हकमा प्रतिनिधि कानूनी व्यवस्थाकोरूपमा पनि हेर्न सकिन्छ । जसमा "उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि निजामती सेवालार्थ समावेशी बनाउन खुला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पदमध्ये पैतालीस प्रतिशत पद छुट्याई सो प्रतिशतलाई शतप्रतिशत मानी देहायबमोजिमका उम्मेदवारहरू बीचमा मात्र छुट्टाछुट्टै प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गरिनेछ भन्ने उल्लेख गरी महिला ३३ प्रतिशत, आदिवासी

जनजाती २७ प्रतिशत, मधेशी २२ प्रतिशत, दलित ९ प्रतिशत, अपाङ्ग ५ प्रतिशत र पिछडिएको क्षेत्र ४ प्रतिशत भनी आरक्षण कोटा एकिन गरिएको छ।

अपाङ्गको हैसियतबाट शैक्षिक योग्यता हासिल गर्न सामान्य मानव तथा अन्य साधारण अपाङ्गभन्दा दृष्टिविहीन अपाङ्गलाई ज्यादै गाह्रो परिस्थिति हुँदाहुँदै, त्यसरी योग्यता हासिल गरेका सम्पूर्ण अपाङ्गलाई उपर्युक्त प्रतिशतबाट छुट्याएको कोटामा समेत पाँच प्रतिशत गरिएको र त्यसमा पनि आँखा नदेख्ने दृष्टिविहीन अपाङ्गलाई र साधारण अपाङ्ग अर्थात् अरुको सहारा नलिई पनि आफ्नो दैनिक जीवन सञ्चालन गर्न सक्ने अपाङ्गलाई बराबरी प्रतिशत र प्रतिस्पर्धामा राख्नु, त्यसैभित्र आँखा नदेख्ने दृष्टिविहीन अपाङ्गलाई पनि समान प्रतिस्पर्धामा आउन बाध्य बनाइएको छ। जुन कुरा मानवीय दृष्टिकोणले असमानहरूका बीचमा समान प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्ने बाध्यता भई सोहीबमोजिम राज्यको कानून पनि बनाइएको कुरा सरासर भेदभावपूर्ण छ।

उपर्युक्तबमोजिमको निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को व्यवस्था तथा उपर्युक्त अपाङ्ग संरक्षण ऐन, २०३९ का व्यवस्थाहरू शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ६० को अपाङ्गलाई विशेष शिक्षाको व्यवस्था गर्न सकिने छ भन्ने व्यवस्थासमेत अनिवार्य गर्नेपर्ने नभई भेदभावपूर्ण भएकाले र यसप्रकारका अन्य अपाङ्गसम्बन्धी नेपालका कानूनी व्यवस्थासमेत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा ३ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशद्वाराप्रदत्त समानताको हक, धारा १२ को उपधारा (२) द्वाराप्रदत्त पेसा रोजगार गर्न पाउन हक, धारा १८(२) द्वाराप्रदत्त सामाजिक सुरक्षाको हकप्रतिकूल भएकाले अन्य कानूनी उपचारको व्यवस्थाको अभावमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(१) बमोजिम सम्मानित अदालतसमक्ष यो रिट निवेदन गर्न आएको छ।

अतः अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा ४, दफा ६ को उपदफा (२), (३) दफा ७ को उपदफा (१), (२), (३) दफा ८ को उपदफा (१)(२)(५)(६), दफा ९, दफा १० को उपदफा (१) (२)(३)(४), दफा १६ को उपदफा (१), दफा १८ को उपदफा (३)(५) को “सक्नेछ” वा “सकिने छ” भन्ने व्यवस्था तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ६० अपाङ्गका लागि विशेष शिक्षाको व्यवस्था गर्न सकिने छ भन्ने व्यवस्थासमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सो स्थानमा अनिवार्यरूपमा दृष्टिविहीन अपाङ्गको हितका लागि गर्नुपर्ने काममा “गर्नेछ” “गरिने” भन्ने जस्ता बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्थाहरू गर्नु गराउनु र निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को प्रावधान तथा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ तथा अन्य आवश्यक कानूनमा आवश्यक संशोधन परिमार्जनसमेत जो गर्नुपर्छ गरी, दृष्टिविहीन अपाङ्गहरूलाई विशेष अपाङ्गको श्रेणीमा राखी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को उपदफा (७) को खण्ड (ड) मा भैरहेको पाँच प्रतिशत भन्ने व्यवस्थामध्ये २.५ प्रतिशत अर्थात् आधा जति कोटा दृष्टिविहीन अपाङ्गको लागि आरक्षण गर्ने गरी, हाल विधायिका नभएको हुनाले तत्काल अध्यादेशमार्फत् र संसद गठन भएपछि संसदमार्फत् उक्त कानूनमा तथा अन्य प्रचलित सबै नेपाल कानूनमा उपर्युक्तबमोजिम दृष्टिविहीन अपाङ्गका हितका लागि आवश्यक सबै कानूनी प्रबन्ध गर्नु गराउनु भन्नेसमेत व्यहोराको परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जी जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई म्यादभित्र लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस

अदालतको मिति २०७०।१।१६ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकले यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाउनुभएको छ तर विपक्षी बनाउनुपर्नाको खास कारण रिट निवेदनमा कहीं कतै खुलाउन सक्नुभएको छैन । मन्त्रालयको कुन काम कारवाहीबाट विपक्षीको हक अधिकारमा के कस्तो आघात पर्न गएको हो, सोको पुष्टि गर्न नसक्नु भएकाले निवेदकको दावी जिकिर स्वतः बदरभागी छ । निवेदकले रिट निवेदनमा उल्लेख गर्नुभएका अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ का दफा ४, ६, ८, ९, १०, १६ तथा १८ मा उल्लेख भएबमोजिमका सुविधा तथा सहूलियतहरू प्रचलित कानूनबमोजिम परिभाषित अपाङ्गहरूलाई राज्यको स्रोत र साधनको अधीनमा रही सामाजिक न्यायको आधारमा उपलब्ध गराई नै रहेको हुँदा यस्ता सुविधाहरू निवेदकको मागबमोजिम बाध्यात्मक नभई लोक कल्याणकारी राज्यले उपयुक्तताको आधारमा वितरण गर्नुपर्ने हुँदा यस्ता विषयलाई बाध्यकारी बनाई पाउँ भनी निवेदकले गरेको दावी जिकिर बदरभागी छ भन्ने महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६९ बमोजिम अपाङ्ग र अशक्तको संरक्षणसम्बन्धी विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्रको विषय नभएको हुँदा र विपक्षी रिट निवेदकको यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निजको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वाराप्रदत्त मौलिक हक एवम् अन्य कानूनी हक अधिकारमा आघात पुगेको हो कुरा रिट निवेदनमा प्रष्टसँग उल्लेख गर्न नसक्नु भएको हुँदा बिनाआधार र कारण यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन निरर्थक छ ।

जहाँसम्म अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को विभिन्न दफा उपदफामा “सक्नेछ” वा “सकिनेछ” भन्ने व्यवस्था तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ६० को अपाङ्गका लागि विशेष

शिक्षाको व्यवस्था गर्न सकिने छ भन्ने व्यवस्थासमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सो स्थानमा अनिवार्यरूपमा दृष्टिविहीन अपाङ्गको हितका लागि गनुपर्नेमा काममा “गर्नेछ” “गरिनेछ” भन्ने जस्ता बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्थाहरू गर्नु गराउनु भन्ने र निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को प्रावधान तथा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ तथा अन्य आवश्यक कानूनमा आवश्यक संशोधन गरी परिमार्जनसमेत जो गर्नुपर्छ गरी दृष्टिविहीन अपाङ्गहरूलाई विशेष अपाङ्गको श्रेणीमा राखी निजामती सेवा ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा (७) को खण्ड (ड) मा भैरहेको पाँच प्रतिशत भन्ने व्यवस्थामध्ये २.५ प्रतिशत अर्थात् आधा जति कोटा दृष्टिविहीन अपाङ्गका लागि आरक्षण गर्ने गरी कानूनी प्रबन्ध गर्नु गराउनु भन्ने विषय छ, सो सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश अनुसार शारीरिक वा मानसिकरूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकास गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको, अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ का उल्लिखित दफाहरूका प्रावधानहरू निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को प्रावधान र शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ६० मा नेपाल सरकारले उपलब्ध साधन र स्रोतले भ्याएसम्म अपाङ्गको हितका लागि आवश्यक कार्य गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको तथा सो व्यवस्थाबाट दृष्टिविहीन अपाङ्गका लागि समेत लाभ पुग्ने नै हुनाले संविधानको धारा १२, १३ र १८ प्रतिकूल नभएकाले बदर हुनुपर्ने भन्ने रिट निवेदकको जिकिर उपयुक्त छैन भन्ने कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, संविधान तथा कानूनको परिपालना गरी गराइ कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने र नागरिकका संविधान तथा कानूनप्रदत्त हक, अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन

गर्ने कुरामा प्रतिबद्ध रहेको छ । अपाङ्गहरूको हितको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्न, अपाङ्ग हुने परिस्थितिको रोकथाम गरी निराकरण गर्न, अपाङ्गहरूको स्वास्थ्य, शिक्षा, स्याहार, तालिम र उनीहरूको समानताको हक तथा रोजगारीसमेतको कल्याणकारी आवश्यक व्यवस्थाहरू गरी अपाङ्गहरूलाई समाजकै सक्षम सदस्य एवम् सक्रियरूपमा उत्पादनशील नागरिक बनाउनको लागि अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ (यसपछि 'ऐन' भनिएको) जारी भएको पाइन्छ । विपक्षी निवेदकले दावी लिनुभएको ऐनका विभिन्न दफाहरूमा अपाङ्ग व्यक्तिलाई राज्यका तर्फबाट विभिन्न सेवा तथा सुविधाहरू प्रदान गर्न सकिने व्यवस्थाहरू रहे भएको पाइन्छ । ऐनका दफा ६, ७, ८, १० लगायतमा प्रयुक्त 'सक्नेछ' भन्ने वाक्यांशका कारण ऐनका यी व्यवस्थाहरू स्रोत र साधनको उपलब्धताका आधारमा राज्यले क्रमशः प्रदान गर्दै जाने भन्ने कुरालाई जनाउँदछ । नेपाल सरकारले निजामती सेवालगायत सार्वजनिक सेवा, सुविधाको उपभोगमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि आरक्षण प्रदान गर्दै आएको छ । नेपाल सरकारका नीति तथा कार्यक्रमहरूमा समेत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हकहितका लागि विभिन्न किसिमका कार्यक्रमहरू समावेश गरी सञ्चालन हुँदै आएका छन् । यस सन्दर्भमा सम्मानित अदालतबाट विभिन्न रिट निवेदनहरूमा निर्देशनात्मक एवम् परमादेश जारी भई तत्सम्बन्धमा अन्धा अपाङ्ग बहिरा तथा सुस्तमनस्थिति भएका व्यक्तिलाई सार्वजनिक विद्यालय, महाविद्यालय र तालिम केन्द्रमा निःशुल्क भर्ना लिई अन्य कुनै पनि किसिमको शुल्क नलिने व्यवस्था मिलाइएको छ । अस्पताललाई अपाङ्गमैत्री बनाउन विगत तीन वर्षदेखि क्याम्प निर्माण गर्ने, अपाङ्गहरूलाई अत्यावश्यक औषधी निःशुल्क वितरण गर्ने, अस्पतालहरूबाट अपाङ्ग, असहायको लागि विशेष छुट एवम् निःशुल्क उपचारको व्यवस्था

र अपाङ्ग असहायहरूको सेवाको लागि गैरसरकारी संस्थाहरूलाई अनुदान दिने कार्य भइरहेको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई आन्तरिक हवाई यात्रामा दिइने छुट वा सहूलियतसम्बन्धी कार्यविधि, २०६३ को मस्यौदा मिति २०६३।२।२६ मा स्वीकृति गरी सम्बन्धित निकायहरूमा कार्यान्वयनका लागि पठाइसकिएको । साथै, अपाङ्गसम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तथा कार्ययोजना, २०६३ निर्माण गरी लागू भई अपाङ्गताको परिभाषा र अपाङ्गपनको निर्धारण गरी २०६३ देखि लागू गरिएको छ ।

ऐनले अपाङ्गहरूका लागि उपलब्ध गराउने भनेको सेवा सुविधा उपलब्ध गराउन नेपाल सरकार प्रतिबद्ध रहेको, राज्यको स्रोत र साधनले भ्याएसम्म अपाङ्ग व्यक्तिहरूका लागि सेवा र सुविधाहरू प्रदान गरिएको र भविष्यमा यसमा अझ वृद्धि गर्दै लगिने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछ । ऐनमा "सकिनेछ" वा "सक्नेछ" भन्ने शब्दहरू प्रयोग हुँदा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हक अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने दायित्वबाट राज्य बिमुख हुने कुरा आउँदैन । अतः विपक्षीले दावी लिएका ऐनका दफा ४, दफा ६ को उपदफा (२)(३), दफा ७ को उपदफा (१), (२), (३) दफा ८ को उपदफा (१)(२)(३)(५)(६) दफा ९, दफा १० को उपदफा (१)(२)(३)(४), दफा १६ को उपदफा (१) दफा १८ को उपदफा (३)(५) का व्यवस्थाहरू बदर गर्न मिल्दैन ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को खण्ड (ड) मा अपाङ्ग व्यक्तिका लागि निर्धारण गरिएको पाँच प्रतिशत पद आरक्षणसम्बन्धी व्यवस्था दृष्टिविहीनका हकमा असमान रहेको भन्ने विपक्षीको अर्को दावीको सम्बन्धमा हेर्दा समानताको सिद्धान्तले समानहरूका बीच समान र असमानका बीच असमान व्यवहारलाई बुझाउँदछ । यस सम्बन्धमा सम्मानित अदालतबाट धेरै मुद्दामा सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भइसकेका छन् । नेपालको अन्तरिम संविधान,

२०६३ को धारा १३(३) का प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश, धारा ३५(१४) लगायतमा 'अपाङ्ग' शब्द उल्लेख भए तापनि संविधानमा 'अपाङ्ग' शब्दको परिभाषा र अपाङ्गलाई दृष्टिविहीन, बहिरो, सुस्त मनस्थिति आदि आधारमा वर्गीकरण गरेको पनि पाइँदैन । अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा २(क) ले 'अपाङ्ग' भन्नाले सामान्य दैनिक चर्या गर्न शारीरिक वा मानसिक तवरले असमर्थ वा असक्षम भएको नेपाली नागरिकलाई सम्झनुपर्छ । सो शब्दले कानो, अन्धो, बहिरो, लाटो लठेब्रो, लुलो, कुँजो, लङ्गडो, खोरण्डो, डुँडो वा सुस्त मनस्थिति भएको व्यक्तिलाई समेत जनाउँछ भनी सबै किसिमका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समेट्ने गरी परिभाषा गरिएको देखिन्छ । विभिन्न किसिमका अपाङ्गता हुने भएकाले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूबीच पनि वर्गीकरण गरी आवश्यकताको आधारमा थप व्यवस्था गर्नुपर्ने अवस्था हुनसक्छ । अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ जारी हुनुपूर्वको कानून हो । यसका साथै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नको निम्ति बनेको United Nation Conventions on the rights of Persons with Disabilities को नेपाल पक्ष राष्ट्र भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा संविधान एवम् उक्त महासन्धिको भावना अनुसार सोसमेत परिमार्जन गर्नुपर्ने आवश्यकतासमेत रहेको छ । यस सम्बन्धमा नेपाल सरकार, महिला तथा बालबालिका मन्त्रालयबाट आवश्यक गृहकार्य भइराखेको अवस्था पनि छ । निजामती सेवामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि छुट्टाइएको पाँच प्रतिशतअन्तर्गत दृष्टिविहीन अपाङ्गहरूलाई आधा कोटा छुट्ट्याउनुपर्दछ भनी रिट निवेदकले लिएको जिकिरका सम्बन्धमा हेर्दा खुद्रा आधारमा यो यति प्रतिशत हुनुपर्दछ भन्नुभन्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको खास आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्नको

लागि बृहद् र एकीकृत एवम् व्यवस्थापकीय विषय भएको र प्रस्तुत विषयका सम्बन्धमा विधायिकाबाट नै अन्तिमरूपमा निकर्ष हुने भएकाले यस सम्बन्धमा रिट निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नु उपयुक्त नहुने भएकाले रिट खारेज गरिपाउँ भनी सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध गर्दछु । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्का अध्यक्षको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल अध्ययन गरियो । विपक्षी नेपाल सरकारतर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री संजीव रेग्मीले नेपाल सरकारले अपाङ्ग व्यक्तिहरूका लागि राज्यको स्रोत र साधनले भ्याएसम्मको सेवा र सुविधा उपलब्ध गराउन प्रतिबद्ध छ । यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा अपाङ्ग व्यक्तिका सम्बन्धमा जारी भएको निर्देशात्मक आदेशको पालना नेपाल सरकारले गरिरहेको छ । अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ तथा अन्य ऐनमा अपाङ्ग व्यक्तिका सम्बन्धमा प्रयोग भएका शब्दावली एवम् अपाङ्ग व्यक्तिको परिभाषासमेत संविधानविपरीत छैनन् । ऐनमा "सक्नेछ" वा "सकिनेछ" भन्ने शब्दावली प्रयोग भएकै कारण राज्यले अपाङ्ग व्यक्तिलाई प्रदान गर्ने सेवा र सुविधाको दायित्वबाट पन्छिने हुँदैन । निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुने सक्ने अवस्था नहुँदा खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

उक्त बहससमेतलाई सुनी मिसिल संलग्न निवेदन एवम् लिखित जवाफसहितका कागजात अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मुख्य दावी हेर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७, शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ६० को व्यवस्थाले दृष्टिविहीन

अपाङ्ग र अन्य अपाङ्गलाई बराबरी प्रतिस्पर्धामा आउनुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था र अपाङ्ग कल्याण ऐन, २०३९ को दफा ४ लगायतका विभिन्न दफा, उपदफामा अपाङ्ग व्यक्तिका सम्बन्धमा राज्यले पूरा गर्नुपर्ने दायित्व सम्बन्धमा “सक्नेछ” वा “सकिनेछ” भनी उल्लेख भएका शब्दावलीहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा ३ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशद्वाराप्रदत्त समानताको हकसमेतको विपरीत छ । संविधानविपरीत रहेका उल्लिखित प्रावधान उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी सो शब्दको स्थानमा दृष्टिविहीन अपाङ्गको हितमा काम “गर्नेछ” “गरिनेछ” भन्ने जस्ता बाध्यात्मक व्यवस्था गर्नु भन्ने आदेश जारी गरिपाउँ र दृष्टिविहीन अपाङ्गहरूलाई विशेष अपाङ्गको श्रेणीमा राखी निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा भएको अपाङ्गका लागि छुट्ट्याइएको ५ प्रतिशत भन्ने व्यवस्थामध्ये २.५ प्रतिशत अर्थात् आधा कोटा दृष्टिविहीन अपाङ्गको लागि आरक्षण गर्ने गरी दृष्टिविहीन अपाङ्गका हितका लागि आवश्यक सबै कानूनी प्रबन्ध गर्नु गराउनु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने दावी लिइएको पाइन्छ ।

३. विपक्षीमध्येका प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफमा निवेदकले दावी लिएको ऐनमा प्रयुक्त भएका “सक्नेछ” भन्ने वाक्यांशका व्यवस्थाहरू राज्यका स्रोत र साधनको उपलब्धताको आधारमा क्रमशः प्रदान गर्दै जाने भन्ने भई सरकारका नीति तथा कार्यक्रमहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हकहितका लागि विभिन्न किसिमका कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् । ऐनमा “सकिनेछ” वा “सक्नेछ” भन्ने शब्द प्रयोग हुँदा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हक अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने दायित्वबाट राज्य बिमुख हुँदैन । निवेदकले दावी गरेबमोजिमका ऐनका व्यवस्था संविधानसँग बाझिएको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको जिकिर रहेको पाइन्छ ।

४. रिटनिवेदकले अन्तरिमसंविधानद्वाराप्रदत्त समानताको हकसँग बाझिएको भनी दावी लिएको कानूनहरूको व्यवस्था हेर्दा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा ४ मा अपाङ्गहरूको हितको संरक्षणसम्बन्धी व्यवस्था भएको पाइन्छ । त्यस्तै दफा ६ को उपदफा (२) र (३) मा अपाङ्गलाई शिक्षा दिने शिक्षकहरूलाई उपयुक्त तालिम दिने र अन्धा बहिरा र सुस्त मनस्थिति भएकालाई शिक्षा दिने विशेष प्रकारको व्यवस्थासम्बन्धी, दफा ७ मा स्वास्थ्य तथा औषधी उपचारसम्बन्धी, दफा ८ मा तालिम तथा रोजगारीसम्बन्धी, दफा ९ मा अपाङ्गहरूमा बढी मात्रामा अपाङ्ग भएका व्यक्तिहरूले सुविधा तथा सहूलियतमा प्राथमिकता पाउनेसम्बन्धी, दफा १० मा सुविधा तथा सहूलियतसम्बन्धी, दफा १६ मा मानसिक विक्षिप्तता भएका अपाङ्गसम्बन्धी र दफा १८ मा अपाङ्गसम्बन्धी प्रशासनिक व्यवस्थासँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्था उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ६० मा अपाङ्ग व्यक्तिको लागि विशेष शिक्षाको व्यवस्थासँग सम्बन्धित रहेको पाइन्छ । उल्लिखित व्यवस्थाहरू समग्ररूपमा संविधानसँग बाझिएको भन्ने निवेदकको दावी नभई उक्त व्यवस्थाहरूको परिपालन गर्न “सक्नेछ” वा “सकिनेछ” भन्ने शब्दावलीसम्म संविधानद्वारा प्रदान गरिएको समानताको हकविपरीत रहेको भन्ने निवेदकको कथन रहेको छ ।

५. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ मा समानताको हकअन्तर्गत धारा (१) मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन । कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था छ । सोही धाराको उपधारा (२) मा सामान्य कानूनको प्रयोगमा कुनै पनि नागरिकमाथि धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जातजाती, उत्पत्ति, भाषा वा वैचारिक आस्था वा तीमध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव गरिने छैन भन्ने व्यवस्था भई उपधारा (३)

मा राज्यले नागरिकहरूका बीच धर्म, वर्ण, जातजाती, लिङ्ग, उत्पत्ति, भाषा वा वैचारिक आस्था वा तीमध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव गर्ने छैन भन्ने उल्लेख छ ।

६. उक्त धारा १३ को समानताको हकअन्तर्गत उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा महिला, दलित, आदिवासी, जनजाती, मधेशी वा किसान, मजदुर वा आर्थिक सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएको वर्ग वा बालक, वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिकरूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण सशक्तिकरण वा विकासको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

७. त्यसैगरी राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूअन्तर्गत धारा ३३ मा राज्यको दायित्वअन्तर्गत देहाय (घ)(१) मा मुलुकको राज्य संरचनाका सबै अङ्गहरूमा मधेशी, दलित, आदिवासी जनजाती, महिला, मजदुर, किसान, अपाङ्ग पिछडिएका वर्ग र क्षेत्र सबैलाई समानुपातिक समावेशीको आधारमा सहभागी गराउने कुरा राज्यको दायित्व भएको उल्लेख छ । त्यस्तै धारा ३४ मा राज्यको निर्देशक सिद्धान्तहरूअन्तर्गत उपधारा (१४) मा राज्यले महिला, दलित, आदिवासी जनजाति मधेशी, मुस्लिमलगायत अल्पसङ्ख्यक, भूमिहीन, सुकुम्वासी, कमैया, अपाङ्ग, पिछडिएको क्षेत्र तथा समुदाय र द्वन्द्व पीडितका लागि सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष व्यवस्था गर्ने नीति अवलम्बन गर्नेछ भन्ने उल्लेख छ ।

८. उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाको पृष्ठभूमिमा हेर्दा राज्य वा सरकारले विशेष अवस्था र परिस्थितिका नागरिकहरूलाई कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरी सकारात्मक विभेदको सिद्धान्तबमोजिम निजहरूको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकास गर्नु राज्यको दायित्व हो भन्ने कुरामा विवाद हुन

सक्तैन । उपर्युक्त संवैधानिक व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा अपाङ्गहरूको संरक्षण तथा कल्याणकारी व्यवस्था गर्ने मूल उद्देश्यका साथ अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ जारी भएको देखिन्छ । उक्त ऐनको प्रस्तावनामा अपाङ्गहरूको हितको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्न, अपाङ्ग हुने परिस्थितिको रोकथाम गरी निराकरण गर्न, अपाङ्गहरूको स्वास्थ्य, शिक्षा, स्याहार, तालिम र उनीहरूको समानताको हक तथा रोजगारीसमेतको कल्याणकारी आवश्यक व्यवस्था गरी अपाङ्गहरूलाई समाजकै सक्षम एवम् सक्रिय सदस्यकारूपमा उत्पादनशील नागरिक बनाउने भन्ने उक्त ऐनको उद्देश्य रहेको देखिन आउँछ । उक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि सो ऐनका विभिन्न दफा उपदफाहरूमा अपाङ्ग व्यक्तिहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन र सेवा सुविधालगायतका विभिन्न व्यवस्थाहरू भएको पाइन्छ ।

९. वस्तुतः नागरिक एवम् राजनीतिक प्रकृतिका मौलिक हकको प्रचलनका विषयमा राज्यको तटस्थ भूमिका रहने भई व्यक्तिले आफ्नो स्वेच्छाले वा उसको अनुकूलता हेरी तटस्थ कानूनी प्रावधानको उपयोग गर्ने कुरा आउँछ भने सामाजिक, आर्थिक एवम् सांस्कृतिक प्रकृतिका हकहरूलाई पनि आजकल संविधानको मौलिक हकको अंश बनाई समावेश गर्ने प्रवृत्ति रहेको पाइन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधानले पनि उल्लेख्य सङ्ख्यामा त्यस्ता हकहरूलाई स्थान दिएको हुँदा त्यस्ता हकहरू उपभोग गर्न सक्ने क्षमता हासिल गर्न नसकेको अवस्थामा त्यस्ता व्यक्ति वा समुदायलाई कानूनले प्रदान गरेको हक वा अवसर उपभोग गर्न सक्षम बनाउन राज्यको तर्फबाट सकारात्मक सहयोग, समर्थन र प्रयास गरी त्यस्ता वर्गलाई सघाउनुपर्ने अवस्था रहन सक्तछ । समाजका सबै समुदाय, वर्ग, लिङ्ग वा तप्काका व्यक्तिहरूबीच समान क्षमताहरू नहुन सक्तछ र त्यतिकै कारणले कानूनी हक, लाभ वा सुविधाहरूमा समान पहुँच प्राप्त

गर्न सकेनन् वा भेदभावपूर्ण परिस्थितिहरू निर्माण हुन गयो भने कानूनी राज्यअन्तर्गत पनि औपचारिकरूपमा नै भेदभावपूर्ण आधारहरूको गुञ्जाइस निर्माण गरी दिएको हुन जान्छ । यसैका निमित्त नै राज्यले सकारात्मक विभेद वा सहयोग र समर्थन जुटाई दिनुपर्ने हुन आउँछ । कानूनको समान प्रशासन गर्नु र न्यायको सार्वभौम अनुभूति दिलाउन राज्यले भेदभावका अनेकौं चरणहरू, रूपहरू र तहहरूको समुचित सम्बोधन नगरी सम्भव हुँदैन । अन्य हकहरूको अतिरिक्त समानताको हकका सम्बन्धमा सो प्रश्न अझै महत्त्वपूर्ण हुन्छ । समानताको हकको प्रयोग र पालनाको लागि मात्र होइन, अन्य मौलिक हकको उपयोगमा समानता र समन्यायिकता सुनिश्चित गर्नको लागि पनि समानतासम्बन्धी विधिशास्त्रलाई समानतासापेक्ष बनाउन जरूरी हुन्छ । समानताको हकलाई यथार्थमा अनुभूति गराउनको लागि समान अवस्था र परिस्थितिका नागरिकहरूबीच समान व्यवहार र असमान अवस्था र परिस्थितिका नागरिकहरू बीच असमान व्यवस्था गर्नुपर्ने गरी सकारात्मक विभेद र तार्किक वर्गीकरणको सिद्धान्तबमोजिम राज्यले आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ ।

१०. संविधानका विभिन्न धारा र उपधाराहरूमा व्यवस्था भएका हकहरू आफैँ क्रियाशील हुने हक होइनन् । ती हकहरूलाई यथार्थमा कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक ऐन नियमहरूको तर्जुमा गरी कानूनी व्यवस्थामार्फत् प्रचलन गर्ने गराउने कर्तव्य राज्यको हो । यसै प्रसङ्गमा संविधानमा अपाङ्ग व्यक्तिहरू सम्बन्धमा प्रदान गरिएको संवैधानिक हकलाई यथार्थमा परिणत गराउन अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ जारी भई लागू भएको भन्ने कुरामा विवाद छैन । यसरी हाम्रो संविधानले मौलिक हककारूपमा र राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिकारूपमा अपाङ्ग व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा

आवश्यक र समुचित कल्याणकारी व्यवस्था गर्ने कुराको संवैधानिक प्रत्याभूति प्रदान गरिएको अवस्थामा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ लगायतका अन्य ऐनहरूमा प्रयोग भएका “सक्नेछ” वा “सकिनेछ” भन्ने शब्दावलीले संविधानप्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाइएको भन्ने अर्थ गर्नु मिल्ने हुँदैन । “सक्नेछ” वा “सकिनेछ” भन्ने वाक्यांश ऐनमा प्रयोग भएको कारणले राज्यले अपाङ्ग व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा पूरा गर्नुपर्ने दायित्वबाट बिमुख हुने भन्नु मिल्दैन ।

११. कानूनमा उल्लेख हुने ‘सक्नेछ’ वा ‘सकिनेछ’ भन्ने जस्ता अभिव्यक्तिहरूले कुनै कुरा नगरे पनि हुने वा गर्नु नपर्ने उन्मुक्ति दिएको भन्ने अर्थमा कदापि बुझनुहुँदैन । ती त सम्बन्धित हक वा प्रावधान कार्यान्वयन गर्नको लागि चाहिने तयारी वा आवश्यक स्रोत साधनको धान्ने क्षमता वा प्रचुरता जस्ता कुरामा कुनै समस्याले अवरोध नहोस् भन्ने दृष्टिकोणले व्यवस्थित र नियोजित गर्नको लागि राखिएका अभिव्यक्तिहरू हुन् । त्यस्तो अभिव्यक्तिले कहिले पनि पूरा नगरे पनि हुने दायित्वलाई इङ्गित गरेको वा तिनको पृष्ठपोषण गरेको सम्झन मिल्दैन । कुनै कानूनमा हककोरूपमा कुनै कुरालाई स्वीकार गरेपछि त्यसको कार्यान्वयन र संरक्षण नै स्वाभाविक परिणति बन्नुपर्दछ र बन्दछ पनि । विकास, क्षमता वा चरणको कारणले काल विशेषको वा अवस्था विशेषको तयारीको लागि दिइने किञ्चित अवसर वा स्थानलाई नकारात्मकरूपमा इन्कार गर्ने हदसम्म बुझ्न खोजियो भने त्यो हकको विधिशास्त्रको मान्यता विरुद्धको गम्भीर अपराध वा षडयन्त्र हुन जान्छ । त्यसैले जुन अर्थमा ‘सकिनेछ’ वा ‘सक्नेछ’ भन्ने शब्दहरूको आधारमा प्रतिवाद गर्ने शैली देखापरेको छ, त्यो स्तुत्य र ग्राह्य भने छैन । हकहरू चाहे ती नागरिक वा राजनैतिक प्रकृतिका अथवा

आर्थिक सामाजिक प्रकृतिका होऊन्, सबैको सही अर्थमा प्रयोग हुन सक्ने अवस्थाहरू सिर्जना हुनुपर्दछ र खास गरेर आर्थिक सामाजिक र सांस्कृतिक हकहरूको सम्बन्धमा त राज्यले योजनाबद्ध ढङ्गले प्रगतिशीलरूपमा लोक कल्याणकारी राज्यको मान्यताबमोजिम तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुने सर्तहरू सिर्जना गरिदिनुपर्दछ । यस्तो हकलाई हक हो वा होइन भन्ने अर्थमा होइन, कसरी निरन्तर प्रगतिशील र सकारात्मकरूपमा व्यवहारमा रूपान्तरण गर्ने भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

१२. प्रस्तुत सन्दर्भमा विवादित हक वा व्यवस्था तत्काल कार्यान्वयन भइनसकेको कारणले संविधानसङ्गत हो वा होइन भन्ने प्रश्न होइन । त्यस्ता हकहरू कार्यान्वयन हुन नसक्नु संविधानसँग बाझिएको कारणले पनि होइन । निवेदकले उल्लेख गरेका हकहरू संविधानसङ्गत छन् र राज्यको दायित्वहरू पनि संविधान सङ्गत नै छन् । केवल तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको चरणहरू निरन्तर रहनुपर्ने महत्त्वपूर्ण कुरा हो । जहाँसम्म अपाङ्गहरूलाई छुट्याउनपर्ने सिटहरू वा संरक्षणका कुराहरू छन्, ती कुराहरू उपर्युक्त उल्लिखित हकहरूको सन्दर्भमा नै हेर्नुपर्ने हुनआउँछ । संविधानले नै खास व्यवस्था वा मापदण्ड तोकिएकोमा सोहीबमोजिम र नतोकिएको अवस्थामा सरकारले कानून वा नीति बनाएर उपयुक्त हुने किसिमका व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । यस अवस्थामा आएर कुन दायित्व संविधानसँग बाझिएको छ भनी छान्न गाह्रो हुन्छ, ती त निरन्तर प्रयोग र पालना गरिरहनुपर्ने कुरा हो । यस अवस्थामा निवेदकले दावी गरेको विषयवस्तु उपर न्यायिक पुनरावलोकनको रोहबाट विचार गरिरहनुपर्ने अवस्था नहुँदा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गरिरहनु परेन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

१३. अब रिट निवेदकले दावी लिएको

दृष्टिविहीन अपाङ्ग व्यक्ति र अन्य प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को उपदफा ७ को खण्ड (ड) लगायतका अन्य ऐनहरूले बराबरी श्रेणीमा राखी दृष्टिविहीन अपाङ्गलाई पनि समान प्रतिस्पर्धामा आउनुपर्ने गरी बनाइएको कानून भेदभावपूर्ण रहेको भन्ने जिकिर सम्बन्धमा विचार गर्दा, निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को उपदफा (७) मा निजामती सेवा प्रवेशका लागि अपाङ्ग व्यक्तिहरूका लागि पाँच प्रतिशत पद छुट्याई सो प्रतिशतलाई शतप्रतिशत मानी अपाङ्ग व्यक्तिहरूका बीचमा मात्र प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गरिने व्यवस्था भएको पाइन्छ । त्यस्तै अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०४९ मा पनि अपाङ्गता भएको सबै व्यक्तिहरूको संरक्षण तथा कल्याण गर्नको लागि बनेको देखिन्छ ।

१४. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरूको अध्ययन गर्दा अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिहरूलाई एउटै समान धरातलमा राखी समान संरक्षण, सेवा तथा सुविधा उपलब्ध गराउनेतर्फ लक्षित भएको देखिन आउँछ । यसभन्दा अघि यस अदालतबाट निवेदक बाबुकृष्ण महर्जन विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको संवत् २०६१ सालको रिट नं. ३६६६ को परमादेश मुद्दामा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ ले व्यवस्था गरेबमोजिम अपाङ्गहरूलाई दिनुपर्ने सेवा सुविधा क्रमिकरूपले प्रदान गर्न कार्यक्रम बनाई ऐनको उद्देश्य अनुसारको सेवा सुविधा प्रदान गर्न सुरु गर्नु भनी मिति २०६१।१०।५ मा परमादेशको आदेश जारी भएको पाइन्छ । त्यस्तै रिट नं. ०६५-WO-०७४८ निवेदक महिला कानून र विकास मञ्चको तर्फबाट विमला खड्कासमेत विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको परमादेश मुद्दामा अपाङ्ग महिलाहरूको स्वास्थ्यलाई ध्यान दिई

अपाङ्ग व्यक्तिहरूका लागि अस्पताल सार्वजनिक यातायातलगायत सम्पूर्ण सार्वजनिक क्षेत्र (Public Places) हरूमा अपाङ्गहरूको सरल र सहज पहुँच हुन सक्ने गरी नीति र कार्यक्रम बनाई लागू गर्न स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय र महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको नाउँमा मिति २०६७।४।१२ मा निर्देशात्मक आदेश जारी भएको देखिन्छ ।

१५. विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयतर्फबाट परेको लिखित जवाफमा नेपाल सरकारले आफ्नो नीति तथा कार्यक्रममा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि विभिन्न किसिमका कार्यक्रमहरू समावेश गरी सञ्चालन हुँदैआएको र यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दाहरूमा जारी भएका परमादेश एवम् निर्देशात्मक आदेशबमोजिमको विभिन्न कार्यहरू भएको भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

१६. अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा २(क) मा अपाङ्ग भन्नाले “सामान्य दैनिक चर्या गर्न शारीरिक वा मानसिक तवरले असमर्थ वा अक्षम भएको नेपाली नागरिकलाई सम्झनुपर्छ । सो शब्दले कानो, अन्धो, बहिरो, लाटो, लठेब्रो, लुलो, कुँजो, लङ्गडो, खोरण्डो जुँडो वा सुस्त मनस्थिति भएको व्यक्तिलाई समेत जनाउँछ” भनी अपाङ्गको परिभाषा गरिएको पाइन्छ । त्यस्तै सो ऐनका दफा २(ख) मा असहाय अपाङ्ग भन्नाले “जायजैथा केही नभएका वा स्याहार सुसार गर्ने कोही नभएका आफैं रोजगारी गरी खान नसक्ने व्यक्तिलाई समेत जनाउँछ” भनी परिभाषित गरिएको पाइन्छ । सोही ऐनको दफा ९ मा यस ऐनमा व्यवस्था गरिएका तथा अन्य उपलब्ध हुन सक्ने सुविधा तथा सहूलियतहरू प्रदान गर्दा अपाङ्गमध्ये बढी मात्रामा अपाङ्ग भएका व्यक्तिको अवस्थालाई ध्यानमा राखी प्रदान गर्न सकिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखियो । उक्त ऐनमा

गरिएको अपाङ्गको परिभाषालाई हेर्दा सबै प्रकारका अपाङ्गता भएको व्यक्तिहरूलाई एउटै वर्ग र श्रेणीमा राखी अपाङ्गको परिभाषा गरिएको देखिन आउँछ ।

१७. वस्तुतः सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सामान्य जीवनयापनमा आआफ्नो कठीनाई एवम् अपाङ्गताको आआफ्नै प्रकारको संवेदनशीलता रहेको हुन्छ भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्ने । तर सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई निरपेक्षरूपमा एउटै समान धरातलमा राखी सोहीबमोजिम समान सेवा र सुविधा उपलब्ध गराउँदा हाम्रो संविधानले व्यवस्था गरेको सकारात्मक विभेदको सिद्धान्तको पालना नहुने अवस्था आउँछ । सबै प्रकारका अपाङ्गलाई राज्यको तर्फबाट संरक्षण सेवा सुविधा प्रदान गरिनुपर्ने कुरामा विवाद हुन सक्ने । तर सबै प्रकारका अपाङ्गहरूलाई एउटै धरातलमा राखी समान व्यवहार गर्दा असमान हुनजान्छ जुन समानताको सिद्धान्तको मूल मर्मको विपरीत हो । यस अर्थमा अपाङ्गहरूबीच पनि अपाङ्गताको आधारमा वर्गीकरण गरी सोहीबमोजिमको संरक्षणको आवश्यकता छ भन्ने कुरामा पनि दुईमत हुन सक्ने ।

१८. विपक्षी मन्त्रिपरिषद्को लिखित जवाफमा पनि व्यक्तिहरूमा विभिन्न किसिमबाट अपाङ्गता हुने भएकाले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूबीच पनि वर्गीकरण गरी आवश्यकताको आधारमा थप व्यवस्था गर्नुपर्ने अवस्था रहेको भनी अपाङ्गता भएको व्यक्तिहरूबीचको वर्गीकरणको आवश्यकतालाई स्वीकार गरिएको देखिन्छ । सोही लिखित जवाफमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नको निमित्त बनेको United Nation Conventions on Rights of Persons with Disabilities को नेपाल पक्ष राष्ट्र भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा संविधान एवम् उक्त महासन्धिको भावना अनुसार अपाङ्ग संरक्षण तथा

कल्याण ऐनमा समेत परिमार्जन गर्नुपर्ने आवश्यकता रही सोसम्बन्धी गृहकार्यसमेत भइरहेको भन्ने उल्लेख भएको परिप्रेक्ष्यमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हित संरक्षण, सशक्तिकरण एवम् विकास गर्नेसम्बन्धी कानून निर्माण गर्दा वा भइरहेका कानूनी व्यवस्थाको संशोधन गर्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूबीच उचित र विवेकसम्मत वर्गीकरण गर्नु र निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को उपदफा ७ को देहाय (ड) मा अपाङ्ग व्यक्तिहरूको लागि छुट्याइएको पाँच प्रतिशत पदमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको स्थिति हेरी विवेकसम्मत मापदण्ड कायम गरी मनासिब आधारमा निजामती सेवामा पदपूर्ति गर्ने मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयन गर्नु भनी विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका नाउँमा निर्देशात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त फैसलामा सहमत छौं ।
न्या. गिरीश चन्द्र लाल
न्या. सुशीला कार्की

इति संवत् २०७० साल मङ्सिर २० गते रोज ५ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं. १३२१

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
आदेश मिति : २०७१।०।१३।५
०६९-WS-००२८

विषय : उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक : सिरहा जिल्ला, सिरहा नगरपालिका वडा नं.
७ घर भई हाल निर्वाचन आयोग, कान्तिपथ
काठमाडौंमा राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणी,
नायब सुब्बा (विशेष) पदमा कार्यरत उदयरज
पौड्याल

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, काठमाडौंसमेत

- आफू कार्यरत रहेको तालुक मन्त्रालय, विभाग वा सो मातहतका कार्यालयबाट आफ्नो कार्य प्रकृतिभन्दा छुट्टै कार्य प्रकृति भएको अन्य निकायमा सरुवा हुनको लागि निज कर्मचारी कार्यरत रहेको मन्त्रालय, विभाग वा कार्यालयलाई सरुवा गर्न अधिकार नभएको र सो अधिकार केवल सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई मात्र प्राप्त हुँदा उक्त मन्त्रालयले सरुवा नीति व्यवस्थापन गर्नको लागि निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६ (१५) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सरुवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी

मापदण्ड, २०६९ बनाई सोबमोजिम कर्मचारी सरुवा गर्न लिएको प्रशासनिक नीतिगत व्यवस्थालाई अन्यथा भन्न मिल्ने नदेखिने।

- सरुवा नीति व्यवस्थापन गर्नको लागि निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६ (१५) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सरुवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ बनाई सोबमोजिम कर्मचारी सरुवा गर्न लिएको प्रशासनिक नीतिगत व्यवस्थाबाट कुनै पनि कानूनी हक एवम् संविधानप्रदत्त हकमा अनुचित बन्देज लगाएको अवस्था नहुँदा सरुवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ को दफा ३ र सोको अनुसूची ३, दफा ४ को उपदफाहरू (२), (३) र (४) एवम् दफा ९ मा भएका व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१), १८(१) र ३०(१), निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ को उपदफा (१) र (३), निजामती सेवा नियमावली, २०५० को उपनियम ३६(१५), ३९ र अनुसूची १६ सँग बाझिएको नदेखिएकाले निवेदकले बदर माग गरेको सरुवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ का उपर्युक्त प्रावधानहरू बदर गरिरहन नपर्ने।

(प्रकरण नं. ८)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
कृष्णजीवी घिमिरे

विपक्षीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को

धारा १२(३)(च), १३(१), १८(१) र ३०(१)

- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८
- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६(१५), ३९ र अनुसूची १६
- सरुवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ को दफा ३, अनुसूची ३

आदेश

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

म निवेदक मिति २०४४।१।७ मा राजपत्र अनङ्कित चौथो श्रेणी बहिदार पदमा जिल्ला हुलाक कार्यालय, सिरहामा सेवा प्रवेश गरी मिति २०४७।५।२५ मा सो पदबाट मुखिया पदमा र मिति २०५४।१।१६ मा राजपत्र अनङ्कित द्वितीय श्रेणी खरिदार पदमा बढुवा भएको थिएँ। म निवेदकलाई मिति २०६३।५।२५ मा सो कार्यालयबाट नारायणी अञ्चल यातायात व्यवस्था कार्यालय, वीरगन्जमा र मिति २०६५।१०।१५ मा नारायणी अञ्चल यातायात व्यवस्था कार्यालय, वीरगन्जबाट निर्वाचन आयोग, काठमाडौँमा सरुवा गरिएको थियो। उल्लिखित कार्यालयमा रहँदैका अवस्थामा मिति २०६६।६।१ मा राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणी, नायब सुब्बा (विशेष) पदमा बढुवा भई हालसम्म सोही कार्यालयमा कार्यरत छु।

नेपाल सरकार सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको मिति २०६९।४।३२ को निर्णयानुसार म निवेदकलगायत ५३८ जना कर्मचारीहरूको सरुवाको विवरण सार्वजनिक गरिएको उक्त सरुवासम्बन्धी निर्णयका सम्बन्धमा छानबिन गरी प्रतिवेदन पेस गर्न सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट मिति २०६९।५।३ मा छानबिन समिति गठन गर्ने निर्णय भएकामा नेपाल

सरकार मुख्य सचिवस्तरको मिति २०६९।५।१९ को निर्णयानुसार समिति पुनर्गठित भई पुनर्गठित समितिले मिति २०६९।५।२७ मा प्रतिवेदन पेस गरेको थियो । उल्लिखित प्रतिवेदनको अनुसूची १ को सि.नं. १५७ र साविक सि.नं. २१२ औं नं. मा म निवेदकको नाम निर्वाचन आयोगबाट यातायात व्यवस्था कार्यालय, नारायणीमा सुरूवा स्वीकृत हुनको लागि सिफारिस गरिएको थियो ।

यसरी म निवेदकसमेतको हकमा मिति २०६९।४।३२ मा भएको सुरूवासम्बन्धी निर्णयमा छानबिन गर्न गठन भएको छानबिन समितिले समेत सुरूवा स्वीकृत हुनको लागि सिफारिस गरेको अवस्थामा मिति २०६९।५।२८ को नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को निर्णय भनी मिति २०६९।६।२ मा म निवेदकसहित १३८ जना कर्मचारीको सुरूवा रद्द गर्ने निर्णय गरियो । म निवेदकको सुरूवा रद्द गर्नुका कारणमा सुरूवा मापदण्ड अनुरूप ५ वर्ष अवधि नपुगी “क” समूहबाट “क” समूहमा सुरूवा भएको भनी उल्लेख गरिएको छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ मा कुनै पनि कर्मचारीले एउटा कार्यालयमा २ वर्षको सेवा अवधि पूरा गरेपछि अर्को कार्यालयमा सुरूवा हुन योग्य हुन्छ । म निवेदक मिति २०६५।१०।१९ देखि निर्वाचन आयोगमा कार्यरत रही हालसम्म करिब ४ वर्षको अवधि व्यतीत भइसकेको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम विपक्षी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले मिति २०६९।४।३२ मा मलाई यातायात व्यवस्था कार्यालय, नारायणीमा सुरूवा गर्ने निर्णय गरेको हो । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको सीमाभित्र रही सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले सुरूवा निर्णय गरी सो निर्णयलाई स्वीकार गरी छानबिन समितिले समेत सुरूवा स्वीकृत हुनको लागि सिफारिस गरेको अवस्थामा मिति २०६९।६।२ मा म निवेदकसहित १३८ जना कर्मचारीको सुरूवा रद्द गर्ने निर्णय गर्दा सुरूवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड,

२०६९ बमोजिम ५ वर्ष अवधि नपुगी “क” समूहबाट “क” समूहमा सुरूवा भएको भनी म निवेदकको सुरूवा रद्द गरिएको छ । म निवेदकको सुरूवा रद्द गर्न अवलम्बन गरिएको उक्त मापदण्ड कानूनविपरीत छ ।

कुनै पनि कार्यालयमा दुई वर्ष काम गरेपछि अर्को कार्यालयमा सुरूवा हुन पाउने भन्ने निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ विपरीत हुने गरी ५ वर्ष अवधि नपुगी “क” समूहबाट “क” समूहमा सुरूवा हुन नपाउने गरी गरिएको व्यवस्था गैरवैधानिक र गैरसंवैधानिक छ । अतः सुरूवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ को दफा ३ र सोको अनुसूची ३, दफा ४ को उपदफाहरू (२), (३) र (४) एवम् दफा ९ मा भएका व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१), १८(१) र ३०(१), निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ को उपदफा (१) र (३), निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६(१५), ३९ र अनुसूची १६ सँग बाझिएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम सो मापदण्डमा भएका उक्त व्यवस्थाहरूलाई अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ । मिति २०६९।४।३२ मा भएको सुरूवा र सो सुरूवालाई छानबिन समितिले म निवेदकको हकमा स्वीकृत हुनको लागि सिफारिस गरेको अवस्थामा मेरो सुरूवा रद्द गर्ने गरी भएको मिति २०६९।५।२८ को नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को निर्णय र सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको मिति २०६९।६।२ निर्णयसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ ।

मिति २०६९।४।३२ मा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले गरेको सुरूवामा मिति २०६९।५।३ मा गठित छानबिन समितिले बुझाएको प्रतिवेदन अनुसार सुरूवा सदर भएको म निवेदकको सुरूवा निर्णय कार्यान्वयन गरी कानूनको परिपालना गर्नु गराउनु भनी विपक्षीको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन व्यहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदन मागबमोजिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, आदेश जारी हुन नपर्ने भए आधार र कारणसहित यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीहरूको नाममा म्याद सूचना पठाई सोको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिनु र म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु ।

निवेदकले नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६९।५।२८ को निर्णयको आधारमा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट मिति २०६९।६।२ मा सुरूवा रद्द गर्ने भएको निर्णय कार्यान्वयन नगराउन अन्तरिम आदेशको माग गरेको पाइन्छ । निवेदकको सुरूवा रद्द गर्दा सुरूवा मापदण्डअनुरूप पाँच वर्ष अवधि नपुगी “क” समूहबाट “क” समूहमा सुरूवा भएको भन्ने आधार उल्लेख गरेको देखिन्छ । निवेदकले सुरूवा मापदण्ड बदरको मागसमेत गरेकामा कानूनी अख्तियारी प्रयोग गरी बनाएको मापदण्ड बदर भएको घोषणा नभएसम्म उक्त मापदण्ड वैध भएको मान्नपर्ने हुँदा निवेदकको माग अनुसार तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गरिरहन परेन । प्रस्तुत रिट निवेदनको विषय कर्मचारीको सुरूवा मापदण्डको वैधानिकताको विषय भई चाँडो किनारा हुनुपर्ने देखिएकाले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(च५) बमोजिम अग्राधिकार प्रदान गरिदिएको छ नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।६।२३ को आदेश ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ मा सुरूवासम्बन्धी व्यवस्था भई सो दफाको उपदफा (१३) मा सुरूवासम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिएबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । त्यसैगरी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६ मा सुरूवाको समय तालिका र सुरूवाका

आधारहरूको व्यवस्था गरिएको छ भने सोही नियमको उपनियम (१५) मा यस नियमबमोजिम निजामती कर्मचारीको सुरूवा गर्ने वा सोको सहमति दिने निकायले सोको मापदण्ड बनाई सो अनुसार निर्णय गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी उक्त नियम ३६ को उपनियम (१५) मा रहेको प्रावधानको अधीनमा रही सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले सुरूवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ बनाई मिति २०६९।४।३० मा स्वीकृत भई लागू भएको छ । उक्त मापदण्डको दफा ३ मा कार्यालयहरूको कार्य प्रकृति, वृत्ति विकासका अवसरसमेतको आधारमा कार्यालयहरूको समूह विभाजन गर्न व्यवस्था गरी अनुसूची ३ मा कार्यालयहरूको समूहकृत गरिएको छ । उक्त मापदण्डको दफा ४ मा निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० मा उल्लेख भएका प्रावधानहरूको अधीनमा रही सुरूवा गर्दा अवलम्बन गरिने आधारहरूको व्यवस्था गरिएको छ । यसरी निजामती कर्मचारीहरूको सुरूवालाई थप सरलीकृत तथा व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले नियमावलीको नियम ३६ (१५) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीमा भएका सुरूवासम्बन्धी प्रावधानहरूविपरीत नहुने गरी बनाइएको उक्त मापदण्डमा भएको व्यवस्थाहरू कानून एवम् संविधानसम्मत छन् ।

निवेदकको सुरूवा रद्द गर्ने गरी यस मन्त्रालयबाट मिति २०६९।६।२ मा भएको निर्णय बदर गरिपाउँ भनी लिएको जिकिरका सम्बन्धमा यस मन्त्रालयबाट जारी भएको सुरूवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ को अनुसूची ३ को खण्ड (ख) मा राजपत्र अनङ्कित र श्रेणीविहीन कर्मचारीहरूको सुरूवा प्रयोजनार्थ समूहकृत कार्यालयहरूमा “क” समूहअन्तर्गत लुम्बिनी अञ्चलदेखि पूर्वका यातायात व्यवस्था कार्यालयहरू (यातायात व्यवस्था कार्यालय गण्डकीसमेत) परेको र

सोही मापदण्डको दफा ४ को (२) मा “क” समूहको कार्यालयमा एक पटक वा पटकपटक (काज वा फाजिलमा कार्यरत अवधिसमेत) गरी २ वर्ष वा सोभन्दा बढी अवधि बसी अन्यत्र सरुवा भएको कर्मचारीलाई सोही पदमा कम्तीमा ५ वर्षसम्म सोही समूहको कार्यालयमा सरुवा गरिने छैन भन्ने व्यवस्था भएको र रिट निवेदक मिति २०६३।५।२५ मा यातायात व्यवस्था कार्यालय, नारायणीमा सरुवा भई “क” समूहको कार्यालयमा २ वर्ष बसिसकेपश्चात् मिति २०६५।१०।१५ मा नारायणी अञ्चल यातायात व्यवस्था कार्यालय, वीरगन्जबाट निर्वाचन आयोगमा सरुवा भएको देखिएको र उक्त मापदण्डबमोजिम ५ वर्ष सेवा अवधि नपुग्दै पुनः “क” समूहकै कार्यालयमा सरुवा भएकाले रिट निवेदकको उक्त सरुवा रद्द गर्ने गरी यस मन्त्रालयबाट मिति २०६९।६।२ मा निर्णय भएको हो। उक्त निर्णय निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६(१५) बमोजिम बनेको मापदण्डअनुरूप नै भएकाले निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

सरुवा पदस्थापना र काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ का केही व्यवस्थाहरू संविधान, निजामती सेवा ऐन एवम् निजामती सेवा नियमावलीका व्यवस्थाहरूसँग बाझिएको भन्ने दावीका विषयमा सो मापदण्ड सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले बनाएको हुँदा यस सम्बन्धमा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको लिखित जवाफबाट स्पष्ट हुने भएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीतर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवी घिमिरेले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिम आदेश

जारी हुनुपर्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निजामती कर्मचारीले कुनै पनि कार्यालयमा दुई वर्ष काम गरेपछि अर्को कार्यालयमा सरुवा हुन पाउने भन्ने निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ मा व्यवस्था भएकामा उक्त व्यवस्थाविपरीत हुने गरी ५ वर्ष अवधि नपुगी “क” समूहबाट “क” समूहमा सरुवा हुन नपाउने गरी गरिएको सरुवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ को दफा ३ र सोको अनुसूची ३, दफा ४ को उपदफाहरू (२), (३) र (४) एवम् दफा ९ मा भएका व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च), १३(१), १८(१) र ३०(१), निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ को उपदफा (१) र (३), निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६(१५), ३९ र अनुसूची १६ सँग बाझिएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम सो मापदण्डमा भएका उक्त व्यवस्थाहरूलाई अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भनी निवेदकले जिकिर लिएको देखियो।

३. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ मा सरुवासम्बन्धी व्यवस्था भई सो दफाको उपदफा (१३) मा सरुवासम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिएबमोजिम हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको र निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६ मा सरुवाको समय तालिका र सरुवाका आधारहरूको व्यवस्था गरी सोही नियमको उपनियम (१५) मा यस नियमबमोजिम निजामती कर्मचारीको सरुवा गर्ने वा सोको सहमति दिने निकायले सोको मापदण्ड बनाई सो अनुसार निर्णय गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन आयो। यसरी उक्त नियम ३६ को उपनियम (१५) मा रहेको प्रावधानको अधीनमा रही सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले सरुवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ बनाई मिति २०६९।४।३० मा

स्वीकृत गरी लागू गरेको देखिन्छ ।

४. कुनै मन्त्रालय वा सो मन्त्रालयअन्तर्गतको विभाग वा कार्यालयमा कार्यरत निजामती कर्मचारीलाई सो मन्त्रालय र मातहतका निकायमा आन्तरिक सरुवा गर्नुपरेमा सोही मन्त्रालयले आफ्नो र मातहतका निकायमा, विभागले आफ्नो र मातहतका निकायमा र क्षेत्रीयस्तरका कार्यालयले आफ्नो र मातहतका कार्यालयमा सरुवा गर्न सक्ने तर निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८(१)(क) बमोजिम एक मन्त्रालय वा अन्तर्गतको विभाग वा कार्यालयको निजामती कर्मचारीलाई अर्को मन्त्रालय र अन्तर्गतको विभाग वा कार्यालयमा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले मात्र सरुवा गर्न सक्ने हुँदा कार्यालयहरूको कार्य प्रकृतिका आधारमा कार्यालयहरूको समूह विभाजन गरी सरुवालाई थप सरलीकृत तथा व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले सरुवा गर्दा अवलम्बन गरिने आधारहरू तय गर्न निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६ (१५) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले सरुवा पदस्थापन तथा काज सम्बन्धमा आवश्यक पर्ने कार्यविधि तर्जुमा गरी नियमन गर्न सक्ने नै देखियो ।

५. अन्तरमन्त्रालय, विभाग वा सो मातहतमा कर्मचारीको सरुवा वा काज पदस्थापन गर्दा अवलम्बन गरिने प्रक्रिया कसरी तय गर्ने भन्ने कुरा सम्बन्धित निकायले निश्चित गर्ने नीतिगत विषयभित्र पर्ने र यसरी नीतिगत व्यवस्था गर्न अधिकार पाएको निकायले मात्र ऐन तथा नियमावलीले दिएको अधिकारको सीमामा रही कर्मचारीको सरुवा र काज व्यवस्थापन गर्न एउटा स्वीकार्य मापदण्ड बनाई सोहीबमोजिम लागू गरेको विषयलाई अन्यथा लिनुपर्ने अवस्था छैन ।

६. राजपत्राङ्कित द्वितीय र तृतीय श्रेणीका कर्मचारीहरूको हकमा सरुवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ को अनुसूची-३ को खण्ड (क) मा र राजपत्रअनङ्कित र श्रेणी विहीन

कर्मचारीहरूको हकमा उक्त अनुसूचीको खण्ड (ख) मा सरुवा प्रयोजनार्थ कार्यालयहरूलाई समूहकृत गरी सोहीबमोजिम सरुवा वा काज गर्न नेपाल सरकारले प्रशासनिक नीतिगत व्यवस्था गरेको देखिन आएको छ ।

७. उक्त प्रशासनिक नीतिगत व्यवस्था अन्तर्गत जारी गरिएको उक्त सरुवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ मा कार्यालयहरूलाई चार भाग क, ख, ग र घ मा समूहकृत गरी एउटा समूहबाट अर्को समूहमा सरुवा वा काजमा राख्न उक्त मापदण्डको दफा ४ मा सरुवाका आधारहरू उल्लेख गरी सोहीबमोजिम सरुवा वा काजमा राख्ने नीति लिएको देखिन आएको छ । राजपत्रअनङ्कित र श्रेणी विहीन कर्मचारीहरूको सरुवा प्रयोजनार्थ समूहकृत कार्यालयहरूमा “क” समूहअन्तर्गत लुम्बिनी अञ्चलदेखि पूर्वका यातायात व्यवस्था कार्यालयहरू (यातायात व्यवस्था कार्यालय गण्डकीसमेत) परेको र सोही मापदण्डको दफा ४ (२) मा “क” समूहको कार्यालयमा एक पटक वा पटकपटक (काज वा फाजिलमा कार्यरत अवधिसमेत) गरी २ वर्ष वा सोभन्दा बढी अवधि बसी अन्यत्र सरुवा भएको कर्मचारीलाई सोही पदमा कम्तीमा ५ वर्षसम्म सोही समूहको कार्यालयमा सरुवा गरिने छैन भन्ने व्यवस्था भएको र रिट निवेदक मिति २०६३।५।२५ मा यातायात व्यवस्था कार्यालय, नारायणीमा सरुवा भई “क” समूहको कार्यालयमा २ वर्ष बसिसकेपश्चात् मिति २०६५।१०।१५ मा नारायणी अञ्चल यातायात व्यवस्था कार्यालय वीरगन्जबाट निर्वाचन आयोगमा सरुवा भएको कारणबाट उक्त मापदण्डबमोजिम ५ वर्ष सेवा अवधि नपुग्दै पुनः “क” समूहकै कार्यालयमा सरुवा भएको हुँदा रिट निवेदकको उक्त सरुवा रद्द गर्ने गरी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट मिति २०६९।६।२ मा निर्णय भएपछि यी निवेदकले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ मा व्यवस्थित अवधि पुगेको

भनी उक्त मापदण्ड बदरको माग राखी चुनौती दिएको देखिन्छ।

८. समूहकृत गरिएको “क” समूहको कार्यालयमा गृह मन्त्रालय, भौतिक योजना निर्माण तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयअन्तर्गतका कार्यालयहरूसमेतलाई सो समूहअन्तर्गत राखी सो समूहमा कार्य गरेको अवधिका आधारमा अन्य समूहमा सरुवा गर्ने अवधि निश्चित गरी सोहीबमोजिम सरुवा गर्न सक्ने गरी नेपाल सरकारले नीतिगत व्यवस्था गरेकामा उक्त नीतिगत व्यवस्थाविपरीत हुने गरी कुनै पनि कार्यालयमा दुई वर्ष अवधि व्यतीत गरेपछि अन्तर मन्त्रालय वा सोअन्तर्गतका कार्यालयमा सरुवा हुन पाउने आफ्नो अधिकार रहेको भनी यी निवेदकले जिकिर लिएको भए पनि निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८बमोजिम अवधि पुगेका कर्मचारीले सरुवा हुन माग गर्न र सरुवा भई जानको लागि निज कार्यरत रहेको मन्त्रालय, विभाग वा सो मातहतका कार्यालयमा मात्र सरुवा हुनको लागि उक्त दफा १८ आकर्षित हुने देखिन्छ। तर आफू कार्यरत रहेको तालुक मन्त्रालय, विभाग वा सो मातहतका कार्यालयबाट आफ्नो कार्य प्रकृतिभन्दा छुट्टै कार्य प्रकृति भएको अन्य निकायमा सरुवा हुनको लागि निज कर्मचारी कार्यरत रहेको मन्त्रालय, विभाग वा कार्यालयलाई सरुवा गर्न अधिकार नभएको र सो अधिकार केवल सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई मात्र प्राप्त हुँदा उक्त मन्त्रालयले सरुवा नीति व्यवस्थापन गर्नको लागि निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६(१५) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सरुवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ बनाई सोबमोजिम कर्मचारी सरुवा गर्न लिएको प्रशासनिक नीतिगत व्यवस्थालाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन। उक्त नीतिगत व्यवस्थाबाट कुनै पनि कानूनी हक एवम् संविधानप्रदत्त हकमा अनुचित बन्देज लगाएको

अवस्था नहुँदा सरुवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ को दफा ३ र सोको अनुसूची ३, दफा ४ को उपदफाहरू (२), (३) र (४) एवम् दफा ९ मा भएका व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१), १८(१) र ३०(१), निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ को उपदफा (१) र (३), निजामती सेवा नियमावली, २०५० को उपनियम ३६(१५), ३९ र अनुसूची १६ सँग बाझिएको नदेखिएकाले निवेदकले बदर माग गरेको सरुवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ का उपरोक्त प्रावधानहरू बदर गरिरहन परेन।

९. सरुवा छानबिन समितिको मिति २०६९।५।३ को प्रतिवेदनले मिति २०६९।४।३२ को सरुवालाई रद्द गर्ने गरी भएको मिति २०६९।५।२८ को नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को निर्णय र सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको मिति २०६९।६।२ निर्णयसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले मिति २०६९।४।३२ गरेको सरुवा यथावत कायम गरिपाउँ भन्ने निवेदकको अर्को निवेदन जिकिर रहेतर्फ विचार गर्दा सरुवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ को अनुसूची ३ को खण्ड (ख) मा राजपत्रअनङ्कित र श्रेणीविहीन कर्मचारीहरूको सरुवा प्रयोजनार्थ समूहकृत कार्यालयहरूमा “क” समूहअन्तर्गत लुम्बिनी अञ्चलदेखि पूर्वका यातायात व्यवस्था कार्यालयहरू (यातायात व्यवस्था कार्यालय गण्डकीसमेत) परेको र सोही मापदण्डको दफा ४(२) मा “क” समूहको कार्यालयमा एक पटक वा पटकपटक (काज वा फाजिलमा कार्यरत अवधिसमेत) गरी २ वर्ष वा सोभन्दा बढी अवधि बसी अन्यत्र सरुवा भएको कर्मचारीलाई सोही पदमा कम्तिमा ५ वर्षसम्म सोही समूहको कार्यालयमा सरुवा गरिने छैन भन्ने व्यवस्था भएबमोजिम रिट निवेदक मिति २०६३।५।२५ मा यातायात व्यवस्था कार्यालय, नारायणीमा सरुवा

भई “क” समूहको कार्यालयमा २ वर्ष बसिसकेपश्चात् मिति २०६५।१०।१५ मा नारायणी अञ्चल यातायात व्यवस्था कार्यालय, वीरगन्जबाट निर्वाचन आयोगमा सरूवा भएकामा उक्त आयोगबाट नारायणी यातायात व्यवस्था कार्यालयमा मिति २०६९।४।३२ सरूवा गर्दा उक्त मापदण्डबमोजिम सेवा अवधि नपुगेको कारणबाट उक्त मापदण्डबमोजिम ५ वर्ष सेवा अवधि नपुग्दै “क” समूहबाट पुनः “क” समूहकै कार्यालयमा सरूवा भएकाले रिट निवेदकको उक्त सरूवा रद्द गर्ने गरी मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०६९।५।२८ मा र सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट मिति २०६९।६।२ मा भएको निर्णय कानूनविपरीत नदेखिएबाट उक्त सरूवा निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन जिकिर कानूनसम्मत देखिन आएन।

१०. अतः माथि विवेचित आधार र कारणबाट निवेदकले बदर माग गरेको सरूवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ को दफा ३ र सोको अनुसूची ३, दफा ४ को उपदफाहरू (२), (३) र (४) एवम् दफा ९ मा भएका व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१), १८(१) र ३०(१), निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ को उपदफा (१) र (३), निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६(१५), ३९ र अनुसूची १६ सँग बाझिएको नदेखिएको र मिति २०६९।४।३२ मा भएको सरूवा रद्द गर्ने गरी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट मिति २०६९।६।२ मा भएको निर्णय सेवा समूहसँग सम्बन्धित कानून र सरूवा व्यवस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्डमा व्यवस्थित प्रावधानविपरीत नदेखिएबाट सरूवा पदस्थापन तथा काजसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९ अमान्य घोषित गरिपाउँ भन्ने तथा मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६९।५।२८ र सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको मिति २०६९।६।२ को निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी कानून एवम् संविधानसम्मत नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने

ठहर्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या. सुशीला कार्की

न्या. दीपकराज जोशी

इति संवत् २०७१ साल कात्तिक १३ गते रोज ५ शुभम्।

इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं. १३२२

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७१।५।१२।५
०६९-WS- ०००५

विषय : उत्प्रेषण/परमादेश।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. ३१ बस्ने अधिवक्ता अनन्त कार्की
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

- मोही र जग्गाधनीबीचको विवाद टुङ्गो लगाउन समयसमयमा म्याद थप गर्ने वा

सूचना प्रकाशित गर्ने कार्य पनि भइआएको देखिएको र जग्गा बाँडफाँट गर्ने म्याद व्यतीत हुँदा मोही र जग्गाधनीको हैसियत तथा हकमा कुनै प्रतिकूल असर पार्ने अवस्था नहुँदा सोही कारणबाट हक गुम्न गएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन । मोही हकको समाप्ति हुने वा मोहीको हैसियतले जग्गा जोत्न नपाउने भन्ने कुनै किसिमको बन्देज लगाएको देखिन आउँदैन । यस्तो स्थितिमा सम्पत्तिको हकलाई कुण्ठित तुल्याएको भन्ने निवेदकको दावी संविधानसम्मत छ भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- मोही र जग्गाधनीबीचको विवाद टुङ्गो लगाउन समयसमयमा म्याद थप गर्ने वा सूचना प्रकाशित गर्ने कार्य पनि भइआएको र प्रचलित कानूनको म्याद तोक्ने र कार्यान्वयन गर्ने हक राज्यसँग अन्तर्निहित विषय भई सोहीबमोजिम विधायिकाले नियमन गर्न बनाएको कानूनलाई त्यसमा अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था नहुँदा समय सापेक्षित हुने किसिमबाट नयाँ कानून निर्माण गर्न, विद्यमान कानूनलाई संशोधन, थपघट तथा खारेज गर्ने अधिकार विधायिकामा निहित रहने हुँदा विधायिकी अधिकारको सम्मान गर्नु सबै पक्षको कर्तव्य हुन आउने ।

(प्रकरण नं. ६)

- जग्गा बाँडफाँट गर्न दिइने निवेदन र सोको टुङ्गो लगाउनुपर्ने अवधिका सम्बन्धमा राज्यले लिएको नीतिगत व्यवस्थाबमोजिम सोलाई नियमन गर्न विधायिकाद्वारा समयसीमा निर्धारण गरी बनाएको

कानूनबाट मोही र जग्गाधनीको हक र हैसियतमा तात्त्विक कुनै फरक पारेको अवस्था नहुँदा कानूनले लिएको नीतिगत औचित्यभित्र प्रवेश गरी कानून बदर गर्न न्यायोचित नहुने ।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदकको तर्फबाट :

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता चन्द्रकान्त खनाल

अवलम्बित नजिर :

■ नेकाप २०७० जेठ, नि.नं.८९५७, पृष्ठ १८८ सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम सविधान, २०६३ को धारा १९
- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ, २६घ१, २६घ२ र २६घ३

आदेश

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम सविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र (२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा मिति २०५३।९।२४ मा भएको चौथो संशोधनले आधा जग्गा मोहियानी हकबापत र बाँकी आधा जग्गा जग्गाधनीको हक हिस्सा हुने गरी भूमिमा आश्रित किसानहरूको जीवनस्तरमा आर्थिक हित तथा सुविधा दिन खोजेको छ । तर भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयले मिति २०६३।२।२९ मा प्रकाशित गरेको खण्ड ५६, सङ्ख्या ७, भाग ३ को नेपाल राजपत्रमा मोही लागेको जग्गा बाँडफाँट गरी जग्गाधनी र मोहीले छुट्याई लिन निवेदन दिने म्याद मिति २०६३ साल

चैत मसान्तसम्म तोकी सोही राजपत्रको सूचना नं. २ मा त्यसरी परेको बाँडफाँटको निवेदनमा टुङ्गो लगाउनुपर्ने अवधि मिति २०६४ साल चैत मसान्तसम्म तोकेको छ ।

मोही र जग्गाधनीबीच जग्गा बाँडफाँट गरी मोही लगत कट्टा गराउने म्यादसमेत किटान गरी सो मिति २०६३ साल चैत मसान्तपछि कुनैपनि कारवाही गर्न नपाउने गरी भएको ऐनप्रदत्त राजपत्रले तोकी दिएको म्याद संवैधानिक भावना, मर्म तथा भूमिसम्बन्धी ऐनको प्रस्तावना र भावनाविपरीत रहेको छ । राजपत्रमा तोकिएको उल्लिखित हदम्यादपछि मोही लागेका कुनै पनि घर जग्गा, अचल सम्पत्तिमा जग्गाधनी र मोहीबीच जग्गा बाँडफाँट हुन सकेको छैन । यसरी जग्गा बाँडफाँट हुन नसकेको कारणबाट जग्गाको द्वैध स्वामित्व अन्त्य हुन सकेको छैन । अर्कोतर्फ व्यक्तिले आफ्नो निजी सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्न पाउने अधिकार संविधानले नागरिकलाई प्रत्याभूत गरेकामा त्यसरी हदम्याद तोकिएको संवैधानिक व्यवस्थाको भावना, मर्म र उद्देश्यविपरीत हुन गएको छ ।

व्यक्तिको आफ्नो निजी सम्पत्तिमा पनि निवेदन दिने हदम्याद तोकिएको र सो म्यादपछि अर्को व्यवस्था नगरुन्जेल निवेदन लिन तत्तत् भूमिसुधार कार्यालयलाई निषेध गर्ने गरी भएको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ को व्यवस्था तथा सो व्यवस्थालाई निरन्तरता दिदै मिति २०६३।२।२९ गते राजपत्रद्वारा निवेदन दिने म्याद २०६३ चैत मसान्त र निवेदनको टुङ्गो लगाउने म्याद २०६४ साल चैतमसान्तसम्म निर्धारण गरी प्रकाशित सूचनासमेत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ को उपधारा १, २ तथा ३ विपरीत हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१) बमोजिम बदर घोषित गरिपाउँ । साथै आम नागरिकको निजी अचल सम्पत्तिमा मोही र जग्गाधनीले जग्गा बाँडफाँट गरी लिन पाउने हकमा

बाधा नपर्ने गरी यथोचित कानूनी व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी धारा १०७(२) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा परमादेशलगायत उपयुक्त आज्ञा, आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन व्यहोरा ।

यसमा यस अदालतबाट मिति २०६९।४।२४ मा जारी भएको विपक्षीहरूका नाउँको कारण देखाउ आदेश ।

मोही लागेको जग्गा जग्गावाला र मोहीले बाँडफाँट गरी लिन निवेदन दिने म्याद २०६३ साल चैत मसान्तसम्म तोक्ने र मोही लागेको जग्गा जग्गावाला र मोहीबीच बाँडफाँट गर्न कारवाहीको टुङ्गो लगाई सक्नुपर्ने अवधि २०६४ साल चैत मसान्तसम्म तोक्ने गरी नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) बाट निर्णय भई मिति २०६३।२।२९ गते राजपत्रमा सूचनासमेत प्रकाशित भैसकेको हुँदा निर्णय कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको च.नं. ४१६२ मिति २०६३।३।२ को पत्र प्राप्त भएकाले उक्त राजपत्रको प्रतिलिपि सबै भूमिसुधार कार्यालय र मालपोत कार्यालयहरूका लागि यस विभागबाट च.नं.४१३९ मिति २०६३।३।१२ को पत्रमार्फत पठाएको हो ।

यस विभागबाट भएको च.नं. ४१३९ मिति २०६३।३।१२ को पत्राचार भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ को प्रावधान एवम् नेपाल सरकारबाट भएको निर्णयबमोजिम भएको कार्यबाट रिट निवेदकको कुनै पनि संवैधानिक र कानूनी हक अधिकार हनन् नभएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को चौथो संशोधनले जग्गाधनी र मोहीबीच जग्गा बाँडफाँट गर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको, पाँचौं संशोधनले निवेदन दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको, छैठौं संशोधन (अध्यादेश) ले सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको म्यादभित्र

निवेदन दिन कानूनी व्यवस्था गरेको र सोही कानूनी व्यवस्थाबमोजिम २०६३ चैत मसान्तसम्म निवेदन दिने म्याद नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गरिएको हो । उक्त अध्यादेश संसदबाट अनुमोदन हुन नसकी ऐनको दफा २६घ१ र दफा २६घ३ को साविक व्यवस्था नै यथावत रहन गएको र उक्त कानूनी व्यवस्थाका कारण कामकाज गर्न कठिनाई भई मन्त्रालयले यसै विषयलाई सहजीकरण गर्न ऐनको दफा २६घ१ र दफा २६घ३ समेतलाई संशोधन गर्न कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयमा भूमिसम्बन्धी ऐन (छैठौं संशोधन) प्रस्तुत गरिसकेको र सोले कानूनी रूप ग्रहण गरेपश्चात् रिट निवेदकको माग दावीका सम्बन्धमा सम्बोधन हुने नै हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ को पाँचौं संशोधनको व्यवस्था सोही ऐनको प्रस्तावनाको भावना तथा मर्म एवम् नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १९(१)(२)(३)समेतको प्रतिकूल रहेको भन्नेसम्बन्धी प्रश्न छ, तत्सम्बन्धमा कानून निर्माण गर्ने अख्तियारप्राप्त निकाय व्यवस्थापिका संसदले निर्माण गरेको कानूनलाई अन्यथा नभएसम्म वैध र संविधान अनुकूल रहेको मानी त्यसको संरक्षण र पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । विधायिका निर्मित प्रत्येक कानून वा कानूनका प्रावधानहरू निर्माण गर्नुको आफ्नै विशिष्ट उद्देश्य, कारण, महत्त्व र औचित्य रहेको हुन्छ । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ को पाँचौं संशोधनको व्यवस्थाको निर्माण गर्नुका पछाडि विधायिकाको के कस्तो उद्देश्य रहेको थियो र सो उद्देश्य असल वा खराब के थियो भनी अनुमान गर्ने अधिकार यस कार्यालयलाई छैन । साथै भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१)(२)(३) सँग प्रतिकूल रहेको नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ

भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१बमोजिम निवेदन दिनुपर्ने म्याद दफा २६ग र २६घ को प्रयोजनका लागि “नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको म्यादभित्र निवेदन दिनुपर्नेछ” भन्ने किटानी व्यवस्था भएबमोजिम अन्तिम पटक नेपाल सरकार भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको सूचना नं. १ मा नेपाल सरकारले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मोही लागेको जग्गा जग्गावाला र मोहीले बाँडफाँट गरी लिन निवेदन दिने म्याद २०६३ साल चैत मसान्तसम्म र सोही राजपत्रको सूचना २ मा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मोही लागेको जग्गा जग्गावाला र मोहीबीच बाँडफाँट गर्ने कारवाहीको टुङ्गो लगाई सक्नुपर्ने अवधि २०६४ साल चैत मसान्तसम्म तोकेको छ” भनी मिति २०६३।१२।२९ को राजपत्रबाट बाँडफाँटसम्बन्धी निवेदन दिने र निवेदनउपरको टुङ्गो लगाउने म्याद तोकेको हुँदा पुनः नेपाल सरकारबाट म्याद थप भै आएका अवस्थामा निवेदन लिई कारवाही हुने नै हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को प्रस्तावनाबाट मुलुकको आर्थिक विकासमा द्रूततर गति ल्याउन, भूमिबाट निस्क्रय पुँजी र जनसङ्ख्याको भार झिकी अर्थ व्यवस्थाको अन्य क्षेत्रमा लगाउन, कृषियोग्य भूमिको न्यायोचित वितरण र कृषिसम्बन्धी आवश्यक ज्ञान र साधन सुलभ गराई भूमिमा आश्रित वास्तविक किसानहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन र कृषि उत्पादनमा अधिकतम वृद्धि गर्न प्रोत्साहन प्रदान गरी सर्वसाधारण जनताको सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्न वान्छनीय भएकाले सो ऐन बनेको देखिन्छ । संविधानद्वाराप्रदत्त मौलिक हकसम्बन्धी व्यवस्था र

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को प्रस्तावनाको भावना अनुरूप नै सो ऐनमा मिति २०५८।१०।२५ मा पाँचौं संशोधन भई दफा २६घ१ थप भएको र सो दफाले दफा २६ग र २६घ को प्रयोजनको लागि सो दफा प्रारम्भ भएको मितिले ६ महिनाभित्र निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको हुँदा मोही र जग्गाधनीबीचको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गर्न समय सीमा तोकिनुलाई संविधानको धारा १९ र भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को प्रस्तावनाविपरीत भयो भन्ने निवेदन दावी तर्कसङ्गत छैन। त्यसैगरी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयले मिति २०६३।२।२९ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरेको सूचनाले ऐनको दफा २६घ१ बमोजिम छ महिनाको म्यादभित्र निवेदन दिन नसक्ने मोही तथा जग्गाधनीलाई मिति २०६३ साल चैत मसान्तसम्मका लागि म्याद थप गरी थप सुविधा दिएकोलाई संविधान र ऐनको प्रस्तावनाविपरीत भयो भन्नु उपयुक्त नभएको हुँदा ऐनको दफा २६घ१ को व्यवस्था र मिति २०६३।२।२९ को नेपाल राजपत्रको उक्त सूचना बदर हुनुपर्ने कानूनसम्मत आधार नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीतर्फबाट विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त खनालले निवेदकले माग गरेको विषयलाई सम्बोधन हुने गरी विधेयक व्यवस्थापिकासमक्ष पेस भइसकेको हुँदा रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन दावीबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा पाँचौं संशोधन गरी दफा २६ग र दफा २६घ को प्रयोजनको लागि ६ महिनाभित्र निवेदन दिइसक्नुपर्ने गरी भएको दफा २६घ१ को कानूनी व्यवस्था तथा सो व्यवस्थालाई निरन्तरता दिदै मिति

२०६३।२।२९ गते राजपत्रको सूचना नं.१ मा जग्गा बाँडफाँटको लागि निवेदन दिने म्याद २०६३ साल चैत मसान्तसम्म र सूचना नं.२ मा उक्त निवेदनको कारवाही २०६४ साल चैत मसान्तसम्म टुङ्गो लगाउनुपर्ने भनी समय निर्धारण गरी प्रकाशित सूचना नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ सँग बाझिएकाले उक्त दफा अमान्य घोषित गरी मिति २०६३।२।२९ मा प्रकाशित राजपत्रको सूचना बदर गरी जग्गा बाँडफाँटका विषयमा उपयुक्त निर्णय गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन माग दावी रहेको देखिन्छ।

३. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ को कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ सँग बाझिएको भनी कानून बदरको माग राखी चुनौति दिएको देखिँदा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र सो दफासँग सान्दर्भिकता रहेका सोही ऐनका अन्य दफाहरू २६घ, २६घ२ र २६घ३ का कानूनी प्रावधानहरूसमेत उल्लेख हुनु सान्दर्भिक हुन आएको छ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ, २६घ१, २६घ२ र २६घ३ का कानूनी प्रावधानहरू देहायबमोजिम छन्:

२६घ. मोही र जग्गाधनीले हिस्सा छुट्टयाई लिन पाउने: दफा २६ग. को उपदफा (१) बमोजिम जग्गाधनी र मोही दुवैथरी आपसमा मन्जुर हुन नसकी जग्गाधनी वा मोहीमध्ये कुनै एक पक्षले निवेदन दिएमा तोकिएको अधिकारीले जग्गाधनी वा मोहीलाई झिकाई आवश्यक प्रमाण बुझ्नुपर्ने भए सोसमेत बुझी नरमकरम मिलाई जग्गाधनी र मोहीलाई आधा आधा हुने गरी जग्गा बाँडफाँट गरी मोही लगतसमेत कट्टा गरिदिनुपर्नेछ।

२६घ१. निवेदन दिनुपर्ने: दफा २६ग र २६घ को प्रयोजनको लागि यो दफा प्रारम्भ भएको

मितिले ६ महिनाभित्र निवेदन दिनुपर्नेछ ।

२६घ२. जग्गा बाँडफाँट गरिदिने : दफा २६घ१ बमोजिमको म्यादभित्र जग्गा बाँडफाँट गर्न जग्गावाला वा मोहीमध्ये कसैको पनि निवेदन पर्न नआएमा तोकिएको अधिकारीले ७ नम्बर फाँटवारी र उपलब्ध भएसम्मका प्रमाणहरू बुझी मोही लागेको जग्गा यस ऐनका अन्य दफाहरूमा उल्लिखित व्यवस्थाको अधीनमा रही बाँडफाँट गरिदिनेछ ।

२६घ३. कारवाही टुङ्गो लगाइसक्नुपर्ने : मोही लागेको जग्गा यस ऐनबमोजिम जग्गावाला र मोहीबीच बाँडफाँट गर्न कारवाही तोकिएको अधिकारीले यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले दुई वर्षभित्र टुङ्गो लगाइसक्नुपर्नेछ ।

४. मुलुकको आर्थिक विकासमा द्रुततर गति ल्याउन, भूमिबाट निस्क्रिय पुँजी र जनसङ्ख्याको भार झिकी अर्थ व्यवस्थाको अन्य क्षेत्रमा लगाउन, कृषियोग्य भूमिको न्यायोचित वितरण र कृषिसम्बन्धी आवश्यक ज्ञान र साधन सुलभ गराई भूमिमा आश्रित वास्तविक किसानहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन, कृषि उत्पादनमा अधिकतम वृद्धि गर्न प्रोत्साहन प्रदान गरी सर्वसाधारण जनताको सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्नको लागि मोही लागेको जग्गामा रहेको द्वैध स्वामित्वलाई अन्त्य गर्ने उद्देश्यका साथ भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ जारी भई लागू भएको उक्त ऐनका प्रावधानहरू समयानुकूल बनाउन समयसमयमा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा संशोधन हुँदै आएको छ । मोही लागेको जग्गामा जग्गावाला र मोही दुवै पक्षले सहमतिद्वारा जग्गा बाँडफाँट गरी लिन दिन चाहेमा निवेदन दिनुपर्ने भन्ने ऐनको दफा २६ग र जग्गा बाँडफाँट गर्ने विषयमा जग्गाधनी र मोही आपसमा सहमत हुन नसकी जग्गाधनी वा मोहीमध्ये कुनै एक पक्षले निवेदन दिएमा सम्बन्धित अधिकारीले

नरम गरम मिलाई जग्गाधनी र मोहीलाई आधाआधा हुने गरी जग्गा बाँडफाँट गरी मोही लगत कट्टा गर्नुपर्ने भन्ने ऐनको दफा २६घ को व्यवस्था भूमिसम्बन्धी ऐनको चौथो संशोधनबाट र जग्गा बाँडफाँटको लागि निवेदन दिनुपर्ने अवधिका सम्बन्धमा दफा २६घ१, जग्गा बाँडफाँट गरिदिने दायित्वको विषयमा दफा २६घ२ र जग्गा बाँडफाँटको टुङ्गो लगाउनुपर्ने अवधिका विषयका सम्बन्धमा दफा २६घ३ को व्यवस्थाहरू भूमिसम्बन्धी (पाचौँ संशोधन) ऐन २०५८ बाट थप गरी जग्गा बाँडफाँटको विवादलाई निरूपण गरी जग्गाको द्वैध स्वामित्वलाई अन्त्य गर्न खोजिएको अवस्था छ । जग्गाको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गर्ने ऐनको मूल उद्देश्यलाई मूर्तरूप प्रदान गर्न मिति २०६३।२।२९ गतेको राजपत्रको सूचना नं. १ मा जग्गा बाँडफाँटको लागि निवेदन दिने म्याद २०६३ साल चैत मसान्तसम्म र सूचना नं. २ मा उक्त निवेदनको कारवाही २०६४ साल चैत मसान्तसम्म टुङ्गो लगाउनुपर्ने भनी समय निर्धारण गरी सूचना प्रकाशित गरिएको छ । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ तथा २६घ३ को कानूनी व्यवस्थाले मोही लागेको जग्गा बाँडफाँट गर्न निवेदन दिने तथा त्यस्ता निवेदनहरूको फछ्यौँट गर्ने विषयमा समयसीमा निर्धारण गरी यस विषयलाई नियमित गर्न खोजेको देखिन आउँछ ।

५. जग्गा बाँडफाँटको लागि भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ को म्यादभित्र मोही वा जग्गाधनी दुवै पक्षले उजुर नदिए पनि दफा २६घ२ बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गर्न नसकिने भन्ने होइन । जग्गा बाँडफाँट गर्न दफा २६घ२ बाधक नभई माध्यम रहेको छ तर सोउपर कुनै विरोध दावी छैन । मोही र जग्गाधनीबीचको विवाद टुङ्गो लगाउन समयसमयमा म्याद थप गर्ने वा सूचना प्रकाशित गर्ने कार्य पनि भइआएको देखिएको र जग्गा बाँडफाँट गर्ने म्याद व्यतीत हुँदैमा मोही र जग्गाधनीको हैसियत तथा हकमा कुनै प्रतिकूल असर पार्ने अवस्था नहुँदा सोही कारणबाट

हक गुम्न गएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन । मोही हकको समाप्ति हुने वा मोहीको हैसियतले जग्गा जोत्न नपाउने भन्ने कुनै किसिमको बन्देज लगाएको देखिन आउँदैन । यस्तो स्थितिमा सम्पत्तिको हकलाई कुण्ठित तुल्याएको भन्ने निवेदकको दावी संविधानसम्मत छ भन्न मिल्ने ।

६. समयको परिवर्तन र सामाजिक आवश्यकता अनुरूप सर्वसाधारण जनताको सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्न कस्तो कानून बनाउने वा भइरहेको कानूनमा के कस्तो संशोधन गर्ने भन्ने विषय विधायिकाको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने विषय हुँदा निवेदन दिने म्याद कानूनले तोक्छ भने त्यो सबै पक्षले स्वीकार गर्नुपर्दछ । मोही र जग्गाधनीबीचको विवाद टुङ्गो लगाउन समयसमयमा म्याद थप गर्ने वा सूचना प्रकाशित गर्ने कार्य पनि भइआएको र प्रचलित कानूनको म्याद तोक्ने र कार्यान्वयन गर्ने हक राज्यसँग अन्तर्निहित विषय भई सोहीबमोजिम विधायिकाले नियमन गर्न बनाएको कानूनलाई त्यसमा अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था छैन । यसकारण समय सापेक्षित हुने किसिमबाट नयाँ कानून निर्माण गर्न, विद्यमान कानूनलाई संशोधन, थपघट तथा खारेज गर्ने अधिकार विधायिकामा निहित रहने हुँदा विधायिकी अधिकारको सम्मान गर्नु सबै पक्षको कर्तव्य हुन आउँदछ ।

७. समयसीमा निर्धारण गरेको ऐनको प्रावधान नै गैरसंवैधानिक भनी निवेदकले चुनौती दिएका छन् । हदम्याद वा समयसीमासम्बन्धी व्यवस्था व्यक्तिका हक अधिकारमा अङ्कुश लगाउन वा समाप्त गर्नका लागि नभई सम्बन्धित पक्षले विलम्ब नगरी निश्चित गरिएको समयसीमाभित्र उपचार खोज्नु भनी उपचार माग गर्न समय निर्धारण गरिएको हो । हदम्यादको प्रश्न व्यक्तिको अधिकारसँग सम्बन्धित हुने हुँदा व्यक्तिले निश्चित समयसीमाभित्र उपचार खोजी आफ्नो हक सुरक्षित गरून् भन्ने राज्यको मूल स्वार्थ रहने र यही राज्यको मूल स्वार्थलाई नियमन

गर्न विधायिकाले हदम्यादसम्बन्धी कानून बनाउने हुँदा हदम्याद कानून बनाउन नहुने भन्ने निवेदकको दावी कानून एवम् संविधानसम्मत रहेको देखिन आउँदैन । त्यसकारण मोही लागेको जग्गा बाँडफाँट गर्नका लागि निवेदन दिन र यसरी परेका निवेदनहरूको फर्छ्याँट गर्ने विषयमा समयसीमा निर्धारण गरेको कानूनी व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ द्वाराप्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारको उपयोगमा बन्देज लगाएको भन्न मिल्ने अवस्था भएन ।

८. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ को कानूनी प्रावधान बदर गरिपाउँ भनी यसै विषयमा परेको ०६७-WS-००५६ को रिट निवेदनमा कानून बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी नपुग्ने तर जग्गा बाँडफाँटको विषयमा नीतिगत निर्णय गरी आवश्यक व्यवस्था गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको आदेशमा प्रतिपादित सिद्धान्त उल्लेख हुनु सान्दर्भिक हुन आएको छ । “भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ संशोधन गर्ने गरी जारी भएको भूमिसम्बन्धी छैठौँ संशोधन अध्यादेश, २०६२ ले ऐनको रूप ग्रहण गर्न नसकी अध्यादेश निष्क्रिय हुँदा मोही लागेको जग्गा मोही र जग्गाधनीको बीचमा बाँडफाँटका लागि निवेदन दिने र जग्गा बाँडफाँट गरिदिनेबारेको सङ्क्षिप्त हदम्यादको समाप्ती भइसकेको, त्यसले मोही लागेको जग्गामा रहेको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गरी मोही लगत कट्टा गर्ने र भूमिको उत्पादकत्वमा अभिवृद्धि गर्ने ऐनको पुनित उद्देश्य हासिल हुनमा अवरोध आएको अवस्था नदेखिनुका साथै जग्गावाला र मोहीले आआफ्ना हकको जग्गा बाँडफाँट गरी लिनदिनको लागि निवेदन दिने र कारवाही गर्ने कार्यमा अवरोध आउँदा जग्गाधनी र मोहीबीचको समस्या यथावत रहिरहने देखिएकाले मोही लागेको जग्गा मोही र जग्गाधनीको बाँडफाँट गर्ने सम्बन्धमा दफा २६घ१ र २६घ३ मा भएको अवधि सम्बन्धमा नीतिगत निर्णय लिई उपयुक्त र

व्यावहारिक व्यवस्था गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने" (नेकाप २०७० जेठ, नि.नं.८९५७, पृष्ठ १८८, विशेष इजलास) भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ। उक्त रिट निवेदनमा जारी भएको निर्देशनात्मक आदेशबमोजिम भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ मा उल्लिखित अवधिको सम्बन्धमा आवश्यक संशोधनका लागि विधेयकको मस्यौदा व्यवस्थापिका संसदमा पेस भइसकेको भनी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपन्यायाधिवक्ताले उक्त विधेयकको प्रति इजलाससमक्ष प्रस्तुत गर्नुभएको ऐनको संशोधन विधेयक प्रति अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकले माग गरेको विषयमा सम्बोधन हुने किसिमले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को छैठौँ संशोधन ऐन, २०७१ को विधेयक कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको मिति २०७१।४।१४, च.नं.३५ को पत्रसाथ व्यवस्थापिका संसद सचिवालयमा पेस भएको भन्ने देखिन आएबाट व्यवस्थापिका संसदबाट उक्त ऐनको संशोधन विधेयक पारित भई प्रमाणीकरण भएपछि निवेदकको माग सम्बोधन हुने नै भएबाट पूर्व प्रतिपादित सिद्धान्तबमोजिम राज्यले नीतिगत निर्णय गरी ऐन संशोधनको प्रक्रिया अगाडि बढाइसकेको स्थितिमा एउटै विषयमा पटकपटक आदेश गर्नु औचित्य नहुने भएबाट मागबमोजिम जग्गा बाँडफाँट गर्ने अवधिका विषयमा कानूनी व्यवस्था गर्नु भनी पुनः परमादेशको आदेश जारी गरिरहनुपर्ने अवस्था देखिन आएन।

९. अतः जग्गा बाँडफाँट गर्न दिइने निवेदन र सोको टुङ्गो लगाउनुपर्ने अवधिका सम्बन्धमा राज्यले लिएको नीतिगत व्यवस्थाबमोजिम सोलाई नियमन गर्न विधायिकाद्वारा समयसीमा निर्धारण गरी बनाएको कानूनबाट मोही र जग्गाधनीको हक र हैसियतमा तात्त्विक कुनै फरक पारेको अवस्था नहुँदा कानूनले लिएको नीतिगत औचित्यभित्र प्रवेश

गरी कानून बदर गर्न न्यायोचित नहुने र ऐनको यही दफा २६घ१ बदरको माग गरी परेको ०६७-WS-००५६ को रिट निवेदनमा विशद् व्याख्या भई जारी भएको निर्देशनात्मक आदेशबमोजिम राज्यले नीतिगत निर्णय गरी कारवाही अगाडि बढेको स्थिति देखिएकाले सोही विषयमा पुनः आदेश गर्नुको कुनै औचित्य नहुने भएबाट प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल भदौ १२ गते रोज ५ शुभम्।

इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं.९३२३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्र.न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
फैसला मिति : २०७१।०।११।३
०६३-CI-०७०८

मुद्दा : निर्णय दर्ता बदर हक कायम।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय,
डिल्लीबजार, काठमाडौंको तर्फबाट सेमन्तराज
चापागाईंसमेत

विरुद्ध

फैसला

विपक्षी/वादी : ललितपुर जिल्ला, हरिसिद्धि गाविस
वडा नं. ३ बस्ने राम मुकुन्द महर्जनसमेत

न्या. गिरीशचन्द्र लाल : पुनरावेदन अदालत,
पाटनको मिति २०६३।१।२४ को फैसलाउपर न्याय
प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम
प्रतिवादीहरूको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन
परेको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार
छ :

- सर्भे नापीको कैफियतमा राजगुठीको जग्गा
भनी व्यहोरा उल्लेख हुँदा सोहीमात्र
आधार हक प्राप्त गर्ने स्रोत हुन सक्ने ।
फिल्डबुकको कैफियतमा उल्लेख भएको
व्यहोरालाई अन्य प्रमाणले पुष्टि गरेको
हुनुपर्दछ । उक्त फिल्डबुकमा उल्लेख
भएको व्यहोराको आधार के हो भनी
पुनरावेदक पक्षबाट कुनै प्रमाण पेस भएको
छैन । यस अदालतबाट पटकपटक भएको
आदेशबाट मालपोत कार्यालय र नापी
कार्यालयलाई फिल्डबुकमा राजगुठी भनी
उल्लेख भएको व्यहोरा के कुन आधार र
निर्णयबाट गरिएको भनी बुझिएकामा सो
सम्बन्धमा कुनै आधार वा निर्णय भएको
भनी खुलाइएको देखिँदैन । विवादित
जग्गाको नापीको फिल्डबुकको कैफियतमा
हरिसिद्धि भवानी गुठी दर्ता भनी उल्लेख
भएको एकमात्र आधारमा विवादित जग्गा
राजगुठीको भएको मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १०)

हरिसिद्धि गाउँ विकास समिति वडा नं. ३(क)
कि.नं. २६ को क्षेत्रफल २-८-०, ऐ. कि.नं. २७ को
क्षेत्रफल २-१४-०, ऐ. कि.नं. १८८ को क्षेत्रफल ३-०-०
समेत ३ कित्ता जग्गा वादीमध्येका तनलाल महर्जनका
बाबु सिलाल महर्जनसमेतका २२६ जना गुठियार
रहने गरी विष्णुलाल ज्यापूबाट संवत् २००० साल
वैशाख १९ गते दानपत्र पारित गरी लिई सोही जग्गाको
आयस्ताबाट मुर्दा गुठी चलाई आएकोमा उक्त जग्गा
गुठी संस्थानअन्तर्गत हरिसिद्धि भवानी गुठीको नाममा
दर्ता गर्ने गरी मालपोत कार्यालय, ललितपुरबाट मिति
२०४२।९।७ मा निर्णय भई सो निर्णयको आधारमा
हरिसिद्धि भवानी गुठीको नाममा दर्ता भएकाले उक्त
दर्ता बदर गरी हामी फिरादीसमेत साविकदेखि २२६
गुठियारहरूले सञ्चालन गरी आएको हरिसिद्धि निजी
मुर्दा गुठीको नाममा उल्लेखित ३ कित्ता जग्गाको हक
कायम हुने ठहर्याई निजी गुठीको तर्फबाट सो गुठीको
अध्यक्ष तथा सचिव क्रमशः हामी फिरादीहरूको
नाममा उक्त जग्गा निजी गुठी जनाई दर्ता गरी
जग्गाधनी प्रमाणपूर्जासमेत पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको
फिरादपत्र ।

पुनरावेदक/प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
ज्ञानेन्द्र पोखरेल

विपक्षी/वादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय
श्याम खरेल, मुक्ति प्रधान र विद्वान् अधिवक्ता
विश्वप्रकाश भण्डारी

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६६ चैत, नि.नं. ८२८६, पृष्ठ
२०४४

सम्बद्ध कानून :

हरिसिद्धि गाविस वडा नं. ३(क) कि.नं. २६,
२७ र १८८ को जग्गा गुठी संस्थान हरिसिद्धि भवानी
गुठीको नाउँमा कायम भै पूर्जा प्राप्त भएकाले सो जग्गा
राजगुठीको जग्गा भएको प्रमाणित भै रहेको छ । गुठी
संस्थानको शाखा कार्यालय, ललितपुरबाट मालपोत
कार्यालय, ललितपुरलाई मिति २०५७।९।२९ मा
लेखेको पत्रमा समेत उक्त ३ कित्ता जग्गाहरू हरिसिद्धि

भवानी गुठीको नाउँमा २०४२ सालमा दर्ता प्रमाणित भै रहेको देखिन आई कारवाहीको सिलसिलामा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयमा पेस हुँदा गुठी संस्थान सञ्चालक समितिको मिति २०५२।५।३० को निर्णयको दफा ३ आकर्षित हुने भनी लेखी आएका मा सो मिति २०५२।५।३० मा गुठी संस्थान सञ्चालक समितिको निर्णयको दफा ३ मा "गुठी उल्लेख भै जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त भएको तर पूर्जामा किटान भै गुठी नखुलेको जग्गाको हकमा निजी गुठी भनी दावी विरोध भएमा अदालतबाट हक कायम गरी ल्याएका बखत फैसलाबमोजिम गर्ने" भनी उल्लेख भएको देखिँदा सोही व्यहोरा लेखी पठाउने भनी २०५७।८।२९ मा निर्णय भएकाले जानकारीको लागि लेखी पठाउने भनी मालपोत कार्यालयलाई लेखी पठाएको अवस्था छ । यसरी विपक्षीको कुनै हकमा आघात नपुगेको हुनाले फिरादीको फिरादपत्र खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, ललितपुरको प्रतिउत्तरपत्र ।

फिल्डबुक व्यहोरासमेतका आधार प्रमाणबाट हरिसिद्धि भवानी गुठीका नाममा दर्ता प्रमाणित भइरहेको अवस्था हुँदा राजगुठीको जग्गा हो भनी जनिइसकेको जग्गालाई निजी मुर्दा गुठीको जग्गा कायम गर्न नमिल्ने हुँदा वादी दावी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्ने ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६०।५।२४ को फैसला ।

सुरु अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । हामीहरूको निजी गुठीको जग्गालाई राजगुठी कायम गरी गरेको फैसला निराधार तथा सबुदको मूल्याङ्कनको अभावमा भएको हुँदा हामीहरूको फिराद दावीबमोजिम निजी गुठीको ठहराई मुर्दा गुठी कायम गरी इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा संवत् २००० साल वैशाख १९ गते रोज १ को पारित दानपत्र अनुसार विवादित जग्गामा वादी पक्षको हक कायम भै दर्ता बदर हुने हो

होइन । त्यसतर्फ विवेचना र छानबिन नगरी सो जग्गा राजगुठीभित्रको देखिन्छ भनी वादी दावी पुन नसक्ने भनी गरेको सुरुको फैसला प्रमाणको मूल्याङ्कनको परिप्रेक्ष्यमा फरक पर्न सक्ने हुँदा छलफलको लागि अ.बं. २०२ नं.बमोजिम प्रत्यर्थीलाई झिकाई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश ।

विवादित जग्गा राजगुठीको जग्गा हो भन्ने आधार साविक लगत दर्तासमेतका प्रमाण कागजात केही देखिँदैन । वादीहरूले सप्रमाण हरिसिद्धि मुर्दा निजी गुठीको जग्गा हो र सो गुठीका सञ्चालक हामीहरू भएको हुनाले हामीहरूको नाममा दर्ता गरिपाउँ भन्ने फिराद दावी सबुद प्रमाणबाट पुष्टि भइरहेको देखिन्छ । तसर्थ सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको ०६०।५।२४ को फैसला उल्टी भई पुनरावेदक वादीहरूको दावी अनुसार राजगुठीमा दर्ता गर्ने गरेको निर्णय बदर भई विवादको जग्गा मुर्दा गुठीको निजी गुठीमा दर्ता हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।१।२४ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । कानूनले तोकेको म्यादभित्र साविक पोता लगतको जग्गा विपक्षीले रैकर परिणत गराएको प्रमाण पेस गर्न नसकेबाटै उक्त लगतको आधारमा प्रस्तुत जग्गामा नालिस गर्न पाउने हकाधिकार विपक्षीलाई छैन । अर्कोतर्फ बिर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को तत्कालीन दफा ७(४) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले रैकर परिणत गराउन नसकेको गुठीको जग्गा राजगुठीमा दर्ता गरिनेछ भन्ने किटानी व्यवस्था गरिरहेको र सो कानूनी व्यवस्था प्रचलनमा रहेकै बखत राजगुठीमा दर्ता भइसकेको कारणसमेतबाट पनि विपक्षीलाई उक्त जग्गामा दावी गर्न पाउने हकाधिकार नै छैन । हकदैया विहीन विपक्षीको फिराद खारेज गरिनुपर्नेमा नगरी उल्टै हरिसिद्धि भवानी गुठी (राजगुठी) का नाममा भएको दर्ता बदर गर्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी

हुने ठहर्याई भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला प्रत्यक्ष नै त्रुटियुक्त हुँदा उक्त फैसला बदर गरी सुरु फैसला सदर गरिपाउँ भन्ने गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय डिल्लीबजार र गुठी संस्थान शाखा कार्यालय ललितपुरको तर्फबाट यस अदालतमा परेको संयुक्त पुनरावेदनपत्र ।

यसमा विवादित जग्गाको फिल्डबुकमा किसानको व्यहोरामा हरिसिद्धि राजगुठीको भन्ने उल्लेख भएको देखिएको, उल्लिखित जग्गाहरू मिति २०४२।९।७ मा मालपोत कार्यालयले हरिसिद्धि भवानी राजगुठी कायम गरी निर्णय गरेको भनी वादीले फिरादपत्रमा उल्लेख गरेकामा मिति २०५८।४।३० मामात्र फिराद परेको देखिएको, गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १९(क) बमोजिम विवादित जग्गाहरू निजी गुठीका जग्गा हुन् भनी निजी गुठीको लगत गुठी संस्थानमा दिएको अवस्था नदेखिएको, विवादित जग्गाहरू साविक पोता बिर्ताअन्तर्गतको भन्ने देखिएकामा बिर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को दफा ७क बमोजिम रैकरमा परिणत गराएको पनि नदेखिएको र सोही ऐनको दफा १२क बमोजिम बिर्ता जग्गा रैकर परिणत गर्ने म्याद २०४९ साल आषाढ मसान्तमा समाप्त भएको समेत अवस्थामा पनि विवादित जग्गाहरूलाई निजी गुठी मानी सुरुको फैसला उल्टी हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं.बमोजिम विपक्षी झिकाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१२।१ को आदेश ।

यसमा प्रस्तुत जग्गा राजगुठी तथा निजी गुठी कुन लगतमा जनिएको छ, सो लगतको विवरण गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, भद्रकाली, काठमाडौँबाट झिकाउने र प्रस्तुत जग्गा सम्बन्धमा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट मिति २०४२।९।७ मा निर्णय भएको भए सो निर्णयसहितको मिसिल र निर्णय नभएको भए सोही अनुसारको एकिन जवाफ लिई पेसीको दिन

उपस्थित हुनु भनी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयलाई लेखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।४।२३ को आदेश ।

यसमा कि.नं. २६ र १८८ को फिल्डबुकको मिसिल संलग्न प्रतिलिपि हेर्दा मालपोत कार्यालयको च.नं. २०३६ मिति २०४२।९।७ को पत्रबमोजिम हरिसिद्धि भवानी गुठी दर्ता भनी जनिएको पाइन्छ । सोबमोजिम भवानी गुठी जनाउने गरी उक्त मिति २०४२।९।७ को पत्रमा उल्लेख भएको निर्णय मालपोत कार्यालयबाट आउन सकेको नदेखिएकाले नापी शाखाले फिल्डबुकमा सो व्यहोरा जनाएको हुँदा नापी शाखा ललितपुरबाट मालपोत कार्यालयको सो च.नं. २०३६ मिति २०४२।९।७ को पत्रको प्रमाणित प्रतिलिपि तथा उक्त कि.नं. २६ र १८८ का जग्गा नापी हुँदाको अवस्था फिल्डबुकमा जे जस्तो व्यहोरा तथ्य जनिएको छ सो देखिने गरी फिल्डबुकको प्रमाणित फोटोकपीसमेत नापी कार्यालय, ललितपुरबाट झिकाउनु । त्यस्तै मालपोत कार्यालयको उक्त च.नं. २०३६ मिति २०४२।९।७ को पत्रको कार्यालयमा रहने अफिस कपिको फोटोकपी र त्यसमा उल्लेख भएको हरिसिद्धि भवानी गुठी जनाउने भन्ने निर्णयसहितको मिसिल मालपोत कार्यालयबाट झिकाउनु । त्यस्तै उक्त कि.नं. २६ र १८८ को जग्गा के कुन निर्णय पत्र वा लगतको आधारमा राजगुठी भनी दावी गरी स्वेस्ता तयार गरेको हो र राजगुठीको जग्गा भनी देखिने आधार के हो सोको आधिकारिक र तथ्यपूर्ण स्वेस्ताको प्रमाण भए पेस गर्नु भनी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयलाई लेखी पठाउनु भन्ने यस अदालतको २०६८।१०।२४ को आदेश ।

यसमा कि.नं. २६, २७ र १८८ को जग्गाहरू हक कायम गरिपाउँ भनी वादीहरूको दावी रहेको र उक्त जग्गाहरू नापी हुँदा फिल्डबुकमा हरिसिद्धि भवानी राजगुठीको जग्गा भनी मोहीले कैफियत महलमा लेखाएको देखिएकाले उक्त जग्गाहरू राजगुठी

वा वादीहरूको कथनबमोजिम निजी गुठीको जग्गा के हो सो सम्बन्धमा उक्त फिल्डबुकमा जोताहा भनी जनिएको व्यक्तिहरू बुझी निर्णय गर्नुपर्ने देखिएकाले निज जोताहाहरू बुझी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश।

कि.नं. २७ को जग्गा पिता बुलालले निजी मुर्दा गुठीलाई बाली बुझाई कमाई आएको हो। निज बाबुको शेषपछि म नन्दबहादुर महर्जनले जोती कमाई भोगी आएको छु। उक्त जग्गा राजगुठीको जग्गा होइन, हरिसिद्धि निजी मुर्दा गुठीको हो। निजी हरिसिद्धि मुर्दा गुठीलाई बाली बुझाएको छु भन्ने अ.व. १३९ नं.बमोजिम बुझिएको नन्दबहादुर महर्जनले यस अदालतमा गरेको बयान।

कि.नं. २६ को जग्गाको साविक मोही मेरो बाजे शिवशंकर घिमिरेले कमाई जोती आएकांमा निजको शेषपछि पिता भरतप्रसाद घिमिरेले र पिताको शेषपछि म ऋषिराम घिमिरेले जग्गा जोतभोग गरी सालसालै बाली हरिसिद्धि मुर्दा गुठीलाई बुझाई आएको छु। यो जग्गा राजगुठी नभई हरिसिद्धि निजी मुर्दा गुठीको हो भन्ने अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका ऋषिराम घिमिरेले यस अदालतमा गरेको बयान।

कि.नं. १८८ को जग्गाको साविक मोही पिता बहादुर महर्जन भई निजको शेषपछि म दशराम महर्जनले जोती सालसालको बाली हरिसिद्धि निजी मुर्दा गुठीलाई बुझाई आएको छु। सो जग्गा राजगुठीको नभई हरिसिद्धि निजी मुर्दा गुठीको हो भन्ने अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका दशराम महर्जनले यस अदालतमा गरेको बयान।

यसमा अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बयान गर्ने ऋषिराम घिमिरे, नन्दबहादुर महर्जन र दशराम महर्जन कारणीसरह देखिँदा तारिखमा राख्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।६।२५ को आदेश।

यसमा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट यस जग्गा सम्बन्धमा मिति २०५२।५।३० र मिति

२०५७।८।२९ मा भएको निर्णय झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।८।१८ को आदेश।

यसमा मालपोत कार्यालय, ललितपुरका तत्कालीन मालपोत अधिकृत धर्मप्रसाद गौतमले मिति २०४९।६।१९ मा गरेको मिसिल संलग्न निर्णयमा गुठी अधीनस्थ जग्गाको माग भएबमोजिम दर्ता बाँकी स्वेस्ताहरू भिडाई दर्तावाला र जोताहा मोही खुलाई जग्गाधनी दर्ता पूर्जा तयार पारी कार्यालयको स्वेस्तामा कैफियत जनाई मागबमोजिम मिलेजतिको हकमा गुठी संस्थानलाई गुठी अधीनस्थ जग्गाको प्रमाणपूर्जा पटकपटक माग हुन आए दिने भन्ने उल्लेख भएकाले सो निर्णयबमोजिम के कुन जग्गाको दर्ता पूर्जाको लागि माग भई आएको र दर्ता भएको हो, सो देखिने गरी तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण कारवाही फायल तथा गुठी संस्थानबाट मिति २०५२।५।३० मा विभिन्न नाम गरेका गुठीका सम्बन्धमा लगत कायम गरी बक्यौता असुल गर्ने भनी भएको निर्णय र सोही अनुसार विभिन्न नाम गरेका गुठी जग्गाहरू पछि अदालतबाट भएको निर्णयबमोजिम गर्ने गरी गुठी संस्थानको नाममा दर्ता गर्ने भनी गुठी जनिएजतिको दर्ता पूर्जा बनाई पठाउन भनी २०३७ सालमा गरिएको परिपत्रसम्बन्धी निर्णयसमेत गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।१।२२ को आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्र पोखरेलले विवादित जग्गाहरू गुठी संस्थानअन्तर्गतको हरिसिद्धि भवानीको राजगुठीको जग्गा हो। साविकमा मोहीले बाली बुझाउँदा पनि हरिसिद्धि भवानी गुठी भनी भरपाईमा उल्लेख छ। हरिसिद्धि मुर्दा गुठी र हरिसिद्धि भवानी गुठी अलगअलग हुन्। हरिसिद्धि भवानी गुठी पनि गुठीयारामार्फत् नै जग्गा भोग भएको राजगुठीको जग्गा

भएकाले राजगुठीको जग्गामा दावी गर्ने हकाधिकार प्रत्यर्थीलाई छैन। गाविस को सिफारिसको आधारमा जग्गाको स्वामित्वको निर्धारण हुन नसक्ने अवस्थामा पुनरावेदन अदालतले गाविसको सिफारिसलाई आधार मानी विवादित जग्गालाई निजी गुठी ठहराएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले उल्टी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

प्रत्यर्थीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री श्याम खरेल र श्री मुक्ति प्रधान एवम् विद्वान् अधिवक्ता श्री विश्वप्रकाश भण्डारीले विवादित जग्गाको गुठी संस्थानसँग आफ्नो कुनै लगत छैन। उक्त जग्गाको आफ्नो हकको स्रोत के हो भन्ने खुलाउन सकेको छैन। केवल नापीको फिल्डबुकमा व्यहोरा लेखाएको आधारमा हकको स्रोत हुन सक्तैन। विवादित जग्गा निजी गुठी कायम हुने गरी २००० सालमा दानपत्र पारित गरी लिएको लगत प्रत्यर्थीसँग छ। सो जग्गाको साविक मोहीले तथा मोही हकदारहरूले समेत मुर्दा गुठीलाई बाली बुझाई आएका छन्। उक्त जग्गा हरिसिद्धि मुर्दा निजी गुठीको हो भनी मोहीका हकदारहरूले यस अदालतमा आई बयान गरेको अवस्था छ। यस अवस्थामा विवादित जग्गा राजगुठी नभई हरिसिद्धि मुर्दा निजी गुठी भएकाले निजी गुठीमा दर्ता हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको हुँदा सोही सदर हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा बहससमेत सुनी मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको मिति २०६३।१।२४ को फैसला मिलेको छ वा छैन र प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा हरिसिद्धि गाविस वडा नं. ३(क) कि.नं. २६ को क्षेत्रफल २-८-०, कि.नं. २७ को क्षेत्रफल २-१४-०, कि.नं. १८८ को क्षेत्रफल

३-०-० समेत ३ कित्ता जग्गाको आयस्ताबाट मुर्दा गुठी चलाई आएकामा उक्त जग्गा हरिसिद्धि निजी मुर्दा गुठीको कायम गरी जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा पाउन मालपोत कार्यालय, ललितपुरमा निवेदन दिँदा सो कार्यालयबाट मिति २०४२।१।७ मा उक्त जग्गा हरिसिद्धि भवानी राजगुठीको नाममा दर्ता गरेको जानकारी प्राप्त भएकाले हाम्रो निजी गुठीको जग्गालाई हरिसिद्धि भवानी राजगुठीको भएको भनी मालपोत कार्यालयले गरेको दर्ता बदर गरी साविकदेखि २२६ जना गुठीयारले सञ्चालन गरी आएको हरिसिद्धि निजी मुर्दा गुठीको जग्गा निजी गुठी कायम हुने गरी वादीहरूको नाममा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाणपूर्जासमेत दिलाइपाउँ भन्नेसमेत वादीहरूको दावी रहेको पाइन्छ।

३. प्रतिवादीको प्रतिउत्तरपत्रमा उक्त जग्गा हरिसिद्धि भवानी गुठीका नाममा २०४२ सालमा दर्ता प्रमाणित भई हरिसिद्धि भवानी गुठीका नाउँमा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त भएकाले सो जग्गा राजगुठी भएको प्रमाणित भएको हुँदा वादीहरूको हक अधिकारमा आघात नपुगेकाले फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने जिकिर लिइएको पाइन्छ।

४. सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतले वादीको दावी पुन्र नसक्ने ठहराएकामा पुनरावेदन अदालत, पाटनले सुरु फैसला उल्टी गरी वादी दावीबमोजिम विवादित जग्गा राजगुठीमा दर्ता गर्ने गरेको मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर गरी वादी दावीबमोजिम मुर्दा गुठीको निजी गुठीमा दर्ता हुने ठहराएको फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको रहेछ।

५. यस सम्बन्धमा मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा वादीहरूले दावी लिएको कि.नं. २६, २७ र १८८ का तीन कित्ता जग्गा वादीमध्येका तनलाल महर्जनका बाबु सिलाल महर्जनले निजसमेतका २२६ जना गुठीयार रहने गरी विष्णुलाल ज्यापूबाट संवत् २००० साल वैशाख

१९ गते दानपत्र पारित गरी लिई उक्त जग्गा साविक लगत नं. १४४०/१६६० मा निज सिलाल महर्जनका नाममा दर्ता भई २०२१ सालको नापीमा कि.नं. २६, २७ र १८८ कायम भएको भन्ने वादीको कथन रहेको पाइन्छ । विवादित ३ कित्ता जग्गाहरू वादीको कथनबमोजिम २००० सालमा दानपत्रबाट प्राप्त गरेको मुर्दा गुठीको जग्गा हो वा पुनरावेदकको दावीबमोजिम राजगुठीको जग्गा हो भन्ने नै प्रस्तुत मुद्दामा निरूपण हुनुपर्ने विषयवस्तु रहेको देखिएकाले सो सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

६. वादीहरूले वादीमध्येका तनलाल महर्जनका पिता सिलाल महर्जनका नाममा साविक रै.नं. १४४०/१६६० मा दर्ता भई सर्भे नापीमा कि.नं. २६, २७ र १८८ कायम भएको जग्गा हरिसिद्धि निजी मुर्दा गुठीको भई उक्त जग्गाको आयबाट गुठी चलाई आएका हालसम्म जग्गा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा लिन बाँकी भएकाले जग्गा दर्ता गरी प्रमाणपूर्जा पाउन भनी मालपोत कार्यालय, ललितपुरमा मिति २०५४।९।३ मा निवेदन दिएको देखिन्छ । सो निवेदन सम्बन्धमा मालपोत कार्यालय, ललितपुरबाट कारवाही हुँदा उल्लिखित जग्गाहरू हरिसिद्धि भवानी गुठीमा दर्ता भएको देखिँदा गुठी कार्यालयअन्तर्गतको लगतभित्र पर्छ पर्दैन भनी गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, ललितपुरलाई मालपोत कार्यालय, ललितपुरबाट मिति २०५४।९।२४ को पत्रद्वारा सोधिएकामा “गुठी उल्लेख भई जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त भएका तर पूर्जामा कितान भई गुठी नखुलेका जग्गाको हकमा निजी गुठी भनी दावी विरोध भएमा अदालतबाट हक कायम गराई ल्याएको अवस्थामा फैसलाबमोजिम गर्ने” भनी गुठी संस्थान सञ्चालक समितिको मिति २०५२।५।३० को निर्णयको दफा ३ मा उल्लेख भएकाले प्रस्तुत विषयमा समेत सोही मिति २०५२।५।३० को निर्णयको दफा ३ आकर्षित हुने भनी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट मिति २०५७।८।१९ मा निर्णय भएको भनी गुठी

संस्थान शाखा कार्यालय, ललितपुरबाट मालपोत कार्यालय, ललितपुरमा लेखी पठाइएको देखिन्छ । गुठी संस्थान शाखा कार्यालयको पत्रमा उल्लेख भएको व्यहोराबमोजिम निवेदकहरूलाई जानकारी दिने भनी मालपोत कार्यालयले मिति २०५७।११।३० मा निर्णय गरेकामा सोउपर निवेदकहरूले जिल्ला अदालतमा फिराद दिएको देखिन्छ ।

७. वादी तनलाल महर्जनले निजका बाबु सिलाल महर्जनसमेतका २२६ जना गुठीयारले निजी गुठी राख्ने प्रयोजनका लागि विष्णु ज्यापुसँग संवत् २००० साल वैशाख १९ गते रजिस्ट्रेसन अड्डामार्फत् दानपत्र गरी पारित गरी सिलाल महर्जनको नाममा साविक लगत नं. १४४०/१६६० मा दर्ता रहेको ८ रोपनी जग्गा २०२१ सालको नापीमा कि.नं. २६, २७ र १८८ कायम भई कि.नं. २६ को मोही शिवशंकर पाध्या, कि.नं. २७ को मोही बुलाल महर्जन र कि.नं. १८८ को मोही बहादुर महर्जन कायम रही सोही जग्गाको आयस्ताबाट मुर्दा गुठी चलाई आएको भन्ने उल्लेख गरी विवादित जग्गाका मोहीहरूले विभिन्न सालको बाली मुर्दा गुठीलाई बुझाएको भरपाईसमेत पेस गरेको देखिन्छ । सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५८।८।२५ को आदेशानुसार मालपोत कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०५८।१०।१ को पत्रसाथ प्राप्त मिति २०००।१।१९ मा पारित भएको लिखतको प्रतिलिपि हेर्दा विवादित जग्गा सिलालसमेत २२६ जनाको निजी गुठी कायम हुने गरी विष्णुलाल ज्यापुबाट दानपत्र पारित गरिएको देखिन्छ । वादीले दावी गरेको मिति २०००।१।१९ को पारित दानपत्रको लिखतको सम्बन्धमा प्रतिवादी गुठी संस्थानको तर्फबाट अन्यथा प्रतिवाद लिइएको देखिँदैन । त्यस्तै वादीले सोही पारित लिखतबमोजिमको जग्गा नै २०२१ सालमा नापी हुँदा कि.नं. २६, २७ र १८८ कायम भएको भनी दावी गरेकामा सो तथ्यलाईसमेत प्रतिवादी पक्षबाट प्रमाणद्वारा खण्डन गर्न सकेको

देखिँदैन ।

८. त्यसका अतिरिक्त यस अदालतको आदेशानुसार अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका विवादित जग्गाका साविक मोहीका हकदारहरूले यस अदालतमा बयान गर्दा उल्लिखित जग्गा राजगुठीको नभई हरिसिद्धि निजी मुर्दा गुठीको भएको र साविकदेखि नै मोहीहरूले हरिसिद्धि मुर्दा गुठीलाई जग्गाको बाली बुझाई आएको भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ । त्यस्तै गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, ललितपुरबाट प्राप्त प्रमाण मिसिल हेर्दा सो कार्यालयले पनि विवादित जग्गाका मोहीहरूलाई बुझेको देखिन्छ । जसमा कि.नं. १८८ को जग्गाको मोही बहादुर महर्जनको छोरा दशराम महर्जन र कि.नं. २७ को जग्गाको मोही बुलाल महर्जनका छोरा नन्दबहादुर महर्जनले विवादित जग्गा निजी मुर्दा गुठीको भई सालसालको बाली पनि मुर्दा गुठीलाई नै बुझाई आएको भनी मिति २०५४।१।१२ मा निवेदन दिई मुर्दा गुठीलाई विभिन्न सालको बाली बुझाएको भरपाईसमेत पेस गरेको उक्त मिसिलबाट देखिन्छ ।

९. पुनरावेदक गुठी संस्थानतर्फबाट यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदनपत्रमा विवादित जग्गा नापी हुँदा फिल्डबुकमा राजगुठी भनी जनिएको र मिति २०४२।१।७ मा हरिसिद्धि भवानी गुठीमा दर्ता भई उक्त गुठीका नाममा जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जासमेत प्राप्त भएकाले सभै नापीबाट नै राजगुठी देखिएको जग्गा निजीगुठीको हुन नसक्ने भनी लिइएको जिकिर सम्बन्धमा विचार गर्दा विवादित जग्गाको नापीको फिल्डबुक हेर्दा कि.नं. २६ र कि.नं. १८८ को जग्गा सम्बन्धमा सो जग्गा हरिसिद्धि राजगुठीको भन्ने उल्लेख भए पनि कि.नं. २७ को जग्गालाई हरिसिद्धि मुर्दा गुठी भनी किसानको व्यहोरामा उल्लेख भएको पाइन्छ । सोही फिल्डबुकको कैफियत महलमा कि.नं. २६, २७ र २८ को जग्गा मालपोत कार्यालयको च.नं. २०३६ मिति २०४२।१।७ को पत्रबमोजिम हरिसिद्धि

भवानी गुठीमा दर्ता भएको भन्ने व्यहोरासम्म जनिएको देखिन्छ । तर उल्लिखित जग्गा के कुन कार्यालय वा निकायको के कुन निर्णय वा लगतको आधारमा राजगुठीमा दर्ता भएको भन्ने मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिँदैन । फिल्डबुकको कैफियतमा उल्लेख भएको मालपोत कार्यालयको च.नं. २०३६ मिति २०४२।१।७ को पत्रबमोजिम राजगुठीमा जग्गा दर्ता भएको भन्ने व्यहोरा के कुन निर्णय वा लगतको आधारमा जनिएको हो सोको आधिकारिक तथा तथ्यपूर्ण स्रेस्ता वा निर्णय पठाउन भनी यस अदालतबाट पटकपटक आदेश भएकामा मालपोत कार्यालय ललितपुर, नापी कार्यालय ललितपुर र गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयसमेतबाट उक्त च.नं. २०३६ मिति २०४२।१।७ को पत्रको आधार पेस गर्न सकेको पाइँदैन । यसबाट विवादित जग्गाको फिल्डबुकमा उल्लेख भएको मालपोत कार्यालयको च.नं. २०३६ मिति २०४२।१।७ को व्यहोराको कुनै आधार रहे भएको देखिन आएन । प्रस्तुत विवादमा प्रत्यर्थी वादीले आफ्नो साविकदेखिको लगत दर्तासमेतका हकको स्रोत देखाई साविकमा पनि निजी मुर्दा गुठीको जग्गा भएकाले मुर्दा गुठीकै नाममा दर्ता गरी पाउन दावी गरेको अवस्था छ भने पुनरावेदक गुठी संस्थानले विवादित जग्गा आफू अधीनस्थ राजगुठीको जग्गा हो भन्ने देखिने कुनै प्रमाण प्रस्तुत गर्न सकेको देखिँदैन । नापीको फिल्डबुकमा मालपोत कार्यालयको पत्रबमोजिम राजगुठी भएको भन्ने जनिएको देखिए पनि सो मालपोत कार्यालयको पत्रको आधार के हो भन्ने खुल्न आएको छैन ।

१०. वस्तुतः सभै नापीको कैफियतमा राजगुठीको जग्गा भनी व्यहोरा उल्लेख हुँदा सोहीमात्र आधार हक प्राप्त गर्ने स्रोत हुन सक्छैन । फिल्डबुकको कैफियतमा उल्लेख भएको व्यहोरालाई अन्य प्रमाणले पुष्टि गरेको हुनुपर्दछ । उक्त फिल्डबुकमा उल्लेख भएको व्यहोराको आधार के हो भनी पुनरावेदक पक्षबाट कुनै प्रमाण पेस भएको छैन । यस अदालतबाट पटकपटक

भएको आदेशबाट मालपोत कार्यालय र नापी कार्यालयलाई फिलडबुकमा राजगुठी भनी उल्लेख भएको व्यहोरा के कुन आधार र निर्णयबाट गरिएको भनी बुझिएकामा सो सम्बन्धमा कुनै आधार वा निर्णय भएको भनी खुलाइएको देखिँदैन । विवादित जग्गाको नापीको फिलडबुकको कैफियतमा हरिसिद्धि भवानी गुठी दर्ता भनी उल्लेख भएको एकमात्र आधारमा विवादित जग्गा राजगुठीको भएको मान्न मिल्दैन ।

११. यस्तै विषयवस्तु समावेश भएको *नेकाप* २०६६ चैत, नि.नं. ८२८६, पृष्ठ २०४४ मा प्रकाशित पुनरावेदक गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयसमेत प्रत्यर्थी गणेशबहादुर पाण्डेसमेत भएको गुठी कायम मुद्दामा यस अदालतबाट "साविक स्रोतबिनाको पूर्जालाई दर्ताको संज्ञा दिई सो बदर गराउनुपर्ने भन्ने प्रतिवादी गुठी संस्थानको पुनरावेदन जिकिरलाई न्यायसङ्गत मान्न मिल्दैन । कसैका नाउँमा कुनै जग्गा दर्ता हुन निश्चित स्रोत र आधार चाहिन्छ । फिलडबुकको कथन नै एक र एकमात्र दर्ताको आधार हुन सक्ने । राजगुठी वा छुट गुठी भएको कुनै आधार र स्रोत बिना आफ्नै परिपत्रको भरमा उब्जेको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जाले दर्ताको आधिकारिक स्वरूप ग्रहण गर्न नसक्ने" भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा पनि विवादित जग्गा राजगुठीको भन्ने देखिने साविक लगत दर्तासमेतका सबुद प्रमाण पुनरावेदक पक्षबाट प्रस्तुत हुन नसकेकाले विवादित जग्गा राजगुठीको नभई निजी गुठीको देखिन आएकोले यस अदालतबाट भएको विपक्षी झिकाउने आदेशसँग सहमत हुन सकिएन । कि.नं. २६, २७ र १८८ को जग्गा प्रत्यर्थी वादीहरूको निजी गुठीको भएको भन्ने प्रमाणबाट पुष्टि भएकाले राजगुठीमा दर्ता गर्ने निर्णय बदर गरी निजी मुर्दा गुठीमा दर्ता हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मनासिब देखिन आयो ।

१२. तसर्थ विवादित जग्गाहरू के कुन आधारमा राजगुठी कायम भएको भन्ने कुराको

प्रमाण पुनरावेदक प्रतिवादीहरू गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय एवम् शाखा कार्यालय, तः बहाल ललितपुरबाट प्रस्तुत हुन नसकेको, उक्त जग्गा २२६ जना गुठियारहरू रहने गरी मिति २०००।१।१९ गतेमा दानपत्र पारित भै हरिसिद्धि मुर्दा गुठी कायम भएको भन्ने देखिएको कुराको प्रतिवादी पुनरावेदकहरूबाट खण्डन हुन नसकेको साथै माथि उल्लिखित भए अनुसार साविक मोहीका हकदारहरूसमेतले यस अदालतमा गरेको बयान र बाली बुझाएको भरपाईसमेतबाट विवादित जग्गाहरू मिति २०००।१।१९ गते पारित भएको कागज अनुसारको हरिसिद्धि मुर्दा गुठी नै रहेको भन्ने कुरा पुष्टि भएकोसमेत देखिनाले सम्बन्धित प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी दावीबमोजिम विवादित जग्गाहरूलाई राजगुठी कायम गरेको ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६०।५।२४ को फैसलालाई उल्टी गरी सो जग्गाहरूलाई हरिसिद्धि मुर्दा गुठी भनी निजी गुठी ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।१।२४ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने । दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

प्र.न्या. रामकुमार प्रसाद शाह

सम्बत् २०७१ साल कात्तिक ११ गते रोज ३ शुभम् ।

इजलास अधिकृत: विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं. १३२४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्र.न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७१।०।३।२
०६७- CI-०११४

मुद्दा : निर्णय बदर हक कायम ।

पुनरावेदक/वादी : काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा. वडा
नं. १३ बस्ने बालकृष्ण श्रेष्ठ
विरुद्ध
प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा.
वडा नं. १३ बस्ने श्यामकृष्ण श्रेष्ठ

- आफैँ साक्षी बसेको शेषपछिको बकसपत्रको लिखत बदर गरिपाउँ भनी दावी गर्न वादीले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ बमोजिम नमिल्ने हुँदा सो शेषपछिको बकसपत्रको लिखतका आधारमा भएको भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको निर्णय बदर गर्न मिल्ने अवस्था र स्थिति नहुने ।

(प्रकरण नं. ४)

- वादीले भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०५८।१।८ को निर्णय बदर गरी हक कायम गरिपाउँ भनी मुलुकी ऐन, जग्गा मिच्नेको महलको १७ नं. र जग्गा पजनीको महलको १८ नं. बमोजिम काठमाडौं जिल्ला अदालतमा प्रस्तुत मुद्दाको फिराद दिएको देखिँदा भूमिसुधार कार्यालयको उक्त निर्णयले वादीको हक जाने भई निजलाई असर परेको भए सो निर्णय बदर गराउन

निजले मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको ८६ नं. बमोजिम सुरु निर्णय गर्ने निकाय भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंमा नालेस दिई उक्त निर्णय बदर गराउन सक्नुपर्नेमा त्यसो गर्न सकेको नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ६)

- सद्धे, कित्ते वा जालसाज के हो भन्ने सम्बन्धमा बयान गर्नुपर्ने भनी कानूनले नै स्पष्ट व्यवस्था गरेको स्थितिमा सद्धे, कित्ते वा जालसाज केही नभनी झुक्याएर सहीछाप गराएको भनी गरेको बयानका आधारमा अदालत आफैँले त्यस्तो लिखतका सम्बन्धमा सद्धे, कित्ते वा जालसाजी भनी बोलिरहनु पर्ने अवस्था नहने ।
- अचल सम्पत्तिको स्वामित्व र भोगसम्बन्धी प्रस्तुत विवादमा मुलुकी ऐन, रजिस्ट्रेशनको महलको १ नं. बमोजिम रजिस्ट्रेशन गर्नुपर्ने हुन्छ, तर सो २०५४।१०।३ को लिखत रजिस्ट्रेशन भएको देखिँदैन । कानूनबमोजिम रजिस्ट्रेशन गर्नुपर्नेमा नगरिएको लिखतलाई प्रमाणयोग्य मान्न नमिल्ने हुँदा त्यस्तो प्रमाणमा लिन नमिल्ने लिखतका सम्बन्धमा अ.बं.७८ नं. बमोजिम बोलिरहन नपर्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

पुनरावेदक/वादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू हरिहर दाहाल र रजितभक्त प्रधानाङ्ग तथा अधिवक्ता विश्वप्रकाश सिग्देल
प्रत्यर्थी/प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू सानुबाबु पोखरेल, यदुनाथ खनाल र शान्ता सेढाई
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ५५(१) नं.
- मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको ७८ नं.

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री प्रभा बस्नेत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री अली अकवर मिकरानी

मा.न्या. श्री जगदीश शर्मा पौडेल

फैसला

न्या. देवेन्द्र गोपल श्रेष्ठ : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) बमोजिम दोहोर्‍याइ हेर्ने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रोहमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

पिता श्यामलाल श्रेष्ठ र जग्गाधनी कालिन्दीबाबा जोशीबीच चलेको मोही मुद्दामा कालिन्दीबाबा जोशीका नाममा दर्ता रहेको काठमाडौं जिल्ला, टङ्केश्वर वडा नं.६ कि.नं.१२ को क्षे.फ. ०-१२-१ जग्गामध्ये पिता श्यामलाल श्रेष्ठको घर जग्गादेखि दक्षिण पिताले नै कम्पाउन्ड लगाई भोग चलन गरी आएको नापीबमोजिमको अं.०-०-३-२ जग्गा पिता श्यामलाल श्रेष्ठका नाममा मोहियानी हक कायम हुने गरी पिता श्यामलाल श्रेष्ठ र जग्गाधनी कालिन्दीबाबा जोशीबीच मिति २०३९।१।२० मा मिलापत्र भएको थियो। पिताको मृत्युपश्चात् उक्त जग्गा विपक्षी भाइ श्यामकृष्ण श्रेष्ठ र मसमेतले आआफ्नो भागमा परेतर्फ भोग गर्ने सहमति र लिखतसमेत भई सोहीबमोजिम भोग चलन गरी आएका थियौं। उक्त ०-०-३-२ जग्गामध्येबाट पूर्व पश्चिम चौडाइ ६ फिट ६ इन्च, उत्तर दक्षिण लम्बाइ १८ फिट ३ इन्च

जग्गा २०५४ सालको बन्डाबमोजिम कि.नं.३ को घरजग्गामध्येबाट बालकृष्ण श्रेष्ठको भागमा परेको घर जग्गाले चर्चिने गरी मोहियानी जग्गा भोग चलन गर्न पाउने भनी तीनजना अंसियारहरूबीच मिति २०५४।१०।३ मा लिखित सम्झौतासमेत भएको थियो। सो सम्झौता र मालपोत कार्यालय, कलङ्कीबाट पारित बन्डापत्रसमेतबाट मेरो भागमा परेको मोही हकको जग्गासमेत भोग चलन गरी आएकामा प्रतिवादीले मेरो मोहीहकबाट प्राप्त जग्गामा निर्मित ट्वाइलेट, बाथरूम, ढल, निकास बन्द हुने गरी पर्खाल निर्माण गरेकाले काठमाडौं महानगरपालिकामा निवेदन दिएकामा सो जग्गा प्रतिवादीले एकलौटी आफ्ना नाममा मोही कायम गराइसकेको भनी काठमाडौं महानगरपालिकामा लिखित प्रतिवाद गरेको हुँदा के भएको रहेछ भनी बुझ्दा उक्त जग्गा एकलौटी मोही नामसारी हुने गरी भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंबाट मिति २०५८।१।२८ मा निर्णय भएको कुरा थाहा हुन आएकाले भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०५८।१।२८ को निर्णय बदर गरी हामी अंसियारहरूबीच भएको सम्झौता एवम् अंशबन्डाबमोजिम उक्त ०-०-३-२ जग्गामध्ये पश्चिम खण्डको पूर्व पश्चिम चौडाइ ६ फिट ६ इन्च उत्तर दक्षिण लम्बाइ १८ फिट ३ इन्च क्षे.फ. ०-०-१-३ जग्गामा म वादीको हक कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको फिरादपत्र।

मिति २०५५।६।४ गते बुबाले गरिदिनुभएको शेषपछिको बकसपत्र र मिति २०५६।१०।२२ गते विपक्षीसमेतको रोहबरमा अमाले गरिदिनुभएको चल अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरणको कागजमा विपक्षी साक्षी बसेको हुँदा भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०५८।१।२८ को निर्णय कानूनसम्मत भएकाले वादी दावीबमोजिम निजलाई कुनै चल अचल सम्पत्ति मैले मेरो हक हिस्साबाट दिनुपर्ने होइन, विपक्षीको दावी अनुसार कि.नं. २ को जग्गामा निजको हक स्थापित हुन नसक्ने हुँदा झुट्टा फिराद दावी खारेज गरिपाउँ

भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिउत्तर जिकिर ।

भूमिसुधार कार्यालयको मिति २०५८।१।२८ को निर्णय बदर गरी कि.नं.२ मध्येको जग्गा वादीको हक कायम गरिपाउँ भन्ने वादी दावी नपुग्ने ठहर्छ भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६३।४।३० को फैसला ।

मिति २०५४।१०।३ को सम्झौताबमोजिम मेरो हक भोगमा रहेको जग्गामा प्रतिवादीको एकलौटी हक हुने गरी भएको निर्णय बदर हुने नहुने र सम्झौताबमोजिमको अबन्डा जग्गामा मेरो हक हुने नहुने भन्ने सम्बन्धमा केही नबोली विवादको विषयवस्तुभन्दा बाहिर गई काठमाडौं जिल्ला अदालतले फैसला गरेको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दिएको पुनरावेदनपत्र ।

यसै लगाउको दे.पु.नं.२२८६ को खिचोला मेटाइपाउँ भन्ने मुद्दामा यसै इजलासबाट प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा उक्त मुद्दासँग अन्तरप्रभावी भई साथै हेरिनुपर्ने भएबाट सोही आधारमा यस मुद्दामा पनि अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।२।३ को आदेश ।

प्रतिवादी श्यामकृष्ण श्रेष्ठले निजको पिताको नाममा रहेको नामसारी गरी लिन पाउने जग्गा भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंमा निवेदन दिई उक्त कार्यालयबाट मिति २०५८।१।२८ मा प्रतिवादी श्यामकृष्ण श्रेष्ठको नाममा मोही नामसारी गरेको निर्णय बदर गरिरहनुपर्ने देखिन नआएकाले भूमिसुधार कार्यालयको मिति २०५८।१।२८ को निर्णय बदर गरी कि.नं.२ को जग्गामध्येको जग्गा वादीको हक कायम गरिपाउँ भन्ने वादी दावी नपुग्ने ठहर्छ भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।४।३० मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन

अदालत, पाटनको मिति २०६४।९।२५ को फैसला ।

विवादित जग्गा म पुनरावेदकका अंश भागमा परेको कुरामा विवाद छैन । सो जग्गासँग जोडिएका सेफ्टी टैंकी, चर्पी, बाथरूमसमेत सोही कि.नं.३ कै अभिन्न अङ्ग हुन् भन्ने कुरा मिति २०३९।११।२० को मिलापत्रबाट स्पष्ट हुन्छ । २०५४ सालमा बन्डा गर्दा पनि कि.नं.३ को घर जग्गाको लम्बाइ चौडाइ खोली पूर्वतर्फबाट विपक्षीको र पश्चिमतर्फबाट मेरो अंश भाग लाग्ने भनी बन्डापत्रमा उल्लेख भएको छ । मिति २०५४।१०।३ को मन्जुरीनामाको कागजबाट पनि विवादित जग्गामा मेरो हक रहेको प्रष्ट हुन्छ । सो मन्जुरीनामाको कागज झुक्याएर गराएको भनी प्रतिवादीले जिकिर लिएकामा अ.बं. ७८ नं. बमोजिम नबोलिएको समेतबाट पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी फिराद दावीबमोजिम इन्साफ पाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदनपत्र ।

कि.नं.२ को ०-१२-१-० जग्गामध्ये ०-०-३-२ जग्गामा मिति २०३९।११।२० को मिलापत्रले वादीका बाबु श्यामलाल श्रेष्ठको मोही कायम भएको देखिएको छ । उक्त मोही जग्गामध्ये पूर्व-पश्चिम ६ फिट ६ इन्च र उत्तर-दक्षिण लम्बाइ १८ फिट ३ इन्च जग्गा मिति २०५४।१०।८ को बन्डाबमोजिम वादी बालकृष्ण श्रेष्ठको अंश भागमा परेको कि.नं.३ को घर जग्गाले चर्चेकाले निज बालकृष्णले भोग चलन गर्न पाउने गरी बाबुसहित तीनैजना अंसियारबीच मिति २०५४।१०।३ मा सर्तनामाको कागज खडा भएको देखियो । उक्त कागज अ.बं.७८ नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई सुनाउँदा आफूलाई वादीले झुक्याई सही गराएको भनी बयान गरेको देखियो । उक्त बयानबाट सो लिखतको वैधताको सम्बन्धमा प्रश्न उठेकामा सो लिखतको एकिन गर्नुपर्नेमा नगरी वादी दावी पुग्ने नसक्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३९ को दफा ३, ५४ तथा अ.बं.१८४क. नं. को त्रुटि देखिँदा न्याय

प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ। नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।४।१६ को आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकतर्फका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू हरिहर दाहाल र रजितभक्त प्रधानाङ्ग तथा अधिवक्ता विश्वप्रकाश सिग्देलले विवादित जग्गा कालिन्दीबाबा जोशीका नाउँमा दर्ता रहेकामा पिता श्यामलाल श्रेष्ठ र कालिन्दीबाबा जोशीबीच चलेको मोही कायम मुद्दामा भएको मिति २०३९।१।२० को मिलापत्रबाट वादी/प्रतिवादीका पिताका नाउँमा मोहियानी हक कायम भई सो जग्गामा सेफ्टी, टैङ्की, चर्पी, बाथरूमसमेत रहेको कुरा उक्त मिलापत्रबाट स्पष्ट हुन्छ। बाबु जीवित हुँदाकै अवस्थामा मिति २०५४।१।०३ मा भएको सम्झौता र मिति २०५४।१।०८ को अंशबन्डाबमोजिम वादीसमेतको अंश भागमा कि.नं.३ को घरजग्गा र सो घरजग्गाले चर्चेको लिगपातसमेत अंश पाउने गरी बन्डापत्र भएको छ। मिति २०५४।१।०३ को सम्झौता सद्धे होइन भनी प्रतिवादीले अ.बं.७८ नं. बमोजिम बयान गरेकामा सोतर्फ केही नबोली भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन भनी बहस गर्नुभयो।

प्रतिवादीतर्फका विद्वान् अधिवक्ताहरू सानुबाबु पोखरेल, यदुनाथ खनाल र शान्ता सेढाईले वादी/प्रतिवादीका पिता श्यामलाल श्रेष्ठले कालिन्दीबाबा जोशीका नाउँमा रहेको जग्गामध्येबाट मोहियानीबापत प्राप्त गरेको जग्गामा वादीले अंश पाएको भन्ने निजहरूबीच भएको बन्डापत्रबाट देखिँदैन। सोही बन्डापत्रमा भएको सर्तनामामा पनि ट्वाइलेट, बाथरूमसमेतका संरचना १ वर्षभित्र बनाई सक्नुपर्ने भन्ने उल्लेख भएको छ। भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदनको

उपचार रहेको भन्ने आधारमा यिनै वादीले दिएको रिट निवेदन यस अदालतबाट खारेज हुने ठहर भएको छ र निजले भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको सो फैसलाउपर पुनरावेदन गरेको छैन। वादी/प्रतिवादी अंश लिई छुट्टिभिन्न भएपछि वादी/प्रतिवादीका पिताले विवादित जग्गा प्रतिवादीलाई शेषपछिको बकसपत्र गरी दिइसकेकामा सो बकसपत्रको लिखत बदरतर्फ वादीले दावी लिन नसकेको र आमालाई प्रतिवादी श्यामकृष्णले पालन पोषण गर्ने भनी वादी प्रतिवादीहरूबीच सम्झौतासमेत भएको कुरालाई वादीले अन्यथा नभनेको समेतबाट पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ भनी बहस गर्नुभयो।

काठमाडौं जिल्ला, टङ्केश्वर-६ को कि.नं.२ को ०-१२-१ जग्गामध्ये मोहियानी हकबाट प्राप्त हुन आएको ०-०-३-२ जग्गामा मेरोसमेत हक लाग्नेमा प्रतिवादीले उक्त जग्गा एकलौटी आफ्ना नाउँमा मोही नामसारी हुने गरी भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंबाट मिति २०५८।१।२८ मा निर्णय गराएको हुँदा उक्त निर्णय बदर गरी हामी अंसियारहरूबीच मिति २०५४।१।०८ मा भएको अंशबन्डाको लिखतबमोजिम पूर्व पश्चिम ६ फिट ६ इन्च र उत्तर दक्षिण लम्बाइ १८ फिट ३ इन्च क्षेत्रफल जग्गामा हक कायम गरिपाउँ भन्ने वादी दावी रहेको देखिन्छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदक/वादी बालकृष्ण श्रेष्ठ र प्रत्यर्थी/प्रतिवादी श्यामकृष्ण श्रेष्ठसमेतका बीच निजहरूका बाबु श्यामलाल श्रेष्ठ जीवित रहेकै अवस्थामा मिति २०५४।१।०८ मा मालपोत कार्यालय कलङ्की काठमाडौंबाट अंशबन्डाको लिखत पारित भएको कुरामा विवाद छैन। उक्त अंशबन्डाको लिखतमा यी पुनरावेदक/वादीका अंश भागमा बाबु श्यामलाल श्रेष्ठका नाउँ दर्ताको "का.जि.टङ्केश्वर ताहाचल गा.पं.वडा नं.६ हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका

वडा नं. १३ कि.नं.३ को ०-२-२-० जग्गा र सो जग्गामा बनेको घर जग्गामध्येबाट पूर्व श्यामकृष्ण श्रेष्ठको भागको घरजग्गा, पश्चिम कालिन्दीबाबा जोशीको कि.नं.२ को घरजग्गा, उत्तर छाउनी म्युजियम जाने मूल सडक, दक्षिण कालिन्दीबाबाको जग्गा र गोरेटो बाटो यति चार किल्लाभित्रको उत्तर दक्षिण लम्बाइ २६ फिट २ इन्च पूर्व पश्चिम चौडाइ २१ फिट बमोजिमको क्षेत्रफल भएको घरजग्गा र सो घरले चर्चेको लिगलगापातसमेतको हक हिस्सा” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । तर उक्त कि.नं.२ को मोहियानीबापत प्राप्त भएको भनिएको जग्गा निज वादीको अंश भागमा परेको भन्ने कुरा उक्त बन्डापत्रमा कहींकतै उल्लेख भएको देखिँदैन ।

३. पुनरावेदन जिकिरबमोजिम वादी बालकृष्ण श्रेष्ठको अंश भागमा परेको कि.नं. ३ को घरजग्गाले चर्चेको जग्गा बालकृष्ण श्रेष्ठले भोग चलन गर्न पाउने गरी तीनैजना अंसियारबीच मिति २०५४।१०।३ मा सर्तनामाको कागज खडा भएको भने पनि तत्पश्चात् यी वादी/प्रतिवादीसमेतका अंसियारबीच मिति २०५४।१०।८ मा पारित भएको बन्डापत्रमा सो कुरा उल्लेख नभएबाट मिति २०५४।१०।३ को घरसारको सर्तनामाको कागजले कुनै कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्ने देखिन आएन ।

४. विवादित जग्गा पिता श्यामलाल श्रेष्ठले यी वादी/प्रतिवादीलाई अंश दिई सकेपछि निज पिताले मिति २०५५।६।४ मा आफ्ना नाउँको सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति प्रतिवादी श्यामकृष्ण श्रेष्ठलाई शेषपछिको बकसपत्रको लिखत गरी दिएकामा यी पुनरावेदक/वादी साक्षी बसेको देखिएको छ । सोही शेषपछिको बकसपत्रको लिखत आधारमा प्रतिवादी श्यामकृष्ण श्रेष्ठले भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंमा पिताका नाउँको मोहियानी हकबाट प्राप्त हुन आएको विवादित जग्गा आफ्ना नाउँमा मोही हक नामसारी गरिपाउँ भनी निवेदन दिएअनुसार निज

प्रतिवादीका नाउँमा मोहियानी हक नामसारी गरी दिने भनी भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंबाट मिति २०५८।१।१८ मा निर्णय भएको देखिन्छ । आफैं साक्षी बसेको शेषपछिको बकसपत्रको लिखत बदर गरिपाउँ भनी दावी गर्न वादीले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ बमोजिम नमिल्ने हुँदा सो शेषपछिको बकसपत्रको लिखतका आधारमा भएको भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको निर्णय बदर गर्न मिल्ने अवस्था र स्थिति हुँदैन ।

५. यसका अतिरिक्त भूमिसुधार कार्यालयको उक्त २०५८।१।१८ को निर्णय बदर गरिपाउँ भनी यिनै वादीले भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंसमेतलाई विपक्षी बनाई यस अदालतमा दिएको २०६१ सालको रिट नं.३०५५ को उत्प्रेषण/परमादेश रिट निवेदनमा पुनरावेदन नगरी असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत प्रवेश गरेको भन्ने आधारमा उक्त रिट निवेदन खारेज हुने ठहरी मिति २०६३।८।२६ मा यस अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ । उक्त फैसलाबमोजिम निजले भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको सो निर्णयउपर भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को ५५(१) बमोजिम पुनरावेदन गरेको अवस्थासमेत देखिँदैन । कानूनबमोजिम पुनरावेदन गर्नुपर्ने विषयमा पुनरावेदन नगरी निर्णय बदरतर्फ दावी लिन पाउने भन्न पनि मिल्दैन ।

६. साथै वादीले भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०५८।१।१८ को निर्णय बदर गरी हक कायम गरिपाउँ भनी मुलुकी ऐन, जग्गा मिच्नेको महलको १७ नं. र जग्गा पजनीको महलको १८ नं. बमोजिम काठमाडौं जिल्ला अदालतमा प्रस्तुत मुद्दाको फिराद दिएको देखिएको छ । भूमिसुधार कार्यालयको उक्त निर्णयले वादीको हक जाने भई निजलाई असर परेको भए सो निर्णय बदर गराउन निजले मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको ८६ नं. बमोजिम सुरु

निर्णय गर्ने निकाय भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंमा नालिस दिई उक्त निर्णय बदर गराउन सक्नुपर्नेमा त्यसो गर्न सकेको देखिँदैन।

७. मिति २०५४।१०।३ मा गरेको कागजसमेतबाट दावीको जग्गामा आफ्नो हक कायम हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकिर रहेको छ भने यस अदालतबाट उक्त मिति २०५४।१०।३ को लिखतका सम्बन्धमा एकिन नगरिएको भन्ने आधारमा मुद्दा दोहोर्याइ हेर्ने निस्सा प्रदान हुने आदेश भएको देखिन्छ। मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको ७८ नं.मा सबुद प्रमाण बुझ्ने भनी तोकिएको तारिखमा वादीको प्रमाणको कागज प्रतिवादीलाई र प्रतिवादीको प्रमाणको कागज वादीलाई सक्कलै देखाई सुनाई सद्धे, किर्ते वा जालसाज के भन्छ सोही व्यहोराको बयान गराउनुपर्छ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम वादी वा प्रतिवादीले पेस गरेका प्रमाणका कागजात एक अर्कालाई सक्कलै देखाई सुनाउनुपर्ने र निजहरूले सद्धे, किर्ते वा जालसाज जे भन्छन् सोहीबमोजिम बयान गराउनुपर्ने हुन्छ। तर वादीबाट पेस भएको उक्त मिति २०५४।१०।३ को कागज प्रतिवादीलाई देखाउँदा निजले सद्धे, किर्ते वा जालसाज केही पनि नभनी केवल झुक्याएर सहीछाप गराएको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ भने माथि विवेचना गरेअनुसार सो कागजले कानूनी मान्यतासमेत प्राप्त गरेको स्थिति देखिन आएन।

८. सद्धे, किर्ते वा जालसाज के हो भन्ने सम्बन्धमा बयान गर्नुपर्ने भनी कानूनले नै स्पष्ट व्यवस्था गरेको स्थितिमा सद्धे, किर्ते वा जालसाज केही नभनी झुक्याएर सहीछाप गराएको भनी गरेको बयानका आधारमा अदालत आफैँले त्यस्तो लिखतका सम्बन्धमा सद्धे, किर्ते वा जालसाजी भनी बोली रहनुपर्ने अवस्था हुँदैन। अचल सम्पत्तिको स्वामित्व र भोगसम्बन्धी प्रस्तुत विवादमा मुलुकी ऐन, रजिस्ट्रेसनको महलको १ नं. बमोजिम रजिस्ट्रेसन गर्नुपर्ने हुन्छ, तर सो

२०५४।१०।३ को लिखत रजिस्ट्रेसन भएको देखिँदैन। कानूनबमोजिम रजिस्ट्रेसन गर्नुपर्नेमा नगरिएको लिखतलाई प्रमाणयोग्य मान्न नमिल्ने हुँदा त्यस्तो प्रमाणमा लिन नमिल्ने लिखतका सम्बन्धमा अ.बं.७८ नं. बमोजिम बोलिरहन नपर्ने भएकाले अ.बं.७८ नं. बमोजिम नबोलेको भन्ने पुनरावेदन जिकिर र यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्दा लिइएको आधारसँग यो इजलास सहमत हुन सकेन।

९. यसरी माथि विवेचित आधार र कारणहरूबाट भूमिसुधार कार्यालयको मिति २०५८।१।१८ को निर्णय बदर हुन नसक्ने र दावीको जग्गामा वादीको हक कायम हुन नसक्ने हुँदा वादी दावी पुन नसक्ने भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।९।२५ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

प्र.न्या. रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०७१ साल कात्तिक ३ गते रोज २ शुभम्।

इजलास अधिकृत : किशोर घिमिरे

निर्णय नं.९३२५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्र.न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७१।६।३१।६
०६९-CI-११८३

मुद्दा : मोही नामसारी ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : सर्लाही जिल्ला, मलङ्गवा
न.पा. वडा नं. ९ बस्ने गोविन्दहरि अमात्य
विरुद्ध
विपक्षी/वादी : सर्लाही जिल्ला, जब्दी गाविसवडा नं.७
बस्ने शिवनारायण चौधरीसमेत

- मोही बाँडफाँटसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ ले गरेको छ । उक्त ऐनको दफा २६(१) मा...मोहीले कमाई आएको जग्गामा मोहीसम्बन्धी निजको हक निजपछि निजको एकासगोलका पति, पत्नी, छोरा, छोरी, आमा, बाबु, धर्मपुत्र, धर्मपुत्री छोरा, बुहारी, नाति, नातिनी बुहारी, दाजुभाइ वा दिदी बहिनीहरूमध्ये जग्गावालाले पत्याएको व्यक्तिलाई प्राप्त हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाबाट मोहियानी लागेको जग्गामा जग्गाधनीले पत्याएको मोहीको हकदारको नाममा मोही हक नामसारी हुने देखिने ।
- मोही दामोदर चौधरीको एकासगोलका अरु हकदार भएको देखिँदैन । अरु हकदार नभई दुई छोरा हकदार भएको र

एक भाइ छोरा भगलुले हक त्याग गरेको अवस्थामा जग्गाधनीले नपत्याएको भए तापनि वादीको नाममा नामसारी हुनसक्ने देखिन्छ । मोही हक नामसारीको लागि मुद्दा कारवाही चलिरहेकामा त्यो निर्णय नभइरहन पनि सक्तैन । फिरादीले पेस गरेको प्रमाण तथा सम्बन्धित निकायबाट प्राप्त सम्बद्ध प्रमाणको आधारमा निर्णय गर्नु सम्बन्धित निकायको कर्तव्य हो । जग्गाधनीले वादीलाई मोहीमा नपत्याएको भए तापनि मोही लागेको जग्गाको मोही नामसारी नगरी राख्दा नामसारी प्रक्रिया शून्यमा पुग्न सक्ने अवस्था हुने ।

(प्रकरण नं. ५)

- जग्गा बाँडफाँट नगरी जग्गावाला, मोही तथा मोहीका हकदारको सहमतिमा जग्गाको मूल्य बराबरको रकम लिई पूरै जग्गा कुनै एको नाममा पनि कायम हुन सक्छ । प्रस्तुत विवादमा जग्गाधनी र मोहीका हकदारहरूबीच सहमतिमा बाँडफाँट गर्ने गराउने जस्ता काम कारवाही नभएको भए तापनि मोही नामसारीको लागि मोहीको शेषपछिका दुईजना हकदारमध्ये एकजना हकदारको मन्जुरीनामाले अर्को हकदारले प्रक्रियागतरूपमा मोही नामसारीको काम कारवाही अगाडि बढेको देखिन्छ । मोहियानी हक मोहीका हकदारमध्ये एकजनालाई मात्र प्राप्त हुने कुरामा विवाद छैन । त्यसै गरी मोही हक शून्यमा परिणत पनि हुन नसक्ने ।
- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ दफा २६ को उपदफा (१) को कानूनी व्यवस्था जग्गाधनीले पत्याएको मोहीको एकाघरको हकदारको नाममा मोही नामसारी गर्नुपर्ने

भन्ने हो। प्रतिवादीले जग्गाधनीको तर्फबाट वादी शिवनारायण चौधरीलाई मोहीमा नपत्याएको भए तापनि साविक मोहीको मृत्युपछि यिनै वादीले जग्गा कमाई कुत बालीबापत रकम धरौट राखेको अवस्थामा वास्तविक जोताहाको नाममा नामसारी गर्न इन्कार गर्दा सो कानूनी व्यवस्थाको अर्थ र परिभाषा निष्क्रिय हुन्छ। कानूनका व्यवस्थाको अर्थ र परिभाषालाई निष्क्रिय हुने गरी अदालतले व्याख्या गर्न मिल्दैन। अदालतले सन्दर्भ र परिप्रेक्ष्यको आधारमा कानूनको उद्देश्य, परिणाम र भावनामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी व्याख्या गर्नुपर्ने। (प्रकरण नं. ७)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता शिवकुमार श्रेष्ठ
विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय विजयकुमार
सिंह, विष्णुभक्त भट्टराई (खत्री)

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

भूमिसुधार अधिकारी श्री रामजिनीस राउत
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.मु.न्या. श्री अलि अकवर मिकरानी

मा.न्या. श्री टीकाबहादुर हमाल

फैसला

न्या. जगदीश शर्मा पौडेल : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड
(क) बमोजिम यस अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र रही
दायर भएको मुद्दा दोहोर्याई पाउँ भन्ने निवेदनउपर
निस्सा प्रदान भै पुनरावेदनकोरूपमा दर्ता हुन आएको

प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

जग्गाधनी गोविन्दहरि अमात्यको नाममा रहेको सर्लाही जिल्ला, जदी गाविसवडा नं.७ (ख) अन्तर्गतको कि.नं. ३३ को जग्गाको मेरो बुबा दामोदर चौधरी मोही हुन्। निजको मृत्यु भएपछि निजको श्रीमती अनुपियादेवी शेषपछिको हकदार हुनुहुन्थ्यो। उहाँको पनि मिति २०३१।१।७ मा मृत्यु भइसकेको छ। बुबाआमा दुवैजनाको मृत्युपछि हक खाने हामी भगलु चौधरी र शिवनारायण चौधरी दुईजना छोरा छौं। उक्त जग्गाको मोही हक नामसारी गर्न दाजु भगलु चौधरीले मलाई मन्जुरी दिएको हुँदा सो कि.नं ३३ को जग्गा मेरा नाममा मोही नामसारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले प्रत्यर्थी शिवनारायण चौधरीले भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीमा पेस गरेको निवेदनपत्र।

कि.नं ३३ को जग्गा शिवनारायण चौधरीको नाममा मोही नामसारी भएमा मलाई मन्जुर छ भन्नेसमेत व्यहोराको भगलु चौधरीले भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीमा पेस गरेको निवेदन।

शिवनारायण चौधरीको वादी दावी झुट्टा हो। निजका बुबाले स्थायी मोही हक प्राप्त गर्न सक्नु भएको छैन। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३४ बमोजिम मोही हुन मोही कबुलियत गरेको हुनुपर्दछ। कबुलियतको अभावमा मोहियानी हक कायम हुन नसक्ने हुँदा सरजमिनको भनाई र बाली बुझाएको भरपाईको आधारमा मात्र मोही कायम गर्न हुँदैन। भरपाईलाई कबुलियतको मान्यता दिन मिल्दैन। जग्गा आफैँले जोतकोड गर्दै आएको छु। वादीले जोतकोड गरेको छैन तसर्थ, वादी दावी नपुग्ने गरी निर्णय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गोविन्दहरि अमात्यले पेस गरेको प्रतिउत्तरपत्र।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम वादी भगलु चौधरीलाई मैले मोहीमा पत्याएको हुँदा निजको नाममा मोही नामसारी हुने गरी मिलापत्र गराइपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले भगलु चौधरी र प्रतिवादी

गोविन्दहरि अमात्यले मिलापत्रको लागि भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीमा पेस गरेको संयुक्त निवेदनपत्र ।

मोही दामोदर चौधरीको मृत्युपछि निजका २ भाइ छोरामध्ये जेठा छोरा भगलु चौधरीले भाइलाई मोही नामसारीको लागि मन्जुरी दिई निवेदन पेस गरेको देखिन्छ । जग्गाधनीले प्रतिउत्तरपत्रमा वादीको बुबा मोही होइनन् । जग्गा आफैले जोतकोड गरी आएको भनी प्रतिवाद गरेको भए तापनि पछि मन्जुरीनामाबाट आफ्नो हक छोडिसकेका भगलु चौधरीलाई मोहीमा पत्याई मोही नामसारी गरी पाउन भगलु चौधरी र प्रतिवादीले संयुक्तरूपमा निवेदन गरेको देखिन्छ । एक पटक मोही नामसारीको लागि भाइ शिवनारायण चौधरीलाई मन्जुरीनामा दिइसकेको र भगलु चौधरी वादी नै नरहेको अवस्थामा वादी भनी मिलापत्रको लागि निवेदन पेस गरेको कार्यलाई कानूनसम्मत भन्न मिलेन । जग्गाधनीले कुत बुझेको नदेखिए तापनि वादी शिवनारायण चौधरीले कुतबापत धरौटी राखेको देखिँदा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम वादी शिवनारायण चौधरीको नाममा मोही नामसारी हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीको मिति २०६७।१।२१ को निर्णय ।

मैले झुक्थानको कारण शिवनारायण चौधरीलाई मोही नामसारीको लागि मन्जुरीनामा दिएको हुँ । जग्गाधनीले मलाई मोहीमा पत्याएको हुँदा मेरो नाममा मोही हक नामसारी हुने गरी निर्णय गर्नुपर्नेमा शिवनारायण चौधरीको नाममा नामसारी गर्ने सुरु भूमिसुधार कार्यालयको त्रुटिपूर्ण निर्णय बदर गरी मेरो नाममा मोही नामसारी गरिपाउँ भनी भगलु चौधरीले पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा पेस गरेको पुनरावेदनपत्र ।

मैले भगलु चौधरीलाई विवादित जग्गाको मोही पत्याएको हुँदा निजको नाममा मोही नामसारी नगरी मैले मोहीमा नपत्याएको शिवनारायण चौधरीको नाममा मोही नामसारी गर्ने गरी भएको भूमिसुधार कार्यालय,

सर्लाहीको निर्णय मिलेको छैन । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम मोही मरेपछि मोही हक निजका हकदारमध्ये कसलाई पत्याउने भन्ने अधिकार म पुनरावेदक जग्गाधनीको हो । तर त्यो व्यवस्थालाई भूमिसुधार कार्यालय सर्लाहीको निर्णयले सङ्कुचन गरेको छ । भगलु चौधरीलाई मोही हक नामसारी हुने गरी भएको निर्णय बदर गरी भगलु चौधरीलाई मोही पत्याई मिलापत्रको लागि संयुक्त दरखास्त गर्दासमेत त्यसतर्फ विचार नगरी शिवनारायण चौधरीको नाममा नामसारी हुने गरी भएको निर्णय बदर गरी भगलु चौधरीको नाममा मोही हक नामसारी होस् भनी प्रतिवादी गोविन्दहरि अमात्यको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा पेस भएको पुनरावेदनपत्र ।

शिवनारायण चौधरीले भगलु चौधरीको मन्जुरीले आफ्नो नाममा मोही नामसारीको लागि निवेदन र भगलु चौधरीले वादी शिवनारायण चौधरीको नाममा नामसारी होस् भनी मन्जुरनामा पनि दिएको देखिन्छ । विवादित जग्गाको जग्गाधनीलाई बुझाउनुपर्ने कुत बालीबापत पनि वादी शिवनारायण चौधरीले भूमिसुधार कार्यालयमा नगद धरौटी राखेको देखिएबाट शिवनारायण चौधरीले जग्गा जोतिरहेको भन्ने पुष्टि हुने हुँदासमेत वादी शिवनारायण चौधरीको नाममा मोही हक नामसारी हुने गरी भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीले गरेको निर्णय मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६७।१।२२ को फैसला ।

मैले मोहीमा नपत्याएको व्यक्ति शिवनारायण चौधरीको नाममा मोही नामसारी हुने ठहर्‍याएको सुरु भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) को कानूनी व्यवस्था र *नेकाप* २०४२, पृष्ठ ६१२ मा प्रकाशित सिद्धान्तको विपरीत हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा

१२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम दोहोर्याई हेर्ने निस्सा पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गोविन्दहरि अमात्यको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको निवेदनपत्र ।

यसमा यसै लगाउको दो.नि.नं. ०६८-RI-०७८८ को मुद्दामा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र विषयवस्तु पनि उक्त मुद्दाकै समान भई सो मुद्दाको निर्णयबाट अन्तरप्रभावी हुने देखिएकाले प्रस्तुत मुद्दामा समेत न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७०।२।३ को आदेश ।

जग्गाधनीले मलाई मोहीमा पत्याएको र जोतकोड पनि मैले नै गरेको हुँदा शिवनारायण चौधरीको नाममा नामसारी हुने गरी भएको फैसला बदर गरी मेरो नाममा मोही नामसारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले भगलु चौधरीले यस अदालतमा पेस गरेको लिखित प्रतिवाद ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री शिवकुमार श्रेष्ठले मोहियानी जग्गाको मोही नामसारी विवादमा जग्गाधनीले मोहीको शेषपछि निजका हकदारमध्ये जसलाई पत्याउने हो, उसको नाममा मोही नामसारी हुने हो । तर प्रस्तुत विवादमा पुनरावेदक विवादित जग्गाको जग्गाधनी भएको तथ्यमा विवाद छैन । यी जग्गाधनीले वादी शिवनारायण चौधरीलाई मोहीको रूपमा पत्याएको छैन । मोहीको रूपमा वादी शिवनारायण चौधरीको दाजु भगलु चौधरीलाई पत्याएको र सोबमोजिम मिलापत्र गर्ने भनी संयुक्तरूपमा दरखास्त गरेकामा त्यसतर्फ केही विचारै नगरी भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीले गरेको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६

को उपदफा (१) को विपरीत हुँदा बदर गरिनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

मोही शिवनारायण चौधरीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री विजयकुमार सिंहले भगलु चौधरीले आफ्नो मोही हक भूमिसुधार कार्यालयमा पेस गरेको मन्जुरनामाले समाप्त भइसकेको छ । भगलु चौधरीले प्रतिवादीसँग मिली आफ्नो नाममा मोही नामसारी हुने गरी मिलापत्रको लागि निवेदन दिइएको भए तापनि आफ्नो हक छोडेको व्यक्तिसँग कानूनतः मिलापत्र हुन नसक्ने हुँदा वादी शिवनारायण चौधरीको नाममा मोही हक नामसारी हुने गरी गरेको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी भगलु चौधरीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री विष्णुभक्त भट्टराई (खत्री) ले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) ले जग्गाधनीले जसलाई मोहीमा पत्याउँछ, उसैको नाममा मोही हक नामसारी हुने हो । यस विवादमा जग्गाधनी गोविन्दहरि अमात्यले भगलु चौधरीलाई मोही पत्याई निजको नाममा नामसारी गरी पाउन निवेदन गरेको तर्फ पुनरावेदन अदालतले केही विचार नै नगरी भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला नमलेको हुँदा सो फैसला बदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपरोक्त व्यहोराले गर्नुभएको कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला मिलेको छ छैन र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादी शिवनारायण चौधरीले सर्लाही जिल्ला, जब्दी गाविसवडा नं.७ (ख) अन्तर्गतको कि.नं. ३३ को जग्गाको मोही मेरो बुबा हुनुभएकामा उहाँको र उहाँको हकदार श्रीमतीको पनि

मृत्यु भइसकेको हुँदा हकदार हामी दुई छोरा भएकामा दाजु भगलु चौधरीले मेरो एकलौटी नाममा नामसारी गर्न मन्जुरनामा दिएको हुँदा मेरो नाममा मोही नामसारी गरिपाउँ भनी भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीमा मिति २०६४।८।१२ मा निवेदन दिएको देखिन्छ । निवेदन दिएपछि दाजु भगलु चौधरीले भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीमा उपस्थित भई उक्त कि.नं. ३३ को जग्गा भाइ शिवनारायण चौधरीको नाममा मोही नामसारी भएमा मेरो मन्जुरी छ भनी मन्जुरनामा दिएको भन्ने कुरा मिसिल संलग्न मिति २०६४।९।२ को निवेदनबाट देखिन्छ । प्रतिवादी गोविन्दहरि अमात्यले उक्त जग्गा आफैँले जोतकोड गरी आएको छु । वादीसमेतले जोतकोड गरेको छैन । कुतबाली बुझाएको भरपाई पनि नगरेको हुँदा वादीका नाममा मोही नामसारी हुनुपर्ने होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिउत्तरपत्र पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीले वादी शिवनारायण चौधरीको नाममा मोही नामसारी हुने ठहर्याई निर्णय गरेकामा पुनरावेदन अदालत, जनकपुरले सो निर्णय सदर गरेउपर प्रतिवादी गोविन्दहरि अमात्यले मुद्दा दोहोर्याई पाउँ भनी यस अदालतमा निवेदन गरेकामा यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रूपमा दर्ता भई निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको देखिन्छ ।

३. वादी शिवनारायण चौधरी र भगलु चौधरी मोही दामोदर चौधरीको छोरा भएको तथ्यमा विवाद छैन । मिसिल संलग्न रहेको नापी शाखा, सर्लाहीको फिल्डबुक उतारको प्रतिलिपिको जोताहाको नाम थर, वतन महलमा दामोदर चौधरी थारू उल्लेख भएको देखिएबाट विवादित जग्गाको मोही वादीका बुबा दामोदर चौधरी भएको देखिन्छ । निज मोही दामोदर चौधरीको मिति २०३५।१।१० र निजको श्रीमती अनुपियादेवीको मिति २०३९।९।७ मा मृत्यु

भएको भन्ने कुरा गाउँ विकास समितिको कार्यालय जब्दी, सर्लाहीबाट मिति २०६४।२।११ मा जारी भएको मृत्यु दर्ताको प्रमाणपत्रबाट देखिन्छ । मोही तथा अनुपियादेवीको मृत्युपश्चात् वादी शिवनारायणले सो जग्गा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ (१) बमोजिम आफ्ना नाममा नामसारी गरी पाउन निवेदन गरेको देखिन्छ ।

४. मुद्दा कारवाहीको अवस्थामा वादी शिवनारायण चौधरीको नाममा नामसारी गरिदिना मेरो मन्जुर छ भनी मन्जुरनामा दिने भगलु चौधरी र प्रतिवादी गोविन्दहरि अमात्यले उक्त जग्गाको मोहीमा वादी शिवनारायण चौधरीलाई नपत्याई भगलु चौधरीलाई मोहीमा पत्याएको हुँदा भगलु चौधरीको नाममा मोही नामसारी गर्ने गरी मिलापत्र गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको संयुक्त निवेदन दिएको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा उपरोक्त तथ्यहरूसमेतका आधारमा हेर्दा भगलु चौधरीले आफ्नो मोहियानी हक परित्याग गरी सो अधिकार भाइ वादी शिवनारायण चौधरीलाई दिइसकेको अवस्थामा जग्गाधनीले हक परित्याग गर्नेलाई नै मोहीमा पत्याउँछु, निजको नाममा नामसारी होस् भन्ने जग्गाधनी प्रतिवादीको निवेदनबाट देखिँदा त्यस परिप्रेक्ष्य, सन्दर्भ र यस अदालतको पूर्वइजलासले निस्सा प्रदान गर्दा लिएका आधारलगायतका समग्रमा हेरी विवादित जग्गाको मोही हक भगलु चौधरी र वादी शिवनारायण चौधरीमध्ये कसको नाममा नामसारी हुने हो भन्ने सम्बन्धमा निरूपण हुनुपर्ने देखिन आएको छ ।

५. मोही बाँडफाँटसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ ले गरेको छ । उक्त ऐनको दफा २६(१) मा "...मोहीले कमाई आएको जग्गामा मोहीसम्बन्धी निजको हक निजपछि निजको एकासगोलका पति, पत्नी, छोरा, छोरी, आमा, बाबु, धर्मपुत्र, धर्मपुत्री छोरा, बुहारी, नाति, नातिनी बुहारी, दाजुभाइ वा दिदी बहिनीहरूमध्ये जग्गावालाले

पत्याएको व्यक्तिलाई प्राप्त हुनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाबाट मोहियानी लागेको जग्गामा जग्गाधनीले पत्याएको मोहीको हकदारको नाममा मोही हक नामसारी हुने देखिन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादी विवादित जग्गाको जग्गाधनी भएको तथ्यमा पनि विवाद छैन । जग्गाधनीले नपत्याएको व्यक्तिको नाममा मोही नामसारी हुन सक्तैन । तर, वादी शिवनारायण चौधरीलाई जग्गाधनीले मोहीमा नपत्याएको भए तापनि मोहीका हकदार दुई भाइ छोरामध्ये जेठा छोराले कान्छा छोरा भाइ शिवनारायण चौधरीको नाममा मोही हक नामसारी होस् भनी मन्जुरनामा गरी आफ्नो हक परित्याग गरिसकेको देखिन्छ । मिसिलको अध्ययन गर्दा मोही दामोदर चौधरीको एकासगोलका अरू हकदार भएको देखिँदैन । अरू हकदार नभई दुई छोरा हकदार भएको र एक भाइ छोरा भगलुले हक त्याग गरेको अवस्थामा जग्गाधनीले नपत्याएको भए तापनि वादीको नाममा नामसारी हुनसक्ने देखिन्छ । मोही हक नामसारीको लागि मुद्दा कारवाही चलिरहेकामा त्यो निर्णय नभइरहन पनि सक्तैन । फिरादीले पेस गरेको प्रमाण तथा सम्बन्धित निकायबाट प्राप्त सम्बद्ध प्रमाणको आधारमा निर्णय गर्नु सम्बन्धित निकायको कर्तव्य हो । जग्गाधनीले वादीलाई मोहीमा नपत्याएको भए तापनि मोही लागेको जग्गाको मोही नामसारी नगरी राख्दा नामसारी प्रक्रिया शून्यमा पुग्नसक्ने अवस्था हुन्छ ।

६. वस्तुतः भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) को व्यवस्था भनेको साविक मोहीको मृत्युपश्चात् मोहीको हकदार धेरैजना भएको अवस्थामा हकदारमध्ये कसले मोहीको हक पाउने हो भन्नका लागि जग्गाधनीलाई पत्याउने अधिकार दिएको अवस्था हो । तर, मोहीपछि मोहियानी हक प्राप्त गर्ने दुईजना हकदारमध्ये एकले आफ्नो हक स्वेच्छाले परित्याग गरी अर्कोलाई सुम्पिन्छ भने त्यस्तो अवस्थामा जग्गाधनीले

सोही हक सुम्पिएको व्यक्तिलाई पत्याउन नपर्ने छुट उक्त कानूनी व्यवस्थाले दिएको हो भनी मान्न मिल्ने हुँदैन । त्यसमा पनि साविक मोही मरेपछि निजका छोरा वादी शिवनारायणले जग्गा कमाई कुत बाली जग्गाधनीलाई बुझाई जग्गाधनीले बुझ्न इन्कार गरेको सालको कुतबापतको धरौटी भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीमा राखेको समेत देखिन्छ । मोहीको छोरा शिवनारायणले जग्गा कमाएको र जग्गा कमाए बापत कुतसमेत बुझाएको तथ्यलाई अन्यथा भन्न सकिने अवस्था छैन । यसबाट वादी शिवनारायण चौधरीले जग्गा कमाइरहेको तथ्य स्पष्ट हुन आएको छ । मोहीका अर्का छोरा भगलु चौधरीले उक्त जग्गा कमाएको र जग्गाधनीलाई कुत बाली बुझाएको देखिँदैन । त्यसमा पनि भगलु चौधरीले भूमिसुधार कार्यालयमा स्वयम् उपस्थित भई भाइ शिवनारायण चौधरीलाई मोही हक नामसारी गरी दिन मन्जुर भएको भनी निवेदन दिई उक्त निवेदन सनाखतसमेत गरेको देखिन आएबाट आफ्नो मोही हक त्याग गरेको मान्नुपर्ने देखिन आयो ।

७. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ख. ले तोकिएको अधिकारीले दफा २६ग, २६घ, २६घ२ र २६ङ को अधीनमा रही मोही लागेको जग्गा, जग्गावाला र मोहीलाई बाँडफाँट गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यसै गरी बाँडफाँटको प्रक्रिया पनि निर्धारण गरेको पाइन्छ । जग्गा बाँडफाँट नगरी जग्गावाला, मोही तथा मोहीका हकदारको सहमतिमा जग्गाको मूल्य बराबरको रकम लिई पूरै जग्गा कुनै एकको नाममा पनि कायम हुन सक्छ । प्रस्तुत विवादमा जग्गाधनी र मोहीका हकदारहरूबीच सहमतिमा बाँडफाँट गर्ने गराउने जस्ता काम कारवाही नभएको भए तापनि मोही नामसारीको लागि मोहीको शेषपछिका दुईजना हकदारमध्ये एकजना हकदारको मन्जुरीनामाले अर्को हकदारले प्रक्रियागतरूपमा मोही नामसारीको काम कारवाही अगाडि बढेको देखिन्छ । मोहियानी

हक मोहीका हकदारमध्ये एकजनालाई मात्र प्राप्त हुने कुरामा विवाद छैन । त्यसै गरी मोही हक शून्यमा परिणत पनि हुन सक्नेन । ऐनको दफा २६ को उपदफा (१) को कानूनी व्यवस्था जग्गाधनीले पत्याएको मोहीको एकाघरको हकदारको नाममा मोही नामसारी गर्नुपर्ने भन्ने हो । प्रतिवादीले जग्गाधनीको तर्फबाट वादी शिवनारायण चौधरीलाई मोहीमा नपत्याएको भए तापनि साविक मोहीको मृत्युपछि यिनै वादीले जग्गा कमाई कुत बालीबापत रकम धरौट राखेको अवस्थामा वास्तविक जोताहाको नाममा नामसारी गर्न इन्कार गर्दा सो कानूनी व्यवस्थाको अर्थ र परिभाषा निष्क्रिय हुन्छ । कानूनका व्यवस्थाको अर्थ र परिभाषालाई निष्क्रिय हुने गरी अदालतले व्याख्या गर्न मिल्दैन । अदालतले सन्दर्भ र परिप्रेक्ष्यको आधारमा कानूनको उद्देश्य, परिणाम र भावनामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी व्याख्या गर्नुपर्दछ ।

८. प्रस्तुत विवादमा समावेश भएको तथ्य र उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको परिवेशमा हेर्दाका अवस्थामा मोहीको हकदार एउटा छोरा भगलु चौधरीले भाइ वादी शिवनारायण चौधरीलाई मोही नामसारीको लागि मन्जुरीनामा दिई भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीको रोहबरमा सनाखत गरी आफ्नो हक त्यागीसकेपछि पुनः जग्गाधनीले मोहीमा पत्याएको भन्ने आधारमा मात्र भगलु चौधरीको नाममा मोही नामसारी गर्दा परिणाम शून्य हुने हुँदा यस अदालतको मिति २०७०।२।३ को मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्न निस्सा प्रदान गर्ने आदेशसँग सहमत हुन सकिएन ।

९. अतः वादी शिवनारायण चौधरीको नाममा मोही नामसारी हुने गरी सुरु भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीले मिति २०६७।१।२१ गते गरेको निर्णय सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६७।१।२२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्नेन ।

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

प्र.न्या. रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०७१ साल असोज ३१ गते रोज ६ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : भीमबहादुर निरौला

निर्णय नं. १३२६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
आदेश मिति : २०७०।१२।१९।४
०७०-WH-००४८

विषय : बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

निवेदक : सिरहा जिल्ला, कुशाहा लक्ष्मीनिया गाउँ
विकास समिति, वडा नं.७ बस्ने विजयराज
निरौलासमेत

विरुद्ध

विपक्षी : श्री प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल,
काठमाडौंसमेत

- अदालतको आदेशलाई छल्ने वा कुनै किसिमले प्रभावहीन गराउने नियतले अदालतलाई झुठो जवाफ दिने कार्य अनुचित र पदीय कर्तव्य र दायित्वबाहिरको

कुरा भएको र यस्तो झुठ्ठा र असत्य जवाफ दिने अधिकारीलाई अदालतले अदालतको अवहेलनामा सजाय गर्न वा विभागीय कारवाहीको लागि सम्बन्धित सरकारी कार्यालयलाई लेखी उपयुक्त आदेश दिन सक्ने कानूनी व्यवस्था सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३९ मा रहेको हुँदा पक्राउ परेको मिति, कारण र अवस्थालाई लुकाई बदनियतसाथ असत्य व्यहोरा लेखी लिखित जवाफ पठाउने कार्यसमेत बदनियतपूर्ण हुने भएकाले अब आयन्दा त्यस्तो हुन नदिनेतर्फ सचेत रहन हिरासतमा राख्ने अख्तियारप्राप्त अधिकारीको दायित्व र कर्तव्यसमेत हुन आउने।

(प्रकरण नं. ६)

- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ मा उल्लिखित अपराधमा अनुसन्धान अधिकारीले अनुसन्धानको लागि पक्राउ परेका व्यक्तिलाई थुनामा नै राखी अनुसन्धान गर्नुपर्ने आधार र कारण स्पष्ट उल्लेख गरेर मात्र अनुमति माग गर्नुपर्ने र त्यस्तो अवस्था स्पष्ट उल्लेख गरी म्याद थपको अनुमति माग भएमा त्यस्तो अनुमति माग गर्दा पेस भएका कागजातको उचित र न्यायिक मूल्याङ्कन गरेर र अदालत सन्तुष्ट भएमा मात्र अदालतले म्याद थपको अनुमति दिन सक्ने हुन्छ। थुनामा राखी अनुसन्धान गर्नुपर्ने कुनै सन्तोषजनक आधार नभए पनि र कुनै कानूनको उल्लङ्घन गरेको वा आपराधिक कार्य गरेको भन्ने प्रथम दृष्टिमा नै नदेखिएको अवस्थामा पनि थप अवधि हिरासतमा राख्न अनुमति माग्न नमिल्ने र

यस्तोमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीले पनि थुनामा राखी अनुसन्धान गर्नुपर्ने आवश्यक अवस्था विचार नगरी म्याद थपको अनुमति माग गरेकै कारणले थुनामा राख्न म्याद थप गर्न मनासिब वा कानूनसङ्गत नहुने।

(प्रकरण नं. ९)

- जाहेरी दरखास्तमा विपक्षीले के कस्तो आपराधिक कार्य गरेको हो भनी कुनै व्यहोरा नलेखी नामखण्डमा कुनै व्यक्तिको नाम मात्र उल्लेख हुँदा त्यसैका आधारमा कुनै आपराधिक कार्य नगरे पनि वैयक्तिक स्वतन्त्रता हरण हुने गरी अदालतबाट निजलाई थुनामा राख्ने अनुमति दिँदा व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी संवैधानिक हक कुण्ठित हुन जाने।

(प्रकरण नं. ११)

- कुनै पनि व्यक्तिलाई पक्राउ गरेपछि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(३) बमोजिम २४ घण्टाभित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष अनिवार्यरूपमा पेस गर्नुपर्ने संवैधानिक र कानूनी व्यवस्थाको दुरुपयोग गरी बदनियतसाथ पक्राउ नगर्नु र पक्राउ गरेको कारण, मिति र थुनुवाको अवस्थालगायतका कुनै पनि तथ्य ढाँटेर बदनियत र पूर्वाग्रहपूर्वक अदालतमा कुनै पनि विवरण प्रस्तुत नगर्नु नगराउनु र कुनै व्यक्तिका विरुद्ध उजुरी परेपछि निजले अपराध गरेको शङ्का गर्नुपर्ने मनासिब आधार र कारण विद्यमान भएको देखिएको अवस्थामा मात्र निजलाई पक्राउ गरी हिरासतमा राखी अनुसन्धान तहकिकात गर्नु र तथ्यपूर्ण, वास्तविक र आपराधिक कार्य भए गरेको अवस्थामा बाहेक काल्पनिक, आधारहीन

र पूर्वाग्रहपूर्वक नागरिकको संविधानप्रदत्त हकमा आघात पुग्ने गरी पक्राउ नगर्नु भनी आफ्नो मातहतका प्रहरी कार्यालयहरूलाई अविलम्ब निर्देशन दिनु भनी विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालयका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ।

(प्रकरण नं. १५)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता सतीशकृष्ण खरेल र विद्वान् अधिवक्ता कमला उप्रेती

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता गोपालप्रसाद रिजाल

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६८ पुस, नि.नं. ८६८४, पृ. १५१७
- नेकाप २०७० साउन, नि.नं. ८९८९, पृ.४८३

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२)
- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १५(२), १५ (४)

आदेश

न्या. रामकुमार प्रसाद शाह : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ :

धनुषा जिल्ला, धनुषा गाउँ विकास समिति वडा नं. ७ बस्ने योगेन्द्र यादवको छोरी वन्दना यादव र रोशनकुमार यादवबीचमा प्रेम सम्बन्ध भै सप्तरी जिल्लाको राजदेवी मन्दिरमा विवाह गरेकाले वन्दना यादवका बुबा मुमाले रोशनकुमार यादवलाई डर, धाक,

धम्की दिएका हुँदा रोशनकुमारले केही समयपछि विवाह गर्न खोजेका कारण वन्दना यादवले सप्तरी जिल्ला अदालत, राजविराजमा रोशनकुमारका विरुद्ध ०७०-CG-०२९५ को नाता कायम मुद्दा दिएकी र उक्त मुद्दा हाल विचाराधीन रहेको छ । उक्त मुद्दा परेपछि रोशनकुमार यादव र वन्दना यादवबीचमा विवाह गरी बस्ने समझदारी भै काठमाडौं आई लुकीछिपी बसेका छन् भन्ने थाहा हुन आयो ।

रोशनकुमार यादव र वन्दना यादवबीच भएको प्रेम विवाहलाई लिएर रोशनका भाइ नाताका राजाराम भन्ने राकेशकुमार यादवलाई मिति २०७०।१०।२२ गते सिरहा स्थित आफ्नै घरबाट पक्राउ गरी महानगरीय प्रहरी प्रभाग, कमलपोखरी ल्याइएकाले राकेशकुमार यादवलाई गैरकानूनी थुनामा राखेको भनी निजको हकमा दीपकुमार यादवले मिति २०७०।१०।२४ मा सर्वोच्च अदालतमा ०७०-WH-००४३ को बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन दिएको र मिति २०७०।१०।२६ गते सो निवेदनको पेसी तारिख तोकिएकाले तारिख लिन दीपकुमार यादव सर्वोच्च अदालत आउँदै गर्दा सर्वोच्च अदालतको गेटबाटै प्रहरीहरूले निजलाई पक्राउ गरी लगेछन् । त्यसपछि वन्दना यादवले मिति २०७०।११।५ मा सर्वोच्च अदालतमा आफैँ उपस्थित भै मलाई कसैले अपहरण नगरेको, कसैले जबर्जस्ती पनि नलगेको बरु प्रहरी र बुबा मुमाबाटै अपहरण गर्ने, पक्रने, डर, धाक, धम्की आएको भनी ०७०-WO-०५७९ को प्रतिषेधको निवेदन दिई सो निवेदनमा मिति २०७०।११।६ मा अन्तरिम आदेशसमेत जारी भएको छ ।

दीपकुमार यादवलाई सर्वोच्च अदालतको गेटबाटै पक्राउ गरेकामा विजयराज निरौलाले निजको हकमा मिति २०७०।११।९ मा ०७०-WH-००४५ को बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन दिई सो निवेदनको तारिख मिति २०७०।११।२३ का दिन तोकिएकामा सो तारिखअगावै मिति २०७०।११।२९ गते निज

विजयराज निरौलालाई सिरहा स्थित निजको घरबाटै प्रहरीले पक्राउ गरी काठमाडौं ल्याएका तर हाल निजलाई कहाँ राखेको छ भन्ने कुरा अज्ञात नै छ । राकेशकुमार र दीपकुमारलाई पनि प्रहरी प्रभाग, कमलपोखरीमा नै राखिएकाले निजलाई पनि त्यहीं राखिएको हुनसक्छ भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । यसबारे बुझ्दा महानगरीय प्रहरी परिसरका प्रमुख रमेश खरेलको निर्देशनमा प्रहरी प्रभाग, कमलपोखरीले गैरकानूनी थुनामा राखेको भन्ने बुझिन आयो ।

राजाराम भन्ने राकेशकुमार यादवलाई सार्वजनिक अपराध मुद्दामा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंले मिति २०७०।११।१९ गते रु.१०००।-धरौटी मागेकामा उक्त धरौटी बुझाएर निस्कनलाग्दा जिल्ला प्रशासन कार्यालयको गेटबाट पुनः पक्राउ गरी बेपत्ता बनाइएको छ । पछि बुझ्दै जाँदा निजलाई फेरि पनि कमलपोखरी लगेर राखिएको छ भन्ने थाहा हुनआएको छ ।

यसरी रोशनकुमार यादव र वन्दना यादवबीचको प्रेम विवाहलाई लिएर पक्राउ गर्ने, गैरकानूनी थुनामा राख्ने, यातना दिने, जथाभावी गाली गलौज गर्ने जस्ता कार्य भई निर्दोष जनता त्रासमा बाँच्न बाध्य भएको, मानवीय स्वतन्त्रतामाथि प्रहरीको दमन भएका तथ्य पुष्टि हुन्छ । यस सम्बन्धमा प्रहरीको मानव अधिकार सेललगायतमा उजुरी दिएकामा सो सेलले पनि कुनै सुनुवाइ नगरी बसेको हुँदा उक्त मानव अधिकार सेललाई जुन उद्देश्यले गठन भएको हो सोबमोजिम आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्नु भन्ने निर्देशन गरिपाउँ ।

राजाराम भन्ने राकेशकुमार यादवको पक्राउ गैरकानूनी भनी दीपकुमार यादवले बन्दीप्रत्यक्षीकरण निवेदन दिएपछि निजलाई नै पक्राउ गरिएको छ भने दीपकुमार यादवको गैरकानूनी पक्राउको विरुद्ध बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन दिने विजयराज निरौलालाई पनि पक्राउ गरिएको छ । अब मैले निजको

हकमा प्रस्तुत निवेदन दिएकामा मलाईसमेत प्रहरीले पक्राउ गर्न सक्ने सम्भावना रहेको हुँदा यस सम्बन्धमा उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२) ले “कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण हुने छैन” भन्ने व्यवस्था गरेको छ भने धारा २४(१) र (३) बमोजिम “कुनै व्यक्तिलाई पक्राउ भएको कारणसहितको सूचना नदिई थुनामा राखिने छैन र चौबीस घण्टाभित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारीको आदेशप्राप्त नगरी थुनामा नराखिने” समेत व्यवस्था रहेको छ । यस्तै धारा २४(४) मा “तत्काल प्रचलित कानूनले सजाय नहुने कुनै काम गरेबापत कुनै व्यक्ति सजायको भागी हुने छैन” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको विपरीत विजयराज निरौला र राकेशकुमार यादवलाई गैरकानूनीरूपमा पक्राउ गरी आफ्नु कब्जामा राखिरहेको हुँदा निजहरूलाई चौबीस घण्टाभित्र सम्मानित अदालतसमक्ष सशरीर उपस्थित गराउन लगाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको निवेदन मागबमोजिमको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी निवेदकलाई किन थुनामुक्त गर्नु नपर्ने हो थुनामुक्त गर्नु नपर्ने कुनै कारण भए सोसमेत खोली यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक २४ घण्टाभित्र निवेदनमा उल्लिखित बन्दीहरू भए निजहरूसहित सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि पेसीको सूचना महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।११।२५ को आदेश ।

जोगेन्द्र यादवले जिल्ला सिरहा, विद्यानगर-२ बस्ने रोशन यादव, ऐ.बस्ने रबिना कुमारी यादव, ऐ.बस्ने फुलकुमारी तामाङ(यादव), ऐ.कुशाहा-७ बस्ने गोविन्दप्रसाद निरौला, ऐ. विद्यानगर-१ बस्ने जुडी यादव, ऐ.फुलकाहाकट्टी-५ बस्ने चन्द्रशेखर यादव, ऐ.कुशाहा लक्ष्मीनिया-७ बस्ने विजयराज निरौला, ऐ. विद्यानगर-२ बस्ने राकेशकुमार यादवसमेतलाई विपक्षी बनाई अपहरण तथा शरीरबन्धक मुद्दाको जाहेरी दरखास्त महानगरीय प्रहरी वृत्त, कमलपोखरी, काठमाडौंमा दिएको हुँदा निजहरूलाई पक्राउ गरी दाखिला गरी दिन महानगरीय प्रहरी वृत्त, कमलपोखरीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सिरहालाई लेखेको च.नं. २१४२ मिति २०७०।१।१३ गतेको बोधार्थ पत्र महानगरीय प्रहरी परिसर, काठमाडौंमा प्राप्त हुनआएको र रिट निवेदकमध्ये राकेशकुमार यादवउपर चलेको केही सार्वजनिक अपराध मुद्दामा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंले मिति २०७०।१।१९ गते रु.१०००।- धरौटी माग गरेकामा उक्त धरौटी राख्न नसकी कारागार कार्यालय, डिल्लीबजार, काठमाडौं पठाएकामा उक्त कार्यालयको मिति २०७०।१।२० गते पत्रसाथ महानगरीय प्रहरी वृत्त, कमलपोखरी, काठमाडौंमा दाखिला गरेपछि अपहरण तथा शरीरबन्धक मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट म्याद थप लिई महानगरीय प्रहरी वृत्त, कमलपोखरीको हिरासतमा राखी आवश्यक अनुसन्धान भइरहेको छ भने विजयराज निरौलाका हकमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सिरहाको पत्र साथ महानगरीय प्रहरी वृत्त, कमलपोखरी, काठमाडौंमा उपस्थित गराएकामा निजको हकमा समेत अपहरण तथा शरीरबन्धक मुद्दामा म्याद थप लिई अनुसन्धान भइरहेको देखिन आएको हुँदा निजहरूलाई पक्राउ गर्ने तथा थुनामा राख्नेसमेतको कुनै पनि कार्य यस कार्यालयबाट नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको महानगरीय प्रहरी आयुक्तको

कार्यालय, रानीपोखरीको लिखित जवाफ ।

जोगेन्द्र यादवले जिल्ला सिरहा विद्यानगर-२ बस्ने रोशन यादव, ऐ.बस्ने रबिनाकुमारी यादव, ऐ.बस्ने फुलकुमारी तामाङ (यादव), ऐ.कुशाहा-७ बस्ने गोविन्दप्रसाद निरौला, ऐ.विद्यानगर-१ बस्ने जुडी यादव, ऐ.फुलकाहाकट्टी-५ बस्ने चन्द्रेश्वर भन्ने चन्द्रशेखर यादव, ऐ.कुशाहा लक्ष्मीनिया-७ बस्ने विजयराज निरौला, जिल्ला सिरहा विद्यानगर-२ बस्ने राकेशकुमार यादवसमेतलाई विपक्षी बनाई अपहरण तथा शरीरबन्धक मुद्दाको जाहेरी दरखास्त दिएका तर निज प्रतिवादीहरू फरार रहेको हुँदा पक्राउ गरी दाखिला गरी दिन महानगरीय प्रहरी वृत्त, कमलपोखरीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सिरहालाई लेखेको च.नं. २१४२ मिति २०७०।१।१३ गतेको बोधार्थ पत्र यस परिसरमा प्राप्त हुन आएको र राकेशकुमार यादवउपर चलेको सार्वजनिक अपराध मुद्दामा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंले मिति २०७०।१।१९ मा निजबाट रु.१०००।- धरौटी माग गरेकामा उक्त धरौटी राख्न नसकी कारागार कार्यालय, डिल्लीबजार, काठमाडौं पठाएकामा उक्त कार्यालयको मिति २०७०।१।२० गतेको पत्रसाथ महानगरीय प्रहरी वृत्त, कमलपोखरी, काठमाडौंमा दाखिला गरेपछि अपहरण तथा शरीरबन्धक मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट म्याद थप लिई महानगरीय प्रहरी वृत्त, कमलपोखरीको हिरासतमा राखी आवश्यक अनुसन्धान भइरहेको र अर्का रिट निवेदक विजयराज निरौलालाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सिरहाको पत्रसाथ महानगरीय प्रहरी वृत्त, कमलपोखरी, काठमाडौंमा उपस्थित गराइएकामा निजको हकमा समेत अपहरण तथा शरीरबन्धक मुद्दामा म्याद थप लिई आवश्यक अनुसन्धान भइरहेको यस परिसरको अभिलेखबाट देखिन आएको हुँदा निवेदकहरूले यस परिसरसमेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको महानगरीय प्रहरी परिसर,

काठमाडौं तथा ऐ.कार्यालयका प्रमुख रमेशप्रसाद खरेलको लिखित जवाफ ।

वन्दना यादव मिति २०७०।१।१२ गते दिनको १६:०० बजेको समयमा काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३३, मैतीदेवी स्थित न्यू समिट स्कुलमा गई स्कुल छुट्टी भएपश्चात् घर फर्की नआई सम्पर्कविहीन भई हराएकी भनी यस कार्यालयमा मिति २०७०।१।१३ गते निज वन्दना यादवको भाइ नवयुग यादवले निवेदन पेस गरेको, यस कार्यालयबाट खोजतलासको लागि हुलिया परिपत्रसमेत गरेको, निज वन्दना यादवको बाबु योगेन्द्र यादवले मेरो नाबालक छोरी वन्दना यादवलाई जिल्ला सिरहा विद्यानगर-२ घर भएका रोशनकुमार यादवसमेतले ललाई फकाई भगाई लगेको हुँदा निजहरूको स्थायी ठेगानामा खोजतलास गरी कारवाही गरिपाउँभनीमिति २०७०।१।२३ मा निवेदन पेस गरेको हुँदा निजको खोजतलास एवम् कारवाही सम्बन्धमा सक्कलै निवेदनसहित यस कार्यालयको पत्र साथ जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सिरहामा पठाइएको र त्यस सम्बन्धमा सोधपुछका लागि दीपकुमार यादवसमेतलाई मिति २०७०।१।२६ गते बिहान १०:३० बजे यस कार्यालयमा बोलाइएकामा निजहरूलाई काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. १ कमलपोखरीस्थित मूल सडकमा भेटी उक्त घटना सम्बन्धमा विनम्रतापूर्वक सोधपुछ गर्दा उल्टै गाली गलौज गर्दै प्रहरी टोलीलाई हातपात गर्न आई प्रहरीको काम कारवाहीमा बाधा अवरोध सिर्जना गरेकाले निजहरूलाई पक्राउ गरी यस कार्यालयमा दाखिला गरेको र निजहरूउपर प्रहरी प्रतिवेदन जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी दीपकुमार यादवसमेत भएको सार्वजनिक अपराध मुद्दामा म्याद थप गरी अनुसन्धान भइरहेको थियो । यसैबीच निज वन्दना यादवको बुबा योगेन्द्र यादवले अपहरण गरी शरीरबन्धक बनाएको भन्ने विषयमा रोशनकुमार यादवसमेतका जना-८

लाई विपक्षी बनाई मिति २०७०।१।१३ गते यस कार्यालयमा जाहेरी दरखास्त दिएकाले यस कार्यालयमा उक्त जाहेरी दरखास्त दर्ता गरी अनुसन्धान भइरहेको अवस्थामा सार्वजनिक अपराध मुद्दाका प्रतिवादी दीपकुमार यादवसमेतको हकमा मिति २०७०।१।१६ गते जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयमा मुद्दा पेस गरी उक्त कार्यालयबाट मिति २०७०।१।१९ गते जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंमा मिसिल पेस हुँदा प्रतिवादी दीपकुमार यादवसमेतको हकमा जनही रु.१०००।- (एकहजार) धरौटी माग भएको थियो । निजले उक्त धरौटी रकम राख्न नसकी थुनामा गएकामा अपहरण गरी शरीरबन्धक बनाइएको मुद्दामा कारागार कार्यालय, डिल्लीबजारमा थुनामा गएका राकेशकुमार यादवलाई उक्त मुद्दाको अनुसन्धान प्रयोजनको लागि यस कार्यालयमा दाखिला गराइदिनहुन अनुरोध गरी यस कार्यालयबाट पत्र लेखिएकामा निज प्रतिवादी राकेशकुमार यादव कारागार कार्यालय, डिल्लीबजारको मिति २०७०।१।२० गतेको पत्रसाथ यस कार्यालयमा दाखिला हुन आएको हुँदा निजलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट म्याद थप लिई अनुसन्धान कार्य भइरहेको छ । यस्तै सोही मुद्दाका अन्य प्रतिवादीहरूलाई पक्राउ गरी दाखिला गराई दिन जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सिरहामा पत्राचार गरिएकामा सो कार्यालयले प्रतिवादीमध्येका विजयराज निरौलालाई च.नं. १३०३ मिति २०७०।१।२१ गतेको पत्र साथ ऐ.२२ गते यस कार्यालयमा पठाएकाले निज विजयराज निरौलाउपर पनि काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट म्याद थप लिई अनुसन्धान कार्य जारी रहेको र अन्य फरार प्रतिवादीहरूको हकमा खोजतलास कार्य जारी रहेको व्यहोरासमेत सादर अनुरोध छ भन्ने व्यहोराको महानगरीय प्रहरी वृत्त कमलपोखरीको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदनमा उल्लिखित विजयराज निरौलाको पक्राउ सम्बन्धमा जिल्ला धनुषा, धनुषा

गाविस वडा नं. ७ बस्ने योगेन्द्र यादवको छोरी वन्दना यादवलाई अपहरण गरी शरीरबन्धक बनाएको विषयमा योगेन्द्र यादवको उजुरीको आधारमा प्रतिवादीमध्येका जिल्ला सिरहा, कुशाहा लक्ष्मीनिया-७ घर भएका विजयराज निरौलालाई पक्राउ गर्न भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सिरहासँग पत्राचार हुँदा उक्त कार्यालयको च.नं. १३०३ मिति २०७०।११।२१ गतेको पत्र साथ ऐ.२२ गते दाखिला गराइएकामा निज प्रतिवादी विजयराज निरौलाउपर काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट म्याद थप लिई अनुसन्धान कार्य जारी रहेको र अन्य फरार प्रतिवादीहरूको खोजतलास कार्य जारी रहेको भन्ने महानगरीय प्रहरी वृत्त कमलपोखरीको च.नं. २३०७ मिति २०७०।११।२८ गतेको पत्रबाट लेखिआएको हुँदा निजलाई पक्राउ गर्ने तथा थुनामा राख्नेसमेतको कुनै पनि कार्य यस कार्यालयबाट नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रहरी प्रधान कार्यालय, मानव अधिकार इकाई, काठमाडौं नक्सालको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकका तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता सतीशकृष्ण खरेल र विद्वान् अधिवक्ता कमला उप्रेतीले गैरकानूनी बन्दी बनाइएका राकेशकुमार यादवलाई पक्राउ गर्नुपर्ने मनासिब आधार र कारणबिना नै निजलाई पक्राउ गरिएको र मुद्दा हेर्ने अधिकारीले म्याद थप गर्दा पनि आधार र कारण नखुलाई म्याद थप गरेको हुँदा मनासिब आधार र कारणबिना पक्राउ नगर्नु नगराउनु भनी अनुसन्धान अधिकारीका नाउँमा र म्याद थप गर्नुपर्ने पर्याप्त आधार र कारण भएमात्र म्याद थप गर्नु भनी मुद्दा हेर्ने अधिकारीका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो। यस्तै विपक्षीतर्फका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता गोपालप्रसाद रिजालले बन्दी बनाइएका भनिएका राकेशकुमार यादव तारिखमा छुटिसकेका हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नभएकाले रिट निवेदन

खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो।

निवेदकले रोशनकुमार यादव र वन्दना यादवबीचको वैवाहिक सम्बन्धको विषयलाई लिएर बिनाकसुर प्रहरीले राकेशकुमार यादवलाई पक्राउ गरेकाले निजको हकमा दीपकुमार यादवले ०७०-WH-००४३ को बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन दिएकामा सो मुद्दाको तारिख लिन जाँदा प्रहरीले निज दीपकुमार यादवलाई पक्राउ गरेको छ भने निज दीपकुमारको हकमा विजयराज निरौलाले ०७०-WH-००४५ को बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन दिएको र त्यसै विषयलाई लिएर विजयराज निरौलालाई पनि प्रहरीले पक्राउ गरेकाले निज विजयराज निरौला र राकेशकुमार यादवसमेतको हकमा दीपेन्द्रप्रसाद निरौलाले गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भनी प्रस्तुत निवेदन दिएको छ। वन्दना यादव हराएको विषयमा सोधपुछ गर्नका लागि प्रहरी खटिई जाँदा खटिई जाने प्रहरी टोलीलाई राकेश कुमारले गाली गलौज गर्दै हातपातसमेत गर्न खोजेकाले सार्वजनिक अपराध मुद्दा दायर गरी म्याद थप लिई हिरासतमा राखिएको र उक्त सार्वजनिक अपराध मुद्दामा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंबाट माग भएको धरौट रकम बुझाई मुक्त भएपछि योगेन्द्र यादवले आफ्नी छोरी वन्दना यादवलाई अपहरण गरेको भनी जाहेरी दरखास्त दिएकाले निजहरूउपर अपहरण तथा शरीरबन्धक मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट म्याद थप लिई हिरासतमा राखिएको हुँदा निजहरूलाई गैरकानूनी हिरासतमा नराखिएकाले रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी प्रहरी कार्यालयको लिखित जवाफबाट देखिएको छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा रोशनकुमार यादव र वन्दना यादवबीच भएको प्रेम सम्बन्ध र तत्पश्चात् यी दुवैबीच भएको विवाहको विषयमा वन्दना यादवका परिवारका व्यक्तिको उजुरीको आधारमा पहिले रोशनकुमारको भाइ राकेशकुमार यादवलाई प्रहरीले मिति २०७०।१०।२२ मा पक्राउ गरेकामा

निजलाई गैरकानूनी तवरले पक्राउ गरेको भनी निजको हकमा दीपकुमार यादवले मिति २०७०।१०।२४ मा यस अदालतमा ०७०-WH-००४३ को बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन दिएको देखिन्छ । उक्त रिट निवेदन दर्ता भएपछि सोही दिन निज दीपकुमार यादवलाई पनि प्रहरीले पक्राउ गरेको र निज दीपकुमार यादवका हकमा विजयराज निरौलाले ०७०-WH-००४५ को बन्दी प्रत्यक्षीकरणको निवेदन दिएको र सोही कारण निज विजयराज निरौलालाई पनि प्रहरीले पक्राउ गरी गैरकानूनी रूपमा थुनामा राखेकाले कानूनप्रतिकूल काम नगरे पनि निजहरूलाई थुनामा राखेको कार्य वैयक्तिक स्वतन्त्रताको संविधानप्रदत्त मौलिक हकप्रतिकूल हुँदा गैरकानूनी थुनाबाट निजहरूलाई मुक्त गरिपाउँ भनी निजहरूको हकमा यी निवेदकको प्रस्तुत रिट परेको छ । निज राकेशकुमार यादव र दीपकुमार यादवलाई मिति २०७०।१०।२६ गते बिहान १०:३० बजे कमलपोखरीमा भेटी वन्दना यादव हराएको विषयमा सोधपुछ गर्दा प्रहरीलाई गाली गलौज गरी हातपातसमेत गरेकाले पक्राउ गरी सार्वजनिक अपराध मुद्दामा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंबाट म्याद थप गराई थुनामा राखिएको भन्ने लगाउको ०७०-WH-००४३ को रिट निवेदनमा विपक्षीले पेस गरेको लिखित जवाफबाट देखिएको छ भने निज वन्दना यादवलाई अपहरण गरी शरीरबन्धक बनाएको भनी विपक्षीहरू उपर जाहेरी परेकाले विजयराज निरौलालाई २०७०।११।२९ मा सिरहा जिल्ला, लक्ष्मीनियाँ गाउँ विकास समिति वडा नं. ७ स्थित निजको घरबाटै र राकेशकुमार यादवलाई जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा चलेको सार्वजनिक अपराध मुद्दामा माग भएको धरौटी मिति २०७०।११।१९ मा बुझाई निस्कन लाग्दा पक्राउ गरी निजहरूउपर उक्त मुद्दाको अनुसन्धान गर्न काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट म्याद थप लिई हिरासतमा राखिएको भन्ने प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीले पेस

गरेको लिखित जवाफबाट देखिएको छ ।

३. निवेदकले प्रस्तुत रिट आफ्नो साथीको कानून र संविधानप्रदत्त स्वतन्त्रताको हकमा गैरकानूनी आघात परेको भनी एकपछि अर्को गरी विभिन्न रिटहरू दर्ता भएका छन् । कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता कानूनबमोजिमबाहेक अहरणीय (Inalienable) हुने हुँदा कसैलाई पनि उचित र पर्याप्त कानूनी आधारबिना वैयक्तिक स्वतन्त्रता हरण गर्ने गरी थुनामा राख्नुहुँदैन र थुनामा राख्नुपूर्व थुनामा राख्ने अधिकारीले त्यस्तो व्यक्तिलाई थुनामा राख्नुपर्ने पर्याप्त र उचित कारण छ छैन भन्ने कुरामा सुनिश्चित हुनुपर्दछ । प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो राज्यभित्र स्वतन्त्रतापूर्वक घुमफिर गर्ने, एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा आवत जावत गर्ने मौलिक अधिकार संविधानद्वारा प्रत्याभूत गरिएको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२) मा “कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण गरिने छैन” भन्ने व्यवस्था गरी वैयक्तिक स्वतन्त्रतालाई मौलिक हकअन्तर्गत राखेको छ भने धारा १०७(२) ले मौलिक हकको प्रचलनका लागि पूर्णरूपमा न्याय गरी उचित उपचार प्रदान गर्न सर्वोच्च अदालतले बन्दीप्रत्यक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेषण, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छालगायत जुनसुकै उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्नेछ भन्ने उपचारको संवैधानिक व्यवस्था पनि रहेको छ ।

४. प्रस्तुत रिट निवेदन र लगाउका ०७०-WH-००४३, ०७०-WH-००४५ र ०७०-WO-०५७९समेतका रिट निवेदनहरू रोशनकुमार यादव र वन्दना यादवबीचको वैवाहिक सम्बन्धको विषयलाई लिएर निवेदकहरूलाई पक्राउ गरी हिरासतमा राखेउपर तथा वन्दना यादवका बुबा योगन्द्र यादवले दिएको जाहेरी दरखास्तका आधारमा प्रहरीले सार्वजनिक अपराध र अपहरण तथा शरीरबन्धक मुद्दामा अनुसन्धान गर्न भनी थुनामा राखेउपर पर्न आएको

देखिएको छ।

५. यसै लगाउको ०७०-WH-००४३ को रिट निवेदनमा गैरकानूनी बन्दी बनाइएका भनिएका राजाराम भन्ने राकेशकुमार यादवलाई मिति २०७०।१०।२२ मा निजको घरबाट पक्राउ गरेको भनी उक्त निवेदनमा उल्लेख गरिएकामा विपक्षीको लिखित जवाफबाट निजलाई मिति २०७०।१०।२६ मा काठमाडौं स्थित कमलपोखरीबाट पक्राउ गरेको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। तर लगाउको ०७०-WH-००४५ को निवेदनसाथ पेस भएको इलाका प्रहरी कार्यालय, सुखीपुरको च.नं. २३४ मिति २०७०।१०।२२ को पत्रबाट निज राजाराम भन्ने राकेशकुमार यादवलाई मिति २०७०।१०।२२ मा नै जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सिरहामा बुझाइसकेको देखिएको छ। यसरी २०७०।१०।२२ मा सिरहाबाट पक्राउ परेका राजाराम यादवलाई २०७०।१०।२६ मा काठमाडौं स्थित कमलपोखरीबाट पक्राउ गरिएको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गरिएको कुरा असत्य, पूर्वाग्रह एवम् बदनियतपूर्ण भई अदालतलाई विपक्षी प्रहरीले ढाँटेको देखिन्छ।

६. अदालतको आदेशलाई छल्ने वा कुनै किसिमले प्रभावहीन गराउने नियतले अदालतलाई झुठो जवाफ दिने कार्य अनुचित र पदीय कर्तव्य र दायित्वबाहिरको कुरा भएको र यस्तो झुठ्ठा र असत्य जवाफ दिने अधिकारीलाई अदालतले अदालतको अवहेलनामा सजाय गर्न वा विभागीय कारवाहीको लागि सम्बन्धित सरकारी कार्यालयलाई लेखी उपयुक्त आदेश दिनसक्ने कानूनी व्यवस्था सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३९ मा रहेको हुँदा पक्राउ परेको मिति, कारण र अवस्थालाई लुकाई बदनियतसाथ असत्य व्यहोरा लेखी लिखित जवाफ पठाउने कार्यसमेत बदनियतपूर्ण हुने भएकाले अब आयन्दा त्यस्तो हुन नदिनेतर्फ सचेत रहन हिरासतमा राख्ने अख्तियारप्राप्त अधिकारीको दायित्व र

कर्तव्यसमेत हुन आउँछ।

७. सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ ले कुनै अपराधमा संलग्न रहेको शङ्का गर्नुपर्ने मनासिब कारण भएको व्यक्तिलाई पक्राउ गर्न सक्ने अधिकार प्रहरीलाई प्रदान गरेको छ। तर पक्राउ गरेको कारण, अवस्था र मिति नै ढाँटेर अदालतलाई जवाफ दिने अधिकार प्रहरीलाई कुनै कानूनले प्रदान गरेको छैन। यसो गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(३) ले प्रत्याभूत गरेको “पक्राउ गरेको मितिले चौबीस घण्टाभित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष उपस्थित गराउनुपर्ने” समेतको आफ्नो संवैधानिक र कानूनी कर्तव्यलाई प्रहरीले इन्कार गरेको सम्झनुपर्ने हुन्छ। जुन कुरा कुनै पनि तहको प्रहरी अधिकृत वा कर्मचारीको पदीय दायित्वबाहिरको कुरा हुन्छ।

८. सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १४(१) मा “यस ऐनबमोजिम कुनै अपराधको सम्बन्धमा तहकिकात गर्ने कर्मचारीले त्यस्तो अपराधमा संलग्न रहेको छ भन्ने शङ्का गर्नुपर्ने मनासिब कारण भएको व्यक्तिलाई पक्राउ गर्न सक्नेछ र त्यसरी पक्राउ गरिएको व्यक्तिलाई पक्राउ गरिएको कारणसहितको सूचना नदिई थुनामा राखिने छैन” भन्ने व्यवस्था रहेको छ। उक्त दफामा रहेको “शङ्का गर्नुपर्ने मनासिब कारण भएको” भन्ने शब्दावलीले कुनै व्यक्तिका विरुद्धमा उजुरी पर्नासाथ निजलाई पक्राउ गरिहाल्नुपर्छ भन्ने नभई अपराध गरेको हुन सक्ने प्राथमिक आधार र पर्याप्त कारणको विद्यमानता छैन भनी सुनिश्चित गर्नुपर्दछ। अपराध गरेको शङ्का गर्नुपर्ने पर्याप्त र उचित कारण देखिएको अवस्थामा मात्र प्रहरीले पक्राउ गर्न र थुनामा राख्न सक्छ भन्ने उक्त दफा १४(१) को अर्थ र प्रयोजन हुने भन्ने बुझाउँछ।

९. सोही ऐनको दफा १५(२) मा “अनुसूची-१ मा उल्लिखित कुनै अपराधको तहकिकातको सिलसिलामा पक्राउ गरिएको र थुनामा राखिएको व्यक्तिको सम्बन्धमा चौबीस घण्टाभित्र तहकिकात

पूरा नहुने भई निजलाई थुनामा राखी तहकिकात जारी राख्नुपर्ने देखिएमा तहकिकात गर्ने प्रहरी कर्मचारीले निजलाई अदालतसमक्ष उपस्थित गराई अदालतबाट अनुमति लिएरमात्र थुनामा राख्नुपर्नेछ । सोबमोजिम अदालतसँग अनुमति माग्दा थुनामा परेको व्यक्तिउपरको अभियोग, त्यसको आधार, निजलाई थुनामै राखी तहकिकात गर्नुपर्ने कारण र निजको बयान कागज भइसकेको भए बयान कागजको व्यहोरा स्पष्टरूपमा उल्लेख गर्नुपर्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ भने दफा १५(४) मा “उपदफा (२) बमोजिम थुनामा राख्ने अनुमति मागेमा अदालतले सम्बन्धित कागजातहरू हेरी तहकिकात सन्तोषजनकरूपमा भए वा नभएको विचार गरी सन्तोषजनकरूपमा तहकिकात भैरहेको देखिएमा एकै पटक वा पटकपटक गरी बढीमा पच्चीस दिनसम्म थुनामा राख्ने अनुमति दिन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्था अनुसार सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ मा उल्लिखित अपराधमा अनुसन्धान अधिकारीले अनुसन्धानको लागि पक्राउ परेका व्यक्तिलाई थुनामा नै राखी अनुसन्धान गर्नुपर्ने आधार र कारण स्पष्ट उल्लेख गरेर मात्र अनुमति माग गर्नुपर्ने र त्यस्तो अवस्था स्पष्ट उल्लेख गरी म्याद थपको अनुमति माग भएमा त्यस्तो अनुमति माग गर्दा पेस भएका कागजातको उचित र न्यायिक मूल्याङ्कन गरेर र अदालत सन्तुष्ट भएमा मात्र अदालतले म्याद थपको अनुमति दिन सक्ने हुन्छ । थुनामा राखी अनुसन्धान गर्नुपर्ने कुनै सन्तोषजनक आधार नभए पनि र कुनै कानूनको उल्लङ्घन गरेको वा आपराधिक कार्य गरेको भन्ने प्रथम दृष्टिमा नै नदेखिएको अवस्थामा पनि थप अवधि हिरासतमा राख्न अनुमति माग्न नमिल्ने र यस्तोमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीले पनि थुनामा राखी अनुसन्धान गर्नुपर्ने आवश्यक अवस्था विचार नगरी म्याद थपको अनुमति माग गरेकै कारणले थुनामा राख्न म्याद थप गर्न मनासिब वा कानूनसङ्गत

हुँदैन । थुनामा राखी अनुसन्धान गर्नुपर्ने अवस्था, कारण र कानूनी आधार नदेखिएमा हिरासत अवधि थप गर्न इन्कार गर्न सक्नेमा विवाद गर्न सकिँदैन ।

१०. यसै सन्दर्भमा रामप्रवेश साह विपक्षी पुनरावेदन अदालत, पाटनसमेत भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिट निवेदनमा “पक्राउ परेको व्यक्तिलाई प्रहरी हिरासतमा नराख्दा अनुसन्धान तहकिकात नै अवरुद्ध हुन जाने वा अनुसन्धान तहकिकातमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने, पक्राउ परेको व्यक्तिले आफू विरुद्ध लाग्ने सबुद प्रमाणमा हस्तक्षेप गरी त्यस्तो प्रमाण नष्ट गर्न सक्ने र निजले समाजमा पुनः अपराध गर्न सक्ने देखिएको समेतका अवस्थामा थुनामै राखेर तहकिकात गर्नुपर्ने भन्ने विधि निर्माणकर्ताको मनसाय रहेको देखिन्छ । प्रहरी हिरासतमा नराखी अनुसन्धान हुनसक्ने अवस्थामा प्रहरी हिरासतमा राख्नु औचित्यपूर्ण देखिन्छ” (नेकाप २०७० साउन, नि.नं. ८९८९, पृ.४८३) भनी यस अदालतबाट भएको व्याख्या प्रस्तुत रिट निवेदनमा पनि आकर्षित र सान्दर्भिक देखिन आउँछ ।

११. गैरकानूनी थुनामा राखिएका राकेशकुमार यादव, दीपकुमार यादव, विजयराज निरौलासमेतउपर जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंमा सार्वजनिक अपराध मुद्दा र काठमाडौं जिल्ला अदालतमा अपहरण तथा शरीरबन्धक मुद्दामा हिरासतमा राखी अनुसन्धान गर्न सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को १५(४) बमोजिम अनुमति लिई हिरासतमा राखी उक्त मुद्दाको अनुसन्धान गरिएको भन्ने व्यहोरा विपक्षीको लिखित जवाफबाट देखिए पनि हिरासतमा नराख्दा अनुसन्धान तहकिकात प्रभावित हुने वा त्यसमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने वा निजहरूले आफू विरुद्धको प्रमाण लोप गर्न सक्ने सम्भावना भएको युक्तियुक्त आधार र कारण लिखित जवाफबाट देखिएको छैन । साथै योगेन्द्र यादवले वन्दना यादवलाई अपहरण गरेको भनी प्रहरीमा दिएको सक्कल जाहेरी दरखास्त हेर्दा यी राकेशकुमार यादव,

दीपकुमार यादव र विजयराज निरौलासमेतको नाम जाहेरी दरखास्तको विरुद्ध खण्डमा उल्लेखसम्म गरिएको तर निजहरूले के कुन कार्य गरी उक्त कसुरजन्य कार्य गरेको हो वा सो कार्यमा संलग्न रहेको देखिएको हो भन्ने कुनै पनि तथ्य र व्यहोरा उक्त जाहेरी दरखास्तमा कतै उल्लेख गरिएको देखिँदैन । जाहेरी दरखास्तमा विपक्षीले के कस्तो आपराधिक कार्य गरेको हो भनी कुनै व्यहोरा नलेखी नामखण्डमा कुनै व्यक्तिको नाममात्र उल्लेख हुँदा त्यसैका आधारमा कुनै आपराधिक कार्य नगरे पनि वैयक्तिक स्वतन्त्रता हरण हुने गरी अदालतबाट निजलाई थुनामा राख्ने अनुमति दिँदा व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी संवैधानिक हक कुण्ठित हुनजाने हुन्छ । अपहरण तथा शरीरबन्धक मुद्दासम्बन्धी उक्त जाहेरी दरखास्तमा यी निवेदकहरूले के कस्तो कार्य गरेको वा सो कार्यमा संलग्न रहेको थियो, निजको आपराधिक कार्यको विषयमा उक्त जाहेरी दरखास्तमा कतै उल्लेख गरेको नदेखिए पनि काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट थप अवधि हिरासतमा राख्न अनुमति दिएको देखिन आउँछ जुन कार्य उचित मान्न सकिँदैन ।

१२. यसै सन्दर्भमा “सरकारमा रहेका सार्वजनिक पद धारण गरेका जिम्मेवार उच्च पदस्थ पदाधिकारीबाट व्यक्तिको स्वतन्त्रताको संवैधानिक एवम् कानूनी हकलाई सम्मान गरी पालन गर्नुपर्नेमा त्यसो नगरी गैरकानूनीरूपमा थुनामा राखिएको कार्यलाई कानूनको दुराशयपूर्ण प्रयोग गरी व्यक्तिको स्वतन्त्रताको हक र संविधान तथा अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजद्वारा प्रदत्त मानव अधिकारको उल्लङ्घन गरिएको मान्नुपर्ने” भनी अब्दुल खलिकको हकमा लक्ष्मीप्रसाद पोखरेल विरुद्ध प्रधानमन्त्री, तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन (नेकाप २०६८ पुस, नि.नं. ८६८४, पृ. १५१७) मा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रस्तुत रिट निवेदनमा पनि सान्दर्भिक देखिन आउँछ ।

१३. काठमाडौं जिल्ला अदालतमा चलेको अपहरण तथा शरीरबन्धक मुद्दामा प्रतिवादी बनाइएका प्रस्तुत रिट निवेदन र लगाउका रिट निवेदनमा गैरकानूनी थुनामा राखिएका राकेशकुमार यादव, दीपकुमार यादव र विजयराज निरौलासमेतले के कसरी कहाँबाट कहिले र कुन तरिकाबाट वन्दना यादवलाई अपहरण गरेको थियो भन्ने कुनै तथ्य वा विवरण नखुलेको जाहेरी दरखास्तको आधारमा मात्र अदालतबाट म्याद थप लिएको देखिन आएकोले निजहरूलाई थुनामा राख्ने विपक्षी महानगरीय प्रहरी वृत्त कमलपोखरीको कार्य र निजहरूलाई थुनामा राखी अनुसन्धान गर्न अनुमति दिने काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेशसमेत प्रथम दृष्टिमा (Prima Facie) नै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२) र २४(३) तथा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १५(२) र १५(४) एवम् यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको मर्म र भावनाअनुकूल देखिन आएन ।

१४. तथापि गैरकानूनी थुनामा राखिएका भनिएका व्यक्तिहरू हाल अदालतको आदेशबाट थुनामुक्त भइसकेको भन्ने आधारमा लगाउका ०७०-WH-००४३ र ०७०-WH-००४५ का बन्दीप्रत्यक्षीकरणका रिट निवेदनहरू खारेज हुने ठहरी आज यसै इजलासबाट फैसला भइसकेको र प्रस्तुत निवेदनमा गैरकानूनी थुनामा राखिएका भनिएका विजयराज निरौला र राकेशकुमार यादवउपर योगेन्द्र यादवको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी विजयराज निरौलासमेत भएको अपहरण तथा शरीरबन्धक मुद्दामा अनुसन्धानका लागि थुनामा राखिएको भन्ने विपक्षीको लिखित जवाफबाट देखिए पनि निजहरू काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट साधारण तारिखमा छुटिसकेको भनी महानगरीय प्रहरी वृत्त, कमलपोखरीको च.नं. २५४७ मिति २०७०।१२।१९ को पत्रबाट देखिन आएको तथा उक्त तथ्यलाई निवेदकतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायी र विपक्षी

तर्फका विद्वान् सहन्यायाधिवक्तासमेतले बहसको क्रममा स्वीकार गर्नुभएकाले गैरकानूनी थुनामा रहेका भनिएका व्यक्तिहरू थुनाबाट मुक्त भइसकेको देखिँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्ने प्रयोजन विद्यमान रहेको देखिएन।

१५. तर कुनै पनि व्यक्तिलाई पक्राउ गरेपछि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(३) बमोजिम २४ घण्टाभित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष अनिवार्यरूपमा पेस गर्नुपर्ने संवैधानिक र कानूनी व्यवस्थाको दुरुपयोग गरी बदनियतसाथ पक्राउ नगर्नु र पक्राउ गरेको कारण, मिति र थुनुवाको अवस्थालगायतका कुनै पनि तथ्य ढाँटेर बदनियत र पूर्वाग्रहपूर्वक अदालतमा कुनै पनि विवरण प्रस्तुत नगर्नु नगराउनु र कुनै व्यक्तिका विरुद्ध उजुरी परेपछि निजले अपराध गरेको शङ्का गर्नुपर्ने मनासिब आधार र कारण विद्यमान भएको देखिएको अवस्थामा मात्र निजलाई पक्राउ गरी हिरासतमा राखी अनुसन्धान तहकिकात गर्नु र तथ्यपूर्ण, वास्तविक र आपराधिक कार्य भए गरेको अवस्थामा बाहेक काल्पनिक, आधारहीन र पूर्वाग्रहपूर्वक नागरिकको संविधानप्रदत्त हकमा आघात पुग्ने गरी पक्राउ नगर्नु भनी आफ्नो मातहतका प्रहरी कार्यालयहरूलाई अविलम्ब निर्देशन दिनु भनी विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालयका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ।

१६. यसै गरी सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १५(२) बमोजिम अनुसन्धान अधिकारीले कुनै व्यक्तिलाई हिरासतमा राखी अनुसन्धान तहकिकात गर्न अनुमति माग गरेमा म्याद थपको लागि अनुमति माग गर्दा पेस भएका जाहेरी दरखास्त र अन्य प्रमाण कागजको न्यायिक मूल्याङ्कन गरी हिरासतमा राखी मुद्दाको अनुसन्धान तहकिकात गर्नुपर्ने भन्ने स्पष्ट तथा मनासिब आधार र कारण विद्यमान रहेको देखिएमा र तथ्यपूर्ण, वास्तविक र कानूनबमोजिमको आपराधिक कार्य भए गरेको

देखिएमा मात्र दफा १५(४) बमोजिम हिरासतमा राखी मुद्दाको अनुसन्धान तहकिकात गर्न अनुमति दिने गर्नु भनी सबै जिल्ला अदालतहरूका नाउँमा समेत निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत सबै विपक्षीहरूलाई र यस अदालतका रजिस्ट्रारमार्फत सबै जिल्ला अदालतलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०७० साल चैत १९ गते रोज ४ शुभम्।

इजलास अधिकृत : किशोर घिमिरे

निर्णय नं. ९३२७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा
फैसला मिति : २०७१।१०।१२।२
०६८-CR-०३०२

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला झापा, वनियानी गाविस
वडा नं. ८ घर भई हाल जिल्ला कारागार
भद्रपुर, झापामा थुनामा रहेका सन्तोष बस्नेत

विरुद्ध
प्रत्यर्थी/वादी : आशबहादुर बस्नेतको जाहेरीले नेपाल सरकार

०६८-CR-०४३७
पुनरावेदक/वादी : आशबहादुर बस्नेतको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध
प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला झापा, वनियानी गाविस वडा नं. ८ बस्ने रिनाकुमारी बस्नेतसमेत

- वारदातमा यी प्रतिवादी र मृतकबीच पूर्व रिसइबि रहेको वा मृतकलाई जोखिमी हतियारले प्रहार गरी जानीजानी मनसायपूर्वक कर्तव्य गरी मारेको अवस्था देखिँदैन । मृतकलाई यी प्रतिवादीले सम्झाउन खोज्दा उल्टै निहुँ खोजी प्रतिवादीलाई नै मृतकले कुट्न खोजेकाले उसै मौकामा रिस उठी प्रतिवादीले हातले मृतकलाई धकेलिँदा मृतकको टाउको टेबलमा ठोक्किन पुगी चोट लागी निजको मृत्यु भएको अवस्था देखिन आएको प्रस्तुत वारदातमा ज्यानसम्बन्धीको महलको १३ (३) नं आकर्षित हुने न भै ऐ महलको १४ नं. मा वर्णित आवेश प्रेरित हत्याअन्तर्गतको देखिन आउने ।

(प्रकरण नं. ६)

वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता भरतलाल शर्मा

प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता विकास दाहाल अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको

१३(३), १४ नं.

■ प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री शम्भुराम कार्की

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री विष्णुदेव पौडेल

मा.न्या. श्री मोहनबहादुर कार्की

फैसला

न्या. गिरीशचन्द्र लाल : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसलाउपर यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन, प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य तथा ठहर यसप्रकार छ :

जिल्ला झापा, वनियानी गाविस वडा नं. ८ स्थित पूर्वमा धनबहादुर तुम्बाहाम्फेको घर, पश्चिममा ईन्द्रबहादुर तामाङको घर, उत्तरमा जयनारायण गौतमको धान खेत, दक्षिणमा हरिबहादुर राईको घर यति चारकिल्लाभिन्न रहेको टिनको छाना, बाँसको टाटी बेरामा माटोले लिपेको भुइँ घरको रेलिङमा रगतले भिजेको सुतीको तन्ना रहेको, ढोकाभिन्न उत्तरपट्टिको कोठामा रहेको डसनाको ३ ठाउँमा रगत लागेको, दक्षिणपट्टिको कोठामा खटीया माथि मृतक घनेन्द्रबहादुर बस्नेतको लास रहेको देखिएको भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल तथा लास जाँच मुचुल्का ।

जिल्ला झापा, वनियानी गाविस वडा नं. ८ बस्ने वर्ष ४० को घनेन्द्रबहादुर बस्नेत मिति २०६७।०३।२६ गते राति १०:०० बजेको समयमा मादक पदार्थ सेवन गरी घरमा आईपत्नी रिना बस्नेतलाई कुटपिट गर्न थाले । प्रतिवाद गर्दा श्रीमती रिना बस्नेत र छोरा सन्तोष बस्नेतसमेतलाई कुटपिट गर्दा श्रीमती र छोरा सन्तोष बस्नेतले निज घनेन्द्रबहादुर बस्नेतलाई कुटपिट गरी लडाई धकेली ज्यानसम्म मार्ने कार्य गरी

कर्तव्य गरी मारेकाले निजहरूलाई हदैसम्मको सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको आशबहादुर बस्नेतको जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६७।३।२६ गते बिहान म मिलमा काम गर्न गएको थिएँ । बिहानदेखि नै बुबा घनेन्द्र बस्नेतले अत्यधिक मादक पदार्थ सेवन गरी खेतमा काम गर्दै गरेकी आमालाई समेत कुटपिट गर्नुभएको थियो । म दिउँसोको खाना खान घरमा आउँदा बुबा र आमा घरमा झगडा गरिरहेका थिए । साँझमा घरमा आउँदासमेत बुबाले अत्यधिक मादक पदार्थ सेवन गरी मातेको अवस्थामा रही आमालाई गाली गरी कुटपिट गर्दै थिएँ । मैले बुबालाई बाहिर जानु झगडा नगर्नु भन्दै हातले हवात्त धकेलिदिँदा पछाडि रहेको चामल राख्ने गरेको काठको टेबुलमाथि टाउको ठोक्किएको र किन धकेलेको भन्दै ममाथि आइलागी कुट्न खोज्दा मैले दुवै हातले मज्जाले धकेलिदिँदा पुनः सोही टेबुलमा बजारिन ठोकिन पुगेका र दुवै आँखा र टाउको पछाडिबाट रगत आई भुइँमा लडेको र डाक्टर लिन म र आमा जाँदा डाक्टर फेला नपरेपछि एम्बुलेन्स खोज्दाखोज्दै घरमा नै बुबाको मृत्यु भएको हो । मैले जानीजानी कुटपिट गरी बुबालाई कर्तव्य गरी मारेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी ठूलो भाइ भन्ने सन्तोष बस्नेतले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

मृतक घनेन्द्रबहादुर बस्नेत मेरा श्रीमान् हुन् । निज विगत वर्षदेखि नै मादक पदार्थ सेवन गरी हिँड्ने गर्दथे । निजको खराब आचरणसमेत रहेको र मादक पदार्थ खाई मलाई गाली गर्ने र कुटपिट गर्ने गर्नुहुन्थ्यो । यस्तैमा मिति २०६७।३।२६ गते बिहान नै अत्यधिक मातेर म खेतमा काम गरेको अवस्थामा मलाई कुटपिट गर्नुभयो । घरमा पनि कुटपिट गर्नुभयो । छोरा सन्तोष बस्नेत मिलमा मजदुर काम गरी साँझमा घरमा आउँदा घनेन्द्रले मलाई कुटपिट गर्दै गरेको देखी बाहिर जानु भनी सन्तोषले धकेल्दा चामल राख्ने टेबुलमा ठोक्किई मलाई किन धकेलेको भन्दै उठेर छोरालाई

कुट्न खोजेपछि पुनः छोराले ठेली हुत्याई दिएको र फेरि सोही टेबुलमा बजारिन पुगेका थिए । टेबुलमा दुई पटकसम्म ठोक्किन पुग्दा पछाडि टाउकामा र अगाडि आँखीभुइँमा चोट लागी रगत बगेको र भुइँमा लडेको हुँदा डाक्टर लिन म र छोरा जाँदा डाक्टर नभएकाले एम्बुलेन्स खोजी गर्दागर्दै श्रीमान्को घरमा नै मृत्यु भएको हो । मैले कुटपिट गरी कर्तव्य गरी मारेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेतले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

मिति २०६७।३।२६ गते राति १०:०० बजे घनेन्द्र बस्नेतको घरमा नै मृत्यु भयो भन्ने सुनी थाहा पाई २०६७।३।२७ गते बिहानै निजको घरमा जाँदा घनेन्द्र बस्नेत मृतक अवस्थामा देखेको हुँ । मृतक पहिले चोरी मुद्यामा पनि परेको मादक पदार्थ सेवन गरी हिँड्ने गर्दथे । निज मृतकले मादक पदार्थ सेवन गरी श्रीमतीलाई कुटपिट गर्दा छोरा सन्तोषले ठेली धकेलिदिँदा पछाडि टेबुलमा बजारिन ठोकिन गई चोट लागी मृत्यु भएको भन्ने सुनी थाहा पाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको रामबहादुर थापाले गरेको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६७।३।२६ गते बिहानैदेखि मृतक घनेन्द्र बस्नेतले मादक पदार्थ सेवन गरी हिँडेका र सोही दिन राति २०:०० बजेको समयमा निजको घरमा मृत्यु भएको सुनी घरमा गई हेर्दा टाउको पछाडि दुवै आँखामाथि चोट लागी मृत अवस्थामा देखेको हो । के भएर मृत्यु भएको भनी सोधपुछ गर्दा अत्यधिक मादक पदार्थ सेवन गरी मसँग झगडा गरी मलाई कुटपिट गर्दा छोरा सन्तोषले धकेली ठेल्दा पछाडि टेबुलमा ठोकिन गई चोट लागी मृत्यु भएको भनी निज मृतकको श्रीमती रिना बस्नेतले बताएकी थिइन् । मृतकले श्रीमतीलाई कुटपिट गरेको देखी आमालाई बचाउन छोरा सन्तोषले ठेली दिएको कारणले चोट लागी मृत्यु भएको भन्ने लाग्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको हरिमाया खड्कासमेतका मानिसहरूले एकै

मिलान हुने गरी लेखाइ दिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मृत्युको कारण “Hypovolemic shock due to splenic Rupture, coma due to Intracranial hemorrhage” भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिसिल संलग्न लास जाँच मुचुल्का, जाहेरी दरखास्त, प्रतिवादीहरूको मौकाको बयान, घटना विवरण कागज, वस्तुस्थिति मुचुल्का र शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट प्रतिवादीहरू रिनाकुमारी बस्नेत र प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतले मृतक घनेन्द्रबहादुर बस्नेतलाई कर्तव्य गरी मारेको कुरा पुष्टि भएको हुनाले यी प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेत र प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय हुन मागदावी लिई पेस भएको अभियोगपत्र ।

मिति २०६७।३।२६ गते बिहान धान रोप्न गएको थिएँ । मृतक पनि मातेर पुग्नुभयो र मलाई कुटपिट गर्नुभयो त्यसपछि म घरमा आएँ । मैले कपडा फेरी दिनभर बाहिरै बसी बेलुकी घरमा आउँदा पति सुतिरहनुभएको थियो । मैले नबोलाई खाना पकाएर खाना खान उठाएँ । उठाउँदा म सँग रिसाउँदै हुनुहुन्थ्यो । त्यतिखेरै छोरो सन्तोष मिलमा काम गर्ने हुँदा काम सकेर घरमा आइपुग्यो । मातेको बेला बुबाले झगडा गर्नुहुन्छ तपाईँ अन्तै गइहाल्नु भनी भनेकाले म छिमेकी महदेवी खड्काको घरमा गएर बसेँ । केही छिनपछि मेरो छोरा सन्तोष आत्तिएर कराउन थाल्यो र हामी आयौँ । आउँदा मेरो श्रीमान् लडिरहनुभएको थियो । रगत बगिरहेको थियो । मैले के भो भनेर सोद्धा मतिर आइलाग्नु भयो । मैले ठेल्दा लड्नुभयो भनी छोरा सन्तोषले भन्यो । त्यसपछि डाक्टरलाई खोजी गर्दा नभेटेपछि मास्के भाइ आफैँ गएर डाक्टर लिएर आई डाक्टरले जाँच गर्दा मृत्यु भइसकेको रहेछ । घटना घटेको बेला म घरमा थिइन । सन्तोषको धकेलीबाट लागेको चोटपटकको कारणले मृत्यु भएको होला भन्नेसमेत प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेतले

अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

बुबा घनेन्द्र बस्नेत शुक्रबारदेखि नै मातेर आउनुभएको थियो । म मिलमा काम गरिरहेको थिएँ । ड्याडी मातेर मिलमा आएर मलाई पैसा माग्नुभयो । बुबाले मातेर आएपछि ममीसँग झगडा गर्ने कुटपिट गर्ने गर्नुहुन्थ्यो । ममी खेत रोप्न जानुभएको अवस्थामा पनि त्यहीं गएर कुट्दै घरमा ल्याउनुभयो । मैले ममीलाई घरमा होइन अन्तै बस्नु भनी भनेपछि अन्तै जानुभयो । बाबा सुतिरहेको अवस्थामा आई ममीले खाना पकाउनु भयो । म मिलबाट घर गई खाना खाई सकेपछि ड्याडी ब्यूँझनुभयो अनि ममीलाई झम्टिनुभयो । मैले ममीलाई घरमा नबस्नु बडीको तिर जानु भनेर ममी बडीको तिर जानुभयो । ड्याडीले मसँग निहुँ खोज्दै धकेल्नुभयो । मैले पनि धकेल्दा पछाडि टाउकामा चोट लाग्यो । ड्याडी उठी मलाई कुट्न खोज्नुभयो । मलाई रिस उठी फेरि धकेल्दा निधारमा चोट लाग्यो र ड्याडी लड्नुभयो । मैले ममीलाई बोलाएँ । डाक्टर खोज्दा पछि मानिसहरू गई डाक्टरलाई लिएर आउँदा ड्याडीको मृत्यु भइसकेको थियो । मैले धकेलेर लागेको चोटबाट धेरै रगत बगी ड्याडीको मृत्यु भएको हो । ममीले केही गरेको होइन । मैले मार्ने नियतले धकेलेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

मिसिल संलग्न तत्कालप्राप्त प्रमाण कागजबाट यी प्रतिवादीहरू निर्दोष रहेछन् भन्न सक्ने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा पछि ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा हाल यी प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, अ.बं. ११८ को देहायबमोजिम पुर्पक्षका निमित्त थुनामा राख्नु भन्ने मिति २०६७।०४।२० को आदेश ।

मृतक घनेन्द्र बस्नेत दिनरात अत्यधिक जाँड रक्सी खाई गाउँ घरमा अशान्ति मच्चाई श्रीमतीलाई कुटपिट गरिरहने हुँदा आफैँ लडेर कुठाउँमा ठोक्किई मृत्यु भएको हुनसक्छ, निज मातेर खुट्टै नटेक्ने अवस्थामा हुँदा लडेर टाउको खाटमा ठोक्किई मृत्यु

भएको भन्नेसमेत वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरू अम्बरराज श्रेष्ठ, हरिमाया खड्का, दिलकुमारी राई, खड्कबहादुर मास्के र पदमकुमारी तामाङले अदालतसमक्ष उपस्थित भई गरिदिएको बकपत्र ।

मृतक जाँड रक्सी बढी खाएर पत्नीलाई कुटपिट गर्दा निजको छोरा सन्तोषले छुट्टयाउन खोज्दा लडेर खाटमा ठोक्किएर मृत्यु भएको हो, घटना मैले देखिन प्रतिवादीहरूको कर्तव्यबाट मृतकको मृत्यु भएको होइन भन्नेसमेत घटनास्थल लास जाँच मुचुल्काका हरिबहादुर राई, प्रकाश शाह र सन्तलाल अधिकारीले अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र ।

जहिलेसुकै मादक पदार्थ सेवन गरी घरमा आई कुटपिट गर्दा बुबालाई हातले ठेल्दा टेबलमा ठोक्किन गएको भनेर नातिले भनेको सुनेको हो । मैले घटना देखेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला आशबहादुर बस्नेतले अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र ।

रिना बस्नेत मृतककी पत्नी हुन् । मृतक घनेन्द्र बस्नेतले जाँडरक्सी खाई मातेर घरमा आएकाले सो दिन बेलुका पति पत्नीबीच झगडा भएको रहेछ । सो झगडा छुट्टयाउन प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतले मृतक बुबालाई तान्दा मृतक आफैँ लडेर खाटको साइडमा ठोक्किएर सोही चोटको कारणले मृतकको मृत्यु भएको हो । मैले सो कुरा भोलिपल्ट थाहा पाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतको साक्षी सूर्यप्रसाद दाहालको बकपत्र ।

प्रतिवादीमध्येकी रिना बस्नेतको हकमा यी प्रतिवादी रिना बस्नेतले मृतकलाई मार्नमा सहयोग गरेको वा यो यस्तो किसिमले कर्तव्य गरी मारेको भनी किटन गरी लेखाइदिएको अवस्थामेत नदेखिएको स्थितिमा मिसिल संलग्न कागजातबाट प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेतले वादी नेपाल सरकारको अभियोग दावी अनुसारको कसुर गरेको पुष्टि नहुँदा प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेतले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतको हकमा

निजले आफ्नै बाबु मृतकलाई मार्ने उद्देश्यबाट नभई मृतक बाबुले आमासँग झगडा कुटपिट गर्दा छुट्टयाउने क्रममा घचेट्दा लड्न गई मृतकको मृत्यु भएको भन्ने मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट देखिँदा अभियोग दावी अनुसारको कसुर गरेको नभई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. बमोजिमको कसुर गरेको पुष्टि हुँदा निज प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतलाई १० (दश) वर्ष कैद हुने ठहर्छ भन्ने सुरु झापा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।८।१२ मा भएको फैसला ।

मृतक पिताले मादक पदार्थ सेवन गरेको, आफैँ शारीरिक हिसाबले अनियन्त्रित रहेको, तत्काल सामान्य हिसाबले धकेल्दा ठोक्किन गई रक्त श्राव अत्यधिक भई भवितव्यमा परेको तथ्यलाई मूल्याङ्कन गरी ज्यानसम्बन्धीको महलको ५ नं. को कसुरमा दफा ६ नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्ने हो । ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. आकर्षित हुनलाई चोट प्रहारकर्ताले तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी लाठा, ढुङ्गा, लात्ता, मुक्काको प्रहार गर्दा ज्यान मरेको अवस्था हुनुपर्नेमा यस्तो अवस्था विद्यमान नहुँदै सामान्य धकेल्याबाट सिर्जित घटनालाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. को कसुर ठहर्याई गरेको फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत हुँदा सो फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदनपत्र ।

मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. बमोजिम सजाय गर्नको लागि उसै मौकामा उठेको कुनै कुरामा रिस थाम्न नसकी साधारण लाठा, ढुङ्गा, लात्ता, मुक्का इत्यादिले हानेको हुनुपर्दछ । तर प्रस्तुत मुद्दामा मृतक शरीरको विभिन्न भागमा काटिएको घाउ चोटहरूबाट मृतकलाई दुवै प्रतिवादीहरूले पटकपटक चोटहरू छाडेको भन्ने देखिन आएको अवस्थामा आवेश प्रेरित हत्याको संज्ञा दिई प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतको हकमा हुन गएको सजाय त्रुटिपूर्ण हुनाले निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ । प्रतिवादी रिनाकुमारी

बस्नेतको हकमा मृतकको मृत्युको जरिया यी प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेत रहेको, मृतकले मादक पदार्थ सेवन गरी यी प्रतिवादीसँग झगडा गरिरहेको बेला अर्का प्रतिवादी सन्तोष बस्नेत आइपुगेको अवस्था देखिएको हुँदा यी प्रतिवादी घटना वारदातमा अर्कै घरमा बसेको भन्ने फैसलाको आधार खण्डित भइरहेको छ। मृतकको शरीरमा पर्न गएका चोट पटकहरूबाट यी प्रतिवादीको पनि उक्त वारदातमा संलग्नता थियो भन्ने स्पष्ट देखिइरहेको अवस्थामा सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र।

प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेतले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने र प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतले अभियोग दावी अनुसारको कसुर गरेको नभई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. अनुसारको कसुरमा सोही ऐन, महलको १४ नं. बमोजिम १० (दश) वर्ष कैद हुने ठहर गरी सुरु झापा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।८।१२ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६८।२।१६ को फैसला।

अपराधको घटना विवरण अनुसार ज्यानसम्बन्धीको ५ नं. अनुसार मलाई कसुरदार ठहर गरी फैसला गर्नुपर्नेमा ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. अनुसारको सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला नमिलेकाले त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी भवितव्य ठहर फैसला गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरूलाई सुरु अभियोग मागदावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने स्पष्ट हुँदाहुँदै प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेतको हकमा सफाइ दिने र अर्का प्रतिवादी

सन्तोष बस्नेतलाई वादी दावी भन्दा कम सजाय गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई सुरु अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

यसमा पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसलाउपर पुनरावेदक प्रतिवादी सन्तोष बस्नेत तथा नेपाल सरकारको दोहोरो पुनरावेदन परेको देखिँदा अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनको लागि उक्त पुनरावेदनपत्रको जानकारी एक अर्कालाई गराउनु। साथै, मृतक घनेन्द्रबहादुर बस्नेतलाई कुटपिट गर्दा प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेत वारदात स्थलमा मौजुद रहेको अवस्थामा निजलाई सफाइ दिने गरी भएको सुरुको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी रिनाकुमारी बस्नेतलाई समेत झिकाई उपस्थित भएपछि वा अवधि व्यतीत भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।३।१४ को आदेश।

नियमबमोजिम पेसीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री भरतलाल शर्माले मृतकलाई प्रतिवादीहरू सन्तोष बस्नेतसमेतले विभिन्न ठाउँमा हान्दा मृत्यु भएको कुरा लास जाँच मुचुल्काबाट देखिएको छ। तसर्थ अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो। त्यस्तै पुनरावेदक प्रतिवादी सन्तोष कुमार बस्नेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री विकास दाहालले मृतकलाई मार्नुपर्ने रिसइबि, कारण केही नभएको सामान्य धकेल्दा चोटलागी मृत्यु भएकाले भवितव्य ठहराई ज्यानसम्बन्धीको महलको ६ नं. अनुसार सजाय गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो। त्यस्तै अर्का प्रत्यर्थी

प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रामप्रासद ढुङ्गेलले पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको हुँदा सदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

मिसिल हेर्दा प्रतिवादीहरू रिनाकुमारी बस्नेत र सन्तोष बस्नेतले मृतक घनेन्द्रबहादुर बस्नेतलाई कर्तव्य गरी मारेकाले निज प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दावी रहेकामा प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेतले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने र प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतलाई सोही ऐनको १४ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद हुने ठहर गरेको सुरु झापा जिल्ला अदालतको फैसलाउपर दुवै पक्षको पुनरावेदन अदालत, इलाममा पुनरावेदन पर्दा सो अदालतबाटसमेत सुरु इन्साफ सदर हुने ठहरी भएको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावी अनुसार सजाय गरिपाउँ भनी र प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतले प्रस्तुत वारदातलाई भवितव्य ठहर गरिपाउँ भनी दुवै पक्षको यस अदालतसमक्ष पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेस हुन आएको देखियो ।

यसमा पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्नुभएको बहस बुँदाहरूसमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला मिलेको छ छैन पुनरावेदकहरू वादी प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचारगर्दामिति २०६७।३।२६ गते रातको १०:०० बजेको समयमा मेरो साहिलो छोरा घनेन्द्रबहादुर बस्नेत मादक पदार्थ सेवन गरी घरमा आई निजकी पत्नी प्रतिवादी रिना बस्नेतलाई कुटपिट गर्नलाग्दा निज रिनाले तपाईं किन यसरी कुटपिट गर्नुहुन्छ भनी भन्दा उल्टै पुनः घनेन्द्रबहादुरले स्वास्नी

रिना तथा छोरा प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतसमेतलाई कुटपिट गर्न लाग्दा प्रतिवादीहरूले घनेन्द्रबहादुरलाई कुटपिट गरी लडाईं धकेली ज्यानसम्म मार्ने कार्य गरेकाले आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भनी मृतकका बुबा आशबहादुर बस्नेतले दिएको जाहेरी, मृतक ड्याडीले आमा रिना बस्नेतलाई कुटपिट गर्न लाग्दा ड्याडीलाई धकेल्दा टेबुलमा ठोक्किएर चोट लागी सोही चोटको कारण मृत्यु भएको भनी प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतले अनुसन्धान अधिकारी तथा अदालतसमक्ष गरेको बयान, वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस हरिमाया खड्कासमेतका व्यक्तिले सन्तोष बस्नेतको धकेलाइबाट मृतकलाई चोट लागी मृत्यु भएको हो भन्ने भनाई तथा मृतक घनेन्द्रबहादुरको मृत्यु “Hypovolemic shock due to splenic Rupture, coma due to Intracranial hemorrhage” कारणबाट भएको भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदनसमेतका कागजातहरूका आधारमा मृतक घनेन्द्रबहादुर बस्नेतको मृत्यु स्वाभाविक नभई कर्तव्यबाट भएको भन्ने कुरा स्पष्ट हुन आयो ।

३. अब मृतक घनेन्द्रबहादुर बस्नेतको मृत्यु यिनै प्रतिवादीहरूको कर्तव्यबाट भएको हो होइन, आरोपित कसुरमा यी प्रतिवादीहरूको सलग्नता के कस्तो रहेछ भनी हेर्नुपर्ने देखियो ।

४. सर्वप्रथम, प्रतिवादी रिना बस्नेतउपरको अभियोग सम्बन्धमा हेर्दा निज प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतसमक्ष बयान गर्दा वारदात हुँदाका अवस्थामा छिमेकीको घरमा रहेकी भनी आरोपित कसुरमा पूर्ण इन्कार भई बयान गरेकी पाइन्छ । बुझिएका वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस अम्बरराज श्रेष्ठ, हरिमाया खड्का तथा घटनास्थल लास जाँच मुचुल्काका हरिबहादुर राई, प्रकाश शाह र सन्तलाल अधिकारीसमेतले अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा यी प्रतिवादी रिना बस्नेतको आरोपित कसुरमा संलग्नता रहेको भनी लेखाउन सकेको पाइँदैन । साथै

सहअभियुक्त प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतले अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतसमक्ष बयान गर्दा यी प्रतिवादी रिना बस्नेत वारदातस्थलमा नरही छिमेकीको घरमा गएको भनी निजलाई पोल गरेकोसमेत देखिँदैन । त्यस्तै जाहेरवालाले अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा मृतक जहिलेसुकै मादक पदार्थ सेवन गरी घरमा आई कुटपिट झैझगडा गरिरहने र घटनाका दिन प्रतिवादी रिनाकुमारीलाई मृतकले कुटपिट गर्दा नाति सन्तोषले हातले ठेल्दा ठोक्किन गई मृतकको मृत्यु भएको कुरा सुनेको हुँ भनी यी प्रतिवादीलाई गडाउ गर्न सकेका देखिँदैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तको कसुर प्रमाणित गर्ने भार वादीको हुनेछ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा आरोपित कसुरमा यी प्रतिवादीको समेत संलग्नता रहेको भनी तथ्ययुक्त सबूद प्रमाण वादी पक्षले दाखिल गर्न सकेको नदेखिएको अवस्थामा केवल शङ्का र अनुमानको भरमा मात्र आरोपित कसुरमा यी प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेतसमेतको संलग्नता रहेको भनी कसुरदार ठहराउन नमिल्ने हुँदा विपक्षी झिकाउँदाका अवस्थामा भएको यसै अदालतको आदेशसँग सहमत हुन सकिएन । तसर्थ निजलाई सफाइ दिने ठहराएको हदसम्म पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखियो ।

५. अब अर्का प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतको हकमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतले अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतसमक्ष बयान गर्दा मृतक बुबाले रक्सी खाई मातेर घरमा सधैं झगडा गर्नुहुन्थ्यो । सो वारदातको दिन पनि ड्याडीले मम्मीलाई गाली र कुटपिट गर्न लाग्दा नगर भनी सम्झाउन लाग्दा उल्टै मसँग निहुँ खोजेर धकेल्नुभयो । मैले पनि धकेल्दा ड्याडीको टाउको पछाडिमा चोट लाग्यो । मैले धकेलेर लागेको चोटबाट धेरै रगत बगी ड्याडीको मृत्यु भएको हो । ममीले केही गरेको होइन भनी बयान गरेको पाइन्छ ।

प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेतले अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दासमेत छोरा सन्तोषले धकेल्दा लागेको चोट पटकको कारण मृत्यु भएको हो भनी बयान गरेको पाइन्छ । त्यस्तै जाहेरवालाले अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा मृतकले मादक पदार्थ सेवन गरी श्रीमतीलाई कुटपिट गर्दाका अवस्थामा प्रतिवादी सन्तोषले हातले ठेल्दा टेबुलमा ठोक्किन गएको भनी बकपत्र गरिदिएको पाइन्छ । प्रतिवादीहरूको बयान तथा जाहेरवालाको बकपत्रसमेतका कागजातबाट मृतकको मृत्यु यी प्रतिवादी सन्तोष कुमार बस्नेतको धकेलाईबाट मृतकलाई चोट लागी निजको मृत्यु भएको पुष्टि हुनआयो ।

६. अब निज प्रतिवादी सन्तोष कुमार बस्नेतलाई के कति सजाय हुने रहेछ भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. मा ज्यान मार्नको मनसाय रहेनछ, ज्यान लिनुपर्नेसम्मको रिसइबि पनि रहेनछ, लुकी चोरीकन हानेको पनि रहेनछ उसै मौकामा उठेको कुनै कुरामा रिस थाम्न नसकी जोखिमी हतियारले हानेको वा विष खुवाएकामा बाहेक साधारण लाठा, ढुङ्गा, लात्ता, मुक्का इत्यादिले हान्दा सोही चोट पीरले ऐनका म्याद भित्र ज्यान मरेमा १० वर्ष कैद गर्नुपर्छ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत वारदातमा यी प्रतिवादी र मृतकबीच पूर्व रिसइबि रहेको वा मृतकलाई जोखिमी हतियारले प्रहार गरी जानीजानी मनसायपूर्वक कर्तव्य गरी मारेको अवस्था देखिँदैन । मृतकलाई यी प्रतिवादीले सम्झाउन खोज्दा उल्टै निहुँ खोजी प्रतिवादीलाई नै मृतकले कुट्न खोजेकाले उसै मौकामा रिस उठी प्रतिवादीले हातले मृतकलाई धकेलिदिँदा मृतकको टाउको टेबलमा ठोक्किन पुगी चोट लागी निजको मृत्यु भएको अवस्था देखिन आएकाले प्रस्तुत वारदातमा ज्यानसम्बन्धीको महलको १३ (३) नं आकर्षित हुने न भए महलको १४ नं. मा वर्णित आवेश प्रेरित हत्याअन्तर्गतको देखिन आएकाले सोही अनुसार निज प्रतिवादीलाई १० वर्ष

कैद गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला अन्यथा हुन सक्ने देखिएन । त्यसकारण ऐ. महलको ५ नं. बमोजिम भवितव्य कायम गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतको पुनरावेदन जिकिरसमेत मनासिब देखिन आएन ।

७. तसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेतको अभियोग दावीबमोजिमको संलग्नता पुष्टि नभएको अर्का प्रतिवादी सन्तोष बस्नेतको मृतकसँग पूर्व रिसइबि रहेको भन्ने कुरा नदेखिएको, वारदातको रूपहेर्दा मृतकलाई धकेल्दा चोट लागी सोही कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको देखिँदा उक्त कार्य आवेश प्रेरितमात्र भएको देखिनाले प्रतिवादी रिनाकुमारी बस्नेतले आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने र प्रतिवादी सन्तोष कुमार बस्नेतलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्याएको सुरु झापा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६८।२।१६ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्नेन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इति संवत् २०७१ साल माघ १२ गते रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : टेकराज जोशी

निर्णय नं. १३२८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
फैसला मिति : २०७०।१०।१२।१
०६६-CR-००९१
मुद्दा : वन पैदावार नोकसान ।

पुनरावेदक/वादी : तिलकराम क्षेत्रीको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला बाँके, खासकुस्मा गाविस
वडा नं. ६ भवानीपुर बस्ने लेखराज डाँगीसमेत

०६६-CR-०३३१

पुनरावेदक/प्रतिवादी : बाघखोर रेन्जपोस्ट कुसुम,
बाँकेमा कार्यरत भीमप्रसाद पौडेल

विरुद्ध

विपक्षी/वादी: तिलकराम क्षेत्रीको जाहेरीले वादी नेपाल
सरकार

०६६-CR-०८६१

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला धनुषा, लामा गाडागुडी
गाविस वडा नं. ७ घर भै हाल जिल्ला वन
कार्यालय, सुर्खेतमा कार्यरत लेखिए तापनि
जिल्ला वन कार्यालय, हुम्लामा कार्यरत
श्याममणिप्रसाद मण्डल

विरुद्ध

विपक्षी/वादी : नेपाल सरकार

०६६-CR-०८९१

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला सिरहा, फुलकाहा कट्टी
गाविस वडा नं. ८ घर भै हाल जिल्ला वन

कार्यालय सुर्खेत, वीरेन्द्रनगरमा कार्यरत जिवछ
यादव

विरुद्ध

विपक्षी/वादी : वन रक्षक तिलकराम क्षेत्रीको जाहेरीले
नेपाल सरकार

- पुनरावेदन गर्न पाउने हक कानूनी हक भएकाले मुद्दाका सम्बन्धित पक्षलाई कानूनबमोजिम पुनरावेदन गर्नु भनी कुनै पनि माध्यमबाट जारी गरिएको म्याद सम्बन्धित पक्षले प्राप्त गरेको छ भने सोही मितिबाट पुनरावेदन गर्ने म्याद सुरु हुन्छ । म्याद जारी नगरिएको अवस्थामा सम्बन्धित पक्षले अर्को माध्यमद्वारा फैसलाको नक्कल लिएको छ भने सो नक्कल लिएको मितिबाट पुनरावेदन म्याद सुरु हुने हुँदा पक्षले पहिला कुन माध्यमबाट जानकारी पाएको छ त्यसबाट नै पुनरावेदन गर्ने दिनको गणना हुने ।
- पुनरावेदन गर्ने म्याद प्राप्त भएपछि नक्कल लिएको मितिलाई आधिकारिक मान्ने हो भने पुनरावेदनको म्याद जारी गर्नुको कुनै औचित्य नै नरहने र कानूनमा भएको पुनरावेदनसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था नै पराजित हुन जाने हुँदा पक्षले जुन माध्यमबाट पहिला जानकारी प्राप्त गरेको छ । सो मितिबाट नै पुनरावेदनको म्याद सुरु हुने हो तर फैसलाको आधिकारिक जानकारी प्राप्त गरेपश्चात् पुनः फैसलाको नक्कल लिई पुनरावेदनको म्याद कायम गरी दायर हुन आएको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन कानूनसम्मत देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं. ५)

- बरामद भएका काठहरू जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेबाट प्राप्त छोडपुर्जाबाहेक अन्य कहीं कतैबाट लोड गरिएको कुनै प्रकारको टाँचा लागेको भन्ने देखिएको छैन । तसर्थ बरामद भएका काठहरू यी प्रतिवादीहरूले व.वि. टाँचासमेत लगाई पठाएका काठबाहेकको काठ हो भनी तर्क गर्न मिल्ने देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं. ९)

- १४४.२६ क्यु. फिट काठको छोडपुर्जा अनुसार सोही परिमाणमा सीमित रही बिक्री टाँचा लगाई पठाउनुपर्नेमा १४२१ क्यु. फिट भन्दा बढी काठमा टाँचा लगाई ४७६.७४ क्यु. फिट भन्दा बढी हिसाब लुकाई नियतवश वन पैदावारको हानि नोक्सानी गरेको तथ्यमा विवाद भएन । यस्तो स्थितिमा कर्मचारी भएको नाताले वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को कसुरमा कारवाही हुन नसक्ने भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने ।

(प्रकरण नं. १२)

वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद जोशी

प्रतिवादीको तर्फबाट : उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू राजन निरौला र ईश्वरीप्रसाद झवाली
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- वन ऐन, २०४९ को दफा ४९, ५०, ६५

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री वीरेन्द्रकुमार बाटाजु

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री शान्तिराज सुवेदी
मा.न्या. श्री केदारप्रसाद चालिसे

फैसला

न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय : पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६५।१२।२५ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ (१) (ग) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी ओम खाद्य भण्डारका प्रतिनिधि सुरेश भन्ने सुरेन्द्रबहादुरसमेत भएको वन पैदवार लिन पुर्जी पाएकामा पुर्जीको सर्त उल्लङ्घन गरी बढी वन पैदवार निकासी गर्‍यो भन्ने मुद्दामा जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेको च.नं. ३९३१ को मिति २०५९।३।५ को छोडपुर्जी अनुसार साल गोलिया थान ९२ को हुने आयतन ९४४,२६ क्यु. फिट मध्ये ना. २ अ. ३५३८ नम्बरको ट्रकमा २३ थान, ना. २ ख ३०२३ नम्बरको ट्रकमा २४ थान र लु. १ त. २०७० नम्बरको ट्रकमा ३३ थान सालका गोलिया निकासी गरी ल्याएको अवस्थामा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय वन निर्देशनालय, पोखराको च.नं. ५१४ मिति २०५९।३।५ को पत्र अनुसार कपिलवस्तु जिल्लाको निरीक्षणमा रहेको अवस्थामा मिति २०५९।३।८ गतेका दिन जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेको उल्लिखित छोडपुर्जी अनुसारको साल जातको गोलिया काठ छानबिनको क्रममा शङ्का लागि पुनः नाप जाँच गर्नुपर्ने भएकाले उक्त कामको लागि गोलिया काठ सुरक्षितसाथ पोखरा लगी पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय वन निर्देशनालय, पोखरामा अग्रिम सम्पर्क गरी निर्देशनालयको आदेश अनुसार कामकाज गर्नु हुन भनी सहायक वन अधिकृत रामानन्दप्रसाद कुर्मिले टुस्मुकाम कपिलवस्तुबाट सशस्त्र वन रक्षक तिलकराम क्षेत्रीलाई ट्रक जिम्मा लगाई पठाउनुभएको मिति २०५९।३।९ को पत्रको

फोटोकपी।

स.व.ज. रामानन्दप्रसाद कुर्मिले टुस्मुकाम कपिलवस्तु मिति २०५९।३।९ मा जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेको च.नं. ३९३१ मिति २०५९।३।५ को पत्रानुसार श्री ओम खाद्य भण्डार नेपालगन्जमा प्र.स.श्री सुरेन्द्रबहादुर भण्डारीको नाममा भएको छोडपुर्जी अनुसारको सालको गोलिया थान ९२ को क्यु.फि. ९४४,२६ मध्ये ना.२ ख. ३५३८ मा गिन्डा थान २३, ना.२ ख. ३०२२ मा गिन्डा २४ र लु. १ ख २०७० मा गिन्डा थान २३ गरी जम्मा गिन्डा थान ७० लोड भई आएको गाडी शङ्का लागि छानबिनको क्रममा गोलियाबाट सुरक्षित साथ पोखरा लगी मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालयको आदेशानुसार गर्न मलाई तोकी पठाए अनुसार उक्त काठ र ट्रक अमरसिंह चोकस्थित पोखरा काठ उद्योगको कम्पाउन्डमा राखी यो जाहेरी गरेको छु भन्ने व्यहोराको सहायक वनरक्षक तिलकराम क्षेत्रीले पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय वन निर्देशनालय, पोखरामा चढाएको मिति २०५९।३।११ को प्रतिवेदन।

यसमा उक्त तीनवटा ट्रकमा जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेको छोडपुर्जी अनुसार ल्याएको गिन्डा थान ७० गोलिया काठ पोखरा काष्ठ उद्योग एरियाबाट सो ट्रकहरू कुँडहर इलाका वन कार्यालयमा ल्याई अनलोड गराई २०५९।३।१६ मा जाँचबुझ छानबिन गर्दा ना. २ ख ३५३८ नं. को ट्रक अनलोड गरी नापी गर्दा गोलिया थान २३ को क्यु.फि. ४२३,९९ लु. १ ख २०७० मा अनलोड गरी चेक गर्दा साल गोलिया थान २३ को क्यु.फि. ३६६, ५३समेत जम्मा ११४१.८५ क्यू.फी. काठको आयतन पोखरा उ.म.नगरपालिका वडा नं. १२ बस्ने वर्ष ५३ का भिमबहादुर थापासमेत जना ५ को उपस्थितिमा र वडा प्रहरी कार्यालय, राम बजारका प्र.स.नि.श्री सूर्यप्रकाश थापा र जवान मदन बस्नेत तथा पोखरा उपमहानगरपालिका वडा नं. १२ का वडा सदस्य होमप्रसाद कोइरालाको रोहबरमा नाप पैमाइस गरी छानबिन गरिएको मिति २०५९।३।१६

को मौका मुचुल्का ।

काठमा टाँचा लगाएको र छोडपुर्जी भएको काठ भएकाले मैले वडा टोल नजिकको घाट गद्दी स्थानबाट बाँके जिल्ला वन कार्यालयका कर्मचारीको रोहबरमा २४ थान गोलिया उठाई दरपीठ गराई ल्याएको हुँ । भाडा रु.२०,३२५।- हो । यसमा मेरो कुनै दोष छैन भनी मक्रहर-८ बस्ने वर्ष २१ को ना.२ ख. २०२३ नं. को ट्रकका ड्राइभर तेजबहादुर कुँवरले मिति २०५९।३।१६ मा गरेको बयानको व्यहोरा र मिति २०५९।४।६ मा गरेको ततिम्बा बयानमा घाटगद्दी स्थानबाट काठ लोड गर्ने समयमा कोहलपुर गाविस वडा नं. ३ अस्थायी बसोवास गर्ने कल्याण बरालगायत ५/७ जना मानिसहरू थिए । धामपुर रेन्जरपोस्ट तथा बाखखोर रेन्जरपोस्टमा पर्ने वन पैदावार चेक पोस्टहरूमा निज कल्याण बरालले नै दरपीठ गराई ल्याएका हुन् कुन दर्जाको कुनकुन कर्मचारीबाट दरपीठ गराई ल्याएका हुन् निजलाई नै थाहा होला भन्नेसमेत व्यहोराको तेजबहादुर कुँवरको बयान ।

काठको छोडपुर्जी र गोलिया काठमा टाँचा लागेको सुरेन्द्रबहादुर भण्डारीको काठ वन कर्मचारीले छोडपुर्जीमा दरपीठ गरेको हो । सो काठ पोखरासम्म लैजान भाडा रु २२,०००।- दिन्छु भनेकाले २३ थान गोलिया काठ ल्याएको हुँ । गाडी तुल्सीपुर नगरपालिका वडा नं. ६ दाड बस्ने भिमप्रसाद छन्त्यालको हो भन्ने व्यहोरा खुलाई दाड फूलवारी गाविस वडा नं. १ बस्ने ना. २ ख ३५३८ को ट्रक ड्राइभर शालिकराम के.सी. ले मिति २०५९।३।१६ मा गरेको बयानको अतिरिक्त मिति २०५९।४।६ मा तेजबहादुर कुँवरले नै गरेको बयानसँग मिल्दोजुल्दो व्यहोरासमेतको शालिकराम के.सी.को बयान ।

काठको छोडपुर्जी तथा टाँचा लगाइएको गोलिया काठ सुरेन्द्रबहादुर भण्डारीको हो, ठेकेदारले पोखरा ल्याएबापतको भाडा रु.१९,४२६।- दिन्छु

भनी भन्नुभएको हो र छोडपुर्जी दिएर पठाउनुभएको हुँदा घाटगद्दी स्थानमा वन कर्मचारीको रोहबरमा दरपीठ गराई २३ थान साल गोलिया ल्याएको हुँ भनी लु.१. ख २०७० नं. को ट्रक चालक मक्रहर-८, रूपन्देही बस्ने वर्ष २३ का भिष्मनाथ कुँवरले गरेको बयान व्यहोराको साथै मिति २०५९।४।६ मा तेजबहादुर कुँवरले गरेको ततिम्बा बयानसँग मिल्दोजुल्दो व्यहोराको भिष्मनाथ कुँवरको बयान ।

म ठेकेदारको प्रतिनिधि भएर सो काठ पोखरासम्म ल्याउँदा कति खर्च लाग्छ, सो खर्च बाटोमा गरी काठ पोखरा लैजान भनी ट्रकमा लोड गरेर ल्याएको थिएँ । पोखरा काष्ठ उद्योगका प्रतिनिधि टीका कार्कीको काठ भएकाले निजको पनि प्रतिनिधि कल्याण बराल भन्ने ठेगाना थाहा नभएकोलाई गाडी नं. ३५३८ को गाडी भाडा र भत्ता रु २३,८३८।- ना. २ ख २०२३ को गाडी भाडा रु.२१,८२७।- र लु.१. ख २०७० को गाडी भाडा र भत्ता रु २०,९२६।- लिई आउने भनेर कल्याण बरालले टीका कार्कीलाई लेखेको पत्र लिएर गाडी साथ आएको हुँ । कुँडहर इलाकामा अनलोड गरी नापी मेरो रोहबरमा गरेको हो । काठ नापी गर्ने र उठाउने समयमा म थिइन भन्नेसमेत व्यहोराको ठेकेदार प्रतिनिधि लेखराज डाँगीले गरेको बयान ।

जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेको च.नं. ३९२१ मिति २०५९।३।५ को छोडपुर्जी अनुसार निकासी भएकोमध्ये ७० थान गोलिया जिल्ला बाँके, कोहलपुर गाविस वडा नं. ३ बस्ने कल्याण बराल भन्ने व्यक्तिसँग फोनमा सम्पर्क भए अनुसार र काठ पोखरा काष्ठ उद्योगमा झरेपछि नापी गरी ठहरेको क्यु. फिटको प्रति क्यु. फिट रु.४१५।- का दरले मैले खरिद गरेको हुँ, निकासी हुन बाँकी २२ थान गोलिया मेरो मिलमा झरेको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५९।३।३० मा पोखरा काष्ठ उद्योग प्रा. टीकाबहादुर कार्कीले गरेको बयान ।

ना. २ ख. ३०२८ को ट्रक मेरो सहोदर भाइ

गोलिया छाडिदिएको ठीक हो। छोडपुर्जी अनुसारको ९२ थान मध्ये १० थान मात्र निकासी भएको हो, सबै गोलियामा ज.वि. २०३ टाँचा लागेको थियो। उक्त काठहरू ट्रकमा लोड भएकाले नापन अप्टायारो भएको र परिमाण क्यु.फिट हिसाब गर्न भने मलाई आउँदैन, तोकिएको म्यादभित्रै निकासी भएकाले चेकजाँच गरी छाडेको हुँ। काठ कति क्यु. फिट बढी वा घटी थियो मलाई थाहा छैन। यसमा मेरो कसैसँग मिलोमतो छैन। लोभलालचमा परी बढी काठ छोडी दिएको होइन म निर्दोष छु भन्नेसमेत व्यहोरा खोली बाघखोर र रेन्जरपोस्टअन्तर्गत कुसुम भन्ने ठाउँमा रहेको वन पैदावार चेकपोस्टमा खटिएका वन रक्षक रामसमुझ कुम्हारको मिति २०५९।४।१७ को बयान।

मिति २०५९।३।१४ मा भएको विमार्का मुचुल्कामा मैले सहीछाप गरेको हो। छोडपुर्जीको पछाडि धामपुर रेन्जरपोस्टबाट मैले दरपीठ गरेको होइन। उक्त दरपीठ जिल्ला दाङ, उहरी गाविस वडा नं. ४ बस्ने अमरबहादुर डाँगीले आफैँ गरेको रहेछ भनी तत्कालीन निमित्त सहायक वन अधिकृत श्याममणिप्रसाद मण्डलले म र मनबहादुर खत्रीको अगाडि भन्नुभएको हुँदा उक्त दरपीठ निज डाँगीले नै गरेको हुनुपर्छ। काठ लोड पनि मेरोअगाडि भएको होइन। कुन समयमा काठ लोड गरी दरपीठसमेत आफैँ गरी लगे मलाई थाहा छैन। मिति २०५९।३।१४ मा विमार्का हुँदा रेन्जर भीमप्रसाद पौडेल, तत्कालीन निमित्त सहायक वन अधिकृत श्याममणिप्रसाद मण्डल, रेन्जर जिवछ यादव, वन रक्षक मनबहादुर खत्री, वनरक्षक तिलकराम कुम्हार म, जिल्ला दाङ उरहरी गाविस वडा नं. ४ बस्ने अमरबहादुर डाँगी र जिल्ला बाँके खासकुस्मा गाविस वडा नं. ५ बस्ने प्रकाशकुमार के.सी.समेत त्यहाँ उपस्थित थिए। काठ मैले नापेको होइन, २/४ दिनअगाडि रेन्जर जिवछ यादव र श्याममणिप्रसाद मण्डलले नापी गरेका हुन्। अब यो ९२ थान गोलियामा टाँचा लगाउ भनी तत्कालीन निमित्त सहायक वन

अधिकृत श्याममणिप्रसाद मण्डलले आदेश गरेको हुँदा मनबहादुर खत्री र तिलकराम कुम्हारले पालो गरी टाँचा हाने, मैले टाँचा हानेको काठमा गोलो चिह्न लगाउने काम गरेको हुँ। काठ किन बढी भयो मलाई थाहा छैन रेन्जर जिवछ यादव र श्याममणिप्रसाद मण्डललाई थाहा होला, मेरो कसैसित मिलेमतो र संलग्नता छैन भन्नेसमेत व्यहोराको वन रक्षक वासुदेव आचार्य, मनबहादुर खत्री र तिलकराम कुम्हारले मिति २०५९।४।२९ मा गरेको छुट्टाछुट्टै बयान।

जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेअन्तर्गत धामपुर रेन्जरपोस्टका प्लट नं. ८० को काठ दाउरा मैले सुरेन्द्रबहादुर भण्डारीबाट रु. ३,५०,०००।- मा खरिद गरेको हुँ। खरिद बिक्री गरेको लिखित प्रमाण छैन। विश्वासका आधारमा किनमेल भएको हो। उक्त छोडपुर्जीमध्येको ७० थान साल गोलिया काठ तीनवटा ट्रकमा लोड गरी पोखरा काष्ठ उद्योगमा बिक्री गर्न पठाएको हो। पोखरामा लगी बेच्ने कार्यमा कल्याण बरालले मलाई सहयोग गरेका हुन्। सो सहयोग गरेबापत प्रति क्यु.फिट रु.५।- का दरले निजलाई कमिसन दिने सर्त भएको हो। काठको परिमाण बढी कसरी भयो मलाई थाहा छैन। कुनै पनि कर्मचारीसँग मेरो मिलेमतो छैन भन्नेसमेत व्यहोराको अमरबहादुर डाँगीले मिति २०५९।५।२० मा अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरेको बयान।

अमरबहादुर डाँगीले मलाई पोखरामा काठ किन्ने एउटा राम्रो व्यापारी खोज्नको लागि भनेको हुँदा मैले चिनेको टीकाबहादुर कार्कीलाई फोनबाट अमरबहादुरसँग परिचय गराई दिएको हुँ। उहाँहरू दुईबीच कुरा भई उक्त काठ पोखरा काष्ठ उद्योगको प्रो. टीकाबहादुर कार्कीले प्रति क्यु. फिट रु.४९५।- का दरले किन्ने बन्दोबस्त भएको कुरा पछि अमरबहादुर डाँगीले मलाई बताएका हुन्। किन बेचको लागि सम्पर्क गराई दिएबापत मलाई प्रति क्यु. फिट रु. ५।- का दरले दिने कुरा भएको हो। तर बीचमा उक्त काठ तथा

ट्रक पक्राउ परी मुद्दा चलिरहेकाले सो रकम पनि मैले आजसम्म पाएको छैन । ९२ थान सालमध्ये तीनवटा ट्रकमा ७० थान लगिएको र बाँकी २२ थान लैजान बाँकी नै छ भन्नेसमेत व्यहोराको कल्याण बरालले मिति २०५९।६।३ मा गरेको बयान ।

वन पैदावर हानि नोक्सानी गर्ने कार्यमा संलग्न प्रतिवादीहरू श्याममणिप्रसाद मण्डल, जिवछ यादव, भीमप्रसाद पौडेल, वासुदेव भण्डारी, अमरबहादुर डाँगी, लेखराज डाँगी, प्रकाशकुमार के.सी., कल्याण बराल, टीकाबहादुर कार्की, भीष्मनाथ कुँवर, तेजबहादुर कुँवर र शालिकराम के.सी.समेतलाई वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को देहाय (घ) र (ज) को कसुरमा सोही ऐनको दफा ५ को (१) (घ) (४) बमोजिम निजहरूले अनियमितता गरी नोक्सान गरेको बिगो रु.९५,३९८।- को दोब्बर रु.१,९०,७९६।- जनही जरिवाना तथा एक वर्ष कैद गरी अवैध काठ ४७६.९९ क्यु.फिट जफत गरिपाउँ । उक्त अनियमित काठ ओसारपसारमा प्रयोग भएका बरामद ट्रकहरू सोही ऐनको दफा ६६ बमोजिम जफत गरिपाउँ । साथै कसुरदार लेखराज डाँगीलाई हिरासतमा भगाउने नगेन्द्र के.सी. र दिलबहादुर क्षेत्रीलाई सोही ऐनको दफा ५ बमोजिम सजाय गरी पाउन प्रतिवादी अमरबहादुर डाँगी, कल्याण बराल, भीमप्रसाद पौडेल, वासुदेव आचार्य, मनबहादुर, तिलकराम कुँवर, शालिकराम के.सी. भीष्मनाथ कुँवर र तेजबहादुर कुँवरलाई यसै अभियोगसाथ प्रस्तुत गरेको छ । फरार रहेका प्रतिवादीहरू अलकादेवी जलान, सुरेन्द्रबहादुर भण्डारी, प्रकाशकुमार के.सी., लेखराज डाँगी, टीकाबहादुर कार्की, श्याममणिप्रसाद मण्डल र जिवछ यादवलाई यसै सम्मानित अदालतबाट समाह्वान जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको अभियोग माग दावी ।

सुरेन्द्रबहादुर भण्डारीबाट लकडीको हैसियत जे जस्तो अवस्थामा छ, सोही अवस्थामा उठाउने गरी नाप पैमाइस नगरी एकमुष्ट रु.३,५०,०००।- मा विश्वासको आधारमा मैले काठ खरिद गरेको हुँ । उक्त

काठ बिक्री वितरण गर्नको लागि कल्याण बरालमार्फत पोखराका टीकाबहादुर कार्कीसँग सम्पर्क भई निजले काठ लिने तय भएपछि नपुग काठ मिलमै नाप्ने सर्तमा कल्याण बराललाई काठ पुर्याउने जिम्मा लगाई आफू गए र कल्याण बरालले तीनवटा ट्रक बुक गरी उक्त ट्रकमा ७० वटा गोलिया काठ लोड गरी पोखरातर्फ गएका हुन् । त्यसरी लैजाने क्रममा इलाका वन कार्यालयहरूमा जाँच गराउने सिलसिलामा सहायक वन अधिकृत रामानन्दप्रसाद कुर्मिले कपिलवस्तुमा ट्रक चेक गरी शङ्का लागी वनरक्षक तिलकराम क्षेत्रीलाई उक्त ट्रक साथै पोखरा पठाएका रहेछन् भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी अमरबहादुर डाँगीको बयान ।

मैले अमरबहादुर डाँगीलाई टीकाबहादुर कार्कीसँग परिचय गराइदिएको र बाँकी अरु कुरा अमरबहादुर र टीकाबहादुरले के के गर्नुभयो मलाई थाहा छैन । शालिकराम के.सी.लाई ड्राइभर भएकाले चिनेको हुँ । लेखराजसँग पहिला पनि मेरो सामान्य परिचय रहेको र निजले म पनि पोखरा जान्छु भनी मसँग भन्नुभयो र मैले हुन्छ जानुस् भनी छोडपुर्जिसमेत लेखराजलाई दिई पठाएको हुँ । तीनवटा ट्रक थियो नम्बर थाहा भएन ७० वटा गिन्डा थियो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी कल्याण बरालको बयान ।

कल्याण बरालले मेरो लकडी (साल जातको गोलिया काठ) कुसुममा छ । सो काठ पोखरासम्म ढुवानी गरी लिनुपर्‍यो छुट पुर्जीको काठ हो भनी भनेकाले मेरो ट्रकमा २४ थान साल जातको गोलिया काठ लोड गरेको हुँ । लु. १ ख. २०७० को ट्रकमा पनि कल्याण बरालको पुर्जीको काठ २३ थान लोड गरिएको हो । ना. २ ख. २५३८ को ट्रकमा लोड गरेको काठ कसको हो भन्न सकिदैन । सो ट्रकमा पनि २३ थान गोलिया लोड गरिएको थियो र उक्त तीनवटा ट्रकहरू साथै चलाई पोखरा जाने क्रममा चन्द्रौटा भन्ने ठाउँमा पुगेपछि वन कार्यालयका कर्मचारीहरूले पक्राउ गरी ट्रक र सोमा भएको गोलिया काठ सहित तीनवटा

ट्रक र हामी तीनजना ड्राइभर म तेजबहादुर कुँवर, शालिकराम के.सी. र भीष्मनाथ कुँवरलाई पक्राउ गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी तेजबहादुर कुँवर योगीको बयान ।

जुन पक्राउ भै बरामद भएका काठहरू छन् ती काठहरू बैजापुर इलाका वन कार्यालयअन्तर्गत धामपुर रेन्जपोस्टको वन क्षेत्रबाट कटान भै कुसुम इलाका वन कार्यालयको सौरी रेन्जपोस्टको वडा टोल गाँउमा घाटगद्दी भएको र त्यहाँबाट नै तीनवटा ट्रकमा काठहरू लोड भै पोखरातिर लिएको भन्ने मैले सुनेको हुँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी भीमप्रसाद पौडेलको बयान ।

अमरबहादुर डाँगी र कल्याण बरालले मनकामना ट्रासपोर्टमा आई लोड गरेको काठको अनुपातमा भाडा दिउंला भनी भनेको हुनाले पक्राउ परेका तीनवटै ट्रकलाई लिई प्रतिवादी अमरबहादुर डाँगी र कल्याण बराल गोलिया काठ भएको ठाउँमा गै उक्त लोड गर्ने काठ हेर्दा टाँचा लागेको देखिँदा मेरो २०७० को ट्रकमा २३ थान गोलिया लोड गरिएको हो । उक्त काठ अमरबहादुर डाँगी र कल्याण बरालले आफ्नो भनी लोड गराएका हुन् । पलियामा गएपछि छोडपुर्जी कोसँग छ भनी सोध्दा लेखराज डाँगीले छोडपुर्जी निकालेका र भण्डारीको छोडपुर्जी हो भनी भन्दथे । चन्द्रौटा भन्ने ठाउँमा तीनवटा ट्रक वनले जाँच गर्दा वनको एकजना मानिस साथ नै पोखरा वन कार्यालयमा बुझाएको हो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी भीष्मनाथ कुँवरको बयान ।

कल्याण बरालले पोखरा बस्ने टीका कार्कीका मिलमा लाने भनेर बेरिया पुलदेखि दक्षिणतर्फबाट रु.२२,०००।- भाडा दिने गरी ना. २ ख. ३५३८ नं. को ट्रकमा निज बरालले भनेबमोजिम २३ वटा साल जातको गोलिया काठ लोड गरिएको र मेरो ट्रकबाहेकका अन्य दुईवटा ट्रकमा पनि साल जातको गोलिया काठ लोड गरी तीनवटै ट्रक साथसाथै चलाई ट्रकमा लेखराज डाँगी बसी तीनवटै ट्रकलाई अगाडि

बढाउने क्रममा अमिलियाको वनको बेरियरमा २ जना ड्राइभरको रोहबरमा दरपीठ गराई त्यसपछि पोखरातर्फ जाने क्रममा कालाकाटीमा दरपीठ गर्थौं । त्यसपछि चन्द्रौटामा दरपीठ गराउन जाँदा चन्द्रौटाबाट एकजना वनका कर्मचारीको साथ लगाई तीनवटै ट्रकलाई पोखराको टीका कार्कीको मिलमा लगियो । त्यहाँ अनलोड गर्न नदिएपछि ३/४ दिनपछि इलाका वन कार्यालयमा ट्रकसहित राखी थुनामा राखिएको हो । हामी पक्राउ पर्दा लेखराज डाँगी साथमा थिए भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी शालिकराम के.सी. को बयान ।

धामपुर रेन्जपोस्टअन्तर्गत मंकाको जङ्गलमा सुख्खा, ढला पडा काठ (साल काठ) को कटान भै कुसुम इलाका वनअन्तर्गतको वडा टोल भन्ने ठाउँमा घाटगद्दी भएको हो । नापजाँच पैमाइसमा रेन्जर जिवछ यादव नै संलग्न हुनुहुन्थ्यो, के कति काठ परिमाण थियो मलाई थाहा छैन । काठ गोलिया ९२ वटा विमार्का छ भनी अधिकृत श्याममणिप्रसाद मण्डलले मलाई जानकारी गराउनुभएको हो । कसले त्यहाँबाट उठायो मलाई थाहा छैन । काठ उठाउने तथा लिलाम गर्नेसम्बन्धी रेन्जरलाई थाहा हुने कुरा हुन् भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी वासुदेव आचार्यको बयान ।

धामपुर रेन्जपोस्टअन्तर्गतको मंका नामको जङ्गलमा ढलापडारूपमा रहेका सुख्खा काठ कटान गरेको हो । त्यहाँबाट काठहरू कुसुम इलाका वन कार्यालयअन्तर्गत बाघखोर रेन्जपोस्टमा घाटगद्दी गर्न वडा गाउँ टोलमा राखिएको थियो । त्यहाँबाट पैमाइस हुँदा ९२ थान काठ थिए । उक्त काठको नाप पैमाइसमा जम्मा ९४४.२६ क्यु. फिट काठ रहेको र सोही काठको विमार्कासमेत भएको थियो । सो विमार्कामा भएको सहीछापसमेत मेरो हो । सनाखत गरी लिएका काठ कसले कहिले उठायो थाहा भएन । काठमा टाँचा मार्दा ६९ वटा धोधर रहेका र ३९ वटा बिनाधोधरका काठ थिए । तत्काल हामीले घाटगद्दीमा काठ नलेखे पनि मैलेसमेत प्रतिवेदन दिएको हुँ हाल थाहा भए अनुसार

७० गिन्डा काठ ३ वटा ट्रकमा पोखरातर्फ लगेकामा पक्राउ परी प्रस्तुत मुद्दा चलेको हो भन्ने थाहा भएको हो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी मनबहादुर खत्रीको बयान ।

मिति २०५९।३।३ गतेदेखि मिति २०५९।३।६ गतेसम्म धामपुर, देउपुरा माइको वन जङ्गलमा टुरगस्ती गरेको र मिति २०५९।३।७ गतेदेखि ऐ. ९ गतेसम्म बैजापुर, शिवलालपुर, कुम्भपुरको वनमा टुर गस्ती गर्न खटाइएकाले टुर गस्ती गर्न गएको थिएँ । धामपुर रेन्जपोस्टअन्तर्गत मंका नामको जङ्गलमा रहेको सुकेका ढलापडा काठ कटान गरी कुसुम इलाका वनअन्तर्गत वडा टोल गाउँमा घाटगद्दी गरी राखेको र त्यसरी राखेका काठमध्ये गोलिया काठ नाप पैमाइस गरी सोको हुने नाप ९४४.२६ क्यु.फिट उल्लेख गरी ज. वि. नामक विमार्का मूल्य टाँचा लगाई सोमा सहीछापसमेत गरेको हुँ । उक्त विमार्का मुचुल्कामा भएका काठ कहाँ कसको रोहबरमा कसले लगे मलाई थाहा छैन रेन्जर र अधिकृतलाई थाहा होला काठ कहिले पठाएको हो सो पनि थाहा छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी तिलकराम कुम्हारको बयान ।

धामपुर रेन्जपोस्टअन्तर्गत वडा टोल नजिकको चौर जहाँ काठको घाटगद्दी विमार्का नाप पैमाइस भएको थियो सो ठाउँमा ढुङ्गा रहेकाले ढुङ्गा बटुल्ने क्रममा म त्यहाँ लेवरहरूसमेत लिएर गएको थिएँ । काठ विमार्का नाप जाँच पैमाइस कार्यका लागि म त्यहाँ गएको होइन । मैले काठ नाप जाँच पैमाइस विमार्का हुँदाका अवस्था देखिन र काठ ट्रकमा लोड गराएको समेत होइन । किन काठ लोड गराएको भनी लेखिन गयो सो भन्न सकिदैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी प्रकाशकुमार के.सी.ले गरेको बयान ।

बाँके, बैजापुर र खासकुस्माअन्तर्गतको धामपुर रेन्जपोस्टको प्लट नं. ५ को ८० को जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेले ओम खाद्य भण्डारको प्रतिनिधि सुरेन्द्रबहादुर भण्डारीको लागि उक्त धामपुर रेन्जपोस्ट प्लट नं. ८० को काठहरू र दाउरा पोखरासम्म

लैजानको लागि छोडपुर्जी दिएको कुरा मैले छोडपुर्जी दिएको २/४ दिनपछि थाहा पाएको हुँ । जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेले ओम खाद्य भण्डारको प्रतिनिधि सुरेन्द्रबहादुर भण्डारीलाई छोडपुर्जी दिएको काठहरू म कार्यरत इलाका वन कार्यालय, मेहमानपुरकै प्लट नं. ८० को हो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी श्याममणिप्रसाद मण्डलको बयान ।

धामपुर रेन्जपोस्टअन्तर्गतको प्लट नं. ५ को मंका नामका जङ्गलमा ढलापडारूपमा रहेको काठहरू कटान मुछान गरी कुसुम इलाका वन कार्यालयअन्तर्गतको वडा टोल नजिकको चौरमा घाटगद्दी भएको साल गोलिया थान ९२ को ९४४.२६ क्यु. फिट काठको ओम खाद्य भण्डारको नाममा जिल्ला वन कार्यालयले पोखरासम्म लैजानका लागि छोडपुर्जी दिएको थियो । काठ इलाका वन अधिकृतको हैसियतले श्याममणिप्रसाद मण्डलले नापी मेरो नाप साइजलाई ठीक छ भनी प्रमाणित गर्नु भएको र सोही नाप जाँचलाई जिल्ला सहायक वन अधिकृत दिनप्रसादसमेतले नापी ठीक छ भनी प्रमाणित गरी जिल्ला वन कार्यालयमा प्रतिवेदन दिई टिप्पणीसमेत उठेको हो । सो कागजात प्रस्तुत मिसिल सामेल नहुँदा झिकाई पाउँ नाप साइज कसरी फरक पर्न गयो मलाई थाहा छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी जिवछ यादवको बयान ।

ओम खाद्य भण्डार नामका मेरो व्यवसायी फर्म छ । सो फर्मबाट विभिन्न किसिमका थोक व्यापार व्यावसाय सञ्चालन गरी आएको छु । मेरो उक्त व्यवसायिक फर्मले जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेबाट विभिन्न इलाका वन कार्यालयअन्तर्गतका रेन्जपोस्टबाट काठ खरिद गर्नका लागि टेन्डर आह्वान गरेको थियो । सोही अनुसार मेरो फर्मको नामबाट पनि टेन्डर हालेकामा मेरो उक्त ओम खाद्य भण्डार नामक फर्मलाई टेन्डर परेकाले कानूनबमोजिम बुझाउनुपर्ने सम्पूर्ण खालका रकमहरू बुझाउन र काठ उठाई लिन सुरेन्द्र भण्डारीलाई अख्तियारी दिएको हुँ । सो सबै

खालका अख्तियारीका कुराहरू कागजातमा छन् । उक्त ठाउँबाट मेरो ओम खाद्य भण्डार नामक फर्मले ९२ थान गोलिया काठ र ३ चट्टा दाउरा खरिद गरेको हो । त्यो गोलिया काठको के कति क्यु. फिट थियो हाल याद भएन । के कसरी काठ नाप फरक पर्यो भन्न सकिदैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी अलकादेवी जलानको बयान ।

प्रतिवादी लेखराज डाँगीले तीनवटा ट्रकमा काठ लोड गराई जानुभएको थियो । उक्त तीनवटा ट्रकमा ७० थान गोलिया साल जातका काठ लोड गरेर गएका थिए । प्रतिवादी लेखराज डाँगीलाई कास्कीको इलाका वन कार्यालय, कुँडहरले तीनवटा ट्रकहरूमा काठ लोड गराई लगेका कारण उक्त काठ अवैध के कस्ता हुन् नाप पैमाइस दुरुस्त छ, छैन छानबिनका लागि हिरासतमा लिएको थियो । लेखराज डाँगीलाई म नगेन्द्रबहादुर के.सी., तिलबहादुर क्षेत्री र लक्ष्मी कोइरालाको जिम्मामा हिरासतमा लिइएको हो । लेखराज डाँगी मिति २०५९।३।२९ गते राति हिरासतबाट भागेका हुन् भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी नगेन्द्रबहादुर के.सी. को बयान ।

कल्याण बरालसँग टेलिफोनमा कुरा भएअनुसार मालको अवस्था हेरी प्रति क्यु. फिट रु. ४९५।- सम्म दिने कुरा भए अनुसार पोखरामा रहेको मेरो उद्योगमा लिएको भन्ने सुनेको थिएँ । काठ मेरो उद्योगसम्म पुगेन । कसको नाममा छोडपुर्जी थियो मलाई थाहा भएन । ४ हजार क्यु. फिट साल जातको काठ लिने कुरा भएको थियो । मेरो उद्योगमा काठ पुगी सकेपछि नाप गरी लिने कुरा भएको हो । नाप जाँचमा के कसरी फरक पर्यो म भन्न सकिन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी टीकाबहादुर कार्कीको बयान ।

प्रतिवादी लेखराज डाँगीलाई नगेन्द्रबहादुर के.सी. र लिलबहादुर खत्रीको भगाउने कार्यमा संलग्नता छैन । बिरामी भएँ भन्ने निहुँ पारी भागेका हुन् । प्रलोभन पनि केही छैन । पहिला लेखराज डाँगीसँग प्रतिवादी नगेन्द्रबहादुर र लिलबहादुरको परिचय चिनजान केही

थिएन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी नगेन्द्रबहादुर के.सी. र लिलबहादुर खत्रीको साक्षी रामराज ढुङ्गानाको बकपत्र ।

यी प्रतिवादी भीमप्रसाद पौडेलको चालचलन आचरण राम्रो छ । प्रस्तुत मुद्दाको प्रकृति अनुसार यी प्रतिवादी भीमप्रसादउपर उक्त मुद्दा चल्नुपर्ने होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी भीमप्रसाद पौडेलको साक्षी दिपबहादुर शाहीको बकपत्र ।

टीकाबहादुर कार्की राम्रो संस्कारमा हुर्केका राम्रा चरित्र भएको सामाजिक काम गर्ने व्यक्ति हुन् । काठ तस्करी गरेर काठ मिल सञ्चालन गर्ने मानिस होइनन् भन्ने प्रतिवादी टीकाबहादुर कार्कीको साक्षी गिरीराज बरालको बकपत्र ।

यी प्रतिवादी जिवछ यादव, मनबहादुर खत्री, वासुदेव आचार्य र तिलकराम कुम्हारले पुर्जी सर्त उल्लङ्घन गरी बढी काठ नोक्सान गरेका होइनन् र गर्ने खालका व्यक्ति पनि होइनन् भन्ने प्रतिवादी जिवछ यादव, मनबहादुर खत्री, वासुदेव आचार्य र तिलकराम कुम्हारको साक्षी प्रेमराज पौडेलको बकपत्र ।

सबै काम सुरेशले नै गरे गराएका हुन् । प्रतिवादी अलकादेवी जलानले लिलाममा सकार गरेको भन्दा बढी काठ पैमाइस गरी लिएको भन्ने दावी झुट्टा हो । प्रतिवादी अलकादेवीको चालचलन राम्रो छ । कुनै फौजदारी मुद्दामा सजाय पाएका छैन भन्ने प्रतिवादी अलकादेवी जलानको साक्षी अशोकजङ्ग राणाको बकपत्र ।

प्रतिवादी श्याममणिप्रसाद मण्डलले प्लट नं. ८० धामपुर रेन्जपोस्टको ९२ थान गोलिया काठ कटान, छपान र घाटगद्दीलगायतका कार्यहरू गरेको होइन । जिवछ यादव सम्बन्धित रेन्जपोस्टको कर्मचारी हुँदा उहाँले नै गरेका हुन् भन्ने प्रतिवादी श्याममणि प्रसाद मण्डलको साक्षी गुड्डु खाँको बकपत्र ।

प्रतिवादी अमरबहादुर डाँगीले ठेकेदार सुरेन्द्र भण्डारीबाट रु.३,५०,०००।- मा खरिद गरी

निज अमरबहादुर डाँगीबाट कल्याण बरालले टीका कार्कीलाई बिक्री गराई टीका कार्कीले रु. २,००,०००।- अमरबहादुरको बैङ्क खातामा जम्मा गरी दिई पठाएका रहेछन् भन्ने प्रतिवादी अमरबहादुर डाँगीका साक्षी कविराज अधिकारीको बकपत्र ।

रेन्जर जिवछ यादव, नि.स. वन अधिकृत श्याममणिप्रसाद मण्डल र रेन्जर भीमप्रसाद पौडेल तीनजनाले जानीजानी वन पैदावार लिन पाएको पुर्जिमा उल्लेख भएका सर्तहरू उल्लङ्घन गरी वन पैदावार नोक्सान गरेको हुँदा निजहरूको उक्त कार्य वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को (घ) (ङ) र (ज) अन्तर्गतको हुँदा निजहरू तीनजनालाई वन ऐन, २०४९ को दफा ५० को १(घ)(४) बमोजिम निजहरूले अनियमितता गरी आफूलाई फाइदा र राष्ट्रको सम्पत्ति वन पैदावार नोक्सान गरेको हुँदा बिगो रु. ९५,३९८ को दोब्बर रु. १,९०,७९६।- जनही जरिवाना हुने ठहर्छ ।

प्रतिवादी वन रक्षक वासुदेव आचार्य, मनबहादुर खत्री र तिलकराम कुम्हार ३ जना वन रक्षकहरू वन नोक्सान गर्ने कार्यमा संलग्नता भएको भन्ने नदेखिँदा अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । प्लट नं. ८० को ठेक्का पट्टा लिने ओम खाद्य भण्डारका मालिक अलकादेवी जलानको पनि कहिकतै संलग्नता रहेको देखिँदैन । आफू घाटगद्दी गर्दा एवम् टाँचा विमार्का गर्ने ठाउँमा समेत नआएको भन्ने कुरा बयानबाट समेत देखिन आएबाट निजले सफाइ पाउने ठहर्छ । सुरेश भन्ने सुरेन्द्रबहादुर भण्डारीले वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ (घ) (ङ) र (ज) को कसुर गरेको हुँदा ऐ. को दफा ५० (१) को (घ) (४) बमोजिम बिगो रु. ९५,३९८।- को दोब्बर १,९०,७९६।- जरिवाना हुने ठहर्छ ।

प्रतिवादी अमरबहादुर डाँगीको हकमा विचार गर्दा निजले सुरेन्द्रसँग छोडपुर्जी मुताबिक ९२ थान गिन्डा काठ लिएको जसमा जिल्ला वन कार्यालयको टाँचा लागेको र सोमध्ये ७० थान गिन्डा पोखरामा

हालसम्म रहिरहेको र २२ वटा बाँकेमा रहेको मिसिलबाट देखिन आएबाट यिनले उक्त ९२ थान टाँचा नलगाइएको लिएको भन्ने वादी पक्षको दावी नहुँदा निजले जानीजानी वनलाई हानि पुर्याउने कार्य गरेको भन्न मिलेन । अभियोग दावी अनुसारको कसुर यी अमरबहादुर डाँगीले गरेको नहुँदा सफाइ पाउने ठहर्छ । पोखराबाट प्राप्त मुचुल्काबाट परिमाण ११४१.२५ मध्ये यिनले छोडपुर्जी मुताबिकको ९४४.२६ क्यु. फिट काठ वैध काठ नै हुँदा ७० गिन्डामध्येबाट हिसाब गरी ९४४.२६ क्यु.फिट काठ फिर्ता पाउने ठहर्छ । पोखरामा भएको ७० थान मध्येबाट ९४४.२६ क्यु.फिट कटाई बाँकी हुने काठहरू र बाँके घाटगद्दीमा रहेका २२ थान गिन्डासमेत वन ऐन नियमबमोजिम जफत हुने ठहर्छ ।

अन्य प्रतिवादीहरू लेखराज डाँगी प्रकाशकुमार के.सी., कल्याण बराल, टीकाबहादुर कार्की, भीष्मनाथ कुँवर, तेजबहादुर कुँवर, शालिकराम के.सी. को हकमा विचार गर्दा यी प्रतिवादीहरूले उक्त वन पैदावार नोक्सान गरेको भन्ने यथेष्ट सबुद प्रमाण वादी पक्षले पेस गर्न सकेको नदेखिँदा यी प्रतिवादीहरूले पूर्णरूपले सफाइ पाउने ठहर्छ ।

वन रक्षक प्रतिवादी नगेन्द्रबहादुर के.सी. सशस्त्र वन रक्षक लिलबहादुर के.सी. को हकमा लेखराज डाँगीलाई थुनाबाट भगाएको भन्ने अभियोसम्म हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा निजको संलग्नता नभएको हुँदा दुवैले पूर्णरूपमा सफाइ पाउने ठहर्छ ।

वन ऐन, २०४९ को दफा ६६ अनुसार बरामद भएको बोझा बाहक साधन जफत हुने कानूनी प्रावधान भए पनि जफत गर्दा अन्याय पर्न सक्ने चर्को सम्भावनालाई मध्यनजर राखी र चालकहरूले जानीजानी अवैध काठ बोकेको नहुँदा वादी दावी अनुसार तीनवटा ट्रकहरू जफत नहुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको सुरु बाँके जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१०।२ को फैसला ।

जिल्ला वन अधिकृतले आफ्नो गल्ती कमजोरी लुकाई उहाँले नै लिए अह्राएको काम गरी दिने हामी निमुखा कर्मचारीलाई अनाहकमा असान्दर्भिक पुर्जाको सर्त उल्लङ्घन गरेको ठहर गरी सजाय गर्न मिल्ने होइन। कर्मचारीले आफूले पाएको जिम्मेवारी वा अख्तियारी पूरा नगरेको वा दुरुपयोग गरेको अवस्थामा वन ऐनबमोजिम कारवाही गर्नुपर्नेमा अनाहकमा यथार्थ कुरा नबुझी ठेकेदारसरह म पुनरावेदकसमेतलाई सजाय गर्ने गरी भएको सुरु फैसला अन्यायपूर्ण रहेकाले बदर गरी मलाई सफाई दिई न्याय इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक/प्रतिवादी श्याममणिप्रसाद मण्डलको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जमा परेको पुनरावेदनपत्र।

समान प्रकृतिको अभियोग दावीमा अन्य प्रतिवादीहरूले सफाई पाइसकेको अवस्थामा पुर्जा सर्त उल्लङ्घन मबाट नभएको भनी मेरो साक्षीसमेतले किटानी गरी म कसुरमा नरहेको प्रमाणित गरी बकपत्रसमेत गरेकामा सोतर्फ विश्लेषण नै नगरी हचुवा तवरबाट मसमेतलाई कसुरदार ठहर्याएको फैसला मनोगत रहेको प्रस्ट हुँदा सुरु फैसला उल्टी गरी आरोपित कसुरबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक/प्रतिवादी जिवछ यादवको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जमा परेको पुनरावेदनपत्र।

सुरु अदालतले मेरो बुझ्नुपर्ने प्रमाणहरू नबुझी नबुझ्नुपर्ने प्रमाणहरू बुझी प्रस्तुत मुद्दामा विमार्का रोहबर साक्षीबाहेक कुनै संलग्नता नरहेको व्यक्तिलाई मुख्य कारणीसरह जरिवाना गरी मलाई हराई गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण भै बदरभागी हुँदा बदर गरी पूर्ण सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक/प्रतिवादी भीमप्रसाद पौडेलको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जमा परेको पुनरावेदनपत्र।

यसमा प्रतिवादीमध्येका जिवछ यादवले आफ्नो जिम्माको नं. १५५ को टाँचा लगाएको काठ भन्दा पृथक काठ बरामद भएकामा निजलाई समेत

कसुरदार ठहर्याएको वन कार्यालयले प्रतिवादीलाई ९४४.२६ क्यु.फिट काठ लान अनुमति दिएकामा ३ वटा ट्रकबाट ११४१.२५ क्यु.फिट काठ बरामद भएकामा १९६.९९ क्यु.फिटमात्र बढी बरामद भएको देखिएकाले त्यक्तिकै काठको बिगो कायम गर्नुपर्नेमा घाटगद्दी गरेको स्थानमा नै रहेको र प्रतिवादीले नलगेको र फैसलाबाट जफत गर्ने ठहर्याएको काठसमेतको बढी बिगो कायम गरी प्रतिवादीहरूलाई जरिवाना गर्ने ठहर्याएको समेत बाँके जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण देखिएकाले सो फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा अ.बं. २०२ नं. र पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ बमोजिम छलफलका निमित्त पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, नेपालगन्जलाई पेसीको सूचना दिई नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने मिति २०६१।१०।१३ मा पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जबाट भएको आदेश।

वादी पक्षको माग दावीबमोजिम सुरु फैसलाबाट सफाई पाउने प्रतिवादीहरूका हकमा सम्म बदर गरी सुरु अभियोगपत्र माग दावीबमोजिम विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरी बरामद भएका ट्रकहरूसमेत जफत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जमा परेको पुनरावेदनपत्र।

यसमा वन कार्यालयले अनुमति दिएभन्दा बढी काठ विमार्का गरेको, बढी काठलाई कम परिमाण देखाई लोड गरी दिएको काठ लिलामका सकार गर्ने अलकादेवी जलानले कम परिमाणको काठ सकार गरी बढी परिमाण काठ लगेको भन्ने र प्रतिवादी नरेन्द्रबहादुर के.सी. र लिलबहादुर क्षेत्रीलाई प्रतिवादी लेखराज डाँगीलाई हिरासतबाट थुनुवा भगाएको कसुरमा अभियोग लागेकामा निजहरूलाई कसुरबाट सफाई दिएको समेत देखिँदा विरुद्ध खण्डका १४ जना प्रतिवादीहरूका हकमा भएको सुरु फैसलामा सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कन एवम् विश्लेषण हुन सकेको

नदेखिएकाले सो फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६३।२।२२ को आदेश।

पुनरावेदक/प्रतिवादी भिमप्रसाद पौडेल, जिवछ यादव र श्याममणि प्रसाद मण्डलले वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को देहाय (घ) (ङ) र (ज) को कसुर गरेको ठहर गरी सोही ऐनको दफा ५० को उपदफा (१) को खण्ड घ(४) बमोजिम बिगोको दोब्बर जरिवाना गर्ने गरेको हदसम्म सुरु बाँके जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखियो। सो जरिवाना कसुर ठहर भएका प्रतिवादीहरूलाई दामासाही लगाई जरिवाना तोक्नुपर्नेमा अन्यथा गरेको हदसम्म नमिलेकाले केही उल्टी हुने ठहर्छ। सुरु म्यादै गुजारी बस्ने सुरेश भन्ने सुरेन्द्रबहादुर भण्डारीका हकमा समेत मुलुकी ऐन, अ.बं. २०५ नं. बमोजिम उक्त जरिवाना दामासाही लगाई लगत कस्नु र सुरु फैसलाबाट सफाइ पाउने अन्य प्रतिवादीहरू टीकाबहादुर कार्की, अमरबहादुर डाँगीसमेतका हकमा जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेका नाउँमा जारी भएको पुनरावेदनको मिति २०६०।१२।१६ मा पुनरावेदन म्याद बुझेकोलाई वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट अन्यथा भन्न सकेको अवस्थासमेत नहुँदा मिति २०६०।१२।१६ मा पुनरावेदनको म्याद पाएको सो मितिले कानूनको म्याद नघाई पुनरावेदन दायर हुन आएको प्रस्तुत पुनरावेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६६।१२।२५ को फैसला।

सुरुबाट भएको फैसलामिति २०६१।११।११ मा पुनरावेदकले लिई सारी सो मितिमा थाहा पाई कानूनले निर्दिष्ट गरेको म्यादभित्रै वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन परेको अवस्थामा सोतर्फ विचार नगरी सुरु अदालतले जिल्ला सरकारी वकिलको कार्यालय, बाँकेलाई पुनरावेदन म्याद

दिनुपर्नेमा नदिई जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेले सुरु फैसलाको पुनरावेदनको म्याद मिति २०६०।१२।१६ मा बुझेको देखिँदा सोलाई नै वादी नेपाल सरकारले पुनरावेदनको जानकारी पाएको मान्नुपर्ने भनी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट परेको पुनरावेदनपत्र खारेज हुनेसमेत गरी भएको उक्त फैसलामा गम्भीर कानूनी त्रुटि हुँदा उक्त फैसला बदरभागी छ।

नेपाल सरकारको कर्मचारी प्रतिवादी वासुदेव आचार्य, मनबहादुर खत्री, तिलकराम कुम्हार जना ३ का हकमा निम्नस्तरका वन कर्मचारी भएकाले लाए अहाएको काम गर्ने र क्यु. फिटको हिसाब गर्न नजान्ने भन्ने झिनो तर्क लिई सफाइ दिने आधार बनाइएको छ।

प्रतिवादीलाई थुनामा राख्ने जिम्मा लिने वन कर्मचारी लिलबहादुर क्षेत्री र नगेन्द्रबहादुर के.सी. यी प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको फैसलामा कानूनी त्रुटि भई न्यायको रोहमा मिलेको छैन।

बरामद सम्पूर्ण काठहरूमध्ये केही वैध र केही अवैध भन्ने खुल्न आएको अवस्थामा सामान बुझी लिने व्यक्तिले जाँची बुझी एकिन गरी लिनुपर्नेमा सो नगरी वन कर्मचारीहरूसँगको मिलोमतो साँठगाँठ गरी लिए दिएको भन्ने पनि मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट स्पष्ट खुल्न आएको अवस्था हुँदा प्रतिवादी अमरबहादुर डाँगीलाई सफाइ दिएको फैसला कानून विपरीत भई बदरभागी हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मिति २०६६।६।१६ मा यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

म पुनरावेदक प्रतिवादी इलाका वन कार्यालय, बैजापुरअन्तर्गत धामपुर रेन्जपोस्टको अख्तियार पाएको रेन्जर कर्मचारी नभै इलाका वन कार्यालय, कुसुमअन्तर्गत बाघखोर रेन्जपोस्टको अख्तियारप्राप्त रेन्जर हुँ। पोखरा लैजाँदै गर्दा तीनवटा ट्रकहरूबाट कपिलवस्तुमा बरामद भएका कथित साल गिन्डाहरू म पुनरावेदक प्रतिवादीसमेत रोहबरमा बसी तयार

गरिएको विमार्का मुचुल्काबमोजिम लगाइएका ब.वि. टाँचा अनुसारका गोलिया काठ होइनन्। मलाई इलाका वन कार्यालय, बैजापुर धामपुर रेन्जपोस्टअन्तर्गत वडा टोल घाटगद्दी स्थलमा गै विमार्का हुँदाका अवस्थामा विमार्का मुचुल्कामा रोहबर साक्षी बस्नु होला” भन्ने पत्रादेशबमोजिम विमार्का मुचुल्काको रोहबर साक्षीसम्म बसेको हुँ। तसर्थ सुरु फैसला र सो फैसलालाई सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको फैसला बदर गरी पूर्ण सफाइ पाउँ भन्ने मिति २०६६।८।३ मा पुनरावेदक प्रतिवादी भीमप्रसाद पौडेलको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

म पुनरावेदकले कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकार क्षेत्रभित्र रही कटान र घाटगद्दीको सम्म काम गरेको हो। मैले घाटगद्दी गराएकै काठहरू नै बरामद भएको भन्ने स्पष्ट नभएको अवस्था रहेको र उक्त कुरा बरामदी मुचुल्काका व्यक्तिहरूले समेत अदालतमा आई बयान गरेको अवस्था नभएको तथा सो बरामदी मुचुल्कालाई सही र सत्य हो भनी ठोसरूपमा भन्न नसकिने हुँदा सोही बरामदी मुचुल्कालाई मात्र आधार बनाई मलाई सजाय गर्ने गरेको र त्यही कार्यमा संलग्न अरूलाई सफाइ दिने गरी भएको बाँके जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको फैसला बदरभागी छ बदर गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादी जिवछ यादवको मिति २०६६।११।२६ मा यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

यसमा जिल्ला वन अधिकृतले आफ्नो गल्ती, दोष र कमजोरी लुकाई उहाँले नै लिए अह्राएको काम गरी दिने हामी निमुखा कर्मचारीलाई अनावश्यक असान्दर्भिक पुर्जाको सर्त उल्लङ्घन गरेको ठहर गरी सजाय गर्न मिल्ने होइन। कर्मचारीले आफूले पाएको जिम्मेवारी वा अख्तियारी पूरा नगरेको वा दुरुपयोग गरेको अवस्थामा मात्र वन ऐनबमोजिम कारवाही गर्नुपर्नेमा अनाहकमा म पुनरावेदकसमेतलाई सजाय गर्ने गरी भएको फैसला कानूनविपरीत भएकाले

पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जबाट भएको फैसला उल्टी गरी म पुनरावेदक प्रतिवादीलाई पूर्ण सफाइ हुने ठहर गरी न्याय गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी श्याममणिप्रसाद मण्डलको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित उपन्यायाधिवक्ता श्री हरिप्रसाद जोशीले प्रतिवादीहरू लिलबहादुर क्षेत्री र नगेन्द्रबहादुर के.सी. ले प्रतिवादीहरूलाई कैदबाट भगाउन मद्दत गरेका छन्। प्रतिवादीलाई कैदबाट भगाउन मद्दत गरेको अवस्थामा समेत सफाइ दिएको तथा अन्य प्रतिवादीहरू प्रकाशकुमार के.सी., कल्याण बराल, टीकाबहादुर कार्कीसमेतको उक्त वारदातमा संलग्न भएको भन्ने कुरा खुल्न आएको अवस्थामा प्रतिवादी अमरबहादुर डाँगीलगायतका व्यक्तिहरूलाई सफाइ दिने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको त्रुटिपूर्ण हुँदा फैसला बदर हुनुपर्छ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

त्यसैगरी पुनरावेदक प्रतिवादी जिवछ यादवको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री राजन निरौला र ईश्वरीप्रसाद ज्ञवालीले यी पुनरावेदक प्रतिवादी जिवछ यादवको अधिकारभित्र पर्ने व.वि. १५५ टाँचा लागेको काठभन्दा पृथक काठ व.वि. १०३ नं. टाँचा मात्र लागेको काठ बरामद भएकामा सो तथ्यको विवेचना नगरी भएको सुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी पुनरावेदकहरूले आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

पुनरावेदक प्रतिवादीहरू तथा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फ दुवै पक्षबाट विद्वान् कानून व्यवसायीहरू एवम् उपन्यायाधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको फैसला मिलेको छ

छैन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरू लेखराज डाँगीसमेतका १४ जनाका हकमा परेको नेपाल सरकारको पुनरावेदन कानूनले तोकेको म्यादभित्रको नहुँदा पुनरावेदन खारेज हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट र कसुरदार ठहर भएका प्रतिवादीहरूमध्ये भीमप्रसाद पौडेल, श्याममणिप्रसाद मण्डल र जिवछ यादवको छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेस हुन आएको देखियो ।

३. प्रतिवादीहरू लेखराज डाँगी, टीकाबहादुर कार्की, अमरबहादुर डाँगीसमेतका १४ जनाको हकमा आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने गरी सुरुबाट भएको फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जबाट भएको फैसला बदर गरी अभियोग मागदावीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरी बरामद ट्रकसमेत जफत गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरू अमरबहादुर डाँगीसमेत १४ जनाको हकमा वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को कसुरमा सोही ऐनको दफा ५० (१) (घ) ४ बमोजिम र नगेन्द्र के.सी. र दिलबहादुर क्षेत्रीलाई सोही ऐनको दफा ५० बमोजिम सजायको माग दावी भई अभियोग दायर भएकामा निज प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुर गरेको तथ्य स्थापित हुन नआएबाट सुरु बाँके जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।१०।२ मा फैसला भएको देखिन्छ ।

४. बाँके जिल्ला अदालतबाट भएको उक्त मिति २०६०।१०।२ को फैसलाउपर चित्त नबुझे ३५ दिनभित्र पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जमा पुनरावेदन गर्नु भनी पुनरावेदनको म्यादसहितको जानकारी बाँके जिल्ला अदालतको च.नं. ४४६५ मिति २०६०।१२।१२ को पत्रबाट जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेलाई दिएकामा जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेले मिति २०६०।१२।१६ मा उक्त पुनरावेदनको म्याद

बुझेको देखिन आएको छ । तर उक्त फैसलाको नक्कल २०६१।११।११ मा लिई फैसला भएको थाहा पाएको भनी मिति २०६१।११।३० मा पुनरावेदन दायर भएको देखिन आयो ।

५. पुनरावेदन गर्न पाउने हक कानूनी हक भएकाले मुद्दाका सम्बन्धित पक्षलाई कानूनबमोजिम पुनरावेदन गर्नु भनी कुनै पनि माध्यमबाट जारी गरिएको म्याद सम्बन्धित पक्षले प्राप्त गरेको छ भने सोही मितिबाट पुनरावेदन गर्ने म्याद सुरु हुन्छ । म्याद जारी नगरिएको अवस्थामा सम्बन्धित पक्षले अर्को माध्यमद्वारा फैसलाको नक्कल लिएको छ भने सो नक्कल लिएको मितिबाट पुनरावेदन म्याद सुरु हुने हुँदा पक्षले पहिला कुन माध्यमबाट जानकारी पाएको छ त्योबाट नै पुनरावेदन गर्ने दिनको गणना हुने हो । पुनरावेदन गर्ने म्याद प्राप्त भएपछि नक्कल लिएको मितिलाई आधिकारिक मान्ने हो भने पुनरावेदनको म्याद जारी गर्नुको कुनै औचित्य नै नरहने र कानूनमा भएको पुनरावेदनसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था नै पराजित हुन जाने हुँदा पक्षले जुन माध्यमबाट पहिला जानकारी प्राप्त गरेको छ सो मितिबाट नै पुनरावेदनको म्याद सुरु हुने हो तर फैसलाको आधिकारिक जानकारी प्राप्त गरेपश्चात् पुनः फैसलाको नक्कल लिई पुनरावेदनको म्याद कायम गरी दायर हुन आएको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन कानूनसम्मत देखिन आएन ।

६. जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेले मिति २०६०।१२।१६ मा पुनरावेदनको म्याद बुझेकोलाई वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट अन्यथा भन्न सकेको अवस्थासमेत नहुँदा मिति २०६०।१२।१६ मा पुनरावेदनको म्याद पाएकामा सो मितिले वन ऐन, २०४९ को दफा ६५ मा उल्लिखित ३५ दिनको म्यादभित्र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेको नदेखिँदा सोही आधारमा पुनरावेदन खारेज हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६६।१२।२५ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने

ठहर्छ वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन ।

७. अब, प्रतिवादीहरू जिवछ यादव, श्याममणिप्रसाद मण्डल र भीमप्रसाद पौडेलको पुनरावेदनको हकमा विचार गर्दा रूख कटान गरी ९४ थान साल जात काठको घाटगद्दी पासिङ टाँचा लगाएको भन्ने कुरा स्वीकार गरेका र सोही काठलाई पुनरावेदक /प्रतिवादी श्याममणिप्रसाद मण्डलले विमार्का टाँचा लगाएको र त्यसको परिमाण ९४४.२६ क्यु. फिट रहेको भनी छोडपुर्जाबाट देखिएको छ । यसरी उक्त छोडपुर्जाबमोजिम लोड गरिएको तीनवटा ट्रकमा ११४.८५ क्यु. फिट काठ बरामद भएको कुरा मिति २०५९।३।१६ मा भएको बरामदी मुचुल्काबाट देखिन्छ । उक्त काठहरू जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेले दिएको च.नं. ३९३१ को छोडपुर्जाका आधारमा लगेको भनिएको छ । बरामद भएको काठहरूमा टाँचा लागेको र छोडपुर्जासमेत भएकाले भाडाका ट्रकहरूमा पोखरातर्फ लैजाँदै गरेको कुरा ट्रकका चालक, भीष्मनाथ कुँवर, शालिकराम के.सी., तेजबहादुर कुँवरको मौकामा भएको कागजहरूबाट देखिएको छ । उक्त काठको जाँचबुझ गरी व.वि. १०३ को टाँचा लगाउने काममा पुनरावेदक प्रतिवादी श्याममणिप्रसाद मण्डल, भीमप्रसाद पौडेलसमेत सलंग्न रहेको कुरामा अन्यथा देखिएन ।

८. बरामद भएको काठ यी पुनरावेदकहरूलाई सनाखत नगराइएको, निजहरूले लगाएको टाँचाको काठबाहेकका काठ बरामद भएको, काठको परिमाण छोडपुर्जा बढी देखिए सो बढी देखिएको हकमा राजस्व असुली गरिनुपर्ने, कर्मचारीउपर वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ अन्तर्गतको कसुरमा मुद्दा दायर हुन नसक्नेसमेतको जिकिर लिएको देखिन्छ । यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूबाटै टाँचा लागी छोडपुर्जा भएका काठहरू नै लोड गरी तीनवटा ट्रकहरू पोखरातर्फ लैजाँदै गर्दा बाटोमा पक्राउ परेको कुरा ट्रक चालक शालिकराम

के.सी.समेतको मौकामा भएको कागजातबाट पुष्टि हुन आएको छ ।

९. बरामद भएका काठहरू जिल्ला वन कार्यालय, बाँकेबाट प्राप्त छोडपुर्जाबाहेक अन्य कहीं कतैबाट लोड गरिएको कुनै प्रकारको टाँचा लागेको भन्ने देखिएको छैन । तसर्थ बरामद भएका काठहरू यी प्रतिवादीहरूले व.वि. टाँचासमेत लगाई पठाएका काठबाहेकको काठ हो भनी तर्क गर्न मिल्ने देखिन आउँदैन ।

१०. यी प्रतिवादीहरूले ९४४.२६ क्यु. फिट काठको छोडपुर्जा तयार गरी १४२१.२५ क्यु. फिट काठमा टाँचा लगाई ट्रकमा पठाइएको अवस्था हुनाले काठ नापी गर्दा सामान्यरूपमा काठको परिमाण घटीबढी भएको अवस्था नभई बदनियतसाथ छोडपुर्जामा उल्लेख भएभन्दा बढी काठमा टाँचा लगाई पठाइएको देखिन्छ ।

११. के कस्तो कार्य गरेमा अपराध हुने भनी वन ऐन, २०४९मा व्यवस्था गरिएको छ । उक्त व्यवस्था देहायबमोजिम छः

दफा ४९ “कसैले पनि यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेका नियममा अन्यथा व्यवस्था भएकामा बाहेक राष्ट्रिय वनमा देहायका काम कारवाही गर्न गराउन र सो गर्ने गराउने उद्योगसमेत गर्न हुँदैन । त्यस्तो कुनै काम कारवाही गरेमा कसुर गरेको मानिनेछ :

दफा ४९(घ) “वन क्षेत्रबाट वन पैदावार हटाउन । ओसार पसार गर्न वा बिक्री वितरण गर्ने” दफा ४९ (ङ) “रूख वा विरूवा काट्न, हाँगा बिँगा छिमाल्न, खोटो वा बोक्रा झिक्न वा कुनै पनि प्रकारले नोक्सानी गर्न”

दफा ४९(ग) मा “वन पैदावार लिन पुर्जा पाएकामा पुर्जा सर्त उल्लङ्घन गरी वन पैदावार नोक्सानी गर्न ” भन्ने उल्लेख छ ।

१२. उक्त दफामा उल्लिखित विवादका कार्य यी प्रतिवादीहरूबाट भएको हो होइन भन्नेतर्फ विचार गर्दा १४४.२६ क्यु. फिट काठको छोडपुर्जी अनुसार सोही परिमाणमा सीमित रही बिक्री टाँचा लगाई पठाउनुपर्नेमा १४२१ क्यु. फिट भन्दा बढी काठमा टाँचा लगाई ४७६.७४ क्यु. फिट भन्दा बढी हिसाब लुकाई नियतवश वन पैदावारको हानि नोक्सानी गरेको तथ्यमा विवाद भएन। यस्तो स्थितिमा कर्मचारी भएको नाताले वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को कसुरमा कारवाही हुन नसक्ने भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन। निज प्रतिवादी भीमप्रसाद पौडेल, जिवछ यादव र श्याममणिप्रसाद मण्डलले वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को देहाय घ, ङ र ज को कसुर गरेको ठहर गरी को सोही ऐनको दफा ५० को उपदफा (१) को खण्ड घ (४) बमोजिम बिगोको दोब्बर जरिवाना गर्ने गरेको हदसम्म सुरु बाँके जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको फैसला मिलेकै देखियो।

१३. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट प्रतिवादीहरू अमरबहादुर डाँगी लगायतका १४ जनाको हकमा सुरु जिल्ला अदालतबाट सफाई पाउने गरी भएको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन म्यादभित्रको नहुँदा पुनरावेदन खारेज हुने र अन्य प्रतिवादीहरू भीमप्रसाद पौडेल, जिवछ यादव र श्याममणिप्रसाद मण्डलको हकमा वन ऐन, २०४९ को दफा ४९ को देहाय (घ) (ङ) र (ज) को कसुरमा ऐ.ऐनको दफा ५० को उपदफा (१) को खण्ड घ (४) बमोजिम बिगोको दोब्बर जरिवाना गरी जरिवाना हुने ठहर भएका प्रतिवादीहरूलाई दामासाही लगाई जरिवाना तोक्नुपर्नेमा अन्यथा गरेको हदसम्म बाँके जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१०।२ को फैसला सो हदसम्म केही उल्टी हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६६।१२।२५ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादी

नेपाल सरकार र प्रतिवादीहरू भीमप्रसाद पौडेल, श्याममणिप्रसाद मण्डल र जीवछ यादवको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्नेन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. सुशीला कार्की

इति संवत् २०७० साल माघ १२ गते रोज १ शुभम्।
इजलास अधिकृत : शकुन्तला कार्की

निर्णय नं.१३२९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७१।१।७।२
०६७- CR-०१३७

मुद्दा : ठगी।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला भोजपुर, टक्सार
गाविसवडा नं.६ बस्ने दयाप्रसाद घिमिरे
विरुद्ध
प्रत्यर्थी/वादी : भीमबहादुर विष्टको जाहेरीले नेपाल
सरकार

- कुनै एक पक्षले मात्र दोहोरो सुविधा पाउने गरी फैसला हुनु न्यायसङ्गत हुने नदेखिएकाले सो बिगो भराइदिनुपर्ने अवस्था नहुँदा जग्गा फिर्ता भैसकेको अवस्थामा हकवालालाई बिगो भराइदिने ठहराएको र बिगोको दामासाहीले जरिवाना गर्नुपर्नेमा जनही बिगोबमोजिम जरिवाना हुने ठहराएको हदसम्मको फैसला मिलेको देखिन नआउने।

(प्रकरण नं. २)

- मुलुकी ऐन, ठगीको महलको १ र २ नं.मा आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको चलअचल धनमाल मेरो हो, मेरो भएको छ भनी लिखत गरी वा नगरी बिक्री व्यवहार गरेको ठगी गरेको ठहर्छ भनी उल्लेख भएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दा ठगीको परिभाषाभित्र पर्दैन भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक/प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
देशबहादुर साक्की

प्रत्यर्था/वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
संजिवराज रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ठगीको महलको १, २ नं.

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री श्यामप्रसाद लावती

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री हरिप्रसाद घिमिरे

मा.न्या. श्री ऋषिराज मिश्र

फैसला

न्या. सुशीला कार्की : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदन अदालत धनकुटाको मिति २०६५।१२।३० को फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

जिल्ला भोजपुर, वोया गाविस वडा नं. ७ बस्ने हस्तबहादुर विष्टको नामको कि.नं.२५१, कि.नं.२८७ को जग्गा अभियुक्त तीर्थनाथ दाहाल, कोइलबहादुर रायमाझी, दयाप्रसाद घिमिरेसमेतले झुट्टा विवरण बनाई नभएको कुरालाई हो भन्ने बनाई हस्ताक्षरसहित औंलाको ल्याप्चेसमेत कित्ते गरी स्वेस्ता मिलाई रामबहादुर विष्टको नाममा बेपत्ते नामसारी दा.खा.गराई सो जग्गा तीर्थनाथ दाहालले आफ्नो नाममा राजीनामा पारित गरी आर्थिक लाभ प्रलोभनमा परी वोया-७ बस्ने पन्चबहादुर तामाडलाई रु.१,७५,०००/- मा बेच बिखन गरी ठगी गरेको हुँदा निजहरूलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने जाहेरी दरखास्त।

हस्तबहादुर विष्टका नाउँमा रहेको उल्लिखित कि.नं.२५१, २८७ का जग्गा रामबहादुर विष्टका नाउँमा नामसारी दा.खा.गर्ने गरी मालपोत कार्यालय, भोजपुरका कार्यालय प्रमुख मालपोत अधिकृत डम्बरकुमार न्यौपानेले गरेको मिति २०६३।३।११ को निर्णय पर्चा।

प्रतिवादीहरू दयाप्रसाद घिमिरे, तीर्थनाथ दाहाल, कोइलबहादुर रायमाझीसमेतले वोया -७ बस्ने हस्तबहादुर विष्टका नाउँमा रहेको जग्गा झुट्टा विवरण बनाई स्वेस्तासमेत कित्ते गरी कोइलबहादुर रायमाझी आफैं रामबहादुर विष्ट बनी म रामबहादुर विष्टलाई उक्त कुरा थाहा नदिई मेरो नागरिकता मेरी श्रीमतीलाई झुक्काई मागी ल्याई रामबहादुर विष्टको नाममा नामसारी गराई तीर्थनाथ दाहालले आफ्नो नाममा पारित गरी पन्चबहादुर तामाडलाई बेचबिखन गरी ठगी

गरेको हुँदा सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रामबहादुर विष्टले दिएको जाहेरी दरखास्त ।

हाल पक्राउ परेका तीर्थनाथ दाहाल, कोइलबहादुर रायमाझी, दयाप्रसाद घिमिरेसमेतको मिलेमतोबाट नभएको कुरालाई हो भन्ने बनाई झुठ्ठा विवरणको ख्रेस्ता बनाई कित्ते सहिछाप गरी हामीसमेतलाई थाहा नदिई मेरोसमेत सहिछाप कित्ते गरी हस्तबहादुर विष्टको नामको जग्गा तीर्थनाथ दाहालले आफ्नो नाममा लिई जग्गा किनबेचसमेत गरेको हुँदा सजाय गरिपाउँ भनी कुमार तामाङ, जङ्गबहादुर तामाङले मौकामा गरेको कागज ।

वोया गा.वि.स वडा नं.७ बस्ने हस्तबहादुर विष्टका नाउँको कि.नं.२५१ र २८७ को जग्गा म कोइलबहादुर रायमाझी, तीर्थनाथ दाहाल, दयाप्रसाद घिमिरेसमेतको मिलेमतोबाट तीर्थनाथ दाहालको सल्लाह अनुसार मैले हेलौछा गाविस वडा नं.४ बस्ने रामबहादुर विष्टको नाउँको नागरिकता मागी ल्याई म आफैँ रामबहादुर विष्ट बनी दयाप्रसाद घिमिरेले ख्रेस्ता मिलाई दिएअनुसार नभएको कुरालाई हो भनी सबै सहिछाप कित्ते गरी उक्त जग्गा रामबहादुर विष्टका नाउँमा बेपत्ते नामसारी गरी मैले तीर्थनाथ दाहालको नाममा मिति २०६३।४।२९ गते राजीनामा पारित गराई दिएको हुँ र तीर्थनाथ दाहालले उक्त जग्गा पन्चबहादुर तामाङलाई रु.१,७५,०००।- मा बेचबिखन गरेको हो भनी कोइलबहादुर रायमाझीले मौकामा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

वोया गा.वि.स वडा नं.७ बस्ने हस्तबहादुर विष्टका नाउँमा रहेको कि.नं.२५१ र २८७ को जग्गा मैले २०१७ सालदेखि नै व्याज मराउनीमा भोग चलन गर्दै आइरहेको थिएँ। हाल उक्त जग्गा मेरो नाममा कसरी आउन सक्छ भनी दयाप्रसाद घिमिरेसँग भेट्टी निजसँग राय सल्लाह मागी निजले दिएको सल्लाह अनुसार कोइलबहादुर रायमाझीलाई रामबहादुर विष्टको नागरिकता माग्न लगाई निजलाई रामबहादुर विष्ट बनाई

कित्ते ख्रेस्ता मिलाई उक्त जग्गा रामबहादुर विष्टको नाउँमा बेपत्ते नामसारी गराई मिति २०६३।४।२९ मा मेरा नाउँमा राजीनामा पारित गराई मैले पन्चबहादुर तामाङलाई रु.१,७५,०००।- मा बेचबिखन गरेको हो भनी दयाप्रसाद घिमिरे, कोइलबहादुर, म तीर्थनाथ दाहालसमेत भई लोभ लालचमा परी उक्त कार्य गरेको हो भनी प्रतिवादी तीर्थनाथ दाहालले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

वोया गा.वि.स वडा नं.७ बस्ने हस्तबहादुर विष्टका नाउँमा दर्ता रहेको कि.नं.२५१ र २८७ को जग्गा म रामबहादुर विष्टलाई थाहा नै नदिई तीर्थनाथ दाहाल, कोइलबहादुर रायमाझी, दयाप्रसाद घिमिरेसमेतले मिली उक्त जग्गा म रामबहादुरका नाउँमा बेपत्ते नामसारी गराई र तीर्थनाथ दाहालको नाउँमा राजीनामा पारित गराई ठगी गरी बेचबिखन गरेको हुँदा दोषीउपर कारवाही गरिपाउँ भनी रामबहादुर विष्टले मौकामा गरेको कागज ।

प्रतिवादी दयाप्रसाद घिमिरे, तीर्थनाथ दाहाल, कोइलबहादुर रायमाझीसमेतले आर्थिक लोभ लालचमा परी झुठ्ठा विवरण बनाई नभएको कुरालाई हो भन्ने पारी ख्रेस्ता सबै कित्ते बनाई सहिछापसमेत कित्ते गरी बेपत्ते नामसारी गराई उक्त हस्तबहादुर विष्टको जग्गा बेपत्ते नामसारी दा.खा. गराई निज तीर्थनाथ दाहालको नाममा राजीनामा पारित गराई बेचबिखन गरेको हो भनी काजीबहादुर राई, मिनबहादुर थापा, टीकाप्रसाद दाहालसमेतले मौकामा गरेको कागज ।

हस्तबहादुर विष्टको नाउँमा रहेको कि.नं.२५१ र २८७ को जग्गा म दयाप्रसाद घिमिरे, कोइलबहादुर रायमाझी, तीर्थनाथ दाहालको नाममा राजीनामा पारित गराई सो जग्गा तीर्थनाथ दाहालले वोया ७ बस्ने पन्चबहादुर तामाङलाई रु.१,७५,०००।- मा बेचबिखन गरीदिएको हो भनी अभियुक्त दयाप्रसाद घिमिरेले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

पक्राउ परेका तीर्थनाथ दाहाल, कोइलबहादुर रायमाझी, दयाप्रसाद घिमिरेसमेतले कोही कसैले थाहा नपाउने गरी हस्तबहादुर विष्टका नाउँमा रहेको उल्लिखित कि.नं. २५१, २८७ का जग्गा रामबहादुर विष्टले थाहा नपाउने गरी कोइलबहादुर रायमाझीलाई रामबहादुर विष्ट बनाई झुट्टा विवरण कागज बनाई स्वेस्ता खडा गरी रामबहादुरका नाउँमा नामसारी गराई उक्त जग्गा तीर्थनाथ दाहालको नाममा राजीनामा पारित गराई किनबेच गरेको हुँदा कानूनबमोजिम होस् भनी गोकुलबहादुर थापा, कालुमान राई, कुमार राईसमेतले मौकामा गरेको कागज ।

प्रतिवादी दयाप्रसाद घिमिरे, तीर्थनाथ दाहाल, कोइलबहादुर रायमाझीसमेतले २०६२।१०।१६ गते झुट्टा विवरण व्यहोरा लेखी तयार गरेको कागज ।

बेपत्ते नामसारी दा.खा. गरिपाउँ भनी कोइलबहादुर रायमाझीले आफैं रामबहादुर विष्ट बनी मालपोत कार्यालय, भोजपुरमा दिएको निवेदन ।

पक्राउ परेका कोइलबहादुर रायमाझीले आफैं रामबहादुर विष्ट बनी हस्तबहादुर विष्टका नाउँमा रहेको कि.नं. २५१ र २८७ को जग्गा मेरो नाउँमा नामसारी गराई पाउँ भनी स्वेस्ता मिलाई ल्याएको कागज प्रमाणको आधारमा उक्त रामबहादुर विष्टको नाममा बेपत्ते नामसारी दा.खा. गराई दिएको हो र स्वेस्ता मिलेकै आधारमा रामबहादुर विष्टबाट तीर्थनाथ दाहालले राजीनामा पारित गरी जग्गा किनबेच गरेको हो । हाल बुझ्दा निज प्रतिवादी दयाप्रसाद, तीर्थनाथ दाहाल, कोइलबहादुर रायमाझीले जालपरिपन्च मिलाई ठगी गरेको भन्ने बुझिएकाले दोषीउपर कारवाही गरिपाउँ भनी बलराम दाहाल, धनबहादुर कार्कीसमेतले मौकामा गरेको कागज ।

अभियुक्त प्रतिवादी दयाप्रसाद घिमिरे, तीर्थनाथ दाहाल, कोइलबहादुर रायमाझीले झुट्टा विवरणको कागज मिलाई स्वेस्ता सबै कित्तै गरी हस्तबहादुर विष्टको नामको कि.नं. २५१ र २८७ को

जग्गा कार्यालयलाई समेत झुक्याई तीर्थनाथ दाहालका नाउँमा पारित गराई ठगी गरी जग्गा किनबेच गरेको हुँदा अभियुक्तहरूलाई ठगीमा कारवाही गरिपाउँ भन्ने प्र.नि. मुकुन्द मरासिनीको प्रतिवेदन ।

म दयाप्रसाद घिमिरे, कोइलबहादुर रायमाझी, तीर्थनाथ दाहालसमेतले हस्तबहादुर विष्टको नाउँमा कि.नं. २५१ र २८७ का जग्गा कित्तै कागज खडा गरी ठगी गरेको हो कानूनले हुने सजाय भोग्न मन्जुर छौं भनी दयाप्रसाद घिमिरे, तीर्थनाथ दाहाल, कोइलबहादुर रायमाझीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

पक्राउ परेका तीर्थनाथ दाहाल, दयाप्रसाद घिमिरे, कोइलबहादुर रायमाझीले झुट्टा विवरणको कागज बनाई नभएको कुरालाई हो भन्ने बनाई कोइलबहादुर रायमाझीलाई रामबहादुर विष्ट बनाई विभिन्न जालपरीपञ्च मिलाई हस्तबहादुर विष्टको माथि उल्लिखित कि.नं. का जग्गा बेपत्ते नामसारी दा.खा. गराई तीर्थनाथ दाहालको नाममा राजीनामासमेत पारित गराई जग्गा किनबेच गरी ठगी गरेको हुँदा सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

प्रतिवादी तीर्थनाथ दाहाल, दयाप्रसाद घिमिरे, कोइलबहादुर रायमाझीसमेतले झुट्टा विवरण कागज बनाई कार्यालयलाई समेत झुक्यानमा पारी ठगी गरेकाले कानूनबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने मालपोत कार्यालय, भोजपुरका मालपोत अधिकृत अच्युतप्रसाद दाहालले मौकामा गरेको कागज ।

दयाप्रसाद घिमिरे, तीर्थनाथ दाहाल, कोइलबहादुर रायमाझीले जानीजानी अरुका हकको अचल सम्पत्ति कि.नं. २५१ र २८७ का जग्गा लोभ लालचमा परी झुट्टा विवरण बनाई सम्पूर्ण व्यहोरा कित्तै गरी कोइलबहादुर रायमाझी आफैं रामबहादुर विष्ट बनी मालपोत कार्यालयलाई समेत झुक्याई दूषित बेपत्ते नामसारी गराई सोका आधारमा नक्कली रामबहादुर बनेका कोइलबहादुर रायमाझीसमेत तीनजनालाई नै

मुलुकी ऐन, ठगीको महलको ४ नं. बमोजिम सजाय गरी दूषित किले कागज खडा गरी बेपत्ते नामसारी र सोको आधारमा भएको दर्ता बदर गरी हस्तबहादुर विष्टका नाउँमा कि.नं.२५१ र २८७ का जग्गा हस्तबहादुरकै नाउँमा यथावत नै राखिपाउँ । साथै, मालपोत कार्यालयका कार्यालय प्रमुख अच्युतप्रसाद दाहाल, तत्कालीन कार्यालय प्रमुख डम्बरकुमार न्यौपाने र अन्य कर्मचारी खरिदार बलराम दाहाल, खरिदार धनबहादुर कार्कीसमेतलाई अनुसन्धानको क्रममा माल तथा मालपोत निर्देशिका, २०४५, जग्गा प्रशासन निर्देशिका २०५८, ले नाता प्रमाणित गरी गर्नुपर्ने फोटो प्रमाणितको किटानी सिफारिस संलग्न राख्नुपर्ने स्पष्ट निर्देशन गरेको पाइन्छ । उक्त कि.नं. को जग्गामा आवश्यक प्रमाण थियो थिएन कानूनले निर्देशन गरेबमोजिम गर्नुपर्ने हो गल्ती भयो भनी गरेको कागजसमेत अनुसार किनबेच गर्न आउनेको मुख हेरी नागरिकतासमेत भिडाई सनाखत गर्नुपर्नेमा सो नगरी हचुवाको भरमा गरेको फाइदा तत्कालीन कार्यालय प्रमुख डम्बरकुमार न्यौपाने, हालका कार्यालय प्रमुख अच्युतप्रसाद दाहाल, खरिदार धनबहादुर कार्की खरिदार बलराम दाहाललाई पदीय दायित्वतर्फ थप अनुसन्धान भई निज कर्मचारीहरूउपर आवश्यक यथोचित कारवाही हुनको लागि निर्देशन हुन अनुरोध छ भन्ने अभियोगपत्र मागदावी ।

प्रहरीमा गरेको बयान मेरो स्वइच्छाले गरेको हो । दयाप्रसाद सिफारिस गर्ने, तीर्थनाथ जग्गा खाने, तीर्थनाथलाई रामबहादुर विष्ट बनी जग्गा बिक्री गर्ने म कोइलबहादुर नै हो । मेरो लिन खाने उद्देश्य थिएन । दयाप्रसाद घिमिरेले १२ वर्ष बेपत्ता भएपछि कानून लागू भएपछि मैले रामबहादुर विष्टसँग नागरिकता मागेर ल्याएँ । दयाप्रसाद र तीर्थनाथ दाहालसमेत भई सर्जमिन खडा गरी सकेपछि मलाई कतै सही गराए, मालपोतमा नामसारी गराउने सल्लाह भई दयाप्रसादले मालपोत कार्यालयमा दरखास्त पेस गरी

मेरा नाममा जग्गा रामबहादुर भनी नामसारी भएपछि मैले तीर्थनाथलाई के कति थैली राखेर दयाप्रसादले लेख्न लगाए थाहा भएन र तीर्थनाथले पन्चबहादुरलाई बिक्री गरेको मलाई थाहा भएन । हकदार छ भन्ने थाहा नभएको हुँदा माग दावीबमोजिम सजाय पाउनुपर्ने होइन भनी प्र.कोइलबहादुर रायमाझीले सुरु अदालतमा गरेको २०६३।१।१० गतेको बयान ।

हस्तबहादुर विष्टको नाममा दर्ता रहेको कि.नं. २५१ र २८७ को जग्गा मैले २०१७ सालदेखि नै ब्याज मराउनीमा खाँदै आएको हो । म भोजपुरमा आई दयाप्रसाद घिमिरेलाई मैले यसोभन्दा अर्थात् बेपत्ते नामसारी हुन्छ हुँदैन भन्दा हुन्छ भन्नुभयो र मैले चिनेको कोइलबहादुर रायमाझीलाई मैले भनें कोइलबहादुर हुन्छ म उपलब्ध गराउँछु भनी निजले ल्याए । के नामको थियो मलाई थाहा भएन । उक्त कि.नं. २५१ र २८७ को जग्गा केकसरी दा.खा. गराए मलाई थाहा भएन । सबैकाम दयाप्रसाद घिमिरेले नै गरेका हुन् । कोइलबहादुर नै रामबहादुर विष्ट भएर नामसारी गराएको भन्ने कुरा मलाई थाहा भएन । उक्त जग्गा मेरा नाममा पारित गर्दा कोइलबहादुर नै रामबहादुर विष्ट बनी गरेको हो । कोइलबहादुरले ल्याएको रामबहादुरको नागरिकताको फोटोकपी पेसगरी पास भएको हुँदा स्वयम् मानिस नचाहिने रहेछ भन्ने मलाई लाग्यो । उक्त जग्गा मैले पन्चबहादुरलाई मिति २०६३।१।६ गते रु.१,५०,०००।- मा बिक्री गरेको हुँदा रु.५,०००।- मात्र लिएको छु । अरु रकम दिएको छैन रु. १,७५,०००।- भनी अड्क बढाएर राखेको हो । उक्त जग्गा बिक्री गरेबापत कोइलबहादुरलाई रु.२,०००।- दिन्छु भनेको थिएँ दिएको छैन । दयाप्रसादले रु.१६,०००।- खर्च भएको छ भनी भनेकाले निजलाई रु.१६,०००।- दिएको हुँ । रुपैयाँको लोभमा परी किले काम गरी राजीनामा पास गरेको हो । गल्ती भएको हो एक पटकलाई माफी पाउँ । मैले पन्चबहादुरबाट रुपैयाँ नलिएको हुँदा बिगो तिर्नुपर्ने होइन । ठगीको ४

नं. बमोजिम सजाय पाउनुपर्ने होइन सफाइ पाउँ भनी तीर्थनाथ दाहालले मिति २०६३।१।१० गते सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

वोया-७ बस्ने तीर्थनाथ दाहालले बेपत्ते नामसारी गरी दिनुहोस् भनी म वोया गाविसको सचिव भएकाले पटकपटक भनेकाले र मैले कसको जग्गा भन्दा हस्तबहादुर विष्टको जग्गा मैले २०१७ सालदेखि खाएको भन्नुभएकाले निज हकदार रामबहादुर विष्टको नाममा नामसारी गर्ने सिफारिस गरेको हुँ । मैले २०६२ साल माघ १६ वा १७ गते सिफारिस गरी दिएको हो । २०६३ साल वैशाख १० गते म घरमै छु । २०६२ साल चैत २२, २४ गतेदेखि अवकाश पाएर बसेको हुँदा मैले २०६२।७।१ देखि अवकाश पाएको छैन । २०६२।१०।१६ र १७ गते वोयाको सचिवमा काम गरी बसेको छु । मैले कुनै प्रलोभनमा नपरी सर्जमिन मुचुल्का खडा गरेको र उक्त मुचुल्का मैले लेखेको हो । उक्त मुचुल्कामा लेखिएका मानिसको सही कसले गर्यो मलाई थाहा भएन । तीर्थनाथले कसलाई गराए । गाविसको कार्यालय, वोयाबाट मालपोत कार्यालयलाई लेखेको पत्र मैले लेखेको हो । त्यतिखेर म अवकाश भइसकेको भए पनि अवकाश हुनुभन्दा पहिले नै सूचना टाँस गरेको पत्र लेखेको थिएँ । उक्त पत्रको अध्यक्ष सचिव भन्ने ठाउँमा सही कसले गरेको हो मलाई थाहा भएन । पत्र मैले पहिले नै लेखेकामा कानूनले जो ठहर्छ सहन तयार छु । मौकामा गरेको बयानमा मैले सही छाप गरेको हो । कोइलबहादुरसमेतले मलाई किन पोल गरे म जान्दिन । मैले सचिवको नाताले सिफारिस गरेको हुँदा अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भनी प्र.दयाप्रसाद घिमिरेले मिति २०६३।१।१० मा सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६३।१।२४ को सुरु अदालतका आदेशानुसार साक्षी सर्जमिनका मानिसको बकपत्र भई उक्त बकपत्र मिसिल सामेल रहेको रहेछ ।

म २०५३ सालदेखि मालपोत कार्यालयमा

कार्यरत रही मुद्दा फाँटमा काम गरी आएको छु । मिति २०६३।३।११ र १२ गते म बिदामा बसेको हुँदा रामबहादुर विष्टको नाममा नामसारी भएको मलाई थाहा छैन । मिति २०६३।१।७ गतेको ३५ दिने सूचना मैले फाँटवालाको हैसियतले तयार गरेको हुँ । आदेशानुसार तयार गरेको हुँ । सो कार्यको लागि गाविसको सिफारिस सर्जमिन मुचुल्का निवेदकको नागरिकता भिडाएर सोको फोटोकपी धनीपूर्जा रसिद आवश्यक पर्छ । निवेदन दिन रामबहादुर विष्ट मै हुँ भनी सनाखत गरेको हो तर सो व्यक्ति रामबहादुर विष्ट नभई अन्य व्यक्ति नै रहेछ । नामसारीको लागि निवेदन दिन आउने मानिस र निजले पेस गरेको नागरिकता भिडाउनुपर्छ तर नामसारीको निवेदन दिन आएको बेला मानिसहरूको भीड भएकाले नागरिकता भिडाउन नसकिएको हुँदा सो कार्य हुनगएछ । सो बेलाको कार्यालय प्रमुख डम्बरकुमार न्यौपाने हुनुहुन्थ्यो । नागरिकता र मानिस भिडाउनुपर्नेमा कामको चापाचापले गर्दा नागरिकता भिडाउन असमर्थ भई नामसारी गर्ने कार्य भएको हुँदा गल्ती भएको हो । एकपटकलाई माफी पाउँ भनी मालपोत कार्यालय, भोजपुरका खरिदार बलराम दाहालले मिति २०६३।१।२।१ मा गरेको बयान ।

म मालपोत कार्यालय, भोजपुरमा २०५० सालदेखि कार्यरत छु । हाल मोठ फाँटमा छु । हस्तबहादुर विष्टका नाउँको कि.नं.२५१ र २८७ को जग्गा रामबहादुर विष्टको निवेदनसमेत कागजातका आधारमा तत्कालीन कार्यालय प्रमुख डम्बरकुमार न्यौपानेको पालामा मैले पेस गरेको हो । रामबहादुर मै हुँ भनी झुक्याई गरेछन् । सो कुरा पछिमात्र थाहा भयो । नागरिकता पुरानो लत्पतिएको फोटोकपी हुँदा सनाखतसमेत गरी दिएकाले सो काम हुन गएको हो । दयाप्रसाद घिमिरेको नामसारीको सिफारिस भएको हदम्याद पुगेको हुँदा नामसारीको लागि पेस गरेको हुँ । फोटो टाँस गर्नुपर्नेमा निर्देशिकाविपरीत भएको हो । दयाप्रसादलाई चिन्दछु । मैले कागज प्रमाण

कै आधारमा काम गरेको र पदीय दायित्व पूरा गरेको हुँदा अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भनी मालपोत कार्यालय, भोजपुरका खरिदार धनबहादुर कार्कीले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

म २०६३ साल साउन ११ गतेदेखि मालपोत कार्यालय, भोजपुरमा हाजिर भई काम काज गरी आएको छु । हस्तबहादुर विष्टका नाउँको जग्गा नामसारी तत्कालीन कार्यालय प्रमुख डम्बरकुमार न्यौपानेका पालामा भएको रहेछ । जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा चाहिँ मैले दिएको हो । वोया गाविस को फाँट हाल खरिदार सावित्रा कट्टेलको फाँटमा पर्छ । मैले रामबहादुर विष्टका नाउँमा धनीपूर्जा बनाइदिएको हुँ । धनीपूर्जा दिँदा नागरिकता र नामसारी गर्ने मानिसलाई हेरी मात्र धनीपूर्जा दिने काम हुँदा धनीपूर्जा दिँदाभन्दा पारित गर्दा राम्ररी भिडाइन्छ । उक्त धनीपूर्जा दिँदा फाँटवालाले दिँदा फाँटवालाले भिडाई फोटो टाँसी नागरिकता ल्याउँछ । नागरिकता भिडाई धनीपूर्जा दिने गरेको हुँदा मैले मानिसको अनुहार नहेरी धनीपूर्जा दिएको हो । रामबहादुरले तीर्थनाथलाई जग्गा पारित गरीदिँदा उक्त दिन भौडभाड भएको र सनाखतसमेत भइसकेको हुँदा निजले पेस गरेका नागरिकता र रामबहादुर बन्ने कोइलबहादुर रायमाझीको अनुहारमा फरक देख्ने नसकेकाले पारित गरी दिएको हो । फोटोको सम्बन्धमा म मालपोत कार्यालयमा कार्यरत भएको थोरै दिनमात्र भएको हुँदा मेरो पनि केही कमीकमजोरी भएको हो । म कार्यालयमा हाजिर भएको ७, ८ दिनमात्र भएको फाँटवालाको विश्वासमा काम गरेको हो । मैले लापरवाही नगरेको हुँदा अभियोगपत्र मागदावीबाट सफाइ पाउनुपर्छ भनी मालपोत कार्यालय, भोजपुरका मालपोत अधिकृत अच्युतप्रसाद दाहालले २०६३।१२।१ मा सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

वोया-७ बस्ने हस्तबहादुर विष्टका नाउँको जग्गा रामबहादुरका नाउँमा नामसारी गर्दा म कार्यालय प्रमुख थिएँ । मेरो पालामा नामसारी भएको

हो । रामबहादुर विष्टको निवेदन सिफारिससमेतको आधारमा रामबहादुरको नाममा नामसारी गरिदिएको हो । दयाप्रसाद पनि त्यहाँ आएका थिए होलान् । मैले नामसारी गरी दिँदा लापरवाही गरेको हैन, अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भनी तत्कालीन मालपोत अधिकृत डम्बरकुमार न्यौपानेले मिति ०६३।१२।१ मा सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

म २०६० साल वैशाख १५ गतेबाट मालपोत कार्यालयमा हाजिर भई काम गरी आएकी छु । म मालपोत कार्यालयको १ नं. मोठ फाँटमा काम गर्छु । मोठ फाँटमा सक्कल धनीपूर्जाहरू रहन्छन् । व्यक्तिको ठेगाना हेलौँछा गाविस भएकाले र हेलौँछा १ नं. मोठमापर्ने हुँदा नामसारी गरेको मिसिल १ नं.मोठमा भएको हुँदा मैले मिसिल बुझी राखेको थिएँ । मिति २०६३।१।१९ गते सचिव दयाप्रसाद घिमिरेले मिसिल खोजिदिनु भनेकाले मिसिल झिकी दिई र फाँटवाला कृष्णबहादुर बस्नेत नआएको हुँदा मैले धनीपूर्जा बनाइ दिएको हुँ । अफिसमा राख्ने प्रति तयार गरी राखेकी हुँ । व्यक्तिलाई चाहिँ दिएको होइन । दयाप्रसाद घिमिरे आई उक्त जग्गा आजै पारित गरिदिन्छन् स्पेष्टा मात्रै बनाइदिनु भनेकाले बनाइदिएको हुँ । धनीपूर्जामा दयाप्रसादले फोटो नटाँस्नु टाँस्नु पर्दैन भनेपछि मैले फोटो नटाँसेको हो । मैले दया पनि कर्मचारी भएको हुँदा विश्वासमा परी स्पेष्टा तयार गरिदिएको हुँ । मैले जानीजानी उक्त कार्य नगरेको हुँदा अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भनी मालपोत कार्यालय, भोजपुरको खरिदार सावित्रा कट्टेलले मिति २०६३।१२।२ मा सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मैले तीर्थनाथ दाहालबाट पारित गरी लिएको जग्गा साविकमा कसको थियो मलाई थाहा छैन । उक्त जग्गा मैले कमाएको १६ वर्ष भयो । उक्त जग्गामा घरसमेत भएको र तीर्थनाथ दाहालले कमाउन दिएकाले ठेक्कामा कमाई सोही घरमा बसी आएको छु । मैले उक्त जग्गा तीर्थनाथ दाहालबाट २०६३।१।६ गते राजीनामा

गरी लिएको हो । उक्त जग्गा रु१,५०,०००।- दिने सर्तमा रु.१,७५,०००।- को थैली राखी पारित गरेको हो । मैले तीर्थनाथ दाहाललाई रु.५,०००।-मात्र दिएको छु । रु १,४५,०००।- दिन बाँकी नै छ । बाँकी रकमको मैले तमसुक गरेको छु । मलाई तीर्थनाथले जग्गा लिनेभए लिनु नत्र म अन्तै बिक्री गर्छु भनेकाले लिएको हुँ । मैले तिरेको पास खर्च रु. ५,०००।- समेत दिलाई भराइपाउँ भनी बुझिएका पन्चबहादुर तामाङले मिति २०६३।१२।६ गते गरेको बयान ।

सुरु अदालतमा मिति २०६४।२।१ का आदेशानुसार जाहेरवाला भीमबहादुर विष्टको बकपत्र भई उक्त बकपत्र मिसिल सामेल रहेको रहेछ ।

प्रतिवादीहरू स्वयम्ले हस्तबहादुर विष्टका नामको जग्गा कित्ते जालसाज गरी पन्चबहादुर तामाङलाई बिक्री गरेको कुरा स्वीकार गरेको अवस्था छ भने साक्षी सर्जमिनका मानिसहरूले यी प्रतिवादीहरूले नै ठगी गरेका हुन् भनी बकपत्र गरिदिएको र केन्द्रीय विधिविज्ञान प्रयोगशालाबाट प्राप्त परीक्षण प्रतिवेदनमा समेत सर्जमिन गर्ने व्यक्तिहरूको दस्तखत तथा औंठाछाप नमिल्ने भनी प्रतिवेदन प्राप्त भएको देखिँदा प्रस्तुत वारदातमा प्रतिवादीहरू दयाप्रसाद घिमिरे, तीर्थनाथ दाहाल र कोइलबहादुर रायमाझी नै संलग्न भएको देखिँदा निज प्रतिवादीहरूलाई ठगीको महलको १, २ नं. बमोजिमको कसुरमा ऐ.को ४ नं. अनुसार जनही ६ महिना कैद सजाय हुने ठहर्छ । जरिवानाको हकमा निजहरूले रकम लिनुखानु गरेको नदेखिँदा केही गर्नु परेन भन्ने सुरु भोजपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६४।८।४ को फैसला ।

उक्त फैसलामा चित्त बुझेन प्रस्तुत मुद्दामा ठगीको १ नं. ले गरेको परिभाषा अनुसार कसले कसलाई के कुन परिबन्दबाट के कसरी ठगी गरी लिए खाएको हो र ठगिने व्यक्ति को हो सोको स्पष्ट माग दावी नभएकाले प्रस्तुत अपराध ठगीको वारदात नभएको र हस्तबहादुरको नाम दर्ताको जग्गा बेपत्ते

नामसारी गरिपाउँ भनी रामबहादुर विष्टको नामबाट मालपोत कार्यालय, भोजपुरमा निवेदन दिँदा प्र. कोइलबहादुर रायमाझीले रामबहादुर विष्टको नामबाट प्र.तीर्थनाथ दाहाललाई राजीनामा पारित गर्दा पनि प्र. कोइलबहादुर नै रामबहादुर विष्ट बनी राजीनामा पारित गरेको कुरा कित्ते कागजको महलको १, ७, १३ नं. ले कित्ते कारवाहीसम्म भएको रहेछ भन्ने कुरा स्पष्ट देखिन आएकामा त्यस्तो कित्तेको वारदातलाई ठगी मुद्दामा दायर गरेको अभियोगपत्र नै दावी नपुगी खारेज हुनेमा ठगी गरेको ठहराई मलाई सुरु भोजपुर जिल्ला अदालतबाट ६ महिना कैद गर्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादी दयाप्रसाद घिमिरेको भोजपुर जिल्ला अदालतमार्फत पुनरावेदन अदालतमा दायर हुन आएको पुनरावेदनपत्र ।

उक्त फैसलामा चित्त बुझेन । ठगीको महलको १ र २ नं.को कसुर ठहर भइसकेपछि ऐ ४ नं.अनुसार सजाय गर्दा ठगीको बिगोबमोजिम जरिवाना र कैद दुवै सजाय गर्नुपर्नेमा सो नगरी कैदतर्फ मात्र सजाय गरेको सुरु फैसला बदरभागी भएको र यी प्रतिवादीहरूले बिगो रु.१,७५,०००।- बराबरको जग्गा ठगी गरी नामसारी तथा बेचबिखन गरेको हुँदा ठगीको बिगो स्पष्ट खुलिरहेको अवस्थामा बिगोबमोजिम जरिवाना गर्नुपर्नेमा सो नगरी कैदतर्फमात्र सजाय गर्ने गरेको सुरु फैसला बदर गरी सम्पूर्ण प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम ठगीको बिगोबमोजिम जरिवानासमेत गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालतमा दायर हुन आएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा मुलुकी ऐन, ठगीको महलको ४ नं. अनुसार ठगीको कसुरमा सजाय गर्दा ठगीको बिगो खुलेमा बिगोबमोजिम जरिवाना र कैद दुवै सजाय गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेकामा र बिगोसमेत खुलिरहेकामा

सोतर्फ केही गरिरहनु परेन भनी गरेको सुरु फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा अ.बं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम विपक्षी झिकाउनुका साथै प्र.मध्येको दयाप्रसाद घिमिरेले यसै अदालतमा पुनरावेदन गरेको देखिँदा वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनको जानकारी निज प्रतिवादीलाई र निज प्रतिवादी दयाप्रसाद घिमिरेको पुनरावेदनको जानकारी वादी नेपाल सरकारलाई दिई कार्य सम्पन्न भएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट २०६५।३।१८ मा भएको आदेश।

यसमा सुरु अदालतको मिति २०६४।८।१४ को फैसलामा प्रतिवादीमध्येका कोइलबहादुर रायमाझी र तीर्थनाथ दाहाललाई यो फैसलामा चित्त नबुझे ७० दिनभित्र पुनरावेदन अदालत, धनकुटामा पुनरावेदन गर्नु भनी सुनिपाएको कागज गराई निस्सा मिसिल सामेल राख्नु भनी उल्लेख भएकामा निजहरूले फैसला सुनिपाएको कागज मिसिल संलग्न भएको नदेखिँदा निजहरूले फैसला सुनिपाएको कागज गरेको छ छैन, भए सो कागजनै र सो फैसलाको राय किताबमा निजहरूले सही छाप गरेको छ छैन गरेको भए सोको फोटोकपी पठाइदिनु भनी सुरु भोजपुर जिल्ला अदालतमा लेखिपठाउनु र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन परेको छ छैन भनी पुनरावेदन दर्ता शाखामा बुझी नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट २०६५।९।१६।४ मा भएको आदेश।

ठगीको ४ नं.मा ठगी गर्नेलाई ठगी लिएको बिगो कायम भएमा हक पुग्नेलाई बिगो भराई बिगोबमोजिम जरिवाना र ५ वर्षसम्म कैद हुने अवस्थामा सोबमोजिम जरिवाना गरी बिगोसमेत हक पुग्नेलाई भराई दिनुपर्ने भनी बाध्यात्मक व्यवस्था भएकामा सोबमोजिम नगरेकोसम्म सुरुको फैसला मिल्न आएको देखिएन। तसर्थ प्रतिवादी कोइलबहादुर रायमाझी, तीर्थनाथ दाहाल र दयाप्रसाद घिमिरेलाई मुलुकी ऐन,

ठगीको महलको १, २ नं. को कसुरदार ठहर गरी ऐ.को ४ नं. बमोजिम ६ महिनाका दरले कैद सजाय गर्ने गरेको हदसम्मको सुरु भोजपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६४।८।१४ को फैसला सदर हुने ठहर्छ। मिति २०६३।९।१६ को राजीनामामा जग्गाको मोल रु.१,७५,०००।- उल्लेख हुँदा प्रतिवादीहरूलाई ठगीको ४ नं. बमोजिम उक्त बिगोबमोजिम जरिवाना गरी जाहेरवालालाई बिगोसमेत भराई दिनुपर्नेमा सो नगरेको हदसम्म सुरुको इन्साफ केही उल्टी भई प्रतिवादी कोइलबहादुर रायमाझी, तीर्थनाथ दाहाल र दयाप्रसाद घिमिरेलाई जनही रु.१,७५,०००।- का दरले जरिवानासमेत हुने ठहर्छ। सोही नं. बमोजिम जाहेरवालालाई बिगोसमेत भराई दिने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत धनकुटाबाट भएको मिति २०६५।१२।३० को फैसला।

पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको उक्त फैसलामा चित्त बुझेन। प्रस्तुत मुद्दामा अड्डाका कर्मचारीसमेत संलग्न रहेको विवादमा अ.बं.२९(८) ले पुनरावेदन अदालतमा फिराद दायर गर्नुपर्ने प्रष्ट छ। सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १८ ले सम्बन्धित अदालतमा मात्र भनेकाले जिल्ला अदालतमै मुद्दा दायर हुने हो भन्ने निष्कर्षमा पुग्न मिल्दैन। प्रारम्भिक कथनको ४ नं. ले छुट्टाछुट्टै विषयमा लेखिएकामा सोहीबमोजिम र नलेखिएकामा मुलुकी ऐनबमोजिम नै हुने प्रष्ट कानूनी व्यवस्था छ। सरकारी कर्मचारीसमेत संलग्न रहेको विवाद जिल्ला अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्दैन। आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र नपर्ने विषय जिल्ला अदालतले ग्रहण गरी भएको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७, अ.बं.२९(८), प्रारम्भिक कथनको ४ नं. समेतको प्रत्यक्ष त्रुटि रहन गएकाले बदरभागी छ।

प्रस्तुत जग्गाको सन्दर्भमा तहतह हस्तान्तरण भएको छ। जो जाहेरवाला हुन्। निजका नाममा नापी दर्ता भएको जग्गा होइन। निजको हक प्रमाण छैन।

जाहेरवालालाई ललाई फकाई निजका नामको सम्पत्ति लिएको भन्ने पनि होइन । पारित भएको लिखत सन्दर्भमा नालिस गर्ने छुट्टै लेनदेन व्यवहारको महल तथा कित्ते कागजको महलमा व्यवस्था छ । लिखत पारित भएको विषयमा हकदैया प्राप्त व्यक्तिले नालिस गर्नसक्ने प्रष्ट कानूनी व्यवस्था छँदाछँदै ठगीको नामाकरण गरी दायर भएको अभियोगपत्रको आधारमा हुनगएको फैसला बदरभागी छ ।

जग्गा हस्तबहादुर विष्टका नाउँमा रहेको भन्ने तथ्यलाई जाहेरवालाले स्वीकार गरेका छन् । हस्तबहादुर विष्टको कुनै उजुर बाजुर छैन । हस्तबहादुरको हकमा भीमबहादुरले जाहेर गरिदिनका लागि निजको वारिसनामा लिएको वा संरक्षकको नाताले अ.बं. ८३ नं. बमोजिम जाहेरी गरेको अवस्थामासमेत छैन । यस्तो अवस्थामा हस्तबहादुरले दिएको जाहेरी हकदैया विहीन भएकाले खारेज गर्नुपर्नेमा नगरेको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकाले बदरभागी छ । बिगोबमोजिम जरिवाना गरी बिगो भीमबहादुरलाई भराई दिनसमेत कुनै पनि कानूनले मिल्ने होइन, फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ ।

प्रस्तुत मुद्दामा सरकारी छाप दस्तखत कित्ते मुद्दामा जाहेरी दरखास्त लिई सम्पूर्ण तहकिकात पूरा भएपछि ठगीमुद्दामा परिवर्तन गरी अभियोगपत्र दायर गरेको प्रत्यक्षतः कानून विपरीतको छ । यसरी मुद्दा परिवर्तन गर्न पाउने अधिकार वादी नेपाल सरकारलाई कुनै कानूनी प्रावधानले नदिएकामा त्यस्तो कानूनविपरीत मुद्दा परिवर्तन गरी दायर गरेको अभियोगपत्रलाई स्वीकार गरि ठगी गरेको ठहर्याई जनही कैद महिना ६ गर्ने गरी सुरु भोजपुर जिल्ला अदालतले गरेको फैसला बदर गर्नुपर्नेमा तत्सम्बन्धमा निरूपण नगरी बिगो भराई बिगोबमोजिम जरिवानासमेत हुने भनी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा न्यायिक मनको प्रयोग भएको छैन । उक्त फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४, अ.बं. १८४क,

सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ र ठगीको १, २ नं. समेतको प्रत्यक्षतः त्रुटि रहेकाले बदरभागी छ । जिल्ला अदालतको फैसलामा जसको नामको जग्गा हो उसैको नाममा स्वेस्ता गैसकेको हुँदा पुनरावेदन अदालत धनकुटाले मलाई रु.१,७५,०००।- जरिवाना गरेको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी मेरो पुनरावेदन जिकिरबमोजिम सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीमध्येका दयाप्रसाद घिमिरेको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा हस्तबहादुर विष्टको जग्गा यी प्रतिवादीहरूले कित्ते कागज बनाई जग्गा पारित गरी लिई ठगी गरेको भनी अन्य व्यक्ति भीमबहादुर विष्टले जाहेरी दिई कारवाही चलेकामा ठगी गरेको ठहर्याई जग्गाधनी नभएको जनाउ जाहेरवालालाई बिगो भराई दिनेसमेत फैसला भएको देखिन्छ । यी पुनरावेदक गाविससचिव भएको र कार्यालयसम्बन्धी कामको सिलसिलामा जग्गा पास गरिदिने सिफारिससमेत गरिदिएको र आपराधिक कार्यमा निजको संलग्नता वा मिलेमतो रहेको देखिने स्पष्ट प्रमाण नभएको अवस्था एकातिर विद्यमान छ भने अर्कोतिर ठगी गरेका प्रतिवादीहरूबाट ठगीको ४ नं. बमोजिम जरिवाना गरी दामासाहीबाट असुल गर्नुपर्नेमा प्रतिवादीहरूबाट कानूनविपरीत जनही जरिवाना गर्ने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको फैसला मिलेको नदेखिँदा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको २०२ नं. बमोजिम महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।८।१८ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सुरु र पुनरावेदन मिसिलसमेत अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता देशबहादुर सार्कीले मेरो पक्षले गरेको कसुर ठगीको परिभाषाभित्र पर्दैन । निजले कार्यालयको कामकाजको सिलसिलामा सिफारिससम्म गरिदिएको हो । लामो

समयसम्म जागिर खाएको मान्छे हो । उ मुख्य योजनाकार होइन । मालपोतमा जग्गा पास गरिदिने मान्छेले सफाइ पाउने मेरो पक्षले सिफारिस मात्र गरेकामा मुख्य अभियुक्तसरह ठगीमा ठहर गरेको मिलेको छैन । मेरो पक्षले गाविस सचिवको हैसियतले जग्गा बिक्री गर्न सिफारिस गरेको मात्र हो, सफाइ पाउनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

त्यस्तै नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता संजिवराज रेग्मीले ल्याप्चे जाँच गर्न पठाएकामा मिलेको छैन । गाविस सचिवबाट अवकाश लिएपछि सिफारिस गरेको छ । सीधासीधै ठगीको काम गरेको हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

विद्वान् कानून व्यावसायीहरूको बहस जिकिरसमेत सुनी पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यी प्रतिवादीहरू दयाप्रसाद घिमिरे, तीर्थनाथ दाहाल र कोइलबहादुर रायमाझीले हस्तबहादुर विष्टको नामको जग्गा कित्ते ठगी गरी अरू व्यक्तिलाई बेच बिखन गरेकाले ठगीको महलको १, २ नं. बमोजिमको कसुर गरेको हुँदा निजहरूलाई ठगीको ४ नं. अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदावी भई सुरु जिल्ला अदालतले प्रतिवादीहरूलाई ६ महिना कैदको सजाय गरेकामा पुनरावेदन अदालतले ६ महिना कैद सदर गरी बिगोबमोजिम जरिवाना तथा बिगोसमेत भराइदिने भनी फैसला गरेको देखिन्छ । मिसिल संलग्न प्रमाण हेर्दा प्रतिवादीहरू मौकामा र अदालतमा समेत साबित रहेका छन् । केन्द्रीय प्रहरी विधिविज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदनमा पनि सर्जमिनका व्यक्तिको

सही तथा औंठाछाप नमिलेको भनी लेखिआएको पाइन्छ । यस सम्बन्धमा भएको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा मुलकी ऐन, ठगीको महलको १ नं.मा “कसैले आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको हकको चल अचल धनमाल हक पुग्नेलाई वा जसका जिम्मामा रहेको छ उसलाई ललाइ फकाइ वा जाल परिपञ्च गरी वा आफ्नो हक नभएको सम्पत्तिमा आफ्नो हक पुग्ने कित्ते कागज बनाई दिई वा पेस गरी वा आफूसँग नभएको कुरा आफूसँग छ भनी झुक्याइ वा झुट्टो कुरालाई सद्दे हो भनी झुक्याइ वा अरू जुनसुकै व्यहोरासँग धोका दिई गफलतमा पारी आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको हकको चल-अचल धनमाल लिएदिए दिलाएमा वा अर्काको माल मेरो हो भनी वा मेरो भएको छ भनी लिखत गरी वा नगरी सोही माल लिएदिए बिक्री व्यवहार गरेमा वा सट्टापट्टा गरी लिएमा ठगी गरेको ठहर्छ” भनी उल्लेख भएको देखियो । त्यस्तै सोही ऐनको २ नं. बमोजिम “कसैले आफ्नो नाउँ ढाँटी सो नाउँ मेरो होइन, अर्केको हो भनी वा सो मानिस म होइन अर्के हो भनी र अर्को मानिसको नाउँलाई मेरो हो सो मानिस मैँ हुँ भनी भन्नु वा त्यस्तो कुरा अर्काबाट जानीबुझी भनाउनु भनीदिनु इत्यादि जुनसुकै कुरो गरी होस् कसुर सजायबाट बच्नाका लागि वा बेइमानीको नियतसँग अरू कसैलाई धोका, गफलत वा झुक्यानमा पारी अर्काको नोक्सान वा आफ्नो फाइदा हुने काम गरेमा ठगी गरेको ठहर्छ” भन्ने उल्लेख छ । यस्तो कानून भएको र यी प्रतिवादीहरूले आफ्नो हक नपुग्ने हस्तबहादुर विष्टका नाउँमा दर्ता रहेको वोया-७ को कि.नं.२५१ को रोपनी ५-९-१-१ र कि.नं.२८७ को रो.२०-५-१-१ अचल सम्पत्ति बिक्री गरी आर्थिक लाभ प्राप्त गरी लिनेखाने उद्देश्यले आफ्नो हक छ भनी अरूलाई झुक्याइ वा झुट्टो कुरालाई सद्दे हो भनी गफलतमा पारी निज हस्तबहादुरको हकदार जाहेरवाला भीमबहादुर विष्टका बाबु रामबहादुर विष्ट भएको भनी प्र.मध्येको कोइलबहादुर आफैँ

रामबहादुर विष्ट बनी झुट्टा खेस्ता मिलाई कितें ल्याच्चे छाप गर्ने, सर्जमिन सिफारिस गर्ने गराउने कार्य गरी प्र.मध्येका दयाप्रसाद घिमिरेले तीर्थनाथ दाहालसमेतसँग मिली उक्त जग्गा प्र.कोइलबहादुर रायमाझीले प्र.तीर्थनाथ दाहालका नाउँमा र.नं. ६१ मिति २०६३।३।१९ मा राजीनामा पारित गरी दिई पुनः प्र.तीर्थनाथले पन्चबहादुर तामाडलाई र.नं. ६६० मिति २०६३।१।१६ मा राजीनामा गरिदिएको देखिन्छ । यसरी यी प्रतिवादीहरूले अर्काको अचल सम्पत्ति मेरो हो भनी लिखत गरी बिक्री व्यवहार गरेको देखिन आयो । प्रतिवादी दयाप्रसाद घिमिरे आफैं गाविस सचिव भएको र निजले मिति २०६२।७।१ देखि अवकाश पाएको भन्ने जिल्ला विकास समितिको कार्यालयको मिति २०६३।१।०।२२ को पत्रबाट देखिन्छ । आफूले सेवाबाट अवकाश लिइसकेपछि मिति २०६२।१।०।१७ मा मालपोत कार्यालयमा नामसारीको लागि सिफारिस गरेको देखिन आयो । त्यस्तै यी प्रतिवादीहरूले आफ्नो नाउँसमेत ढाँटी अर्को मानिसको नाउँलाई मेरो हो र सो मानिस मैँ हुँ भनी त्यस्तो कुरा जानीबुझी बेइमानीको नियतसँग अरु कसैलाई गफलत वा झुक्यानमा पारी अर्काको नोक्सान वा आफ्नो फाइदा हुने काम गरेको देखिन्छ । सो कुरालाई यी प्रतिवादीहरूले मौकामा तथा अदालतमा गरेको बयान, केन्द्रीय प्रहरी विधिविज्ञान प्रयोगशालाबाट हस्ताक्षर तथा औँठाछाप जाँच गर्दा नमिलेको भनी प्राप्त भएको प्रतिवेदन र दयाप्रसाद घिमिरेले १२ वर्ष बेपत्ता भएपछि कानून लागू गर्ने भनेपछि मैले रामबहादुर विष्टसँग नागरिकता मागेर ल्याएँ । दयाप्रसाद र तीर्थनाथ दाहालसमेत भई सर्जमिन खडा गरी सकेपछि मलाई कतै सही गराए, मालपोतमा नामसारी गराउने सल्लाह भई दयाप्रसादले मालपोत कार्यालयमा दरखास्त पेस गरी मेरा नाममा जग्गा रामबहादुर भनी नामसारी भएपछि मैले तीर्थनाथलाई के कति थैली राखेर दयाप्रसादले लेखन

लगाए थाहा भएन र तीर्थनाथले पन्चबहादुरलाई बिक्री गरेको मलाई थाहा भएन भनी स्वयम प्रतिवादीमध्येका कोइलबहादुरले अदालतमा आई गरेको बयानका क्रममा भनेबाट पनि मनसायपूर्वक जानीबुझी एक आपसमा सरसल्लाह गरी सो कार्य गरेको कुरा पुष्टि भएको छ । सोबाट यी प्रतिवादीहरूले जानीबुझी ठगीको कार्य गरेका रहेछन् भन्ने कुरा स्पष्टरूपमा देखिन आयो । यसरी हेर्दा यी प्रतिवादीहरूले उक्त जग्गा लिनेखाने उद्देश्यले आफ्नो हक नपुग्ने सम्पत्ति मेरो हो भनी अर्को मानिसको नाउँ मेरो हो भनी नक्कली मानिस खडा गरी सहिछाप सर्जमिन सिफारिस गराइ ठगीको १ तथा २ नं. बमोजिमको कसुर गरेको भन्ने कुरामा विवाद छैन । पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट जनही रु.१,७५,०००।- जरिवाना हुने र जनही रु.५८,३३३।- बिगो भराइदिने भनी ठहराएकामा सोतर्फ विचार गर्दा हस्तबहादुर विष्टका नामको जग्गा पन्चबहादुर तामाडका नाममा रजिस्ट्रेशन भएको देखिँदा उक्त लिखत बदर गरी हस्तबहादुर विष्टकै नाममा पुनः दर्ता कायम हुने ठहर्छ भनी सुरु जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत, धनकुटाले जनही रु.५८,३३३।- बिगोसमेत भराइदिने भनी भएको फैसलाबमोजिम बिगो भराइदिने हो भने जग्गाधनीलाई जग्गा पनि फिर्ताप्राप्त हुने र सो जग्गाको बिगो पनि प्राप्त हुने हुँदा दोहोरो सुविधा पर्नजाने हुन्छ । यसरी कुनै एक पक्षले मात्र दोहोरो सुविधा पाउने गरी फैसला हुनु न्यायसङ्गत हुने नदेखिएकाले सो बिगो भराइदिनुपर्ने अवस्था नहुँदा जग्गा फिर्ता भैसकेको अवस्थामा हकवालालाई बिगो भराइदिने ठहराएको र बिगोको दामासाहीले जरिवाना गर्नुपर्नेमा जनही बिगोबमोजिम जरिवाना हुने ठहराएको हदसम्मको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको फैसला मिलेको देखिन आएन ।

३. अब पुनरावेदक प्रतिवादीले वारदात

किर्ते हुँदा ठगीमा सजाय गर्न मिल्दैन भनी लिएको जिकिरतर्फ हेर्दा मुलुकी ऐन, ठगीको महलको १ र २ नं.मा आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको चलअचल धनमाल मेरो हो, मेरो भएको छ भनी लिखत गरी वा नगरी बिक्री व्यवहार गरेको ठगी गरेको ठहर्छ भनी उल्लेख भएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दा ठगीको परिभाषाभित्र पर्दैन भन्ने प्रतिवादी दयाप्रसाद घिमिरेको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

४. तसर्थ माथि उल्लेख भएबमोजिमका आधार प्रमाण र कारणबाट सुरु जिल्ला अदालतले प्रतिवादीहरूले ठगीको १, २ नं.को कसुर गरेको ठहर्याई सोही ऐनको ४ नं. बमोजिम जनही ६ महिना कैदको सजाय गर्ने गरी भएको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको फैसला मिलेकै देखिँदा सो हदसम्म सदर हुने ठहर्छ ।

५. यसका साथै सुरु जिल्ला अदालतका फैसलाले जग्गा हस्तबहादुर विष्टकै नाममा पुनः दर्ता कायम हुने ठहरेकाले बिगो असुलउपर गरिरहनुपर्ने अवस्था नभएकामा बिगो भराएको र जरिवानाको हकमा दामासाहीले जरिवाना गर्नुपर्नेमा जनही जरिवाना गर्ने गरेको हदसम्म पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६५।१२।३० को फैसला मिलेको नदेखिँदा केही उल्टि भई पुनरावेदक प्रतिवादी दयाप्रसाद घिमिरे र अ.बं. २०५ नं. बमोजिम पुनरावेदन नगर्ने अन्य प्रतिवादीहरू तीर्थनाथ दाहाल र कोइलबहादुर रायमाझीको हकमा समेत जग्गाको बिगो रु. १,७५,०००।- भन्ने देखिएकाले सोको दामासाहीले जरिवाना हुने र बिगो भराइदिनु नपर्ने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादी दयाप्रसाद घिमिरेको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्नेन । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको फैसला केही उल्टि भएको र

जग्गाको बिगो रु.१,७५,०००।- भन्ने देखिनुका साथै देहायका प्रतिवादीहरूलाई सो बिगोको दामासाहीले जरिवानासमेत हुने ठहरेकाले पहिले जनही रु १,७५,०००।- जरिवाना भनी राखेको लगत कट्टा गरी यस अदालतको फैसलाबमोजिम निम्नानुसारको लगत कसी असुलउपर गर्नु भनी सुरु भोजपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु..... १

प्रतिवादी दयाप्रसाद घिमिरेको जरिवाना रु.५८,३३३।३४

प्रतिवादी कोइलबहादुर रायमाझीको जरिवाना रु.५८,३३३।३३

प्रतिवादी तीर्थनाथ दाहालको जरिवाना रु.५८,३३३।३३

कैदको हकमा यस अदालतबाट फैसला हुँदा पनि सुरु सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत धनकुटाकै फैसला सदर हुने ठहरेकाले सोहीबमोजिम लगत कसी असुलउपर गर्नु भनी सम्बन्धित अदालतमा लेखिपठाइदिनु..... २

पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट बिगो भराइदिने गरी फैसला भएकामा यस अदालतबाट फैसला हुँदा हकवालालाई बिगो भराइदिनु नपर्ने ठहरेकाले सो सम्बन्धमा लगत राखेको भए लगतकट्टा गरिदिनु भनी सम्बन्धित अदालतमा लेखिपठाइदिनु..... ३

प्रतिवादी दयाप्रसाद घिमिरेले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा जेथा जमानी राखेकामा पछि सो जेथा फिर्ता गरी सो जेथाबापतको रकम रु २२११२५।- यस अदालतको र.नं. १७४१ मिति २०६९।४।१७ मा धरौटी राखेको देखिँदा निजलाई लागेको जरिवाना यसै रकमबाट असुलउपर गरी सदरस्याहा गर्ने र बाँकी हुन आएको रकम प्रतिवादीले फिर्तापाउँ भनी निवेदन दिएमा फिर्ता भुक्तानी दिनु भनी सम्बन्धित निकायमा लेखिपठाइदिनु..... ४

यो फैसलाको जानकारी पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीहरू

तथा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ५

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इति संवत् २०७१ साल पुस ७ गते रोज २ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : हेमबहादुर सेन

निर्णय नं. १३३०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
फैसला मिति : २०७१।१०।२०।३
०६७-CI-०१७७

मुद्दा : अंश ।

पुनरावेदक/वादी : जिल्ला कपिलवस्तु, गाविस
गोठिहवा वडा नं. १ दलदलहा बस्ने सन्तराम
कुर्मी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला कपिलवस्तु, गाविस
गोठिहवा वडा नं. १ दलदलहा बस्ने राजकुमार
कुर्मी

- वादी सन्तरामले मिति २०५९।८।१८ मा सुरु अदालतमा गरेको कागजमा आमा सूर्यमती जीवित नै रहेको भनी स्पष्ट उल्लेख गरेको अवस्थामा मिसिलबाटसमेत देखिन आएको सरोकारवाला (अंसियार) व्यक्ति निज सूर्यमतीलाई बुझी इन्साफ गर्नुपर्नेमा नबुझी अदालतले आफ्नो जिम्मेवारी वहन नगर्ने, नाता सम्बन्धको निर्णायक प्रमाण नबुझ्ने अनि फिरादपत्रका कमी कमजोरीमात्र देखाई सो आधारमा नकारात्मक धारणा बनाई नाता सम्बन्ध जस्तो व्यक्तिको स्थिति (Status) मा नै प्रभाव पर्ने गरी फैसला गर्ने कार्यलाई न्यायिक जिम्मेवारी बोधको अभाव भन्नुपर्छ । यसमा पुनरावेदन र सुरु अदालतका न्यायकर्ताबाट गम्भीर लापरवाही भएको मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. १०)

- आफू काशीरामको एक मात्र छोरा भनी प्रतिवादीले नितान्त झुठ्ठा कुरा गरेको अवस्थामा प्रतिवादीको अरु कथनमा विश्वास गर्न हुने ।
- राजकुमारका दाजु रामलखन के भए त, निजको विवाह भयो भएन, निजबाट सन्तान जन्म्यो जन्मेन जस्ता यावत कुरालाई प्रतिवादीले लुकाउन दबाउन खोजेको स्थिति छ भने अर्कोतिर वादी आफू निजै रामलखनको छोरा भएको भनेर सरजमिन र मतदाता नामावलीलगायतका निश्चयात्मक प्रमाणका साथ उपस्थित भएको स्थिति विद्यमान छ । प्रतिवादीको भ्रामक अनि ठाउँठाउँमा शृङ्खलाको कडी खुस्केको निजको सन्देहास्पद अभिकथनलाई आधार बनाई वादीलाई

बाबु आमाको अत्तोपत्तो नभएको अवैध व्यक्ति भन्नु कदापि मनासिब नहुने ।

(प्रकरण नं. ११)

पुनरावेदक/वादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता नरेन्द्रकुमार के.सी.

प्रत्यर्था/प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता सुनिलकुमार पोखरेल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं. ७८, १३३ नं.
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २६

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री विनोदमोहन आचार्य

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

मा.न्या. श्री रामप्रसाद खनाल

फैसला

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय : पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६२।१।१९ गते भएको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड क बमोजिम मुद्दा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

आमा बाबुहरू स्वर्गीय भै सकेका छन् । प्रतिवादी दाजु राजकुमार कुर्मी र वादी म सन्तराम कुर्मी एकाघर सगोलमा बस्दै आउँदा संवत् २०३४।१।१ मा म वादी मानोसम्म छुट्टिई अन्य सबै कुरा सगोलमै राखी भोग गर्दै आउँदा २०५८।१।१ मा अंशबन्डा गरी दर्तासमेत छुट्ट्याई देऊ भन्दा प्रतिवादीले नमानेकाले २०३४।१।१ गतेलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सम्पूर्ण सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी लिई मेरो हुने

आधा अंश अड्डाबाट छुट्ट्याई दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सन्तराम कुर्मीको फिरादपत्र ।

मिति २०५८।५।८ मा दायर भएको अंश मुद्दाको प्रतिवादीको बाबुको नाउँ काशीराम कायम गर्न र फिरादमा उल्लिखित प्रकरण १ र २ मा रहेको दाजु भन्ने शब्दको ठाउँमा काका कायम रहने गरी निवेदनमा मागबमोजिम संशोधन गरिदिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५८।५।२४ को कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको आदेश ।

वादी मेरो कुनै नाता पुस्ताको व्यक्ति होइनन् । काशीरामको छोरा ममात्र हो । बाबुको मृत्यु भइसकेको र मेरो २ वटा छोरा छन् । विपक्षी कहाँ बस्ने कसका छोरा हुन् थाहा छैन । झुट्टा वादी दावीबाट अलग फुर्सद गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी राजकुमार कुर्मीको प्रतिउत्तर जिकिर ।

मूल पुर्खा छोटन कुर्मी, छोटन कुर्मीको छोरा काशीराम कुर्मी भएको, काशीराम कुर्मीको २ छोरा जेठा मेरो बाबु रामलखन कुर्मी, कान्छा यी विपक्षी काका राजकुमार कुर्मी हुन् भनी अ.बं. ८० नं. बमोजिम वादीले आदेशानुसार नातातर्फ गरेको बयान ।

काशीरामको एक छोरा राजकुमार कुर्मी, राजकुमारको श्रीमती जितमती कुर्मीनी, राजकुमार र जितमती कुर्मीनीबाट जन्मेका दुई छोरा जेठा अमरसिंह कुर्मी, कान्छा उमरसिंह कुर्मी हुन् । यी वादी मेरो नाता पुस्ताका व्यक्ति होइनन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीले अ.बं.८० नं. बमोजिम नातातर्फ गरेको बयान ।

काशीरामको एक मात्र छोरा राजकुमार हुन् । राजकुमारको २ छोरा अमरसिंह र उमरसिंह हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी लैश मोहम्मद मुसलमानले कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

काशीराम कुर्मीका २ छोरा रामलखन र राजकुमार हुन् । रामलखनको छोरा वादी सन्तराम

हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी बिजयनाथ तिवारीले कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वादी प्रतिवादी मेरो कुनै नाता पुस्ता सम्बन्धका व्यक्ति होइनन् । वादी काशीरामको नाति रामलखनको छोरा हुन् । मेरो बाबुको नाम रामदुलारे हो भनी अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका रामलखन कुर्मिले कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

आदेशानुसार २०४९।१२।२२ मा परासोहिया मौजा र दलदलाहा मौजामा अलगअलग भएको दुई थान सरजमिन मुचुल्का मिसिल संलग्न रहेको ।

वादीले पेस गरेको मृत्यु दर्ता प्रमाणपत्र, घरकर रसिदसमेतका कागजात देखाउँदा वादी प्रतिवादी भै मुद्दा चलिरहेको अवस्थामा प्रतिवादीको अंश मार्ने नियतले जालसाजीपूर्ण काम गरी कागजातहरू पेस गरेका हुन् । विपक्षीले घरकर रसिदमा आफ्ना बाबुको नाम रामलखन चौधरी लेखाएका हुन् । सक्कल प्रति देख्न पाएका बखत थाहा एकिन हुनेछ भनी प्रतिवादीले अ.बं.७८ नं. बमोजिम गरेको बयान ।

मेरो नागरिकता लिँदा मेरो जन्म रङ्गपुर गाविसमा भएकाले त्यहाँको वतन देखाई नागरिकता लिएको हो । घरकर रसिदमा रामलखन चौधरी लेखिएको भए तापनि चौधरी कुर्मि एउटै हो । मैले पेस गरेको लिखत सट्टे व्यहोराबाट लिएको हुँदा कुनै किसिमको जालसाजी गरेको छैन । मृत्यु दर्ता, नागरिकता आदि सबै सट्टे व्यहोराबाट लिएको हो भनी वादीका वारिसले कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा गरेको अ.बं.७८ नं. बमोजिमको सनाखत बयान ।

प्रतिवादीलाई सुरुमा दाजु भनी सम्बोधन गरेको र पछि भूलसुधारका लागि छुट्टै निवेदन दिएको, वादीले पेस गरेको नागरिकता प्रमाणपत्रमा उल्लिखित ठेगाना रङ्गपुर परसोहिया भन्ने उल्लेख भएको तर फिरादपत्रमा भने गोटिहवा दलदलाहा उल्लेख गरेको,

फिरादपत्रमा आमा स्वर्गीय भनी लेखेकामा अ.बं. १३३ नं. बमोजिम कागज गर्दा आमा सूर्यमती जीवित नै रहेको भनी उल्लेख गरेको तर गोटिहवा दलदलाहाको मतदाता नामावलीमा निजको नाम उल्लेख नभएको, प्रतिवादीले यी वादी रङ्गपुर परसोहिया बस्ने रामलखनका छोरा सन्तराम हुन् भनी नातामा विवाद उठाएको समेतबाट यी वादी गोटिहवा दलदलाहा बस्ने काशीरामको नाति, रामलखनका छोरा सन्तराम कुर्मि नै हुन् भनी मान्न सकिने स्थिति देखिएन । तत्सम्बन्धमा वादीले अन्य तथ्ययुक्त तथा खम्बिर प्रमाण पेस गरी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २६ अनुसार दावी प्रमाणित गर्ने भार विवादरहित तवरमा प्रमाणित गर्न नसकेकाले अरू तथ्यमा प्रवेश गरी इन्साफ गरिरहन परेन । फिरादमा लेखिएको पुस्तेवारी नातालाई नै वादीले विवादरहितरूपमा प्रमाणित गर्न नसकेको देखिँदा यी वादी प्रतिवादीबीचमा भतिजा काकाको नाता पर्छ भनी भन्न मिल्ने नदेखिएको हुँदा अंश पाउँ भन्ने वादी दावी नपुग्ने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको कपिलवस्तु जिल्ला अदालतबाट २०६०।१२।२२ मा भएको फैसला ।

साफी गर्दाको भूलले फिरादमा काकालाई दाजु लेखिएको हो । म दलदलहा बस्ने रामलखनको छोरा हुँ भन्ने कुरा परसोहिया बस्ने रामलखनको बयानसमेतबाट देखिन्छ । नागरिकताको प्रमाणपत्र, मतदाता नामावली, सरजमिन मुचुल्का, काका राजकुमारका नामको जग्गाको मैले मालपोत बुझाएको रसिदसमेतबाट दावी पुष्टि भएको छ । फिरादमा फरक परेको व्यहोरा संशोधन गर्ने आदेश भइसकेपछि त्यसलाई आधार बनाउन मिल्ने होइन । प्रतिवादीले पनि मेरो दावी खण्डन हुन सक्ने कुनै ठोस प्रमाण प्रस्तुत गर्न सकेको स्थिति छैन । यस्तो अवस्थामा वादी दावी नपुग्ने ठहराएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ, बदर गरी दावीबमोजिम नाता कायम गरी अंश पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी सन्तराम कुर्मिको पुनरावेदन अदालत, बुटवलमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

वादी रामलखन कुर्मीसमेत र प्रतिवादी विजयबहादुर चौधरीसमेत भएको २०५८ सालको दे.नं.१४२५ को अंश मुद्दाको प्रमाण मिसिल र यिनै पुनरावेदक प्रत्यर्थीका बीचमा चलेका लगाउका दायरी मुद्दाका मिसिलसमेत साथै पेस भएको ।

वादीले मिति २०५८।५।८ मा फिरादपत्र दिँदा बाबु आमाको नाम, मृत्यु भएको मिति उल्लेख गर्न नसकेको र प्रतिवादीलाई दाजु भनी सम्बोधन गरेकामा पछि काका नाताका भन्दै संशोधनका लागि निवेदन दिएको, फिरादमा आमाको समेत मृत्यु भइसकेको भनेकामा कागज गराउँदा आमा सूर्यमती जीवित छन् भनी लेखाए पनि निजको भाग हिस्सातर्फ केही उल्लेख नगरेको समेतबाट वादीले जान्न सक्ने र जान्नुपर्ने कुराहरुसमेत स्पष्ट गर्न सकेको देखिँदैन । वादीले पेस गरेको नागरिकताको प्रमाणपत्रमा बाबु रामलखन लेखिए पनि वतन परसोहिया लेखिएको, सो ठाउ रङ्गपुर गाविसअन्तर्गत पर्नेमा वादीले आफ्नो वतन गोटिहवा गाविस वडा नं. १ दलदलाहा लेखाएको छ । यसरी वतन फरक हुनुको तथ्ययुक्त कारण प्रस्तुत हुन नसकेको तथा वादीको साक्षीको बकपत्र र सरजमिन व्यहोराबाट पनि वादी दलदलाहा बस्ने काशीका नाति तथा रामलखनका छोरा हुन् भन्ने कुरा विवादास्पद तबरबाट पुष्टि हुन सकेको छैन । वादी दावीबमोजिम नाता कायम भई अंश पाउन सक्ने ठोस सबुद प्रमाणको अभावमा वादीको दावी पुग्न सक्ने देखिएन । अतः वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्याई कपिलवस्तु जिल्ला अदालतले गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट मिति २०६२।१।१९मा भएको फैसला ।

सरजमिन मुचुल्काका अधिकांश मानिसले म र विपक्षी भतिजा काका हुन् भनी लेखाइदिएका छन् । नातातर्फ बयान गराउँदा विपक्षी काकाले म परसोहिया बस्ने रामलखनको छोरा हो भनी लेखाइदिएको

आधारमा निजलाई झिकाई बयान गराउँदा म निजको नाताभित्रको नभएको भनी बयान गरेका छन् । यिनै आधार प्रमाणको साथै २०५१ सालको मतदाता नामावलीको १४२ देखि १४५ सम्मका नामहरु फिराद दावीको पुस्तवारीसँग मिल्ने भएको आधारमा पनि म र विपक्षी भतिजा काका नाताभित्रको हो भन्ने तथ्य पुष्टि भएको छ । मैले प्राप्त गरेको नागरिकता र नागरिकता प्राप्त गर्नको लागि भरेको क्र.सं. १३२० को नागरिकताको अस्थायी निस्सासमेतमा आफ्नो पिताको नाम रामलखन कुर्मी भरी जनी कायम भई अरु सम्पूर्ण व्यवहार काशीरामको नाति रामलखन कुर्मीको छोरा भनी चलाई आएको छु । यदि म काशीरामको नाति, रामलखनको छोरा र निज विपक्षीको भतिजा नपर्ने भए मेरो त्यस्तो व्यवहारउपर नालिस गरी बदर गराउन सक्नुपर्ने थियो । यस्तो नभएको अवस्थामा मैले फिरादमा उल्लेख गरेको पुस्तवारी अनुसार निज विपक्षी मेरो काका हो भन्ने कुरा पुष्टि भएको छ । हामीबीच कुनै पनि प्रकारबाट अंश भागबन्डा नभएको अवस्थामा पैतृक सम्पत्तिबाट मैले अंश पाउनु नैसर्गिक अधिकार हो, जसबाट कसैले पनि वञ्चित गर्न सक्तैन । बसोवास गर्ने वादी प्रतिवादीको स्थान अलगअलग देखिए तापनि अंश भागबन्डा भएको प्रमाणित हुन नआएमा अंश हकबाट कदापि वञ्चित गर्न मिल्दैन । यसरी म र विपक्षी भतिजा काका कायम हुन नसकेकाले अंश पाउन नसक्ने भनी मेरो अंश हकबाट वञ्चित गरी पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट भएको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)क को अवस्था विद्यमान भएकाले सोबमोजिम दोहोर्याई हेरी सुरु अदालतको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला बदर गरी दावी अनुसार गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी सन्तराम कुर्मीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी राजकुमार कुर्मीले अ.बं. ८० नं. बमोजिम नाता सम्बन्धमा बयान गर्दा यी वादी सन्तराम

कुर्मी रामदुलारेको नाति, रामलखनको कान्छो छोरा भएकाले आफ्नो नाता पुस्ताको व्यक्ति नभएको भनी उल्लेख गरेको रहेछ । निज प्रतिवादीले उल्लेख गरे अनुसारको रामलखनलाई अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझ्दा वादी सन्तराम आफ्नो छोरा नभई काशीरामको नाति रामलखनको छोरो भएको, वादीको बाबु रामलखन आफू नभई अर्कै व्यक्ति भएको भनी बयान गरेको पाइन्छ । अर्कोतर्फ वादीले पाएको नागरिकताको प्रमाणपत्र, जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा र मतदाता नामावलीबाट वादी सन्तराम कुर्मीको बाबु रामलखन कुर्मी भन्ने देखिएको अवस्था छ । यस्तो अवस्थामा नाता कायम हुने नदेखिएको भनी अंश नपाउने ठहर्याएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३,५४ र अ.बं. १८४ (क) नं. को त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भनी यस अदालतबाट मिति २०६७।४।१६ मा भएको आदेश ।

वादी सन्तराम कुर्मीले २०५९।८।१८ मा सुरु अदालतमा कागज गर्दा आमा सूर्यमती जीवित छन् भनी लेखाएको भनी जिल्ला अदालतको २०६०।१०।७ को आदेशमा उल्लेख भए पनि अंश मुद्दामा आमा स्वयम् अंसियार हुने र नातातर्फ आमाको भनाईले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्नेमा आमाको वतन खुलाउन लगाई निजलाई झिकाई बयान गराएको देखिएन । अब वादी सन्तराम कुर्मीलाई अ.बं. १३३ नं. बमोजिम कागज गराई आमा जीवित छन् छैनन्, छन् भने कहाँ छन् स्पष्ट वतन खुलाउन लगाई वतन खुलेमा अ.बं.१३९ नं. बमोजिम झिकाई बयान गराई कारणीसरह देखिएमा तारेखमा राखी लगाउका मुद्दा साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०६८।१।७ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी

निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सुरु एवम् पुनरावेदन अदालतको रेकर्ड मिसिलसमेतको अध्ययन गरी पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री नरेन्द्रकुमार के.सी.ले वादीको नागरिकताको प्रमाणपत्र, सरजमिन र मतदाता नामावलीसमेतका आधारमा वादी दावीबमोजिम नाता कायम भई अंश पाउनुपर्नेमा दावी नपुग्ने ठहराएको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको २०६२।१।१९ को फैसला नमिलेकाले उल्टी गरिपाउँ भनी र प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री सुनिलकुमार पोखरेलले यी वादी दलदलाहा गोटिहवा बस्ने काशीरामका नाति तथा रामलखनका छोरा हुन् भन्ने कुरा विवादरहित किसिमबाट पुष्टि हुन सकेको छैन । वादीको नागरिकता प्रमाणपत्र र फिरादमा उल्लिखित वतनसमेत फरकफरक रहेको अवस्थामा दावीबमोजिम नाता कायम भई अंश नपाउने हुँदा वादी दावी नपुग्ने गरी भएको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला सदर गरिपाउँ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहस सुनियो ।

यसमा प्रतिवादी राजकुमार कुर्मी र वादी सन्तराम कुर्मी एकाघर सगोलमा रही २०३४।१।१ मा मानोसम्म छुट्ट्याई बसी आएका अंशबन्डा गरी दर्ता छुट्ट्याई देऊ भन्दा प्रतिवादीले नमानेकाले २०३४।१।१ गतेलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी आधा अंश दिलाई पाउँ भन्ने फिराद दावी र वादी मेरो नाता पुस्ताको व्यक्ति होइनन्, काशीरामको छोरा ममात्र हो, विपक्षी कहाँ बस्ने कसका छोरा हुन् थाहा छैन भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर रहेकामा वादी दावी पुन नसक्ने ठहरी कपिलवस्तु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलालाई सदर गरी पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट भएको फैसलाउपर मुद्दा दोहोर्याई हेरी पाउँ भन्ने निवेदन दायर भै यस अदालतको मिति २०६७।४।१६ को आदेशले मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको

देखिन्छ ।

अब वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्याएको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला मिलेको छ छैन तथा वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने नपुग्ने के रहेछ सोही सन्दर्भमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा फिरादपत्रमा वादीले प्रतिवादीलाई सुरुमा दाजु भनी सम्बोधन गरेको र पछि भूलसुधारका लागि छुट्टै निवेदन दिएको, वादीले पेस गरेको नागरिकता प्रमाणपत्रमा उल्लिखित ठेगाना रङ्गपुर परसोहिया भन्ने उल्लेख भएको तर फिरादपत्रमा भने गोटिहवा दलदलाहा उल्लेख गरेको, फिरादपत्रमा आमा स्वर्गीय भनी लेखेकामा मुलुकी ऐन, अ.बं. १३३ नं. बमोजिम कागज गर्दा आमा सूर्यमती जीवित नै रहेको भनी उल्लेख गरेको, गोटिहवा दलदलाहाको मतदाता नामावलीमा वादीको नाम उल्लेख नभएको, प्रतिवादीले यी वादी रङ्गपुर परसोहिया बस्ने रामलखनका छोरा सन्तराम हुन् भनी नातामा विवाद उठाएको समेतबाट यी वादी गोटिहवा दलदलाहा बस्ने काशीरामको नाति, रामलखनका छोरा सन्तराम कुर्मी नै हुन् भनी मान्न सकिने स्थिति देखिएन । तत्सम्बन्धमा वादीले अन्य तथ्ययुक्त खम्बिर प्रमाण पेस गरी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २६ अनुसार दावी प्रमाणित गर्ने भार विवादादरहित तवरमा प्रमाणित गर्न नसकेकाले वादी दावी पुग्न नसक्ने भनी कपिलवस्तु जिल्ला अदालतले तथा आफ्नो नाता सम्बन्धका कुराहरू जान्नेपर्ने अवस्थामा पुस्तेवारी पनि नखुलाएको, सुरुमा प्रतिवादीलाई दाजु भनी फिरादमा सम्बोधन गरेको, आमाको मृत्यु भएको भनी लेखाएको तर पछि जीवित छन् भनी लेखाएको भन्नेसमेतको आधारहरू लिँदै पुनरावेदन अदालत, बुटवलले सुरु फैसला सदर गरेको देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा जिल्ला तथा पुनरावेदन अदालतले वादीले सावधानीपूर्वक सबै कुरा खुलाई

फिराद नदिएको भन्ने कुरामा बढी केन्द्रित भई वास्तविक न्याय प्रदान गर्न इन्कार गरेको स्पष्ट अनुभूति हुन्छ । पूरै फैसला वादीको फिरादपत्रको कमी कमजोरी देखाउनमा मात्र केन्द्रित छ तर न्याय माग्ने पक्षहरू सबै होशियार र चतुर हुँदैनन् । विज्ञ हुँदैनन् । गरीबीको मारले पिल्सिएका नेपाली नागरिकहरूले सही सल्लाह पाउन सक्दैनन् । कानून व्यवसायीको शुल्कको विचार गरी पक्षहरू न्याय माग्न बाध्य हुन्छन् र कतिपयलाई त कानून व्यवसायीसमेत उपलब्ध हुन नसकी अदालतसम्म पनि आउन सक्दैनन् । यसर्थ अदालतमा दायर हुन आउने फिरादपत्रमा ठूलो स्तरको अपेक्षा गर्दै त्यो स्तर पूरा नगर्ने व्यक्तिलाई वास्तविक न्यायको हकबाट वञ्चित गरिदिने हो भने अदालत भन्ने कुरा सिर्फ विद्वान्, चतुर र सामर्थ्यवान्को लागि मात्र न्याय प्रदान गर्ने माध्यम हुनपुग्दछ । तर्क र कोरा प्राविधिक स्तरमा मात्र न्याय रूमल्लिन र हराउनुहुँदैन ।

४. व्यक्तिको नातासम्बन्धी मुद्दा अरु मुद्दा जस्तो होइन । यसमा दावी प्रमाणित गर्ने भारलाई शुद्ध प्राविधिकरूपमा मात्र हेर्नु उपयुक्त हुँदैन । यो मुद्दा व्यक्तिको पहिचान, अस्तित्व र उसको सम्पूर्ण जीवनसँग सम्बन्धित मुद्दा हो । यसमा सबै कानूनी अवधारणा र सिद्धान्तहरू दावीकर्ता व्यक्ति खास को हो भन्ने कुरा पत्ता लगाउनको लागि केन्द्रित हुन्छन् र हुनुपर्छ । व्यक्तिको पहिचानसम्बन्धी सोही अहम् कुरालाई मध्यनजर राख्दै विवन्धन, फिरादको रीत बेरीत, फिराद संशोधन आदि कुराहरूको विचार हुनु आवश्यक हुन्छ । तदनुसार सर्वप्रथम यो हेर्नुपर्छ कि यी वादी को हुन् । यस मुद्दामा अदालतहरूले वादीलाई न त गोटिहवा दलदलाहाको काशीरामको नाति, रामलखनको छोरा भनेर ठहर गर्न सक्थे न त रङ्गपुर परसोहियाको रामलखनको छोरा भनी ठहर गर्न सकेको देखिन्छ । फिराद दायर गर्दाको अवस्थामा वादीले आफ्नो जीवित आमालाई मरेको, प्रतिवादीलाई दाजु भनेको आदि नचाहिने काम गरेको कुरामा विमति राख्ने

ठाउँ छैन तर त्यसको दण्ड वादीको अस्तित्व नै लोप हुने गरी दिन मिल्दैन । के कुन प्रयोजनको लागि यी वादीले आफ्नो जीवित आमा सूर्यमतीलाई स्वर्गीय भएको भनी उल्लेख गरे त्यसमा अलमलिनु भन्दा यी वादीको आमा आखिर को हुन् भन्ने कुरामा ध्यान दिनु न्यायसङ्गत हुन्छ । वादीको आमाको सम्बन्धमा प्रतिवादीबाट कुनै विवाद आउन सकेको छैन । सायद वादीकी आमाले वादीको पिताको कुनै वास्ता नगरेकाले वादीले आमाको नाम उल्लेख गर्न आवश्यक नठानेको होस् वा अन्य जुनसुकै कारणले होस् तत्सम्बन्धमा वादीले छुटाएको कुराकै कारणबाट तिमी न्याय पाउँदैनौ भनी वादीलाई भन्न मिल्दैन । यथार्थमा प्रतिवादीको प्रतिउत्तरपत्र तथा नाता कायमको बयानमा पनि प्रतिवादीले आफूलाई काशीरामको एकमात्र छोरा भनेको अवस्था छ जबकि मतदाता नामावलीबाट पनि काशीराम कुर्मीका २ छोरा अर्थात् रामलखन कुर्मी र प्रतिवादी राजकुमार कुर्मी देखिन्छन् । यसरी प्रतिवादीको जिकिरसमेत सन्देहास्पद रहेको र नाता कायमको विवादमा वादीलाई बढी प्रतिवादीलाई कम प्रमाणको भार हुने भन्ने यान्त्रिक आधार भन्दा पनि वादीबाट खासखास आधारभूत प्रमाणहरू पेस भएको खण्डमा त्यसको सन्तोषजनक खण्डन गर्ने दायित्व प्रतिवादीउपर रहने र सन्तोषजनक प्रमाणबाट (Satisfactory Evidence) खण्डन नभएमा वादीबाट प्रस्तुत प्रमाणले निर्णायक प्रमाण (Conclusive Evidence) को स्थान लिने भन्ने मापदण्ड ग्रहण गर्नु न्यायसम्मत हुन्छ ।

५. उक्त आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा विचार गर्दा फिरादपत्रका साथ वादीले २०३९।४।१६ मा लिएको नागरिकता प्रमाणपत्र पेस गरेको देखिन्छ भने नाता कायममा बयान गर्दा पुनः नागरिकताको प्रमाणपत्र, रङ्गपुर वडा नं. १ हाल गोटिहवा वडा नं. १ उल्लेख भएको बाबुको नाम रामलखन र बाजेको नाम काशीराम जनिएको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा, २०५१ सालमा बनेको गोटिहवा गाविस को नामावली र मतदाता

परिचयपत्र, घरकर रसिदसमेतको प्रमाण पेस गरेको देखिन्छ । उक्त मतदाता नामावलीको क्रम सङ्ख्या १४२ मा राजकुमार कुर्मी, पिता काशीराम कुर्मी, क्र. सं. १४३ मा चन्द्रावती कुर्मी, पति सन्तराम कुर्मी, क्र. सं. १४४ मा रामलखन कुर्मी, पिता काशीराम कुर्मी, क्र.सं. १४५ मा सन्तराम कुर्मी, पिता रामलखन कुर्मी उल्लेख भएको र ती सबैको घर नं. क २० जनिएको देखिन्छ । सुरु अदालतले वादी सन्तराम कुर्मीले नागरिकताको प्रमाणपत्र लिँदा दिएको दरखास्त, सिफारिस, सनाखत तथा ३ पुस्ते नाम थरसमेत खुल्ने लिखत झिकाउने भनी गरेको आदेशानुसार जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कपिलवस्तुबाट प्राप्त नागरिकताको अस्थायी निस्सासमेत पेस हुन आएको देखिन्छ । यी प्रमाणहरू मुद्दा परेपछि सिर्जित भएको प्रमाणहरू देखिँदैनन् न त प्रस्तुत मुद्दा गर्ने उद्देश्यका लागि खडा भएका प्रमाण हुन् भन्ने प्रतिवादीको जिकिर देखिन्छ । यिनै प्रमाणहरूको आधारमा पनि अधिकांश यस्ता मुद्दामा नाता कायम ठहरेको पाइन्छ । ती प्रमाणहरूले वादीको पक्षमा सन्तोषजनक आधारभूत प्रमाण देखाएको कुरामा दुविधा मान्नुपर्ने अवस्था छैन ।

६. त्यसैगरी यी वादीले २०५९।५।१८ मानयाँ तथा महत्त्वपूर्ण प्रमाण भनी २०१६।२।१३ को खजहनी माल तहबिल दाखिल लिखतमा समेत रामलखन कुर्मीको नाम उल्लेख भएको तथा २०४६।२।१३ मा पारित र.नं. ५२६९ को राजीनामामा सन्तराम कुर्मीको पिता रामलखन कुर्मी, बाजे काशीराम कुर्मी, वतन रङ्गपुर वडा नं. १ हाल गोटिहवा दलदलाहा भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । पिता रामलखन कुर्मीको मृत्यु २०५७।६।२ मा भएको र आमा सूर्यमती एवम् मामा हरिद्वार कुर्मी जीवित रहेको भनी वादी सन्तराम कुर्मीले अदालतको आदेशानुसार कागज गरी पिता रामलखन कुर्मीको मृत्युदर्ताको प्रमाणपत्रसमेत पेस गरेको देखिन्छ ।

७. वादीको नाता सम्बन्ध एकिन गर्नका लागि

सुरु अदालतको आदेशानुसार मिति २०५९।१२।२२ मा भएको सरजमिनमा रहेका गोटिहवा दलदलाहाका कुल १३ व्यक्तिमध्ये ७ व्यक्तिले वादी सन्तराम कुर्मी र प्रतिवादी राजकुमार कुर्मी भतिजा काका नाता पर्ने भनी उल्लेख गरेको र बाँकी ६ ले नाता पर्दैन भनेको देखिन्छ । उक्त सरजमिनको रोचक पक्ष के देखिन्छ भने वादी पक्षका सातैजना मानिस हिन्दू देखिन्छन् भने प्रतिवादी पक्षका ४ जना मुसलमान र २ जना हिन्दू देखिन्छन् ।

८. वादी सन्तराम कुर्मीको नामको नागरिकता प्रमाणपत्रसमेतका लिखतहरू मुलुकी ऐन, अ.बं. ७८ नं. बमोजिम प्रतिवादीले सनाखत गर्दा ती लिखतहरू सद्दे भएको तर त्यसमा उल्लेख भएबमोजिम यी वादी परसोहिया वडा नं. १ बस्ने रामलखनका छोरा हुन् भन्नेसमेतको कुराहरू उल्लेख गरेको देखिन्छ भने आफूले नेपाली नागरिकता लिँदा आफ्नो जन्म रङ्गपुर गाविसमा भएकाले त्यहीको वतन देखाई लिएको हुँ । बाबु रामलखन कुर्मीले गोटिहवा वडा नं. १ मा घर बनाई बसोवास गर्दै आएका हुन्, उक्त प्रमाणपत्रलगायतका सबै लिखतहरू सद्दे हुन् भनी वादीले सनाखत गरेको देखिन्छ ।

९. प्रतिवादीको साक्षीले वादी सन्तराम कुर्मीको बाबु बाजेको नाम आफूले बताउन सक्तिन भनी खास कुरा छल्लन खोजेको देखिन्छ भने वादीको साक्षी विजयनाथ तिवारीले काशीराम कुर्मीको २ छोरा रामलखन र राजकुमार हुन्, रामलखनको छोरा वादी सन्तराम हुन्, २०३४।१।१ देखि खानुमानु छुट्टिई आधा घर र जग्गा लिई दिई बसेका हुन् । २०५८ सालमा प्रतिवादीले बन्डा गर्न इन्कार गरेको भनी स्पष्ट बकपत्र गरिदिएको देखिन्छ ।

१०. प्रतिवादीले वादीलाई परसोहिया वडा नं. १ बस्ने रामदुलारेको नाति, रामलखनको छोरा हुन् भनी विवाद खडा गरेको सन्दर्भमा निज रामलखन कुर्मीलाई मुलुकी ऐन, अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझ्दा

निजले स्पष्टतवरमा वादी मेरो कुनै नाता सम्बन्ध पुस्तेवारीका होइनन्, मेरो एकमात्र छोरा विजयबहादुर कुर्मी र एकमात्र छोरी लक्ष्मी हुन्, गोटिहवा दलदलाहा बस्ने सन्तरामलाई चिन्दछु, निज काशीरामको नाति र रामलखनको छोरा हुन्, म र वादीको बाबु रामलखन एउटै व्यक्ति होइन, निज २ वर्ष पहिला नै मरिसकेका छन् भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । वादी सन्तरामले मिति २०५९।८।१८ मा सुरु अदालतमा गरेको कागजमा आमा सूर्यमती जीवित नै रहेको भनी स्पष्ट उल्लेख गरेको अवस्थामा मिसिलबाटसमेत देखिन आएको सरोकारवाला (अंसियार) व्यक्ति निज सूर्यमतीलाई बुझी इन्साफ गर्नुपर्नेमा नबुझी अदालतले आफ्नो जिम्मेवारी वहन नगर्ने, नाता सम्बन्धको निर्णायक प्रमाण नबुझ्ने अनि फिरादपत्रका कमी कमजोरीमात्र देखाई सो आधारमा नकारात्मक धारणा बनाई नाता सम्बन्ध जस्तो व्यक्तिको स्थिति (Status) मा नै प्रभाव पर्ने गरी फैसला गर्ने कार्यलाई न्यायिक जिम्मेवारी बोधको अभाव भन्नुपर्छ । यसमा पुनरावेदन र सुरु अदालतका न्यायकर्ताबाट गम्भीर लापरवाही भएको मान्नुपर्दछ ।

११. यसरी वादी सन्तरामको पक्षमा सरजमिनको बहुमत, प्रतिवादीले वादीको बाबु भनेका रामलखन कुर्मीको खण्डन बयानसमेतको मौखिक प्रमाणको बाहुल्यता हुनुको अतिरिक्त निजले पेस गरेको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जाहरूमा गोटिहवा दलदलाहा भन्ने वतन उल्लेख भएको, मतदाता नामावलीबाट काशीरामको छोराहरू रामलखन र राजकुमार कुर्मी देखिएको, मतदाता नामावलीमा उल्लिखित व्यक्तिहरूको घर सङ्ख्या एउटै रहेको समेतको लिखित प्रमाणको पनि बाहुल्यता रहेको देखिन्छ । आफू काशीरामको एकमात्र छोरा भनी प्रतिवादीले नितान्त झुट्टा कुरा गरेको अवस्थामा प्रतिवादीको अरु कथनमा विश्वास गर्न यो इजलासलाई असजिलो भएको छ । राजकुमारका दाजु रामलखन के भए त, निजको

विवाह भयो भएन, निजबाट सन्तान जन्म्यो जन्मेन जस्ता यावत कुरालाई प्रतिवादीले लुकाउन दबाउन खोजेको स्थिति छ भने अर्कोतिर वादी आफू निजै रामलखनको छोरा भएको भनेर सरजमिन र मतदाता नामावलीलगायतका निश्चयात्मक प्रमाणका साथ उपस्थित भएको स्थिति विद्यमान छ । प्रतिवादीको भ्रामक अनि ठाउँठाउँमा शृङ्खलाको कडी खुस्केको निजको सन्देहास्पद अभिकथनलाई आधार बनाई वादीलाई बाबु आमाको अत्तोपत्तो नभएको अवैध व्यक्ति भन्नु कदापि मनासिब हुँदैन । प्रमाणको बाहुल्यता वादीको पक्षमा छ । प्रतिवादीको पक्षमा कुनै पनि प्रमाण छैन भने पनि हुन्छ । प्रतिवादीले सिर्फ वादीका कमजोरीहरू मात्र देखाएर उन्मुक्ति पाउने प्रयास गरेको पाइन्छ ।

१२. परसोहियाका जुन रामलखन कुर्मीलाई वादीका पिता भनी प्रतिवादीले उल्लेख गरेका छन् ती रामलखन कुर्मी यी वादीका पिता रहेका भए तिनले वादीलाई आफ्नो छोरा भनी स्वीकार गर्न अलमल गर्नुपर्ने कुनै कारण थिएन । निज रामलखनले उचालेरै वादीले मुद्दा दिएका हुन् भन्ने कुरा पनि मिसिलमा आउन सकेको छैन । वादीकी आमा सूर्यमती र निज रामलखनबीच अवैध सम्बन्ध रहेको भन्ने पनि छैन । ती रामलखनकी श्रीमतीको नाम सूर्यमती नभई पार्वती रहेको देखिन्छ । यदि वादी निज रामलखन र उनकी श्रीमती पार्वतीबाट जन्मेको भए पार्वती छँदाछँदै रामलखनले सन्तरामलाई परित्याग गर्ने र झुट्टा मुद्दा दिन लगाउने कुरा पत्याउने सकिँदैन । निज रामलखन वादीको बाबु भएको भए सम्पत्तिको हिसाबले पनि वादीले यी राजकुमारउपर यो मुद्दा हाल्नुपर्ने अवस्था हुँदैन । वादीको आमा सूर्यमती होइनन् भनी प्रतिवादीबाट विवाद खडा भएको छैन । आखिर ती सूर्यमतीको पति को हुन् त प्रतिवादीबाट यो प्रश्नको जवाफ आएको देखिँदैन ।

१३. यसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा निर्णयको लागि

केन्द्रित हुनुपर्ने विषयवस्तुमा केन्द्रित नरही वादीबाट भएका सामान्य त्रुटिहरूलाई निर्णायक महत्त्व दिई सो आधारमा वादीको वंशावली नै लोप गरी वादी दावी नपुग्ने ठहराएको कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१२।२२ को र त्यसैलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६२।१।१९ को फैसला मिलेको नदेखिँदा ती फैसलाहरू उल्टी हुने ठहर्छ । पुनरावेदन अदालत, बुटवलसमेतको फैसला उल्टी हुने ठहरेकाले प्रस्तुत मुद्दामा सुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतले मिति २०६०।४।२० मा दुवै पक्षबाट फिराद परेको अधिल्लो दिनसम्मको बन्डा गर्नुपर्ने श्रीसम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी माग गरेबमोजिम वादीबाट तायदाती फाँटवारी पेस भएको तर प्रतिवादीबाट तायदाती नआउँदै पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६०।६।२९ को आदेशबाट सुरुले तायदाती माग गरेको २०६०।४।२० को आदेश बदर भएकाले प्रतिवादीबाटसमेत कानूनको रीत पुर्याई तायदाती फाँटवारी लिई कोर्ट फिसमेत दाखिल गराई कानूनबमोजिम वादीलाई अंशबन्डा गरिदिनु भनी प्रस्तुत मिसिल कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा पठाइदिने ठहर्छ । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम अंश पाउँ भन्ने वादी दावी पुग्ने नसक्ने ठहर्याएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला उल्टी भई वादीले प्रतिवादीबाट दावीबमोजिम अंश पाउने ठहरेकाले वादीले फिराद दायर गर्दा कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा राखेको कोर्ट फि रु.१००। पुनरावेदन अदालत, बुटवलमा पुनरावेदन गर्दा राखेको कोर्ट फि रु. १००। र यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदन दर्ता हुँदा राखेको कोर्ट फि रु.१७।- समेत गरी रु.२१७।- वादीले प्रतिवादीबाट भरी पाउने ठहरेका हुँदा प्रतिवादीबाट भराई पाउँ भनी प्रतिवादीको यसै

सरहदभित्रको जेथा देखाई ऐनका म्यादभित्र दरखास्त
दिन आए कानूनबमोजिम भराई दिनु भनी कपिलवस्तु
जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु १
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार
गरी मिसिल बुझाइदिनु १

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल माघ २० गते रोज ३ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : मीना गुरुङ

निर्णय नं.१३३१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
आदेश मिति : २०७१।१।११।६
०६८-WO-०११९

मुद्दा : उत्प्रेषण ।

निवेदक : सूर्यदेव पन्तको नाति मदनदेव पन्तको छोरा,
का.जि.का.म.न.पा. वडा नं २ बस्ने प्रमोदराज
पन्त

विरुद्ध

विपक्षी : काठमाडौं जिल्ला अदालत, बबरमहल,
काठमाडौंसमेत

■ कारोबार लिखत हुँदा ऋणीले वा उसको
लागि सम्पत्ति सुरक्षणबापत दिनेले जुन
वतन देखाउँछ अन्यथा वतन हो भनी
धनी सूचित नभएको अवस्थामा त्यही
वतनमा म्याद तामेल भएकोलाई रीतपूर्वक
कै मान्नुपर्ने हुन्छ । सूचना म्यादमा गलत
वतन देखाई तामेल भयो भन्ने निवेदकको
भनाइसँग सहमत हुन सकिएन । तथापि
म्याद बेपत्ते तामेल भएको र बेपत्ते तामेल
भएको कारणबाट गोरखापत्रमा म्याद
सूचना सम्प्रेषण गर्नुपरेकाले निवेदकले सो
म्याद प्राप्त गर्न सकेको स्थिति भने देखिन
आएन । तसर्थ निजको हकमा सूचना
सम्प्रेषण गरेकामा उल्लिखित वडा नं.२९
को हकमा भने बेरीतको भन्न नमिले पनि
बेपत्ते तामेली म्याद भएकाले निवेदकले
उक्त म्याद प्राप्त गरे भनी भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

■ गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनामा
निवेदकको बाबुको नाम उल्लेख नभएको
अवस्थामा निजले सो म्याद सूचना आफ्नो
हो कि भनी बुझ्न सक्ने अवस्था हुन्थ्यो
होला तर प्रस्तुत निवेदनमा विवादमा
आएको त्यो सूचना म्याद बाबुको नाम
उल्लेख नभएको मात्र होइन अपितु नाम नै
गलत उल्लेख भएको स्थिति छ । अरु नै
व्यक्ति देव पन्तको छोरा आफू नभएकाले
निजले उक्त सूचना म्याद आफ्नो हो
भनी सोच्ने वा बुझ्न सक्ने अवस्था पनि
रहेन । बाबुको नाम गलत उल्लेख गरी
गोरखापत्रमा प्रकाशित गरिएको सूचना वा
म्यादलाई रीतपूर्वकको म्याद तामेल भयो
भन्न नमिल्ने ।

- जिल्ला अदालतबाट यी निवेदकको नाममा जारी भएको समाह्वानबाट बेपत्ते तामेल भई आएको र बाबुको नाम गलत राखी गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गर्दा यी निवेदकले आफ्नै नामको म्याद सूचना हो भनी एकिन हुन सक्ने अवस्था देखिएन र निजले जानकारी पाएको होला भनी अनुमान गर्न पनि मिल्ने देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं. ६)

- कानूनबमोजिम प्रतिवाद गर्न पाउने हकलाई कसैले हनन् गर्न सक्ने । सर्वमान्य प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत हुने गरी भएको काम कारवाहीले वैधता प्राप्त पनि गर्दैन । सार्वजनिक दैनिक प्रकाशन जस्तो गोरखापत्रबाट म्याद तामेल हुँदा जसलाई म्याद वा सूचना दिइएको हो उसले सहजरूपमा शङ्कारहित तवरबाट आफ्नो म्याद हो भनी बुझ्न सक्नेसम्मको हुनुपर्दछ । आफ्नो म्याद हो वा होइन भन्ने दुविधा हुने स्थितिको म्याद सूचना प्रकाशित भएकोलाई रीतपूर्वक सूचना म्याद तामेल भएको र प्रतिवाद गर्ने अवसर प्रदान गरेको भन्न नमिल्ने ।

- मुद्दामा अदालतबाट जारी भएको म्याद घरद्वार पत्ता नलागी बेपत्ते तामेल भएको र सूचनामा निवेदकको बाबुको नाम गलत उल्लेख भएबाट यी निवेदकले आफू विरुद्ध परेको मुद्दाको सूचना सहीरूपमा प्राप्त गरी मुद्दामा प्रतिवाद गर्न सक्ने स्थितिको विद्यमानता रहेको थियो भनी मान्न सकिने देखिएन । म्याद तामेली नै कानूनबमोजिम रीतपूर्वकको हुँदैन भने त्यस्तो तामेली म्यादको आधारमा भएको फैसलासमेतबाट

प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त हनन् भएको नै सम्झनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय हरिहर दाहाल र शम्भु थापा तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू गोपालकृष्ण घिमिरे, गोपी शर्मा सुवेदी, बालकृष्ण ढकाल, टंकप्रसाद दुलाल
विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता निरञ्जन आचार्य
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं. ११०नं.
- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम २२(क)

आदेश

न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर भई इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार छ :

म निवेदक प्रमोदराज पन्त र अधिवक्ता विजयकुमार बस्नेतको संयुक्त नाममा दर्ता रहेको का.जि.खड्का भद्रकाली गाविस वडा नं. ६(ख) कि.नं. ६५ को क्ष.फ.१-४-०-० जग्गा र सोमा बनेको घरलाई २०५३।११।२७ मा हिमशिला कार्पेट इन्डस्ट्रिज प्रा.लि.को कारोबार सुरक्षणबापत नेपाल औद्योगिक विकास निगममा धितोमा दिएको थिए । समयमै कर्जा फछ्यौट नगरेको र उक्त धितोलाई कच्चा भएको निष्कर्ष निकाली मलाईसमेत फरारी अभियुक्त बनाई काठमाडौं जिल्ला अदालतमा ठगी तथा सरकारी छाप दस्तखत कित्ते मुद्दा दायर भएछ । उक्त मुद्दामा मेरो नाममा जारी भएको समाह्वान म्याद २०६२।४।४

मा बेरीतपूर्वक टाँस भएकाले पुनः २०६२।९।१४ मा अर्को वतन खुलाउन आदेश भएको रहेछ । अर्को वतन कहींबाट खुल्न नसकेपछि २०६३।९।२९ को गोरखापत्र दैनिकमा सार्वजनिक सूचनासमेत जारी भई मेरो अनुपस्थितिमा २ वर्ष कैद र रु. ९९,६३,२५४। जरिवाना गरी मलाई पुनरावेदन गर्ने म्यादसमेत नदिने भनी २०६५।५।१९ मा फैसला भएछ ।

का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. २९ को वतन उल्लेख गरी मेरो नाममा जारी भएको म्याद बेपत्ते तामेल भएको रहेछ । उक्त म्याद बेपत्ते हुनुको कारणमा मेरो आमाको नाममा रहेको का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.२९ मा रहेको घरवास बिक्री गरेपछि आमा का.जि. का.म.न.पा.वडा नं.२ लाजिम्पाटमा नयाँ घर खरिद गरी बस्दै आउनुभएको र मसमेत आमासँगै सोही स्थानमा बस्दै आइरहेको छु । यो कुरा मसमेत प्रतिवादी र वादी विरबहादुर खत्री भएको घर टहरा भत्काई पाउँ भन्ने मुद्दाको फैसलामा भएको वतनबाटसमेत प्रष्ट हुन्छ ।

म विरुद्ध नियतवश मेरो बाबु र बाजेको नाम नै फरक पारी जाहेरी दिएको अवस्था छ । जाहेरीमा मेरो नाम ठेगानामा का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. २९ बस्ने शुभदेव पन्तको नाति मदनदेव पन्तको छोरा, प्रमोदराज पन्त भन्ने उल्लेख छ । गोरखापत्रमा जारी सार्वजनिक सूचनामा का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. २९ बस्ने देव पन्तको छोरा प्रमोदराज पन्त उल्लेख छ, जहाँ बाजेको नाम उल्लेख नै छैन र बाबुको नाम पनि फरक पारिएको छ । अभियोग पत्रमा समेत सोही व्यहोरा उल्लेख छ । जब कि मैले औद्योगिक विकास निगमको नाममा धितो बन्धक पास गरिदिदा सूर्यदेव पन्तको नाति, मदनदेव पन्तको छोरा भन्ने उल्लेख गरेको छु । यसरी बाबु बाजेको नाम नै फरक पारी जाहेरी दिनुले बदनियतपूर्वक जाहेरी दिएको स्पष्ट देखिन्छ ।

यसैगरी सोही मुद्दाका सहअभियुक्तमध्येको अधिवक्ता विजयकुमार बस्नेतले सर्वोच्च अदालतमा

०६७-WH-००४४ दायर गरी निजको हकमा भएको म्याद सूचना एवम् फैसला बदर भई उत्प्रेषणयुक्त परमादेश जारी गरी निजलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतको उक्त ०६६-CR-२९०६ को ठगी तथा सरकारी छाप दस्तखत कित्ते मुद्दामा सामेल गराई बयान लिई आदेश भई निज धरोटी तारेखमा रही मुद्दाको काम कारवाही भै रहेको छ ।

अतः मलाई कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी म्याद तामेल गरी प्रतिवाद एवम् सुनुवाइको मौका दिइनुपर्नेमा सो नदिई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२,१३,१९,२४ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पुर्याएको हुँदा २०६३।९।२९ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना, २०६२।४।४ मा तामेल भएको भनिएको बेरीतपूर्वकको समाह्वानसमेत मुलुकी ऐन, अ.बं. ११० नं. विपरीत भएको हुँदा उक्त म्याद सूचना र सोको आधारमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट २०६५।५।१९ मा भएको फैसलासमेतको काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हाल काठमाडौं जिल्ला अदालतमा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको ०६६-CR-२९०६ नं. को ठगी तथा सरकारी छाप दस्तखत कित्ते मुद्दामा सामेल गर्नु गराउनु भनी अन्तरिम आदेशसहित परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रमोदराज पन्तको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी काठमाडौं जिल्ला अदालतसमेतका विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पठाइदिनु र यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक

१५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी अन्य विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट २०६८।४।२५ मा भएको आदेश।

नेपाल औद्योगिक विकास निगमले जाहेरवालाको हैसियतले ठगी र सरकारी छाप दस्तखत किले मुद्दामा जाहेरी दस्तखतमात्र गरेको हो। नेपाल सरकार वादी भई चलेको मुद्दामा कानूनबमोजिम नै म्याद तामेललगायतका सम्पूर्ण कार्यविधिहरू पूरा गरिएको छ। प्रतिउत्तर फिराउनको लागि निजको ठेगानामा म्याद जारी भएको छ। गोरखापत्रमा पनि निजको म्यादको सूचना प्रकाशित भएको छ तर ती जारी म्याद र सूचनाका बाबजुद पनि निजले म्याद गुजारी बसेका हुन्। तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल औद्योगिक विकास निगम लि. दरबारमार्ग, काठमाडौँका जाहेरकर्ता तत्कालीन शाखा अधिकृत इन्द्र विक्रम पराजुली तथा निगमको हकमा समेत अख्तियारप्राप्त महाप्रबन्धक शिवजी राय यादवको लिखित जवाफ।

अभियोगपत्रमा उल्लिखित प्रतिवादीका नाउँमा प्रतिवाद गर्न आउनु भनी यस अदालतबाट जारी भएको म्याद सूचनासमेतमा हाजिर हुन नआई सुरु म्याद गुजारी बसेको अवस्थामा यी निवेदक प्रतिवादीलाई प्रतिवाद गर्ने मौकाबाट वञ्चित गरिएको नभई निज स्वयम्को अनुपस्थिति रहेकाले निजका हकमा यस अदालतबाट २०६५।५।१९ मा भएको फैसलासमेतको कार्य कानूनबमोजिम नै भएको हुँदा उक्त फैसला एवम् म्याद सूचनासमेतलाई गैरकानूनी भन्न मिल्ने होइन। रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम आज दैनिक पेसीसूचीमा चढी

पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी हेरियो।

निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री हरिहर दाहाल र श्री शम्भु थापा तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री गोपालकृष्ण घिमिरे, श्री गोपी शर्मा सुवेदी, श्री बालकृष्ण ढकाल, श्री टंकप्रसाद दुलालले यी निवेदक प्रतिवादी र विरबहादुर खत्री वादी भएको घर टहरा भत्काई पाउँ भन्ने मुद्दामा यी निवेदकको वतन का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. २ भन्ने स्पष्ट उल्लेख छ। यसै गरी यी निवेदकले विपक्षी नेपाल औद्योगिक विकास निगमको नाममा धितो बन्धक पास गरिदिँदा सूर्यदेव पन्तको नाति तथा मदनदेव पन्तको छोरा भन्ने स्पष्ट उल्लेख छ। यसरी निवेदक स्थायीरूपमा नै बसोवास गरी आएको का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. २ मा म्याद जारी गर्नुपर्नेमा निवेदकको बाबु बाजेको नाम गलत उल्लेख गरी अन्यत्रै म्याद जारी गरी बेपर्चे तामेल भएको अवस्था हुँदा निवेदकले सुनुवाइको मौका पाएका छैनन्। निवेदकले आफूउपर लगाएको अभियोगमा प्रतिवाद गर्न पाउँ भनी माग गरेको अवस्थामा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम निवेदकलाई प्रतिवाद गर्ने मौका दिई निवेदकको कुरासमेत सुनी फैसला गर्दा न्यायपूर्ण हुने भएकाले मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

यसै गरी विपक्षी कार्यालय नेपाल औद्योगिक विकास निगमका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री निरञ्जन आचार्यले निवेदकको नाउँमा प्रतीउत्तर फिराउनको लागि निजको ठेगानामा म्याद जारी गरी प्रतिवाद गर्नको लागि पटकपटक मौका प्रदान गरिएको निर्विवाद छ तर ती जारी म्याद र पत्रिकामा प्रकाशित सूचनाका बाबजुद पनि म्याद गुजारी बसेका हुन्। नेपाल सरकार वादी भई चलेको मुद्दामा कानूनबमोजिम नै म्याद तामेललगायतका सम्पूर्ण कार्यविधिहरू पूरा गरिएको हुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस

गर्नुभयो । उल्लिखित बहससमेत सुनी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दायर भएको ठगी र सरकारी छाप दस्तखत कित्ते मुद्दामा मलाई कानूनबमोजिमको प्रक्रिया अनुरूप म्याद तामेल गरी प्रतिवाद एवम् सुनुवाइको मौका दिइनुपर्नेमा सो नदिई मौलिक हकमा आघात पुऱ्याएको हुँदा २०६३।९।२१ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना, २०६२।४।४ मा तामेल समाह्वानसमेत मुलुकी ऐन, अ.बं. ११० नं. विपरीत भएको हुँदा उक्त म्याद सूचना र सो को आधारमा का.जि.अ.बाट २०६५।५।१९ मा भएको फैसलासमेतको काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हाल का.जि.अ.मा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको ०६६-CR-२१०६ मुद्दामा सामेल गर्नु गराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य माग दावी तथा अभियोगपत्रमा उल्लिखित प्रतिवादीका नाउँमा प्रतिवाद गर्न आउनु भनी पटकपटक अदालतबाट म्याद सूचना जारी गरेकामा हाजिर हुन नआई सुरु म्यादै गुजारी बसेको अवस्थामा यी निवेदक प्रतिवादीलाई प्रतिवाद गर्ने मौकाबाट वञ्चित गरिएको होइन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइयो ।

३. ठगी तथा सरकारी छाप दस्तखत कित्ते मुद्दामा निवेदक प्रमोदराज पन्तको नाममा म्याद तामेल नभई निजले प्रतिवादको मौका पाएनन् भन्ने नै निवेदकको मुख्य जिकिर रहेको देखियो । जुन मुद्दाको म्याद सम्बन्धमा यहाँ विवाद भएको छ सोही मुद्दामा रहेको सहअभियुक्त अधिवक्ता विजयकुमार बस्नेतको यस अदालतमा ०६७-WH-००४४ को रिट निवेदन परी निजको नाममा तामेल भएको म्याद सूचना र तदनुसार भएको फैसलासमेत निजको हकमा उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर भई परमादेशसमेत जारी भएको देखिन्छ । अब निवेदकको हकमा उक्त मुद्दामा

म्याद रीतपूर्वक तामेल भयो भएन र निजले प्रतिवादको मौका पाए वा पाएनन् भनी विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

४. निवेदकले म्याद रीतपूर्वक तामेल नभएको भन्ने कुराको आधारमा आफ्नो गलत वतन देखाई र बाबुको नाम फरक पारी म्याद तामेल र सूचना सम्प्रेषण गरेको भनी जिकिर लिएको देखिन्छ । निवेदकको वतन के हो भन्नेतर्फ विचार गर्दा निजको आफ्नो वतन का.जि. का.म.न.पा.वडा नं.२९ बाट ऐ. वडा नं.२ मा बसाइ सरेकामा वडा नं.२९ देखाई म्याद तामेल भएकोलाई बेरीतको भनी जिकिर लिएको देखिन्छ । निजको वतन वडा नं.२ हो भन्ने प्रमाणमा संवत् २०६४ सालको दे.पु.नं. ६५/३१९२ नि.नं.२३४ को घर टहरा भत्काई पाउँ भन्ने मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट २०६४।९।२२ मा भएको फैसलामा समेत निजको वतन का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. २ भन्ने उल्लेख भएको पाइयो । निजको बसाइँसराइ २०५५।७।२९ मा भयो भन्ने भनाइ निवेदकतर्फका कानून व्यवसायीहरूको छ । घर टहरा भत्काई पाउँ भन्ने मुद्दा पनि २०६४ सालको देखिन्छ तर निवेदकको कर्जा सुरक्षणको कारोबार २०५३।१।२७ मा भएको र सो हुँदा निजले आफ्नो वतन वडा नं.२९ नै देखाएको पाइयो । यसरी लिखतमा वडा नं.२९ भनी आफ्नो वतन लेखाई सकेपछि आफ्नो वतन परिवर्तन भएको स्थितिमा सोको जानकारी निवेदकले निगमलाई दिनुपर्नेमा दिएको देखिएन । तसर्थ सोही वतन देखाई जाहेरी परी अभियोग दर्ता भएको देखियो । काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट जारी भएको समाह्वानमा समेत का.जि. का.म.न.पा.वडा नं. २९ बस्ने भन्ने उल्लेख गरी जारी भएको देखिन्छ । उक्त समाह्वानको २०६२।४।४ को तामेली विवरण हेर्दा म्याद जारी भएको वतनमा खोजतलास गर्दा निजको घर डेरामा फेला नपरेको हुँदा का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. २९ को वडा कार्यालयको सूचना पाटीमा टाँस भएको भन्ने उल्लेख छ । यसरी म्याद बेपत्ते तामेल भएको देखियो । तत्पश्चात् जिल्ला

अदालत नियमावली, २०५२ को नियम २२(क) बमोजिम भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट २०६३।९।२९ गतेको गोरखापत्रमा प्रकाशित समाह्वान सूचनामा समेत यी निवेदकलाई का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. २९ नै देखाई प्रकाशित भएको देखिन्छ ।

५. यस प्रकार कर्जाबापत सुरक्षण राख्दाको समयमा देखाएको वतन पछि अन्यथा परिवर्तन भएको भए सोको जानकारी साहु निगमलाई प्राप्त नभएको अवस्थामा कारोबार हुँदा उल्लेख भएकै वतनमा म्याद जारी हुने कुरा स्वाभाविक नै हो । सुरक्षणमा दिनेले निगमबाट ऋणीलाई रकम निकासो पनि दिन लगाउने, ऋणीले ऋण पनि नबुझाउने र पछि आफू बसाइँसराइ दर्ता गर्दै अर्को ठेगानातर्फ लाग्ने, त्यसको सूचना पनि नदिने अनि धनीलाई थाहै नभएको वतनमा म्याद सूचना तामेल गर्नुपछि नत्र भने सुरक्षणको सम्पत्तिबाट असुलउपर गर्न पाइन्न भन्नुबाट Defaulter हरूलाई ऋण नतिरी चलखेल गर्ने ठूलो उत्साहसहितको मौका प्रदान गर्नु भन्ने अर्थ लाग्न जान्छ । तसर्थ कारोबार लिखत हुँदा ऋणीले वा उसको लागि सम्पत्ति सुरक्षणबापत दिनेले जुन वतन देखाउँछ अन्यथा वतन हो भनी धनी सूचित नभएको अवस्थामा त्यही वतनमा म्याद तामेल भएकोलाई रीतपूर्वककै मान्नुपर्ने हुन्छ । सूचना म्यादमा गलत वतन देखाई तामेल भयो भन्ने निवेदकको भनाइसँग सहमत हुन सकिएन । तथापि म्याद बेपत्ते तामेल भएको र बेपत्ते तामेल भएको कारणबाट गोरखापत्रमा म्याद सूचना सम्प्रेषण गर्नुपरेकाले निवेदकले सो म्याद प्राप्त गर्न सकेको स्थिति भने देखिन आएन । तसर्थ निजको हकमा सूचना सम्प्रेषण गरेकामा उल्लिखित वडा नं.२९ को हकमा भने बेरीतको भन्न नमिले पनि बेपत्ते तामेली म्याद भएकाले निवेदकले उक्त म्याद प्राप्त गरे भनी भन्न मिलेन । यस्तै बेपत्ते म्याद तामेल भएकामा गोरखापत्रमा म्याद सूचना सम्प्रेषण गर्दा बेपत्ते म्याद तामेल भएकै वतनमा तामेल भएकामा

त्यस्तो म्याद बदर हुने भनी यसै निवेदनमा भएको विवादसँग सम्बन्धित विजयकुमार बस्नेतको सर्वोच्च अदालतमा परेको ०६७-WH-००४४ को रिट निवेदन फैसला भएको छ भनी निवेदकको तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायीले कानूनी सिद्धान्त मानिनको लागि इजलाससमक्ष बहस गरेतर्फ विचार गर्दा निवेदकले आफ्नो वतन जे देखाउँछ सोही र अन्यथा वतन नदेखिएपछि त्यही वतनमा सूचना सम्प्रेषण हुने हुन्छ । आफैँले मनमा अन्दाज गरी वतन राखिने नहुनाले उक्त जिकिरसँग पनि सहमत हुन सकिएन ।

६. अब, निवेदकले गोरखापत्रमा सम्प्रेषित म्याद सूचनाबाट निजले सो म्याद विषयमा थाहा पाए वा म्याद सूचना तामेल भएको मान्ने हो होइन भनी विचार गर्दा गोरखापत्रमा म्याद सूचना प्रवाह गर्दा “देव पन्तको छोरा” भनी उल्लेख भएको देखिन्छ तर निवेदकको बाबुको नाम सुरक्षण धितो राख्दाको अवस्थामा मदनदेव पन्त भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । निवेदकको भनाइ पनि निज मदनदेवकै छोरा हो भन्ने छ तर नेपाल औद्योगिक विकास निगमको अधिकारप्राप्त शाखा अधिकृत ईन्द्रविक्रम पराजुलीको जाहेरीले यी निवेदक प्रमोदराज पन्तसमेतका व्यक्तिहरूलाई प्रतिवादी बनाई काठमाडौं जिल्ला अदालतमा आ.व.०६४/६५को स.वा.फौ.नं. ७९०/१७०७ सरकारी छाप दस्तखत कित्ते मुद्दा दायर हुँदा यी निवेदकलाई प्रतिवादी बनाउँदा जाहेरी दरखास्तमा सुभदेव पन्तको नाति मदनदेव पन्तको छोरा भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । फेरि जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयले काठमाडौं जिल्ला अदालतसमक्ष पेस गरेको अभियोगपत्रमा देव पन्तको छोरा भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ तर यी निवेदक प्रमोदराज पन्तले औद्योगिक विकास निगमको नाममा धितो बन्धक पास गरी दिँदा सूर्यदेव पन्तको नाति मदनदेव पन्तको छोरा भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । यी निवेदक प्रमोदराज पन्तको नाममा जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट जारी भएको नागरिकतामा समेत बाबुको

नाममा मदनदेव पन्त उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसबाट निवेदकको बाबु बाजेको नाम स्पष्टरूपमा खुलिराखेको हुँदा निवेदकको नामको गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना म्यादमा निवेदकको बाबुको नाम फरक परेकामा अब कुनै विवाद रहेन। गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनामा निवेदकको बाबुको नाम उल्लेख नभएको अवस्थामा निजले सो म्याद सूचना आफ्नो हो कि भनी बुझ्न सक्ने अवस्था हुन्थ्यो होला तर प्रस्तुत निवेदनमा विवादमा आएको त्यो सूचना म्याद बाबुको नाम उल्लेख नभएको मात्र होइन अपितु नाम नै गलत उल्लेख भएको स्थिति छ। अरु नै व्यक्ति देव पन्तको छोरा आफू नभएकाले निजले उक्त सूचना म्याद आफ्नो हो भनी सोच्ने वा बुझ्न सक्ने अवस्था पनि रहेन। बाबुको नाम गलत उल्लेख गरी गोरखापत्रमा प्रकाशित गरिएको सूचना वा म्यादलाई रीतपूर्वकको म्याद तामेल भयो भन्न मिलेन। तसर्थ काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट यी निवेदकको नाममा जारी भएको समाह्वानबाट बेपत्ते तामेल भई आएको र बाबुको नाम गलत राखी गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गर्दैमा यी निवेदकले आफ्नै नामको म्याद सूचना हो भनी एकिन हुन सक्ने अवस्था देखिएन र निजले जानकारी पाएको होला भनी अनुमान गर्न पनि मिल्ने देखिन आएन।

७. कानूनबमोजिम प्रतिवाद गर्न पाउने हकलाई कसैले हनन् गर्न सक्नेन। सर्वमान्य प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत हुने गरी भएको काम कारवाहीले वैधता प्राप्त पनि गर्दैन। सार्वजनिक दैनिक प्रकाशन जस्तो गोरखापत्रबाट म्याद तामेल हुँदा जसलाई म्याद वा सूचना दिइएको हो उसले सहजरूपमा शङ्कारहित तवरबाट आफ्नो म्याद हो भनी बुझ्न सक्नेसम्मको हनुपर्दछ। आफ्नो म्याद हो वा होइन भन्ने दुविधा हुने स्थितिको म्याद सूचना प्रकाशित भएकोलाई रीतपूर्वक सूचना म्याद तामेल भएको र प्रतिवाद गर्ने अवसर प्रदान गरेको भन्न मिल्दैन। प्रस्तुत मुद्दामा अदालतबाट जारी भएको म्याद घरद्वार पत्ता नलागी बेपत्ते तामेल भएको

र सूचनामा निवेदकको बाबुको नाम गलत उल्लेख भएबाट यी निवेदकले आफू विरुद्ध परेको मुद्दाको सूचना सहीरूपमा प्राप्त गरी मुद्दामा प्रतिवाद गर्न सक्ने स्थितिको विद्यमानता रहेको थियो भनी मान्न सकिने देखिएन। म्याद तामेली नै कानूनबमोजिम रीतपूर्वकको हुँदैन भने त्यस्तो तामेली म्यादको आधारमा भएको फैसलासमेतबाट प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त हनन् भएको नै सम्झनुपर्ने हुन्छ। समान परिस्थितिका प्रतिवादीहरूमध्येका अधिवक्ता विजयकुमार बस्नेतले निजका हकमा भएको फैसलासमेत बदर भई सुनुवाइको मौका प्राप्त गरेको र यी निवेदकले पनि उक्त मुद्दामा प्रतिवाद गर्न पाउँ भनी माग गरेको सन्दर्भमा निजको म्याद बेपत्ते तामेल हुनु र गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनामा पनि बाबुको नाम गलत पर्नुबाट म्याद बेरीतको देखिएकाले निजलाई प्रतिवाद गर्ने मौका प्रदान गरी निजको कुरासमेत सुनी निर्णय भएको हो भन्न मिलेन। तसर्थ निवेदकलाई कसुरदार ठहर गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६५।५।१९ को फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तप्रतिकूल भएको देखिन आयो। अतः मिति २०६३।९।२९ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना, मिति २०६२।४।४ मा तामेल भएको समाह्वान र सोको आधारमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।५।१९ मा भएको फैसलासमेतको काम कारवाहीहरू निवेदकको हकमा सर्वमान्य प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको त्रुटि भएको देखिँदा सो हदसम्म उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी दिएको छ।

८. यसै गरी यी निवेदकले काठमाडौं जिल्ला अदालतमा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको ०६६-CR-२१०६ नं. को ठगी तथा सरकारी छाप दस्तखत कित्तै मुद्दामा प्रतिवाद गर्न पाउँ भनी माग गरेको सन्दर्भमा निजलाई प्रतिवाद गर्ने मौका प्रदान गर्नु नै न्यायपूर्ण हुने हुँदा यी निवेदकलाई उक्त ठगी र सरकारी दस्तखत छाप कित्तै मुद्दामा बयान गर्न र बयानपश्चात्

सो अदालतबाटै सो मुद्दामा हुने आदेशानुसार हुने गरी सामेल गर्नु गराउनु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतको नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ । यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इति संवत् २०७१ साल पुष ११ गते रोज ६ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : मीना गुरुङ

निर्णय नं. १३३२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७१।१।२७।१
०६७-CR-११९३

मुद्दा : जालसाजी ।

पुनरावेदक/वादी : सर्लाही जिल्ला, लौकट गाविस वडा
नं. ४ बस्ने जयप्रकाश राय यादव

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : सर्लाही जिल्ला, जमुनिया गाविस
वडा नं. ४ बस्ने बुझावन महाराको मु.स. गर्ने
निजको भाइ रामदेव महारा

- सरकारी कार्यालयमा रहने कागज वा सरकारी कर्मचारीको मिलेमतोमा जालसाज व्यहोराबाट तयार गरिएको भनिएको कागज त्यस्तो कर्मचारीको पहिचानबिना कसले जालसाज गर्‍यो भनी सहजरूपमा घोषित गर्न सकिने अवस्था नरहने ।
- प्रतिवादीले प्राप्त गरेको मोहियानी हकको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि जालसाजी ठहराएको अवस्थामा भने त्यो कार्यबाट जसले हक प्राप्त गर्ने हो, उसको सहभागिता त्यस जालसाजीजन्य कार्यमा रहन्छ भनी सहज र सीधा अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ। मोहियानी हक प्रतिवादीको भएकाले वादीले प्रतिवादीउपर प्रस्तुत नालिस गरेको देखियो । तर, प्रतिवादीले जालसाजीको कसुर गरे भन्नलाई सर्वप्रथम प्रतिवादीले जालसाजी गरी प्राप्त गरेको मोहियानी हकको प्रमाणपत्र जालसाजी हो भन्ने अनिवार्यरूपमा देखिनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. २)

- रेकर्ड रहने कार्यालयमा नै हमला भई सबै प्रमाण नष्ट हुने घटना घटेपछि अब निवेदकले प्राप्त गरेको मोहियानी हकको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपिलाई जाँच्ने वा भिडाउन सक्ने अरु अवस्था रहेको देखिन आएन । प्रतिवादीको प्रमाणपत्रमा कित्ते छाप दस्तखत भयो भन्ने दावी जिकिर पनि वादीको रहेको देखिँदैन । प्रमाणपत्रको पृष्ठ पुष्टिकोरूपमा रहेको १ नं. मोहीको लगत विरुद्ध पनि वादीको कुनै उजुरबाजुर परेको देखिँदैन । फगत २ नं. लगायतका अनुसूचीहरू आतङ्ककारी हमलाबाट ध्वस्त भएको कारणबाटमात्र त्यस क्षेत्रका

तमाम मोहीहरू मोहियानी हकबाट वञ्चित हुने अवस्था नहुने ।

- अड्डाबाट प्राप्त प्रतिलिपिलाई अन्यथा प्रमाणित नभइरहेको अवस्थामा त्यो प्रमाण कानूनको रीत पुर्याएर नै तयार भएको भनी मान्नुपर्ने हुन्छ । तसर्थ, प्रतिवादीले प्राप्त गरेको मोहियानी हकको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपिलाई जालसाजी भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक/वादीको तर्फबाट :

प्रत्यर्थी/प्रतिवादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, किर्ते कागजको महलको ३, १० नं.

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री चण्डीराज ढकाल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री कोमलनाथ शर्मा

मा.न्या. श्री राजकुमार वन

फैसला

न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीबाट यी विपक्षी वादी भै दायर भएको मोही बेदखली मुद्दामा मेरो नाउँमा जारी भएको १५ दिने म्याद प्राप्त गरी भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीमा गई मोहियानी हकको प्रमाणपत्रसमेतको नक्कल लिई अध्ययन गर्दा मोहीमा सर्लाही जिल्ला जमुनिया गाविस वडा नं. ४ बस्ने

बुझावन महारा उल्लेख भई कि.नं. ९६ को ०-१२-० जग्गा आफ्नो वा अरुको महलमा अरुको कमाएको सर्तमा बटैया जग्गावालाको महलमा लछुमन राय, कैफियत महलमा ०-१७-१४ जग्गा उल्लेख भएको र प्रतिलिपि मिति २०६२।१।१२ गते लिएको भन्ने उल्लेख भएको पाइयो । भूमिसुधार ऐन, २०२१ को दफा २५(१) अन्तर्गत मोही हुन मोहीको १ नं. फाराम भरेको पाइयो । भूमिसुधार ऐन, २०२१ को दफा २५(१) अन्तर्गत मोही हुन मोहीको १ नं. लगत भरेको, २ नं. को अनुसूची प्रकाशित भएको र ४ नं. जोताहा अस्थायी निस्सा प्राप्त गरेको आधारमा मात्र ३ नं. स्थायी मोहियानी हकको प्रमाणपत्र जारी हुन्छ । यी प्रतिवादी एवम् निजको पितासमेतले मोहीको हैसियतले मेरो नाम दर्ताको जग्गा भोगआवाद गरेको छैन । मोहीको १ नं. लगत नभरेको हुँदा २ नं. अनुसूची प्रकाशन हुने अवस्था भएन र ४ नं. जोताहा अस्थायी निस्सा प्राप्त नगरेको हुँदा मोहियानी हकको प्रमाणपत्र पाउने अवस्था भएन । यी प्रतिवादी मोही रहेको भन्ने कुनै प्रमाण भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीमा नभएको र २०६२।१।२।२३ मा भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीको कर्मचारीसँग मिलेमतो गरी जालसाजी व्यहोराबाट मिति २०६२।१।१२ मा मोहियानी हकको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपिसमेत प्रदान गरेको देखिएकाले सो प्रमाणपत्रलाई जालसाजी घोषित गरी प्रतिवादीलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने वादीको फिराद दावी ।

मोहीको १ नं. लगत मैले २०२३।१०।२५ मा भरेको थिएँ, सो लगतमा मैले मोहीको हैसियतले जग्गा कमाएको प्रष्टसँग उल्लेख छ । सोको सक्कल भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीमा छ । सोही कार्यालयबाट मैले मिति २०६२।१।१२ मा प्रतिलिपि लिएको छु । विपक्षीका काका लछुमन रायको पालादेखि मोहीको हैसियतले जग्गा जोतकमोद गर्दै आएको र विपक्षीको नाममा आएपछि पनि जग्गा जोतकमोद गर्दै आएका

मिति २०६४।१।१५ गतेबाट जग्गा जोत्न नदिएकाले मोही बेदखलीमा मुद्दा दिएको हो। वादीले मउपर झुट्टा मुद्दा दिएको हो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीको प्रतिउत्तर जिकीर।

दावीको जग्गा वादी आफैँले जोतभोग गरी आएका छन्। मोही यी प्रतिवादी बुझावन महारा होइनन्। प्रतिवादीले जालसाज गरेको हो। मिति २०६२।१।१२ गते प्राप्त गरेको मोहियानी हकको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपिमा ०-१२-० जग्गा लेखिएको छ। जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जामा ०-१७-१४ जग्गा रहेको छ। जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा र फिल्डबुकमा प्रतिवादीको नाम उल्लेख छैन। सोही आधारमा प्रतिवादीले जालसाजी गरेको स्पष्ट छ। उक्त २०६२।१।१२ गतेको प्रमाणपत्र जालसाजी घोषित गरी प्रतिवादीलाई सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी पक्षका साक्षी शिवशरण रायले गरेको बकपत्र।

दावीको जग्गा आजभन्दा एक सालअगाडिसम्म प्रतिवादी बुझावन महाराले जोतभोग गरेका थिए। निज प्रतिवादीले कुनै अड्डाको कागज स्रेस्तामा जालसाजी गरेको छैन भन्ने प्रतिवादीका साक्षी सिताराम चमारले गरेको बकपत्र।

वादीको हक लाग्ने जग्गामा प्रतिवादीले मोहियानी हकको प्रमाणपत्र जालसाजबाट तयार गरेको देखिँदा प्रतिवादीलाई कित्ते कागजको ३ नं. को कसुरमा ऐ. १० नं. बमोजिम रु.१००।- जरिवाना हुने ठहर्छ भन्ने सर्लाही जिल्ला अदालतको मिति २०६५।३।१९ को फैसला।

३ नं. अनुसूची अनुसारको मोही प्रमाणपत्र सरकारी कार्यालयबाट प्रदान गरिने हुँदा त्यस्तो कागज कित्ते गर्थो भन्ने मुद्दा सरकारवादी हुनेमा त्यसो नभएको र मेरो दाजु बुझावन महारा कि.नं. ९६ को जग्गाको मोही भएकाले विधिसम्मत रूपमा मोही प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि प्राप्त गर्नुभएको हुँदा सुरु फैसला बदर

गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीको मु.स. गर्ने रामदेव महाराको पुनरावेदन।

पुनरावेदक प्रतिवादीले भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीबाट विवादित कागजको नक्कल मिति २०६२।१।१२ मा नै प्राप्त गरेको देखिएको र सरकारी कार्यालयबाट प्रदान गरिएका उक्त कागजातहरूका सन्दर्भमा सक्कल लिखत पेस गर्न नसकेको भन्ने सुरु फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई पेस गर्नु भन्ने मिति २०६६।६।२० को आदेश।

भूमिसुधार कार्यालयमा रहने कागज जालसाजी गरी मोहियानी हकको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि दिएको भन्ने दावी रहेको देखिन्छ। मोहियानी हक कुनै कागजपत्र तयार गर्दैमा कायम हुने होइन। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ लागू भएदेखि नै ऐनको अनुसूची १, २, ३, ४ नं. हरूको प्रक्रिया पूरा गरेरमात्र मोहियानी हक कायम हुनसक्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको दाजु बुझावन महारा चमारको नाममा अनुसूची १, ३ र ४ नं. तयार भएको देखिन्छ। अनुसूची १ मा जग्गाधनीको नाममा लछुमन राय उल्लेख छ। त्यसै अनुरूप अनुसूची ३ र ४ तयार भएको देखिन्छ। नापीपूर्व र नापीपछि जग्गाको क्षेत्रफल घटीबढी हुनु स्वाभाविक भएकाले जग्गाको क्षेत्रफल मिल्ने अवस्था हुँदैन। साथै भूमिसुधार कार्यालयमा भएको अभिलेखबमोजिम मोही हक हुने वा नहुने निश्चित हुने हुँदा व्यक्तिगतरूपमा कसैसँग मिलेर तयार भएको कागजबाट मोहियानी हक स्थापित नहुने भएकाले यस्तो कागजको प्रामाणिक महत्त्व रहँदैन। यस्तो प्रामाणिक महत्त्व नहुने कागज निर्माण गर्नुको कुनै प्रयोजन नभएकाले जालसाजबाट कार्यालयमा रहने कागज तयार गरी मोहियानी हक कायम गर्न खोजेको क्रियालाई जालसाज ठहर गरेको सर्लाही जिल्ला अदालतको मिति २०६५।३।१९ को फैसला

नमिली उल्टी भै वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६७।१।२७ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत, जनकपुरले १ नं. लगत भरेको आधारमा वादी दावी नपुग्ने गरी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । १ नं. फाराम मेरो जग्गासँग सम्बन्धित छैन । र विवादित कागजलाई अ.बं. ७८ नं. बमोजिम सद्देकिर्तेको बयानसमेत गराइएको छैन । नापीपूर्वको जग्गाको क्षेत्रफल नापीपछिको क्षेत्रफलसँग घटीबढी हुने भन्ने फिल्डबुक उतारबाटै खण्डित भई कि.नं. ९६ को मेरो जग्गाको मोही नरहेको र विपक्षीले कहिल्यै जोतभोग नगरेको, गरेको भए बाली बुझाएको भरपाई पेस गर्नुपर्नेमा पेस गर्न नसकेको अवस्थामा मोहियानी हकको कागज जालसाजी हुँदाहुँदै जालसाजी ठहर गरेको सुरु फैसला उल्टी गरी वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सुरु फिराद दावीबमोजिम गरिपाउँ भन्ने वादी जयप्रकाश राय यादवको पुनरावेदन ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावीबमोजिम मोहियानी हकको प्रमाणपत्र जालसाज क्रियाबाट तयार गरेको ठहर गरी किर्ते कागजको ३ नं. को कसुरमा ऐ. १० बमोजिम रु.१००।- जरिवाना गरेको सुरु फैसला उल्टी गरी वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला मिलेको छ छैन तथा पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिक्तिर पुग्न सक्छ सक्तैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीमा कार्यरत कर्मचारीसँग मिलेमतो गरी जालसाजी व्यहोराबाट मेरा नाममा कायम रहेको कि.नं. ९६ जग्गामा मोहियानी हकको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको हुँदा सो प्रमाणपत्रलाई जालसाजी घोषित गरी

प्रतिवादीलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी दावी रहेको देखिन्छ । मिति २०२३।१०।२५ मा मोहीको १ नं. लगत भर्दा मोहीको हैसियतले कमाएको जग्गा स्पष्टसँग उल्लेख गरेको र विपक्षी वादीका काका लछुमन रायको पालादेखि नै मोहीको हैसियतले जग्गा कमाई आएको र विपक्षीका नाममा आएपछि पनि जग्गा कमाई आएकोमा मिति २०६४।१।१५ बाट जग्गा जोत्न नदिएको हुँदा भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाहीमा मोही बेदखली मुद्दा दिएको हो । झुठ्ठा फिराद दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीको प्रतिवाद रहेको देखिन्छ । वादीको हक लाग्ने जग्गामा प्रतिवादीले मोहियानी हकको प्रमाणपत्र जालसाज क्रियाबाट तयार गरेको देखिँदा किर्ते कागजको ३ नं. को कसुरमा ऐ. १० नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई रु.१००।- जरिवाना गरेको सुरु फैसला उल्टी गरी वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसलाउपर प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखियो । वादीले एकिनरूपमा कुन कागज जालसाज गरेको हो भन्ने कुरा खुलाई दावी गर्न सकेको देखिँदैन । प्रतिवादीले भूमिसुधार कार्यालयको कर्मचारीसँग मिलेमतो गरी जालसाज व्यहोराबाट मोहियानी हकको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको भनी दावी लिएको अवस्थामा त्यस्तो कर्मचारीको नाम र पदसमेत उल्लेख गर्नुपर्नेमा त्यसो गरेको पनि देखिँदैन । साथै सरकारी कार्यालयमा अभिलेखको रूपमा रहेको कागजलाई जालसाज गरिएको भने पनि सरकारी कागज किर्तेसम्बन्धी कारवाही चलाउनतर्फ वादीले जाहेरी दिएको पनि देखिँदैन । सरकारी कार्यालयमा रहने कागज वा सरकारी कर्मचारीको मिलेमतोमा जालसाज व्यहोराबाट तयार गरिएको भनिएको कागज त्यस्तो कर्मचारीको पहिचानबिना कसले जालसाज गर्‍यो भनी सहजरूपमा घोषित गर्न सकिने अवस्था पनि रहेन । तथापि प्रतिवादीले प्राप्त गरेको मोहियानी हकको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि

जालसाजी ठहराएको अवस्थामा भने त्यो कार्यबाट जसले हक प्राप्त गर्ने हो, उसको सहभागिता त्यस जालसाजीजन्य कार्यमा रहन्छ भनी सहज र सीधा अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ । मोहियानी हक प्रतिवादीको भएकाले वादीले प्रतिवादीउपर प्रस्तुत नालिस गरेको देखियो । तर, प्रतिवादीले जालसाजीको कसुर गरे भन्नलाई सर्वप्रथम प्रतिवादीले जालसाजी गरी प्राप्त गरेको मोहियानी हकको प्रमाणपत्र जालसाजी हो भन्ने अनिवार्यरूपमा देखिनुपर्दछ । तसर्थ, सर्वप्रथम प्रतिवादीले प्राप्त गरेको मोहियानी हकको प्रमाणपत्र जालसाजी हो होइन भन्नेतर्फ नै विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

३. वादीले मोहियानी हकको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि जालसाज घोषित गरिपाउँ भनी दावी लिएको देखिन्छ । प्रतिवादीसँग मोहियानी १ नं. लगत मात्र होइन, निज बुझावन महारा चमारले मोहीको १ नं. लगत भर्दा वादीले लछुमन रायको नामको जग्गा आफूले कमाएको भनी देखाएको कागजको प्रमाणित प्रतिलिपि पनि रहेको र सो आफ्नो प्रतिउत्तरपत्रसाथ पेस गरेको पनि देखिन्छ । उक्त मोहीको १ नं. लगतउपर वादीको दावी रहेको देखिन आएन । साबिकदेखिकै मोही हुन १ नं. लगत मोहीले भर्नुपर्ने, २ नं. अनुसूची प्रकाशित भएको हुनुपर्नेलगायतका कानूनी प्रक्रिया पूरा गरिन्छ, अनिमात्र ३ नं. मोहियानी प्रमाणपत्र प्राप्त हुन्छ । कसैले मोहियानी हकको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको अवस्थामा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म त्यो मोहियानी हकको प्रमाणपत्र कानूनी प्रक्रिया पूरा गरेर नै तयार भएको हो भन्ने अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ । वादीले मोहीको १ र ४ नं. लगत नभएको र २ नं. अनुसूची प्रकाशित नभएको भनी जिकिर लिएतर्फ विचार गर्दा सर्लाही जिल्ला अदालतले भूमिसुधार कार्यालय बुद्धदा मिति २०६२।१२।२३ मा आतङ्ककारी हमला हुँदा कार्यालय ध्वस्त भई मोहीको १, २, ३ र ४ नं. का लगत प्रमाणहरू जलेर ध्वस्त

भएको भनी मिति २०६४।९।२७ को पत्रबाट जवाफ प्राप्त भएको देखिन्छ । यसरी रेकर्ड रहने कार्यालयमा नै हमला भई सबै प्रमाण नष्ट हुने घटना घटेपछि अब निवेदकले प्राप्त गरेको मोहियानी हकको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपिलाई जाँच्ने वा भिडाउन सक्ने अरु अवस्था रहेको देखिन आएन । प्रतिवादीको प्रमाणपत्रमा किर्ते छाप दस्तखत भयो भन्ने दावी जिकिर पनि वादीको रहेको देखिँदैन । प्रमाणपत्रको पृष्ठ पुष्टिकोरूपमा रहेको १ नं. मोहीको लगत विरुद्ध पनि वादीको कुनै उजुरबाजुर परेको देखिँदैन । फगत २ नं. लगायतका अनुसूचीहरू आतङ्ककारी हमलाबाट ध्वस्त भएको कारणबाटमात्र त्यस क्षेत्रका तमाम मोहीहरू मोहियानी हकबाट वञ्चित हुने अवस्था हुँदैन । अड्डाबाट प्राप्त प्रतिलिपिलाई अन्यथा प्रमाणित नभइरहेको अवस्थामा त्यो प्रमाण कानूनको रीत पुर्याएर नै तयार भएको भनी मान्नुपर्ने हुन्छ । तसर्थ, प्रतिवादीले प्राप्त गरेको मोहियानी हकको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपिलाई जालसाजी भन्न मिलेन ।

४. अतः वादी दावीबमोजिम जालसाज भएको ठहर्याई प्रतिवादीलाई १००।- जरिवाना गरेको सुरु फैसला उल्टी गरी वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६७।१।२७ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इति संवत् २०७१ साल पुस २७ गते रोज १ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : विदुर काफ्ले

निर्णय नं. १३३३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७१।०।१०।२
०६७-CR-११००

मुद्दा : मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ।

निवेदक/प्रतिवादी : जिल्ला मोरङ, दुलारी गाविस वडा
नं. ३ घर भै हाल कारागार कार्यालय, तेहथुममा
थुनामा बस्ने वर्ष ३९ की गोमा पाँचकोटी
विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : केशरबहादुर दर्जीको जाहेरीले नेपाल
सरकार

- कतिपय सङ्गिन प्रकृतिका फौजदारी अपराधमा पीडितले समाजमा बेहोर्नुपर्ने क्षति, अपराधबाट समाजलाई पुग्न जाने असर तथा अपराधलाई निरूत्साहित गर्न राज्यले निर्वाह गर्नुपर्ने नियन्त्रणकारी भूमिकासमेतलाई मध्यनजर गरी प्रमाणको भार (Burden of proof) आरोपित पक्षलाई नै सार्ने गरी कठोर कानूनी व्यवस्था गर्नुपरेको हो । अपराधमा संलग्न पक्ष पेसेवर हुन सक्ने र अपराध बडो योजनाबद्ध एवम् सङ्गठित तरिकाले हुन सक्ने र कतिपय सङ्गठित आपराधिक समूहको संलग्नतामा समेत अपराध हुन सक्ने भएकाले अपराधमा संलग्न पक्ष नै पहिचान गर्न कठिन हुन सक्ने परिस्थितिको

आँकलन गरेर विधायिकाले कानूनको निर्माण गरेको हो । प्रमाण सङ्कलनका क्रममा हुन सक्ने कतिपय कमजोरीको फाइदा अपराध गर्ने पक्षलाई नपुगोस् भन्ने नै विधायिकी मनसाय हुने ।

(प्रकरण नं. ५)

निवेदक/प्रतिवादीको तर्फबाट :

प्रत्यर्थी/वादीको तर्फबाट : विदुषी वैतनिक अधिवक्ता

श्रुतीकुमारी रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा २, ३(१), ४(२) र १५(१)

सुरु फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री गुणराज ढुङ्गेल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.मु.न्या. श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय

मा.न्या. श्री टेकराज नेपाल

फैसला

न्या. गोपाल पराजुली : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) अनुसार यस अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्रको भै दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र निर्णय सङ्क्षेपमा यसप्रकार छ ।

मेरी छोरी नीता दर्जी र निजकी साथी गीता सुनचेउरीसमेत २ जनालाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले भारततर्फ लाँदै गरेकी जिल्ला मोरङ, गछिया गाविस वडा नं. ३ बस्ने गोमा पाँचकोटीलाई पक्राउ गर्न सफल भएको हुँदा निज व्यक्तिउपर मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार ऐनअन्तर्गत कारवाही गरिपाउँ

भन्नेसमेत व्यहोराको केशरबहादुर दर्जीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तेहथुममा दिएको जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला मोरङ, गछिया ३ बस्ने गोमा पाँचकोटीलाई पक्राउ गरी दाखिला गरेको भन्नेसमेत व्यहोराको प्र.स.नि. रामबहादुरले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तेहथुममा दिएको प्रहरी प्रतिवेदन ।

म र मेरो साथी गीता सुनचेउरीलाई झुक्याई प्रलोभन देखाई भारततर्फ लगी बेचबिखन गर्ने उद्देश्य रहेछ भन्ने बुझिन आएकाले निज गोमा पाँचकोटीलाई मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार कार्य नियन्त्रण ऐनअन्तर्गत हदैसम्म कारवाही होस् भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित गीता दर्जीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरिदिएको बयान ।

म र मेरो साथी नीता दर्जीलाई नागरिकता र पासपोर्ट आफैले बनाई दिन्छु भनी झुक्याउनुका साथै विदेश लाँदा लाग्ने रु. ४०,०००/- समेत म दिन्छु तिमीहरूको मासिकरु १४,०००/- कमाई हुन्छ। जसरी भए पनि विदेश जानुपर्छ भनी हामीहरूलाई प्रलोभन देखाई फकाएकी हुँदा निज गोमा पाँचकोटीलाई मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार ऐनअन्तर्गत कारवाही होस् भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित गीता सुनचेउरीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरिदिएको बयान ।

पीडित नीता दर्जीले अनुसन्धानका क्रममा मात्र हामीलाई भारतको वेश्यालयमा लगी बिक्री गर्ने थिए कि भन्ने शङ्का लागेको हो, सोअघि शङ्का थिएन भन्नुका साथै अन्य कुरामा अनुसन्धानमा भएको बयानअनुरूपकै कुरा व्यक्त गरेबाट यो बयान प्रमाणित गरिदिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित नीता दर्जीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान । सुरु अदालतबाट मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार ऐन, २०३४ को दफा ६ बमोजिम भएको बयान प्रमाणित आदेश ।

पीडित गीता सुनचेउरीले अनुसन्धानका

क्रममा मात्र हामीलाई भारतको वेश्यालयमा लगी बिक्री गर्ने थिए कि भन्ने शङ्का लागेको हो, यसअघि थिएन । एक पटक म आमालाई विदेश जाने भए भनी फोनसम्म गरे भन्ने कुरा व्यक्त गरी अन्य कुरामा अनुसन्धानमा भएको बयानअनुरूप व्यक्त गरेबाट यो बयान प्रमाणित गरिदिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार नियन्त्रण ऐन, २०३४ को दफा ६ बमोजिम सुरु अदालतबाट भएको पीडित गीता सुनचेउरीको बयान प्रमाणित आदेश ।

मैले भारतमा लगी बेचबिखन गर्ने मनसायले लगेको नभई मोतिमान थापामार्फत भारत हुँदै कुवेत पठाइदिने भनेकी मात्र हुँ । २ वर्षअगाडि मेरी कान्छी बहिनीलाई कुवेत पठाएकी थिएँ । त्यसरी नै लान सकिन्छ होला भन्ने उद्देश्यले मैले गीता सुनचेउरी र नीता दर्जीलाई उक्त कुरा बताएकी हुँ । मैले नागरिकता पासपोर्ट बनाइदिने भनेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरिदिएको बयान ।

नागरिकता पासपोर्टसमेत नभएका केटीहरूलाई विभिन्न प्रलोभन देखाई विदेशमा लगी बेचबिखन गर्ने उद्देश्य रहेको कुरा प्रष्ट जुट्न आएको हुँदा प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीलाई कारवाही होस् भन्नेसमेत व्यहोराको तारा श्रेष्ठले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तेहथुममा गरिदिएको कागज ।

प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीले मेरा साथी गीता सुनचेउरी र नीता दर्जीलाई ललाई फकाई बेचबिखन गर्ने उद्देश्यले प्रतिवादीले लगेको कुरा जुट्न आएको हुँदा प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीलाई कानूनी कारवाही होस् भन्नेसमेत व्यहोराको रूपा नेपालीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तेहथुममा दिएको कागज ।

निज गोमा पाँचकोटी गछिया खोलामा गिड्डी, वालुवा चाल्ने काम गरी बसेकी थिइन् । निजले के कुन मनसायले नागरिकता र पासपोर्ट नभएका

महिलाहरूलाई त्यसरी लगेकी हुन् । सो बारेमा मलाई थाहा छैन । निजले बेच्ने मनसायले लगेकामा विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको खगेन्द्र नेपालीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तेहथुममा गरिदिएको कागज ।

गोमा पाँचकोटीले गीता सुनचेउरी र नीता दर्जीलाई विभिन्न प्रलोभनमा पारी आफैं नागरिकता र पासपोर्ट बनाइदिने भनी भारतमा लगी बेच्ने उद्देश्य लिएको प्रष्ट हुँदा गोमा पाँचकोटीलाई कारवाही होस् भन्नेसमेत व्यहोराको जमुना बर्देबाले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तेहथुममा गरी दिएको कागज ।

अभिभावकको मन्जुरीबिना कोही कसैलाई पनि भारतबाहेक अन्य मुलुकमा नागरिकता र पासपोर्ट बाहेक पठाउन नसकिने हुँदा प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीलाई कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको योगेन्द्र नेपालीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तेहथुममा गरी दिएको कागज ।

नीता दर्जी र गीता सुनचेउरीलाई अभिभावकको मन्जुरीबिना नागरिकता र पासपोर्टबेगर विदेश पठाइदिन्छु भनी भारतमा लगी बेच्ने उद्देश्यले प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीले परिपन्च मिलाई गोमा पाँचकोटी केहीपछि र गीता सुनचेउरी, नीता दर्जी केही अगाडि बसस्टेन्डतिर जाँदै गर्दा मसमेतले फेला पारी गस्ती प्रहरीको सहयोगमा पक्राउ गरेको र प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीले भारतमा लगी बिक्री गर्ने शङ्का लागेकाले कानूनबमोजिम कारवाही होस् भन्नेसमेत छुट्टाछुट्टै व्यहोरा उल्लेख गरी प्रायः एकै मिलानको व्यहोरा लेखाई योगेन्द्र नेपाली, शशीधर दाहाल र संजय बर्देबाले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तेहथुमबाट गरी दिएको वस्तुस्थिति मुचुल्काको कागज ।

यी प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीले प्रतिवादी मोतिमान थापाको योजना अनुसार गीता सुनचेउरी र नीता दर्जीलाई लोभ प्रलोभनमा पारी भारत लगी बेचबिखन गर्न जाँदा पक्राउ परेकी हुँदा यी प्रतिवादी

मोतिमान थापा र गोमा पाँचकोटीले मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार नियन्त्रण ऐन, २०३४ को दफा ३(१) र ४(२) को खण्ड (ख) बमोजिमको कसुर अपराध गरेको हुँदा प्रतिवादीहरू मोतिमान थापा र गोमा पाँचकोटीलाई ऐ. ऐनको दफा १५(१) को खण्ड (क) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, तेहथुमको अभियोगपत्र ।

पीडित नीता दर्जी र गीता सुनचेउरीलाई पहिलादेखि नै चिन्थे । मिति २०६६।१।१२ गते आमा भेट्न जिल्ला तेहथुम ओयाकजुड आई सोको भोलिपल्ट गीता सुनचेउरी र नीता दर्जीलाई म्याडलुङ बजार मेरो दिदीको घरमा भेटी हामीलाई विदेश पठाइदिनुपर्‍यो भनी मलाई भनेकाले मैले बाबु आमारासँग सल्लाह गरेर नागरिकता र पासपोर्ट बनाएर विदेश जान्छु भन्दा नमानी मलाई ज्यादै कर गरेकाले र निजहरू त्यहाँबाट हिंडी पुरानो हस्पिटल पुग्दा प्रहरीले पक्राउ गरेछन् । केही समयपछि आउँदै गर्दा मलाई पनि प्रहरीले पक्राउ गरे । मैले बेच्ने उद्देश्यले पीडित नीता दर्जी र गीता सुनचेउरीलाई लगेको होइन । मैले तिमीहरूसँग पासपोर्ट छैन भन्दा तपाईंले नै बनाइदिनुस् र विदेश पठाइदिनु भनेकाले बनेछ भने पठाइदिउंला बनेन भने घरतर्फ फिर्नु भनी मैले साथै लिई गएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीले सुरु अदालतको बन्द इजलासमा गरिदिएको बयान ।

पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल यी प्रतिवादीलाई कानूनबमोजिमको रित पुर्याई थुनामा राख्न स्थानीय कारागारमा पठाइदिनु भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु अदालतबाट मिति २०६६।१।१२ गते प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीको हकमा थुनछेक आदेश ।

मलाई सोध खोजसमेत नगरी प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीले मेरी छोरी नीता दर्जी र अर्की महिला गीता सुनचेउरीलाई बेचबिखन गर्न विदेश पठाइदिने भनी झुक्याई नागरिकता र राहदानीबेगर लाँदै गर्दा मेरो

साढुभाइ योगेन्द्र नेपालीले प्रहरीलाई खबर गरेपछि मेरो छोरीलाई प्रहरीले पक्राउ गरी ४/५ दिन राखेपछि मानव बेचबिखनमा लागेका रहेछन् भनी मैले जाहेरी दिएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला केशरबहादुर दर्जीले सुरु अदालतमा उपस्थित भै गरिदिएको बकपत्र ।

प्रतिवादी गोमा पाँचकोटी केटी बेचबिखन गर्ने हो कि भनी शङ्कामा जाहेरी गरेका हौं तर पछि बुझ्दै जाँदा आजसम्म बेचबिखन गरेको कुनै प्रमाण फेला नपरेको र मानिस बेचबिखन गर्ने महिला होइन रहेछन् भन्नेसमेत व्यहोराको योगेन्द्र नेपालीले सुरु अदालतमा उपस्थित भै गरिदिएको बकपत्र ।

यी प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीलाई मैले सानैदेखि चिनेको अनुशासित आफ्नो ज्याला मजदुरी गिद्धी कुटेर खाने लेखपढ नभएकी मानिस हुँदा यी प्रतिवादीको त्यत्रो मानव बेचबिखन गर्ने क्षमता छैन र गीता सुनचेउरी र नीता दर्जीलाई बेचबिखन गर्ने उद्देश्यले लागेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीका साक्षी गणेश परियारले सुरु अदालतमा उपस्थित भै गरिदिएको बकपत्र ।

प्रतिवादी गोमा पाँचकोटी मानव बेचबिखन गर्ने मानिस होइनन् । योगेन्द्र नेपालीले प्रहरीलाई दबाव दिई कारवाही गर्न लगाएको मात्र हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीकै साक्षी खगेन्द्र नेपालीले सुरु अदालतमा उपस्थित भै गरिदिएको बकपत्र ।

सुरु अदालतबाट जारी भएको प्रतिवादीका नाउँको ७० दिने म्यादीपुर्जी मिति २०६६।२।१९ मा रीतपूर्वक तामेल भएकामा प्रतिवादी मोतिलाल थापा हाजिर नभै उक्त म्याद गुजारी बसेका रहेछन् ।

जाहेरवालाको जाहेरी दरखास्त अनुसार पीडित नीता र गीतालाई झुक्याई प्रलोभनमा पारी भारततर्फ लगी प्रतिवादीले बेचबिखन गर्ने उद्देश्य रहेछ भनी पीडितले गरेको बयानमा उल्लेख भएको र यी प्रतिवादी गोमाले अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा यस

अदालतमा समेत बयान गर्दा यी दुवै पीडितलाई सँगै साथ लिई जान लागेको कुरा स्वीकार गरेको र विदेश पठाइदिने कुरासमेत खुलाएको देखिएकामा विदेश लगी बेच्ने कुरामा पीडितले प्रतिवादीलाई पोल गरेपछि यस कारणबाट विदेशमा बेचबिखन गर्न लागेको होइन भन्ने आधार र सोको पुष्ट्याई प्रतिवादीले दिनुपर्नेमा सो दिन सकेको नपाउँदा पीडितले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान यस अदालतबाट प्रमाणित भै रहेको अवस्था देखिएकाले निजहरूलाई यस अदालतमा बकपत्र गराइरहनुपर्ने अवस्था देखिएन जाहेरवालाले यस अदालतमा आई बकपत्र गर्दा प्रतिवादीउपर पोल गरेको देखिएको प्रतिवादीमध्येकी नीताले आफूहरूलाई यी प्रतिवादीले बेचबिखन गर्न लागेको होइन भनी निवेदन दिई इजलाससमक्ष सोही कुराको जिकिर गरे पनि निजको बयान प्रामाणित भै रहेको अवस्थामा उक्त निवेदन र जिकिरलाई प्रमाणिक आधार मान्न सकिने अवस्था नदेखिएकाले यी प्रतिवादीले पीडितहरूलाई बेचबिखन गरेको नभई विदेशमा लगी बेचबिखन गर्ने उद्देश्यले लिई जाने कामको थालनीसम्म गरेको देखिएबाट यी प्रतिवादीले अभियोग दावीको कसुर गरेको नदेखिई मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ४(२) (क) को कसुरको उद्योगसम्म गरेको पुष्टि हुँदा निज प्र.लाई ऐनको १५(१) (ङ)(१) अनुरूप हुने सजायको आधारमा वारदातको प्रकृतिसमेत दृष्टिगत गरी ऐ.ऐनको दफा १५ (१) (ज) बमोजिम (पाँच) ५ वर्ष कैद र रु.२५,०००।- जरिवानासमेत हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु तेहथुम जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१।३० को फैसला ।

यी पीडितहरूसँग मिति २०६६।१।१८ मा तेहथुम बजारमा खगेन्द्रको डेरामा अचानक भेट भै चिनजान भएको हो । सुरु अदालतले गीता र नीतालाई झिकाएर बकपत्र नगराई बुझनुपर्ने प्रमाण

नबुझी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को बर्खिलाप गरेको र वस्तुस्थितिका मानिसहरूले अदालतमा आई बकपत्रसमेत नगरेको वादीका साक्षी योगेन्द्र नेपाली, खगेन्द्र दर्जी, केशरबहादुर दर्जी, नीता दर्जीसमेत मेरा साक्षीको बकपत्रसमेतबाट म निर्दोष भएको पुष्टि भै रहेको अवस्थामा सुरु अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा फैसला पूरै उल्टी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कारागार कार्यालय, तेहथुममार्फत पुनरावेदन अदालत, धनकुटामा दर्ता हुन आएको पुनरावेदक प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीको पुनरावेदनपत्र ।

मानव बेचबिखन ओसार पसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ३ (१) मा कसैले पनि मानव बेचबिखन र ओसार पसार गर्न गराउन हुँदैन भन्ने दफा ३(२) मा त्यस्तो कार्य गरेमा ऐनबमोजिम कसुर गरेको मानिने छ भन्ने तथा दफा ४(२) को खण्ड (ख) मा वेश्यावृत्ति लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कुनै प्रकारले नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजाने कार्यलाई मानव ओसार पसार गरेको मानिने छ भन्ने व्यवस्था भएको र पीडितहरू नीता र गीतालाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले भारत लैजान पीडितहरूको घरदेखि तेहथुम बसपार्कसम्म ल्याई पुर्याएकाले मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा १५ को (१)(ड) को देहाय २ बमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा दफा १५(१)(ड)(१) को आधारमा दफा १५(१) (ज) बमोजिम सजाय गर्ने ठहर्याएको सुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई सुरु अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, धनकुटामा दायर हुन आएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा अभियोग दावी अनुसारको कसुरको ऐनको दफासँग असम्बद्ध तथा अप्रासङ्गिक र भिन्न किसिमको सजायको दफा उल्लेख गरी अभियोग

दावी लिइएको देखिएको, दावीबमोजिमको सजाय भन्दा घटी सजाय सुरुबाट भए पनि सो स्पष्ट आधार र कारणसमेत उल्लेख नभएको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण सबुद प्रमाणहरूको समुचित मूल्याङ्कन नगरी प्रतिवादीलाई कसुरदार ठहर्याएको देखिएको र दुवै पक्षको पुनरावेदनपत्रको जिकिरसमेतको परिप्रेक्ष्यमा सुरुको इन्साफ फरक पर्न सक्ने भई विचारणीय हुँदा छलफलका लागि अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम परस्पर दुवैतर्फका प्रत्यर्थीहरूलाई झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु । साथै मुलतबिमा रहेका प्रतिवादी मोतिमान थापाको अंश रोक्का गर्ने भनी मोरङ जिल्ला अदालतलाई मिति २०६६।१०।१४ मा सुरु तेहथुम जिल्ला अदालतबाट पत्र लेखेको सम्म देखिए तापनि अंश रोक्का भएको मिसिलबाट देखिएन । रोक्का भएको मुचुल्का सुरु तेहथुम जिल्ला अदालतमा प्राप्त भएको छ छैन पत्र लेखी भए सो मुचुल्का झिकाई मिसिल संलग्न राख्नु मुचुल्का प्राप्त नभए च.नं. ५२३ मिति २०६६।१०।१४ को उक्त पत्र सम्बन्धमा यसै अदालतबाट तुरुन्त पत्राचार गरी अंश रोक्का मुचुल्का झिकाई मिसिल संलग्न राख्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६७।१२।२० मा पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट भएको आदेश ।

यसमा प्रतिवेदक प्र.स.नि. रामबहादुर खड्का र महिला प्र.ज. पुष्पकला न्यौपानेलाई बुझनुपर्ने देखिँदा पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय धनकुटामार्फत झिकाई नियमानुसार पेस गर्न भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६७।८।२० को पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट भएको आदेश ।

मिति २०६६।१।१८ मा मसमेतले गोमा पाँचकोटीलाई पक्राउ गरी दाखिल गरेको प्रतिवेदनमा भएको व्यहोरा र सहिछाप मेरो हो । दुईजना महिलालाई बेचबिखन गर्ने उद्देश्यले बाहिर लान लागेको भन्ने नीता

र गीताको अभिभावकहरूले भनेकाले खुल्न आएको हो, पक्राउ गर्दा पक्राउपुर्जि दिए नदिएको मलाई थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएकी प्र.ज. पुष्पकला न्यौपानेले पुनरावेदन अदालत, धनकुटामा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६६।१।१८ मा दाखिला गरेको प्रतिवेदनमा भएको सहिछाप तथा व्यहोरा मेरो हो । सादु ५ बस्ने नीता दर्जी र गीता सुनचेउरीलाई विदेश पठाइदिनु भनी म्याडलुड गाविस १ स्थित बजार नजिक लाँदै गरेको अवस्थामा पक्राउ गरेको हो पक्राउ गर्दा पक्राउपुर्जि दिएको हो । मोतिमान थापाले म्यान पावर खोलेको छ सोही म्यान पावरमार्फत विदेश पठाइदिन्छु भनी सुरुमा उनीहरूको अनुसार नै लगेको हो । पक्राउ गर्दा उनीहरूको अभिभावक को को थिए थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका प्र.स.नि. रामबहादुर खड्काले पुनरावेदन अदालत, धनकुटामा गरेको बकपत्र ।

यी पीडितहरू यो यसलाई बिक्री गर्ने र सोबापत प्रतिवादीले यो यससँग यो यति यस्तो रकम लिई पाएको र कुनै व्यक्तिले प्रतिवादीलाई सो कार्य गराउन कुनै किसिमको रकम दिएको वा दिने आश्वासन दिएको पाइएन । यस्तो व्यक्ति पनि मिसिलबाट खुल्न आएको देखिँदैन । तसर्थ सुरुले प्रतिवादीले मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(२)(क) को कसुरको उद्योग गरेको भन्ने ठहर गरेको सुरु फैसलासँग सहमत हुन सकिएन । तर यी प्रतिवादीले यी अबोध पीडितहरूलाई संरक्षकबाट छुटाई शोषण गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत वारदात गरेको देखिएबाट यी प्रतिवादीले मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(२) ख को कसुर गरेको देखिँदा ऐ.ऐनको दफा १५ (१) (छ) को सजायमा ऐ. ऐनको दफा १५(१)(ज) बमोजिम तजबिज कैद वर्ष ४(चार) हुने ठहर्छ । सो हदसम्म

तेह्रथुम जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१।३० को फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ । दावीबमोजिम पूरै सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको र सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्तैन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६७।१।१० को फैसला ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी गोमा पाँचकोटी र मोतिमान थापाले पीडितहरू नीता दर्जी र गीता सुनचेउरीलाई विदेश पठाइदिन्छु भनी बिक्री गर्ने उद्देश्यले बाटोमा लम्दै गर्दा पक्राउ परेकाले निजहरूलाई मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३(१) र ४(२) को खण्ड (ख) बमोजिमको कसुर अपराधमा ऐन ऐनको दफा १५(१) को खण्ड (क) बमोजिम सजाय हुन माग दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएकामा प्रतिवादीमध्येकी गोमा पाँचकोटीको हकमा मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) (ज) बमोजिम उद्योगमा ५ वर्ष कैद र रु.२५०००।- जरिवाना हुने ठहरी सुरु जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको र अर्का प्रतिवादी मोतिमान थापाको हकमा मुद्दा मुलतबिमा रहेकामा प्रतिवादी गोमा पाँचकोटी तथा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, धनकुटामा पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट ऐनको दफा १५(१)(ज) बमोजिम तजबिजी कैद वर्ष ४ हुने ठहर भएउपर प्रतिवादीको यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको देखियो ।

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट विदुषी वैतनिक अधिवक्ता श्रुतीकुमारी रेग्मीले पीडितहरू लामो समयसम्म तेह्रथुम बजारमा ढाका उद्योगमा काम गरी आएका र आफ्नै खुसीले राम्रो ज्याला नपाएको हुँदा रोजगारका लागि आफैँ जाने निर्णय गरेको अवस्थामा

केवल शङ्काको भरमा मुद्दा चलाइएको र सजाय ठहर गरिएको हुँदा अभियोग दावीबाट सफाइ दिलाई पाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मैले पीडित भनिएका नीता र गीतालाई बेचबिखन गर्ने मनसायले संरक्षकको मन्जुरी बेगर छुटाएर लगेको होइन, सो कुरा मिसिल संलग्न कुनै कागजबाट पुष्टि हुनआएको छैन अन्य कामको खोजीमा तराई झर्न इच्छा प्रकट गरी गरेका हुन् । ममाथि झुठ्ठा मुद्दा चलाइएको कुरा स्वयम् पीडितहरूको बयान उनीहरूले अदालतमा दिएको निवेदन र जाहेरवालाको बकपत्रसमेतबाट पुष्टि भइरहेको छ । अनुसन्धानमा बयान गर्ने रूपा नेपाली, जमुना बर्देवा र तारा श्रेष्ठसमेतले अदालतमा मलाई दोषारोपण गरी बकपत्रसमेत गर्न सकेका छैनन् । मलाई झुठ्ठा अभियोग दावीबाट सफाइ हुनुपर्छ भनी प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीले यस अदालतमा पुनरावेदन गरेको अवस्था छ ।

३. पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीउपर मिति २०६६।१।१८ मा वारदात घटाएउपर किटानी जाहेरी परेको देखिन्छ । पीडितहरूको अदालतबाट प्रमाणित भएको बयान व्यहोरा हेर्दा यी पीडितहरू तेह्रथुम म्याङ्लुङ् बजारमा ढाका उद्योगमा काम गर्ने महिलाहरू भएको र कमाइ राम्रो नभएपछि राम्रो आय आर्जनको लागि विदेश जाने चाहनाले यी प्रतिवादी गोमा पाँचकोटीको सल्लाहमा विदेश जाने चाहना गरी आएको व्यहोरा खुल्न आएको देखिन्छ । यही क्रममा निजहरूका आफन्त र प्रहरीको सहयोगमा प्रतिवादी गोमा पाँचकोटी पक्राउ परी आएको र नागरिकता र पासपोर्ट पक्राउ परी आएको र नागरिकता र पासपोर्ट बनाउने परिपञ्च पनि गोमा पाँचकोटीले मिलाई दिएको र सो कुरा घर परिवारका सदस्यलाई नभन्नु भनी सिकाएको भन्ने कुरा निज पीडितहरूको बयान व्यहोराबाट पुष्टि भएको देखिन्छ । प्रतिवादी गोमा

पाँचकोटीको अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयान व्यहोरा हेर्दा नागरिकता र पासपोर्टबिना भारतबाहेक अन्य देशमा पठाउन नसकिने भएकाले मोतिमान थापासमेतको सहयोगमा उक्त कागजातहरू बनाएर मोतिमान थापाको सहयोगबाटै विदेश पठाउन लागेकी हुँ । २ वर्ष पहिले मेरी कान्छी बहिनीलाई दिल्ली हुँदै कुवेतसमेत पठाएका थियौं भनी बयान गरेको देखिन्छ ।

४. पीडित नीता दर्जीका बाबु केशरबहादुर दर्जीको किटानी जाहेरी व्यहोरालाई पीडितहरूको अदालतसमक्षको प्रमाणित बयानमा समर्थन गर्दै हामी बसेको डेरा घरमा पटकपटक आई नागरिकता र पासपोर्टसमेत बनाइदिन्छु तिमीहरूले पैसासमेत खर्च गर्नुपर्दैन विदेशमा १४/१५ हजार कमाई हुन्छ भन्ने जस्ता प्रलोभन देखाएको हुँदा पछि प्रहरी र आफन्तको सहयोगबाट निज गोमा पाँचकोटीले हामीलाई बिक्री गर्ने गलत उद्देश्यबाट बाँच्न सफल भएका हौं भन्ने भनाइ व्यहोराबाट समर्थित भइरहेको छ । पीडितहरूको बयान अदालतबाट सुरुमै प्रमाणित भइसकेको अवस्था छ भनेपछि निजहरू अदालतसमक्ष उपस्थित भई जाहेरवालालगायतले थप पुष्टि हुने गरी बकपत्र नगरेकाले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउनुपर्छ भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ । ऐनको संरचनात्मक व्यवस्थालाई हेर्दा एकपटक अदालतसमक्ष बयान प्रमाणित भइसकेपछि पुनः सोही विषयमा अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गर्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था विद्यमान ऐनको संरचनाबाट नदेखिएको अवस्थामा उक्त जिकिर प्रतिवादीले सफाइ पाउने पर्याप्त आधार बन्न सक्तैन ।

५. कतिपय सङ्गिन प्रकृतिका फौजदारी अपराधमा पीडितले समाजमा बेहोर्नुपर्ने क्षति अपराधबाट समाजलाई पुग्न जाने असर तथा अपराधलाई निरुत्साहित गर्न राज्यले निर्वाह गर्नुपर्ने नियन्त्रणकारी भूमिकासमेतलाई मध्यनजर गरी प्रमाणको भार (Burden of proof) आरोपित

पक्षलाई नै सार्ने गरी कठोर कानूनी व्यवस्था गर्नुपरेको हो। अपराधमा संलग्न पक्ष पेसेवर हुन सक्ने र अपराध बढो योजनाबद्ध एवम् सङ्गठित तरिकाले हुन सक्ने र कतिपय सङ्गठित अपराधिक समूहको संलग्नतामा समेत अपराध हुन सक्ने भएकाले अपराधमा संलग्न पक्ष नै पहिचान गर्न कठिन हुन सक्ने परिस्थितिको आँकलन गरेर नै विधायिकाले कानूनको निर्माण गरेको हो। प्रमाण सङ्कलनका क्रममा हुन सक्ने कतिपय कमजोरीको फाइदा अपराध गर्ने पक्षलाई नै नपुगोस् भन्ने नै विधायिकी मनसाय हो। त्यसकारण पीडितहरू अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको अवस्था नहुँदा पीडितहरूको भनाइलाई मान्यता दिन मिल्दैन भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन मिल्ने देखिँदैन।

६. यी प्रतिवादीले विगतदेखि नै मानिस विदेश पठाउने गरिआएको भनी लेखाउन सकेको देखिँदैन भने कुन म्यानपावरसँगको सहकार्यबाट विदेश पठाउन लागेको हो सो कुरा निजको बयानबाट खुल्न आएको छैन। अर्कोतर्फ पीडितमध्येकी गीता दर्जीको उमेर केवल १७ वर्षको मात्रै देखिन्छ। मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा २ (छ) लाई हेर्दा पनि साबालिक हुन निजको उमेर १८ वर्ष पुरा हुनुपर्ने देखिन्छ। यस अर्थमा पनि नाबालिग नीतालाई यी प्रतिवादीले फकाई फुलाई प्रलोभनमा पारी संरक्षकको मन्जुरीबाट छुटाई लिएर जान लागेको मिसिलबाट देखिन्छ। यदि प्रतिवादीको निज पीडितहरूलाई विदेश पठाइदिने नियत असल रहेको अवस्था हुन्थ्यो भने निजहरूका आफन्तलाई जानकारी नगराई गुमराहमा राख्नुपर्ने अवस्था हुँदैनथ्यो। जुन कुरा पीडितहरूलाई नागरिकता र पासपोर्ट बनाउदा लाग्ने खर्चसमेत आफैँले बेहोरिदिने प्रतिवादीको भनाइबाट पुष्टि हुन आएको छ।

७. तसर्थ माथि गरिएका आधार र

कारणहरूबाट यी प्रतिवादीले अबोध पीडितहरूलाई संरक्षकबाट छुटाई शोषण गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत वारदात गरेको देखिन आएकाले मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(२) (ख) को कसुरमा ऐन ऐनको दफा १५(१)(छ) को सजायमा ऐन ऐनको दफा १५(१)(ज) बमोजिम तजबिजी कैद वर्ष ४ हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६७।१०।१० को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। अभियोग माग दावीबाट सफाइ पाउँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइद्विनू।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इति संवत् २०७१ साल कात्तिक १० गते रोज २ शुभम्।

इजलास अधिकृत : रामप्रसाद बस्याल

निर्णय नं. १३३४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
फैसला मिति : २०७१।१०।२४।४

०६८-CR-००२९

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : सुनसरी जिल्ला, पाँचकन्या
गाउँ विकास समिति वडा नं. ५ घर भै हाल

कारागार कार्यालय, चितवनमा थुनामा रहेका
वर्ष २४ का एनस भन्ने प्रकाश राई

विरुद्ध

प्रत्यर्था/वादी : प्रेमकुमार गजमेरको जाहेरीले नेपाल
सरकार

०६८-CR-०४९७

पुनरावेदक/वादी : प्रेमकुमार गजमेरको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्था/प्रतिवादी : सुनसरी जिल्ला, पाँचकन्या गाउँ
विकास समिति वडा नं. ५ घर भै हाल कारागार
कार्यालय, झुम्कामा रहेका एनस भन्ने प्रकाश
राईसमेत

- आत्मरक्षाको अधिकारको दावीगर्दाका
बखत वारदातको समयमा शक्तिको प्रयोग
अनिवार्य भएको तथ्य दावी गर्ने पक्षले नै
स्थापित गर्न सक्नुपर्दछ । त्यस्तो शक्तिको
प्रयोग अनिवार्य रहेको तथ्य नै स्थापित
नगरी केवल आपराधिक दायित्वबाट बच्ने
मनसायले लिएको जिकिरले कानूनीरूपमा
पक्षलाई सहयोग गर्न सक्तैन ।

(प्रकरण नं. २)

- प्रतिवादीहरू वारदातमा संलग्न रहेको भनी
अदालतसमक्ष लेखाइ नदिएको अवस्थामा
वारदातमा अभियुक्तद्वयको संलग्नता
रहेको मान्न सकिएन । स्वतन्त्र सबुद
प्रमाणहरूबाट अभियुक्तद्वय विरुद्धको
अभियोग दावी पुष्टि भएको नदेखिँदा नेपाल
सरकारको पुनरावेदन जिकिरकै आधारमा
प्रतिवादीहरू सुनिल श्रेष्ठ र किरण

मोक्तानलाई वारदातमा संलग्न रहेको मानी
सजाय गर्न मिल्ने देखिएन ।

(प्रकरण नं. ८)

वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता शंकरबहादुर
राई

प्रतिवादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र
१३(१) नं.
- मुलुकी ऐन, अ. बं. १८८ नं
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८(१)

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री कोषकुमार नेम्वाङ

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.मु.न्या. श्री गोपाल पराजुली

मा.न्या. श्री रामचन्द्र यादव

फैसला

न्या. दीपकराज जोशी : पुनरावेदन

अदालत, विराटनगरबाट मिति २०६८।१।१३ मा
भएको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को
दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदनको रोहमा दायर भै पेस
हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर
यसप्रकार छ:-

जाहेरी दरखास्त :

मिति २०६५।११।१३ गतेका दिन मेरो
छोरा मिलन जनमजदुरी गर्न भनी धरान १५ स्थित
सदन रोड हुँदै भानुचौकतर्फ जाँदै गरेको अवस्थामा
प्रतिवादीहरू प्रकाश राईसमेतले धारिलो हतियार
बोकी मेरो घरकोठामा समेत आई मिलनलाई खोजेपछि

फेला नपार्दा खोज्दै घटना भएको स्थानमा फेला पारेपछि आफूहरूसँग बोकेको हतियारले प्रहार गर्दा मिलन घाइते भएको र उपचारको क्रममा मृत्यु भएकाले निज प्रतिवादीहरूलाई पक्राउ गरी आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रेमकुमार गजमेरले इलाका प्रहरी कार्यालय, धरानमा दिएको जाहेरी दरखास्त ।

अनुसन्धानसँग सम्बन्धित कागजातहरू :

जिल्ला सुनसरी, धरान नगरपालिका १५ स्थित पूर्वमा सेउतीखोला, पश्चिममा सदन स्कुल जाने बाटो, उत्तरमा जाल्पादेवी चोक र दक्षिणमा रितु भुजेलको घर यति चार किल्लाभित्र निज प्रतिवादीहरूले धारिलो हतियार प्रहार गरी घाइते बनाएको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का ।

मृतक मिलन गजमेरको शरीरको दाहिनेतर्फको चाकको भागमा धारिलो हतियारले काटेको दुई इन्च लम्बाईको घाउँ, सोबाट रगतसमेत बगेको देखिएको भन्नेसमेत व्यहोराको लास प्रकृति मुचुल्का ।

जिल्ला सुनसरी, धरान नगरपालिकास्थित प्रतिवादी दीपक राईको जस्ताले छाएको घर र सो घरको पूर्वपट्टि रहेको पहिलो कोठाभित्र टेबुलमुनि १ फुट ५ सुता लम्बाइको कालो बिड भएको फलामको छुरी बरामद भएको भन्ने बरामदी मुचुल्का ।

धारिलो हतियारको प्रहारको कारण लागेको चोटबाट मृतक मिलन गजमेरको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको मृतक मिलन गजमेरको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

मृतक मिलन गजमेरले मसँग पटकपटक पैसा मान्ने गरेको र जाँड रक्सी खुवाउनुपर्छ नत्र मर्लास् भनी मार्ने धम्की दिँदै आएकोमा मैले सोही रिसइबिमा मेरा साथीहरू किरण मोक्तान, सुनिल श्रेष्ठसमेतसँग सल्लाह गरी निजलाई मारेमा सधैँका लागि सन्चो हुने भनी धारिलो हतियार छुरीले निजलाई प्रहार गरी मारेका

हौं । भान्ने क्रममा उक्त छुरी हामीहरूले दीपक राईलाई राख्न दिएका थियौं भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईले अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरेको बयान ।

मृतक मिलनलाई मार्ने कार्यमा मेरोसमेत सहमति थियो, निजलाई मार्नका लागि घटनाका दिन र समयमा छुरीसमेत बोकी खोजी गर्दैजाँदा घटनास्थल मुचुल्कामा उल्लिखित स्थानमा फेला पारी म तथा साथी सुनील श्रेष्ठले निजलाई पक्री पछाडिबाट प्रकाश राईले छुरी प्रहार गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी किरण मोक्तानले अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरेको बयान ।

मृतक मिलन गजमेरले प्रकाश राईलाई सधैँ दुःख दिने गरेको कारण प्रकाशले यसलाई ठीक पार्नुपर्छ भनी मसमेतसँग भनेकाले सहमत भै छुरा प्रहार गरी हामीहरूले कर्तव्य गरी मारेका हौं भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुनील श्रेष्ठले अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरेको बयान ।

प्रकाश राईलाई म राम्रोसँग चिन्दछु । मिति २०६५।१।१३ गते म तथा माया गजमेर घरमा रहेको अवस्थामा प्रकाश राईसमेतका मानिसहरू म भएको ठाउँमा आई मिलन कहाँ छ भनी सोधेको र निजको हातमा धारिलो हतियारसमेत थियो । त्यसपछि निजहरू स्कुलतर्फ गएका हुन्, त्यसको डेढ घण्टापछि मेरो देवर मिलनलाई छुरी प्रहार गरी घाइते बनाएका छन् भन्ने सुनी गई हेर्दा रगताम्मे अवस्थामा देखेको हुँदा देवर मिलनलाई मार्ने कार्यमा जाहेरीमा लेखिएका प्रतिवादीहरू नै संलग्न छन् भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएकी मिना गजमेरको कागज ।

मिति २०६५।१।१३ गते म सदन स्कुलतर्फबाट माछामौडीतर्फ जाने क्रममा चौबीसे चौकमा पुग्दाको अवस्थामा निज मिलन गजमेर खुट्टा घिसाउँ निराजन वस्तीतर्फ गएको देखेको हुँ । सोही स्थानबाट प्रतिवादी प्रकाश राईसमेत हातमा खुकुरी

लिई भागदैं गरेको देखेको हुँदा निज प्रतिवादीहरूले नै मिलनलाई कर्तव्य गरी मारेकामा विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको चन्द्र खड्गीको कागज ।

मिलन नातामा मेरो दाजु पर्नुहुन्छ । मिति २०६५।१।१३ गते म र मेरो भाउजू सँगै बसिरहेको अवस्थामा दाजुलाई को कसले छुरी हानी घाइते बनाएका छन् भन्ने सुनी वारदातस्थलमा गई हेर्दा घाइते अवस्थामा देखि उपचारको लागि अस्पताल लगेकामा सोही क्रममा निजको मृत्यु भएको हो । वारदातको समयअगाडि प्रतिवादीहरूले हातमा धारिलो हतियार बोकी मिलन कहाँ छ भनी सोधेको र निजलाई आजै नमारी छाड्दिन भनी सदन स्कुलतर्फ गएको हुँदा आरोपित प्रतिवादीहरूले नै मेरो दाजुलाई छुरा प्रहार गरी मारेकामा विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएकी माया गजमेरको कागज ।

प्रतिवादीहरूले मृतक मिलन गजमेरलाई चौबीसे चोक नजिकै घेरा हाली छुरा प्रहार गरी मरणासन्न अवस्थामा छाडी भागेको हुँदा उपचारको क्रममा निजको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएकी फुलमाया राई र वस्तुस्थिति मुचुल्कामा कागज गर्ने टेकबहादुर मगरसमेतको कागज ।

अभियोग पत्रः

प्रतिवादी प्रकाश राईले मृतक मिलनले आफूसँग पैसा माग्ने, रक्सी खुवाउनुपर्छ भनी बारम्बार दुःख दिने गरेको हुँदा रिसइबि राखी मार्ने सोच बनाई विरुद्ध खण्डका अन्य सहअभियुक्तहरूसमेतसँग छलफल गरी सबै प्रतिवादीको मिलेमतोमा मिति २०६५।१।१३ गते दिउँसो सामूहिक र सङ्गठितरूपमा धारिलो हतियार छुरा प्रहार गरी मृतक मिलनलाई घाइते बनाई सोही चोटपीडाबाट उपचारको क्रममा निजको मृत्यु भएको देखिँदा निज प्रतिवादीहरू प्रकाश राई, सुनिल श्रेष्ठ, किरण मोक्तान र दीपक राईसमेतको कार्य मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको

महलको १ नम्बर तथा १३(१) नम्बर बर्खिलाप भएको हुँदा सोही कसुरमा निज प्रतिवादीहरूलाई ऐ. महलको १३(१) नम्बरबमोजिम सजाय हुन माग दावीसहित जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, सुनसरीको तर्फबाट मिति २०६५।१।२।१० मा सुनसरी जिल्ला अदालतसमक्ष पेस भएको अभियोगपत्र ।

प्रतिवादीहरूको अदालतसमक्ष भएको बयानः-

म प्रतिवादीमध्येका किरण मोक्तानलाई मात्र चिन्दछु, अन्य प्रतिवादीहरूलाई मैले चिनेको छैन । मिति २०६५।१।१३ गतेको दिन म घरमा थिएँ, प्रतिवादीहरू कसैसँग मेरो भेट भएन । जाहेरवालालाई मैले चिन्दिन मृतकलाई मसमेतले धारिलो हतियार प्रयोग गरी मारेको होइन । प्रहरीमा भएको बयान मैले भनेबमोजिम लेखिएको होइन । प्रकाश राईले मिलनलाई छुरी रोपेको मैले क्यारेमबोर्ड खेल्निरहेको अवस्थामा पसलबाट देखेको हुँ । प्रकाश राईले प्रहरीमा गरेको बयान सुनेँ किन त्यस्तो व्यहोरा लेखाए थाहा भएन । मिलन गजमेरलाई प्रकाश राईले छुरी रोपी मारेको र सो कार्यमा मेरो संलग्नता नरहेको हुँदा अभियोग माग दावीबमोजिम मैले सजाय पाउनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुनिल श्रेष्ठले सुनसरी जिल्ला अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

जाहेरवाला तथा प्रतिवादीहरू प्रकाश राई र सुनिल श्रेष्ठलाई मैले चिन्दछु, अरुलाई चिन्दिन । मिति २०६५।१।१३ गते १० बजेको समयमा क्याम्पस गई ३ बजेमात्र घरमा आई म घरमा नै बसिरहेकोछु, सुनिल श्रेष्ठ र प्रकाश राईसँग मेरो सो दिन भेट भएन । जाहेरी दरखास्तमा पोल गरे अनुसार मैले मिलनलाई मारेको होइन, निजलाई मार्ने कार्यमा मेरो कुनै संलग्नता छैन । अरुले के गरे मलाई थाहा भएन मेरोसमेत संलग्नता रहेको जाहेरी व्यहोरा झुट्टा हो । प्रकाश राईले प्रहरीमा किन झुट्टा बयान गरे थाहा छैन । मिलन राईलाई कर्तव्य गरी मार्ने कार्यमा मेरो संलग्नता नहुँदा

अभियोग माग दावीबाट सफाई पाउनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी किरण मोक्तानले सुनसरी जिल्ला अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

जाहेरवाला तथा प्रतिवादीहरू सबैलाई चिन्दछु । मिति २०६५।१।१३ गतेका दिन बिहान ५ बजे मैले धरान ३ मा रहेको मेरो पसल खोली बिहान १०/११ बजेसम्म पसलमा नै थिएँ । उक्त दिन बाह्र एक बजेको समयमा मृतक मिलन गजमेर मेरो पसलमा आए, उनले अधिल्लो दिनसमेत पसलमा आई मसँग पैसा मागेका र पैसा नदिए माने धम्कीसमेत दिएका थिए । घटनाको दिन वारदातस्थलमा मिलन गजमेर मलाई परिर्खबसेका रहेछन् । निजले मलाई देखी हिजो पैसा माग्दा किन दिइनस्, तँलाई मारिदिन्छु भनी आफूले बोकी ल्याएको छुरी देखाए । निजले मादक पदार्थसमेत सेवन गरेका र छुरीसहित मउपर हातपात गर्न खोजेकाले मलाई नै मार्छन् कि भनी मैले आत्मारक्षाका लागि आफूसँग बोकेको तरकारी काट्ने छुरीले निजलाई प्रहार गरेको थिएँ । निजलाई माने उद्देश्य मेरो थिएन, मैले छुरी प्रहार गर्दा निजको तिघ्रामा चोट लागेको थियो । अन्य प्रतिवादीहरूको उक्त वारदातमा संलग्नता छैन । निजलाई छुरी प्रहार गरिसकेपछि म पसलमा फर्किआउँदा मेरो पसलमा दीपक राई रहेको हुँदा निजलाई रगत लागेको छुरी दिई म वेलबारीतर्फ लागेको हुँ । वस्तुस्थिति मुचुल्का तथा ठाडो कागज गर्ने व्यक्तिहरूले लेखाई दिएको व्यहोरा झुट्टा हो । प्रहरीमा भएको मेरो बयान स्वेच्छाले भएको होइन, उक्त घटनामा किरण मोक्तान र सुनिल श्रेष्ठको कुनै संलग्नता छैन । सुनिल र किरणले प्रहरीमा किन साबित भै बयान गरे मलाई थाहा भएन । मैले आफ्नो आत्मारक्षाका लागि छुरी प्रहार गर्दा मिलनको मृत्यु भएकाले अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईले सुरु अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

सुरु जिल्ला अदालतको फैसला:-

प्रतिवादी दीपक राई फरार रही बसेको देखिँदा निज प्रतिवादी हाजिर भएपछि तथा ऐनको म्याद नाघेपछि जगाई कारवाही गर्ने गरी अ.बं. १९० नं. बमोजिम मुलतबीमा राखिदिने र अन्य प्रतिवादीमध्ये एनस भन्ने प्रकाश राईले मैले छुरी प्रहार गर्दा मृतक मिलन गजमेरको मृत्यु भएको र वारदातमा अन्य प्रतिवादीहरूको संलग्नता नभएको भनी बयान गरेको देखिँदा र मृतक मिलन गजमेरको मृत्युको कारण छुरा प्रहारबाट भएको भन्ने कुरामा विवाद नदेखिँदा निज एनस भन्ने प्रकाश राईलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र १३(१) नम्बर बर्खिलाप कसुर गरेको देखिएको हुँदा निजलाई ऐ. महलको १३(१) नम्बरबमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने र प्रतिवादी सुनिल श्रेष्ठ र गोरे भन्ने किरण मोक्तानको हकमा सहअभियुक्त प्रकाश राईले निजहरूको संलग्नता नरहेको भनी अदालतमा बयान गरेका र अभियुक्तहरूले समेत आफूहरूको वारदातमा संलग्नता नरहेको भनी बयान गरेको देखिँदा निजहरूले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।८।२८ को फैसला ।

प्रतिवादी प्रकाश राईको पुनरावेदनपत्र :

मैले मृतकलाई माने उद्देश्यले छुरी प्रहार गरेको होइन, प्रतिवादीले मउपर आक्रमण गर्नलाग्दा निजको प्रहारबाट बच्न निजउपर छुरी प्रहार गरेको हुँ । खोलाको छेउमा एकान्त स्थानमा छुरी प्रहार गरी मउपर आक्रमण गर्ने र मेरो ज्यान लिनेसम्मको जोर जुलुम गर्न लागेकामा मैले निजलाई तत्काल पक्राउ गरी वा गुहार मागी निजको पन्जाबाट उम्कन नसक्ने अवस्था हुँदा आफ्नो ज्यान बचाउनका लागि घाइतेमात्र हुने गरी मृतक मिलनको तिघ्रामा छुरी प्रहार गरेको र तत्काल उपचार हुन नसकी रक्तश्राव भै मृत्यु भएको हुँदा प्रचलित ज्यानसम्बन्धीको महलको

कानूनी व्यवस्थाका आधारमा मलाई अभियोग मागदावीबमोजिम सजाय गर्ने गरी सुनसरी जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

नेपाल सरकारकोतर्फबाट पेस भएको पुनरावेदनपत्र :

अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मिलन गजमेरलाई मार्नमा आफूहरू संलग्न भएको भनी दुवै अभियुक्तहरूले आरोप स्वीकार गरेका छन् । प्रतिवादीहरू सुनिल श्रेष्ठ, गोरे भन्ने किरण मोक्तानसमेतले छुरा प्रहार गरी मिलन गजमेरलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने कुराको किटानी जाहेरी दरखास्त परेको छ । प्रहरीमा कागज गर्ने तथा वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने मानिसहरू र स्वयम् यी प्रतिवादीहरूको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको साबिती बयानसमेतबाट कसुरमा निजहरूको संलग्नता प्रष्ट भैरहेको अवस्थामा प्रतिवादीद्वयले कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको तथा म एकलैले कसुर गरेको भनी प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईले अदालतमा गरेको असान्दर्भिक बयान व्यहोरालाई आधार मानी कसुरबाट निज प्रतिवादीहरू सुनिल श्रेष्ठ र गोरे भन्ने किरण मोक्तानलाई सफाई दिने गरी भएको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग माग दावीबमोजिम यी प्रतिवादीहरूलाई समेत सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

पुनरावेदन अदालतको फैसला :

प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईले अदालतसमक्ष बयान गर्दा मृतक मिलन गजमेरलाई छुरा प्रहार गरेको कारण निजको मृत्यु भएको भनी प्रष्ट बयान गरेको र मृतकको लास जाँच मुचुल्काबाट

निजको तिघ्रामा धारिलो हतियारले काटेको र शव परीक्षण प्रतिवेदनमा समेत मृत्युको कारण धारिलो हतियार छुराको प्रहार भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको हुँदा प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र १३(१) नम्बरबमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद ठहर्‍याउने गरी भएको सुरु फैसला मुनासिब देखिँदा सदर हुने साथै मृतकको शरीरमा १ भन्दा बढ्ता घाउ चोट नदेखिएको र मुख्य प्रतिवादीले मृतकलाई मार्नमा आफूबाहेक अरुको संलग्नता नरहेको भनी अदालतसमक्ष बयान गरेको देखिँदा प्रतिवादीहरू सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तानको प्रस्तुत कर्तव्यमा संलग्नता रहेको भनी मान्न नसकिएकाले प्रतिवादी सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तानलाई सफाई दिने गरी भएको सुरु फैसला मिलेकै अन्य प्रतिवादीहरू सुनिल श्रेष्ठ र गोरे भन्ने किरण मोक्तानले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्‍याई भएको सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।८।२८।१ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने र प्रतिवादी प्रकाश राईले कसुरमा साबित भै अनुसन्धान र अदालतलाई समेत सहयोग पुर्याएको, घटना घट्टाका अवस्थामा प्रतिवादीको उमेर, घटना घट्टुपूर्वको रिसइबि नहुनु, पटकपटक मृतकले पैसा मागेको कारणबाट घटना घट्टु र मृतकमाथि परेको चोटको प्रकृति आदि कारणले ऐनअनुसार सजाय गर्दा चर्को पर्ने हुँदा निजलाई भएको सजायमा ५ वर्ष कैद घटाई १५ वर्ष कैद हुन मनासिब भनी अ.बं. १८८ नं. बमोजिम रायसमेत व्यक्त भै भएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६८।१।१३ को फैसला ।

यस अदालतसमक्ष परेको पुनरावेदन :

मृतक मिलन गजमेरले मेरो पसलमा आई मसँग बारम्बार पैसा माग्ने नदिए कुट्ने धम्की दिने गर्दथे । घटना भएको दिन मिलन मलाई बाटामा परिर्खिबसेका थिए । मलाई देखासाथ बाटोभन्दा अलिक

मास्तिर लगी पैसा किन नदिएको तँलाई मारी दिन्छु भनी आफूले बोकेको छुरी देखाएको हुँदा मारिहाल्छन् कि भनी डर लागी आत्मरक्षाको लागि तरकारी काट्ने छुरीले एक पटक मात्र निजमाथि प्रहार गरेको हुँ । प्रस्तुत मुद्दामा वादी पक्षका साक्षीहरूको बकपत्र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम प्रमाणित हुन सकेको छैन । खोलाछेउको एकान्त स्थानमा ज्यान लिनेसम्मको जोरजुलुम गर्न लागेकामा तत्काल पक्राउ र गुहार मागी निजको पन्जाबाट उम्कन सक्ने अवस्थान भएको हुँदा निजको आक्रमणबाट आफू बच्नको लागि एक पटक मात्र छुरी प्रहार गरेको हुँदा ज्यानसम्बन्धी प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको आधारमा मलाई सजाय गर्न नमिल्नेमा सजाय गर्ने गरी भएको सुरु फैसला सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक एनस भन्ने प्रकाश राईको यस अदालतसमक्ष परेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादीहरू सबैको मिलेमतोमा मृतकको हत्या भएको भनी प्रतिवादीहरू सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तानउपरसमेत किटानी जाहेरी परेको छ । प्रकाश राईले मौकामा आफूसमेत साबित भै यी सहअभियुक्तसमेतउपर पोल गरेको अवस्था छ । मौकामा बयान गर्दा अभियुक्तद्वय सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तानले कसुरमा साबित भई बयान गरेका र सो समर्थित हुने गरी मौकामा कागज गर्ने चन्द्र खड्गी र मीना गजमेरले यी दुवैलाई प्रकाश राईका साथ भाग्दै गरेको देखेको भन्ने व्यहोरा लेखाइदिएको अवस्था छ । एकान्त स्थलमा प्रकाश राईले मात्रै एकलै मृतकलाई मार्न सक्ने सम्भावना नै नभएको हुँदा आर्थिक प्रलोभन लगायतका अन्य प्रलोभनमा परी अन्य प्रतिवादीलाई जोगाउन मुख्य अभियुक्त प्रकाश राईले झुठो बयान गरेका र सोही बयानलाई आधारमानी सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तानलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग माग दावी अनुसार

सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष परेको पुनरावेदनपत्र ।

यस अदालतको ठहर :

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राईले प्रतिवादीहरू प्रकाश राई, सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तानसमेतका सबै प्रतिवादीहरू विरुद्ध किटानी जाहेरी परेको र मौकामा बयान गर्दा मुख्य अभियुक्त प्रकाश राईले सहअभियुक्तउपर घटनाक्रमसमेत उल्लेख गरी पोल गरेको अवस्थामा अन्य प्रतिवादीहरूको समेत वारदातमा संलग्नता रहेको अवस्था पुष्टि भइरहेकामा अभियोग मागदावी अनुसार सजाय नगरी सहअभियुक्तहरू सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तानलाई सफाइ दिने गरी भएको सुरु फैसला सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला फरक पर्न सक्ने अवस्था रहेको हुँदा विपक्षी झिकाउने आदेश हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

मिति २०६५।११।१३ गतेका दिन मेरो छोरा मजदुरी गर्न भानुचोकतर्फ जाँदै गरेको अवस्थामा प्रतिवादीहरू प्रकाश राई, सुनिल श्रेष्ठ, किरण मोक्तान र दिपक राईले धारिलो हतियार प्रहार गरी घाइते बनाएको र उपचारको क्रममा छोराको मृत्यु भएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई पक्राउ गरी कारवाही गरिपाउँ भनी मृतकका बाबु प्रेमकुमार गजमेरको जाहेरी दरखास्त परेपश्चात् प्रस्तुत मुद्दामा अनुसन्धान प्रारम्भ भई सुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद र अन्य प्रतिवादीहरू सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तानलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसलाउपर दुवै पक्षको यस अदालतसमक्ष पुनरावेदन परेकामा विद्वान्

उपन्यायाधिवक्ताको बहस जिकिर, प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राई तथा नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर र मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गरी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

- (क) पुनरावेदक प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईको वारदातमा भएको संलग्नता विशुद्धरूपमा आत्मरक्षाको लागि भएको हो, होइन ?
- (ख) सहअभियुक्तहरू सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तानको वारदातमा संलग्नता छ छैन ?
- (ग) पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेको छ छैन ? पुनरावेदक नेपाल सरकार र एनस भन्ने प्रकाश राईको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन ?

२. यसमा पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीमध्येका एनस भन्ने प्रकाश राईले वारदातमा संलग्न भएको भनी अनुसन्धान अधिकारी तथा अदालतसमक्षसमेत कसुर स्वीकार गरी बयान गरेको देखिँदा वारदातमा पुनरावेदकको संलग्नता सम्बन्धमा विवेचना गर्नुपर्ने देखिएन । प्रस्तुत वारदात आफूले मृतक मिलन गजमेरको आक्रमणबाट बच्न आत्मरक्षाको लागि गरेको प्रतिकारात्मक कारवाहीको कारण घट्न गएको हो भन्नेतर्फ विचार गर्दा आत्मरक्षाको सम्बन्धमा ज्यानसम्बन्धीको महलको ७(१) नं. मा रहेको कानूनी व्यवस्था विचार गर्नुपर्ने देखियो । “कसैले हातहतियार लिई वा नलिई आफ्नो ज्यान लिनेसम्मको जोरजुलुम गर्न लागेकामा त्यस्तालाई पक्राउ गर्न वा गुहार माग्न नसकिने वा मागे पनि बखतमा मद्दत पुग्न नसक्ने, बचाउनसमेत फुर्सद नपाउने अवस्थामा आफूले केही नगरे आफ्नो ज्यान रहँदैन भन्ने पूरा विश्वास भई ज्यान बचाउनका खातिर उसै मौकामा केही गर्दा सो जुलुमीको ज्यान मरेमा ज्यानमाराको बात

लाग्दैन ।” यसरी विद्यमान रहेको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा आत्मरक्षाको अधिकार सबै अवस्थामा अधिकारकोरूपमा प्रयोग गर्न मिल्ने नभई आफू विरुद्ध वारदात घटाउन खोज्ने जुलुमीबाट बच्न निजलाई पक्राउ गर्न वा गुहार मद्दत माग्न नसकिने अवस्थामा मात्र यसको प्रयोग गर्न सकिने देखियो । आफूउपर हुन लागेको आक्रमण विफल बनाउने अन्य कुनै उपाय नभएको र आफूउपर भएको आक्रमण विफल नभएमा आफ्नो ज्यान जान सक्ने अवस्था प्रमाणित भएको अवस्थामा मात्र कानून अनुसार आपराधिक दायित्वबाट छुट पाउन उपर्युक्त कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुन सक्ने देखियो । आत्मरक्षाको अधिकारको दावीगर्दाका बखत वारदातको समयमा शक्तिको प्रयोग अनिवार्य भएको तथ्य दावी गर्ने पक्षले नै स्थापित गर्न सक्नुपर्दछ । त्यस्तो शक्तिको प्रयोग अनिवार्य रहेको तथ्य नै स्थापित नगरी केवल आपराधिक दायित्वबाट बच्ने मनसायले लिएको जिकिरले कानूनीरूपमा पक्षलाई सहयोग गर्न सक्तैन ।

३. मिसिल संलग्न घटनास्थल मुचुल्कामा घटनास्थल नजीक चौबाटो र रितु भुजेलको घर भएको देखाइएको हुँदा यी प्रतिवादीले मृतकको आक्रमणबाट जोगिन वारदात स्थलबाट भाग्न सक्ने तथा गुहार माग्न सक्ने अवस्था रहेको देखियो । सहअभियुक्तमध्येका सुनिल श्रेष्ठले सुरु अदालतसमक्ष बयान गर्दा मृतकलाई प्रकाश राईले छुरी हानेको आफूले क्यारेमबोर्ड खेल्दै गरेको अवस्थामा पसलबाट देखेको भनी उल्लेख गरेको हुँदा वारदातस्थल एकान्त र भाग्न उम्कन तथा अरुको सहायता लिन नसकिने खालको नभई खुल्ला र तत्काल अरुको सहायताप्राप्त हुन सक्ने भन्ने देखियो, यस्तो अवस्थामा आक्रमणकारीको पञ्जाबाट भाग्न उम्कन र बचाउको लागि मद्दत मागनुपर्ने प्राथमिक उपाय अवलम्बन नगरी मृतकलाई यी प्रतिवादीले आफ्नो साथमा रहेको छुरी जस्तो घातक हतियार प्रहार गरेको देखिँदा यी प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश

राईले लिएको जिकिरमा वैध प्रतिरक्षाको अवस्था देखिन आएन । मिसिल संलग्न कागजातबाट कानून अनुसार आत्मरक्षाको सुविधाप्राप्त हुन सक्ने निर्धारित अवस्थाको विद्यमानता देखिन नआएको अवस्थामा प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईको वारदातमा रहेको संलग्नता आत्मरक्षाको लागि भएको भनी मान्न मिल्ने देखिएन ।

४. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा जाहेरी दरखास्तमा एनस भन्ने प्रकाश राईसमेतका सबै प्रतिवादीहरूका विरुद्ध किटानी जाहेरी परी भएको अनुसन्धानको क्रममा तयार भएका घटनास्थल मुचुल्का, वस्तुस्थिति मुचुल्का, मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूले सहअभियुक्त सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तानका विरुद्धसमेत वारदातमा संलग्न भएको व्यहोरा लेखाइदिएको देखिन्छ । तर जाहेरवाला लगायतका अनुसन्धानका क्रममा बुझिएका कुनै पनि व्यक्तिहरूले अदालतसमक्ष उपस्थित भइ जाहेरी र अनुसन्धानको क्रममा लेखाइदिएको व्यहोरा समर्थित गरी दिएको पाइँदैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८(१) मा “कुनै काम घटना वा अवस्थाका सम्बन्धमा भएको तहकिकात वा जाँचबुझको सिलसिलामा प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम तयार भएको कुनै लिखतमा उल्लेख भएको कुनै कुरा सो कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्तिले साक्षीकोरूपमा अदालतमा उपस्थित भै बयान गरेमा प्रमाणमा लिन हुन्छ ।” यसरी कानूनमा उल्लेख भए अनुसार अनुसन्धानको क्रममा तयार भएको लिखत प्रमाणकोरूपमा ग्राह्य हुन त्यसरी लेखाइदिने व्यक्तिले अदालतसमक्ष उपस्थित भई आफ्नो भनाइ समर्थित हुने गरी बयान बकपत्र गरिदिनुपर्ने हुन्छ । यसरी मिसिल संलग्न कागजातबाट अनुसन्धानको क्रममा तयार भएका लिखतको व्यहोरा अदालतमा उपस्थित भै समर्थित गरेको नदेखिएको अवस्थामा त्यसलाई प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्ने

देखिएन । तीनजना आरोपित व्यक्तिहरूमध्ये पुनरावेदक प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईले वारदातमा आफूमात्र संलग्न भएको भनी अन्य प्रतिवादीको संलग्नतालाई अस्वीकार गरी अदालतसमक्ष साबिती बयान गरेको र अभियोग लागेका सहअभियुक्त सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तानले समेत अदालतमा उपस्थित भै वारदातमा आफू संलग्न भएको तथ्यमा इन्कार रही बयान गरेका तथा वारदातको सम्बन्धमा जानकार अन्य कुनै पनि व्यक्तिले प्रतिवादीहरू सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तान वारदातमा संलग्न रहेको भनी अदालतसमक्ष लेखाइ नदिएको अवस्थामा वारदातमा अभियुक्तद्वयको संलग्नता रहेको मान्न सकिएन । स्वतन्त्र सबुद प्रमाणहरूबाट अभियुक्तद्वय विरुद्धको अभियोग दावी पुष्टि भएको नदेखिँदा नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरकै आधारमा प्रतिवादीहरू सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तानलाई वारदातमा संलग्न रहेको मानी सजाय गर्न मिल्ने देखिएन ।

५. तेस्रो तथा निर्णायक प्रश्नतर्फ विचार गर्दा माथि पहिलो र दोस्रो प्रश्नको विवेचना गर्दाका बखत पुनरावेदक प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईको आत्मरक्षाको जिकिर तथ्ययुक्त नदेखिएको र सहअभियुक्त सुनिल श्रेष्ठ तथा किरण मोक्तान वारदातमा संलग्न रहेको तथ्य मिसिल संलग्न प्रमाण कागजबाट पुष्टि भएको नदेखिँदा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय गर्ने र अन्य अभियुक्त सुनिल श्रेष्ठ तथा किरण मोक्तानलाई सफाइ दिने गरी भएको सुरु फैसला सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेकै देखिन आयो ।

६. प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राई कसुरमा साबित भै अनुसन्धान र अदालती कारवाहीमा सहयोग पुर्याएको, घटना घट्टाको समयमा प्रतिवादीको उमेर,

मृतक मिलन गजमेर र प्रतिवादीबीच कुनै पूर्व रिसइबि नरहेको, पटकपटक पैसा मागेको विषयमा विवाद भई घटना घटेको देखिएको तथा मृतकमाथि परेको चोटको प्रकृति जस्ता कारणबाट ऐन अनुसार सजाय गर्दा चर्को पर्ने भनी ५ वर्ष कैद घटाउने गरी अ.बं.१८८ नं. अनुसार पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट पेस भएको राय मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूबाट तथ्यमा आधारित देखिँदा प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईलाई १५(पन्ध्र) वर्ष कैद गर्ने गरी पेस भएको राय मनासिब भै सदर हुने ठहर्छ ।

७. तसर्थ माथि विवेचित आधार र कारणबाट कर्तव्य ज्यानसम्बन्धी कसुरमा संलग्न रहेको भनी प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र १३(१) नं. को कसुरमा ऐ महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्ने र अन्य प्रतिवादी सुनिल श्रेष्ठ र किरण मोक्तानलाई सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६८।१।१३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक नेपाल सरकार र प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने । प्रस्तुत दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु । अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा पुनरावेदक प्रतिवादी एनस भन्ने प्रकाश राईलाई सर्वस्वसहित जन्म कैद गर्ने गरी भएको सुरु फैसला सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६८।१।१३ को फैसला सदर भै मुलुकी ऐन, अ.बं. १८८ नं. अनुसार प्रतिवादी प्रकाश राईको हकमा १५(पन्ध्र) वर्ष कैद हुने ठहरेकाले सुरु जिल्ला अदालतको तपसिल खण्ड (१) कायम नरहने हुँदा अनुसन्धानको क्रममा पक्राउ परी मिति २०६५।१।१९ देखि थुनामा रहेका यी प्रतिवादीलाई

अन्य कारणले थुनामा राख्नु नपर्ने भए मिति २०८०।१।१९ गते थुनामुक्त गरी दिनु भनी संशोधित कैदीपुर्जा कारागार कार्यालय, चितवनमा पठाइदिनु भनी सुनसरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ----- १

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. ओमप्रकाश मिश्र

इति संवत् २०७१ साल मङ्सिर २४ गते रोज ४ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : चन्द्रप्रकाश तिवारी

निर्णय नं. १३३५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

फैसला मिति : २०७१।१।३।५

२०६६-CR-०५५८

मुद्दा: जबर्जस्ती करणी ।

पुनरावेदक/वादी : परिवर्तित नाम मायाको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : पाल्पा जिल्ला, बन्दीपोखरा गाविस
वडा नं. १ बस्ने यादवप्रसाद घिमिरे

- एउटा वयस्क र स्वस्थ महिला अथवा पुरुषलाई उहीसरहको महिला अथवा

पुरुष एकलैले निजको इच्छाविरुद्ध जबर्जस्ती करणी गर्न सक्नेन । पीडितले रोई कराई सङ्घर्ष आदि गरेर प्रतिरोध गर्नुपर्छ । पीडित तथा प्रतिवादीको शरीरमा प्रतिरोधको चिन्ह देखिनुपर्छ भनी पीडितको शरीर र उमेर मात्र हेर्ने दृष्टिकोणलाई मान्यता दिँदैन । पीडितको मानसिक अवस्था र परिवेश पनि हेर्नु आवश्यक हुने ।

(प्रकरण नं. १४)

- प्रतिवादीले जाहेरवालीलाई जागिरको प्रलोभन देखाई त्यसको लागि तयारी गर्नुछ भनी एउटै कोठामा रात बिताउन बाध्य पारेको एवम् प्रतिवादीसँग विवाह गर्न नमान्दा विवाह गर्नका लागि बाध्य पार्ने हेतुले जबर्जस्ती करणी गरेको भन्ने जाहेरवालीको कथन सो घटनाको लगत्तैपछि निजबाट एसएमएस भएका तत्कालको प्रतिक्रियाहरूबाट समेत प्रमाणित भएको देखिने ।

(प्रकरण नं. १५)

- अभियुक्तको कागज गराउने अधिकारीको सामर्थ्य र प्रभावको बारेमा उल्लेख भएको व्यहोराबाट प्रतिवादीले भयरहित, दबाबरहित, प्रलोभन, आश्वासन, झुक्यानरहित वातावरणमा व्यक्त गरेको कुनै कुरा बिनासर्त प्रतिवादी विरुद्ध प्रमाणमा लाग्ने देखिने ।
- प्रतिवादीको स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा प्रतिवादी भाग्न उम्कन नसकोस् र प्रतिवादीले चिकित्सकलाई आफ्नो पक्षमा प्रतिवेदन दिनको लागि प्रभावित गर्न नसकोस् भन्नका लागि सुरक्षा प्रयोजन

हेतु जुनसुकै प्रतिवादी अस्पताल, अदालत जस्तो अन्यत्र ठाउँमा जानुपर्ने भएमा निजका साथमा २।४ जना प्रहरी रहने कुरा स्वाभाविक हुन्छ । तर त्यस किसिमले सामान्य प्रहरीको उपस्थितिबाटै बमोजिम प्रतिवादीको इच्छाशक्ति नियन्त्रित भएको थियो भन्न मिल्दैन । जनसाधारणको सामान्यतया पहुँच नहुने प्रहरी कार्यालयमा हुने प्रतिवादीको बयान र अस्पताल जस्तो सबैको पहुँच हुने सार्वजनिक स्थलमा हुने काम कारवाहीलाई एउटै श्रेणीमा राख्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १८)

- पीडितबाट कसरी असहमति व्यक्त हुनुपर्छ, पीडितको असहमति आम समुदायले बुझ्ने गरी नै व्यक्त हुनुपर्छ भन्न मिल्दैन । सोच्दै नसोचेको घटना घट्दा सबैले एकै हिसाबले सुझबुझका साथ यस्तै प्रतिक्रिया व्यक्त गर्नुपर्छ भन्न मिल्दैन । पीडितबाट अनजान ठाउँमा आफू एकलै र असुरक्षित अवस्थामा रातिमा भएको यो वारदातमा भएको त्यो हदसम्मको प्रतिक्रिया स्वाभाविक हुने ।

(प्रकरण नं. २३)

- पीडितले स्वतन्त्रतापूर्वक नै विरोध नगरेकी कुनै जिकिर प्रतिवादीबाट आउन सकेको छैन । यस्तो अवस्थामा करणी भएको ठहर्नासाथ सो करणी स्वतः जबर्जस्ती करणी भएको देखिन्छ । सहमतिका लागि माथि उल्लिखित साँघुरा दायरा र चिकित्सकको किटानी बकपत्रसमेतको प्रमाणले प्रतिवादीविरुद्धको अभियोगदावी ठोस र शङ्कारहित प्रमाणबाटै पुगेको छ ।

(प्रकरण नं. २५)

पुनरावेदक/वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता शंकरबहादुर राई, विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता लभ कुमार मैनाली तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू डा. रामकृष्ण तिमिल्सेना, लेखनाथ अधिकारी, डा. रमेश पराजुली, मीरा ढुङ्गाना, नरकुमारी गुरुङ, सुष्मा गौतम, ज्योति पौडेल, भक्तिराम घिमिरे र राममाया लामिछाने

प्रत्यर्था/प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू डा. रजितभक्त प्रधानाङ्ग र सविता बराल तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू जयनारायण पौडेल, राजन अधिकारी, सुरज अधिकारी र बबिता उप्रेती

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १, ३(५), १० नं.
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२), १०(१)

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री हरिकुमार पोख्रेल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री ओमप्रसाद सुवेदी

मा.न्या. श्री खेमराज शर्मा

फैसला

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय : पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६६।६।२९ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) अनुसार पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

स्याङ्जा जिल्ला, स्वरेक ८ बस्ने मायाको मौखिक उजुरी अनुसार माया र यादवप्रसाद घिमिरेलाई शारीरिक परीक्षणको लागि पश्चिमाञ्चल

क्षेत्रीय अस्पताल, पोखरालाई लेखिएको जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कास्कीबाट २०६४।९।१८ गतेको पत्र ।

कास्की जिल्ला, पोखरा १७ घारीपाटन स्थित हिमलाल पुनले सञ्चालन गरेको होटलको पहिलो तलामा पूर्वतर्फको कोठामा दुईवटा विस्तारासहितको खाट रहेको । सोमध्ये उत्तरतर्फको खाटमा मिति २०६४।९।१७ गते राति यादवप्रसाद घिमिरेले मायालाई जबर्जस्ती करणी गरेको घटनास्थल र सो खाटको विस्तारामा रहेको बुट्टे तन्ना प्रहरीले उठाएको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का ।

प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेले दूरसञ्चार कार्यालय, वालिङमा एकजना कर्मचारीको आवश्यकता परेको छ काम गर्नुहोस् भनी पटकपटक जागिरको लोभ दिएका र त्यसका लागि क्षे.का. पोखरा जानुपर्छ भनेकाले विश्वासमा परी पुस १७ गते निजसँग पोखरा आएँ । मेरो आफन्तकामा जाउँ भनेकाले निजको आफन्त होला भनी विश्वास गरी एक घरमा गै बस्यौँ । प्रतिवादी कोठाबाट अबेलासम्म पनि नगएपछि जानुहोस् भन्दा मान्नुभएन । तिमीलाई मारिदिन्छु भनी डर धाक धम्की देखाए । राति १२ बजेसम्म पनि रोई विन्ति गरी प्रतिकार गरें । म शारीरिक र मानसिकरूपले धेरै थाकिसकेको तर उहाँ धेरै बलियो भएको हुँदा राति १२ बजेपछि मलाई जबर्जस्ती करणी गरे । उनी निदाएपछि मेरो साथीहरू प्रितमकुमारी राना, श्रीकृष्ण सिग्देल, तथा इन्सेक प्रतिनिधि निर्मला तिवारीको मोबाइलमा एसएमएस गरें । उताबाट पनि साथीहरूको फोन आयो । तर म बोल्न सकिन । पुनः पत्रकार साथीहरूलाई छिटो भन्दा छिटो उद्धार गरी दिनुहोस् भने । उहाँले इ.प्र.का. वालिङमा सम्पर्क गर्नुभएछ र सोहीमार्फत वडा प्रहरी कार्यालयमा सूचना भएकाले वडा प्रहरी कार्यालय, बैदामले राति ३ बजे घटनास्थलबाट उद्धार गर्‍यो । प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेले मलाई प्रलोभन डर धाक धम्की दिई मलाई जबर्जस्ती करणी गर्‍यो भनी

२०६४।९।२० गतेको मिति उल्लेख भएको परिवर्तित नाम मायाको जाहेरी दरखास्त मिति २०६४।९।२२ गते दर्ता भएको देखियो।

सो जाहेरी दरखास्त भन्दा पहिले मिति २०६४।९।१७ गते राति यादवप्रसाद घिमिरेले जाहेरवालीलाई जबर्जस्ती करणी गरेको मुद्दामा अनुसन्धानको क्रममा जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा ल्याइएकामा पुनः २०६४।९।२० गते उपस्थित गराउने गरी सुभाष पौडेल भन्ने व्यक्तिले जिम्मा बुझिलिएको देखिन्छ।

पीडितको २०६४।९।१८ मा भएको शारीरिक परीक्षणमा Sexual assault last night on I am. तथा local examination - bleeding, labia minora - superficial laceration on inner part of right side, hymen - not intact भन्ने कुरा तथा प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेको सोही मितिमा भएको शारीरिक परीक्षणमा Date of event २०६४।९।१८ - १२।३० एएम Midnight, verbal consent taken from client र history मा According to statement given by client, he attempted sexual activities with consent of the woman but denied full penetration of genital organ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ।

मिति २०६४।९।१७ गते साँझ अं. ६.३० बजेको समयमा यादवप्रसाद घिमिरे र हाल नाम थाहा भएकी माया जना २ मेरो होटलमा आई कोठा अर्डर गरी कोठामा बसेका हुन्। अं. ८.०० बजेतिर निजहरू खाना खान आएँ। हाँसीखुसी कुराकानी गर्दै खाना खाई पुनः कोठामा गएका हुन्। भोलिपल्ट बिहान सबेरै जाने कुराकानी गरी खाए बसेको हिसाब मिलाई कोठामा गएका हुन्। सोही तलाको पूर्वतर्फको कोठामा म सुतेको थिएँ। कुनै किसिमको हल्ला विवाद भएको थिएन। निजहरू बसेको कोठामा बत्ती बलेको थियो। राति अं.

३.३० बजेको समयमा प्रहरी आई यादवप्रसाद घिमिरे र मायालाई सँगै लगेका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको होटल सञ्चालक हिमलाल पुनको कागज।

पीडितासँग चिनजान भएको, निजले रिमकार्ड चाहिएको कुरा गरेकी, रिमकार्ड आएपछि रिमकार्ड दिएको। पीडिताले पटकपटक पोखरा घुम्न जाउँ भन्ने प्रस्ताव गरेपछि २०६४।९।१७ गते माइक्रोबस चढेर पोखरा आएको। भाडा रु.२६०।- आफूले तिरेको, पीडितले टोपी किनेको पैसा आफूले तिरिदिएको, पृथ्वीचौकबाट टैक्सी चढी महेन्द्रपुल आएको र पीडिताले सँगै बसौं भन्ने प्रस्ताव गरेपछि ट्याक्सी चढी घारीपाटन गै हिमलाल पुनको होटलमा पुगी कोठा लिई केही समय कुराकानी गरी खाना खाएपछि अब जान्छु बिहान सबेरै घुम्न जाउँला भनी भन्दा मलाई जान नदिई मोबाइलमा कुरा गर्दै बाहिर गै कोठाको बाहिरबाट चुकुल लगाई दिइन्। १ घण्टापछि कोठामा आइन्। अं. ८ बजेतिर खाना खान गई तुरुन्त कोठामा फर्कियोँ। निजको मोबाइलमा पुनः फोन आयो। आधा घण्टा कुरा गरेपछि निजलाई उदास देखी सोझ मेरो भर्खरै महिनावारी भयो भनी म एउटा खाटमा सुतेँ। उनी अर्को खाटमा मोबाइल चलाउँदै थिइन्। कुन समयमा निदाए छु थाहा भएन। राति अं. ३ बजेपछि एक्कासी प्रहरी आई मलाई ब्यूझाउँदा प्रहरी देखेको हुँ। मैले जाहेरवालीलाई करणी गरेको होइन। जागिरको विज्ञापन खोलेको बखत जानकारी दिउँला भनी जाहेरवालीलाई भनेको थिएँ। स्याङजादेखि सँगै आएको। कोठामा २ वटा खाटसमेत भएको। म आफू संरक्षकको नाताले अर्को कोठा नलिएको। जाहेरवालीले मसँग विवाह गर्न प्रस्तावसमेत राखेकी थिइन्। २०६४।९।१७ गते पनि त्यसै विषयमा पोखरा जाउँ सल्लाह गरौँला भनी होटल कोठामा बस्दासमेत विवाह गर भनी दबाव दिइन्। म आफूले निजसँग विवाह नगर्ने कुरा सुनाएपछि निजले मलाई फसाउने कुनियतले राखी

यो जाहेरी दिएको हुनपछि भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेको मौकामा भएको कागज ।

मोबाइलमा राति १२:४७ मा एसएमएस को टोन आयो। हेर्दा प्रितम हेर म त जे सोचेको त्यही भयो र हुँदै छ । म के गरूँ । हेरन म तँलाई कुनै हालतमा पनि छोडदिन भन्छ । भोलि मन्दिरमा लगेर विहे गर्छु अनि यतैबाट लैजान्छु भन्छ । म कसरी बालिङ आउँ । भोलिदेखि सबैलाई भनिदिन्छु भन्छ । मलाई बचाउ भनेर एसएमएस आयो । मैले निजलाई फोन गर्दा म लुटिएँ भनी आतिएकी थिइन् । तिमी कहाँ छौँ भनी सोद्धासोद्धै फोन काटियो । पुनः १२:४४ मा मलाई म आँखा हस्पिटल नजिकैको होटलमा छु । तिमी भोलि बिहान ७ बजेअगाडि आई पुग ल । प्लिज हेल्प मि सके सम्म पोखरा प्रहरीको फोन नम्बर खोज है । मैले करन दाइलाई धेरै सम्झेको छु । म आफूलाई धिकार लागेको छ । यस्तो मान्छेको विश्वासमा परेर यहाँसम्म आएर बुबा ममीको विश्वास कुल्चिन विवस भएँ । म त पापी भएँ । मैले कति विश्वास दिलाएर हिडेको थिएँ । सबै चकनाचुर भो । न्याय खोज्न कहाँ जाउँ तिमिले नै भन । वाचा र कसम त भ्रम मात्र रहेछ । म त लुटीई सकें । मेरो अस्तित्व माटोमा मिल्यो । म बाँचेर के गरौँ । हेर तँलाई कुनै हालतमा अरूको हुन दिन्न भन्छ । मेरो इज्जत माटोमा मिल्यो । म अब कुन इज्जतले घर जाने हो । म त मरौँ जस्तो लागिरहेको छ । म धेरै रोएँ विन्ति गरें तर राक्षस रहेछ । मलाई लुटी लियो । साँच्चै पिपासु रहेछ । त्यसपछि मैले फोन गरी होटलको नाम केहो। त्यहाँ आएँ कसरी चिन्ने भन्दा पुनः एसएमएस गरी राति १:२९ मा आँखा हस्पिटल र यो होटल नजिकै छ । नाम थाहा छैन । हेरन कुन सिचुएसनबाट बचें थाहा छ । यदि तँलाई पाउँदिन भने म पनि मर्छु । तँलाई पनि मर्छु भनेको थियो । मैले झुट्टो आश्वासन देखाएर बचेको छु । म के गरूँ । भोलि बिहान त्यसले निस्कन दिएन भने के गर्ने । सोपश्चात् मैले श्रीकृष्ण सिग्देललाई

९८४६०३९४३३ मा फोन गरी उक्त घटनाको बारेमा जानकारी गराएको हुँ भनी प्रितमकुमारी रानाले मौकामा गरेकी कागज ।

मिति २०६४।९।१७ गते म आफ्नै डेरा कोठामा राति बसेको अवस्थामा मायाले मलाई मेरो मोबाइल नम्बर ९८४६०३९४३३ मा हाई सर प्लिज हेल्प मी, साह्रै अप्ठेरोमा परेको छु भन्ने एसएमएस पाएँ । त्यसपछि तत्काल मैले फोन गर्दा रुने मात्र गरिन् । कुरा भएन । सोपश्चात् प्रितमकुमारी रानाले मलाई फोन गरी माया साह्रै अप्ठयारोमा परेको कुरा जानकारी गराइन् । पुनः मायालाई फोन गर्दा आफू लुटिएको कुरा बताइन् । त्यसपछि मैले सो घटनाको बारेमा वडा प्रहरी कार्यालय, बालिङलाई जानकारी गराएको छु भनी श्री कृष्ण सिग्देलले मौकामा गरेको कागज ।

प्रितमकुमारी रानाले मलाई फोन गरी माया पोखरामा अप्ठयारोमा परेको भन्ने जानकारी गराएपश्चात् मैले मायाको मोबाइलमा फोन गर्दा रिसिभ भएको तर कुरा कानी नभई रोएको मात्र आवाज सुनेँ । सोपश्चात् "दिदी म दिउँसो दूरसञ्चारको हाकिमसँग पोखरा जाने हो भनेर आएको हो । आज आँखा हस्पिटलको नजिकको होटलमा बसेको छु । मलाई त्यसले मानेँ धम्की दिएर जबर्जस्ती गर्‍यो । म के गरू अरूसँग गुहार मागूँ । तँलाई कुनै हालतमा अरूको हुन् दिन्न भन्छ । जसरी भए पनि बिहान ७ बजे यहाँ आइपुग्नु । प्रितम पनि आउँछ । होइन भने म आज बर्बाद हुन्छु । सिस्टर प्लिज अरू कसैलाई नभन्नु ल । भाग्यले ठगेको भनी त्यो पनि सँगै छ । भनेर मायाले एसएमएस गरिन् । भोलिपल्ट मायाले पुनः फोन गर्दा आफू वडा प्रहरी कार्यालय, बैदाममा रहेको कुरा बताइन् । म सोही कार्यालयमा मायालाई भेटेको हु भनी इन्सेक प्रतिनिधि निर्मला तिवारीले मौकामा गरेको कागज ।

उल्लिखित एसएमएसको सम्बन्धमा दूरसञ्चार कार्यालय, पोखराले यस कम्पनीबाट

वितरित प्रिपेड मोबाइलबाट गरेको एसएमएस तथा कलको विवरण रेकर्ड नहुने भन्ने कुरा उल्लेख गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कास्कीलाई २०६४।१०।१४ मा पत्र पठाएको देखिन्छ।

उल्लिखित बलात्कारको सूचना पाएपछि घटनास्थलमा पुग्दा प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरे पीडित महिला सुन्ने कोठाको खाटमा सुतिरहेको कोठामा बाहिरबाट चुकुल लगाई बन्द भएको र पीडित महिला रात्री बस्न लगाई रोइरहेको अवस्थामा उद्धार गरेको समेतको व्यहोरा उल्लेख गरी वडा प्रहरी कार्यालय, बैदामले २०६४।१०।११ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कास्कीलाई पत्र पठाएको देखिन्छ।

मिति २०६४।१।१७ गते राति वालिङस्थित टेलिकमको हाकिम एकजना पत्रकार केटीलाई होटलमा लागि जबर्जस्ती करणी गरेको भन्ने कुरा पत्रमार्फत थाहा पाएँ भन्नेसमेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बुझिएका मानिसहरू तारा पुनसमेतको भनाइ लेखाइ भएको वस्तुगत मुचुल्का।

प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेले मिति २०६४।१।१७ गते जाहेरवाली मायालाई जागिर लगाइदिने सम्मको प्रलोभन देखाई झुक्यानमा पारी स्याङ्जा वालिङबाट पोखरा ल्याई पोखरा घारीपाटन स्थित हिमलाल पुनले सञ्चालन गरेको होटलमा पुर्याई सो होटलको तल्लो तलाको पूर्वतर्फको एउटा कोठा लिई सोही कोठामा जाहेरवाली मायाको मन्जुरीबेगर निजलाई डरत्रासमा पारी जबर्जस्ती करणी गरी जबर्जस्ती करणीको अपराध घटाएको तथ्य मिसिल संलग्न जाहेरी दरखास्त, अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका व्यक्तिसेतको कागजबाट पुष्टि हुन आएकाले प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेले मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं. र ३ (५) नं. मा वर्णित कसुरजन्य कार्य गरेको देखिँदा निजलाई सोही महलको ३(५) नं. बमोजिम सजाय गरी १० नं. र १०ग

नं. बमोजिम यी प्रतिवादीबाट पीडित जाहेरवालीलाई क्षतिपूर्ति दिलाइ भराइ पाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको अभियोग माग दावी।

जाहेरवालीले पटकपटक पोखरा जान भनेकी र आफूले हरेक पटक इन्कार गरिरहेकामा २०६४।१।१७ गते जसरी पनि पोखरा जानुपर्छ भनी २०६४।१।१६ गते राति पनि फोन गरिकीले आफू पोखरा गएको। पटकपटक पोखरा आउनुपर्ने कारण सोद्धा पनि कारण नभन्नुभएको, खाना खाइसकेपछि निजको फोन आउँदा निजले बाहिरबाट चुकुल लगाइ दिएको, ५५ मिनेट कुरा गरेर चुकुल खोली भित्र आएको। त्यसबेला १।१९:३० बजेको र सो समयमा पनि पोखरा किन बोलाएको भनी सोद्धा तपाईंले मलाई विवाह गर्नुपर्छ भनेकी। आफू विवाहित व्यक्ति भै घरमा छोरा श्रीमतीसमेत भएको र उमेरले पनि दाजुको रूपमा सुहाउने अभिभावक देखिएको भनी सम्झाउँदा सम्झाउँदैसमेतका व्यहोरा उल्लेख गर्दै प्रहरी मिलानकै व्यहोरा उल्लेख गरी जाहेरवालीले फसाउने नियतले एसएमएस गर्नुभएको होला। निर्मला तिवारीको घरमा जाहेरवाली बस्नु भएको। श्रीकृष्ण सिग्देल, निर्मला तिवारी र प्रितमकुमारीले विगत १ वर्षदेखि टेलिफोन दिएन भन्दै तँलाई कुनै दिन जालमा पाछौं भनी धम्की दिइरहेका थिएँ। जाहेरवालीलाई जागिर लगाइदिने प्रलोभन दिएको र पोखरा घुम्न जाउँ भनी भनेको होइन। संरक्षकको नाताले पोखरासम्म आएको हुँ। जाहेरीवालीलाई जबर्जस्ती करणी गरेको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेले अदालतमा गरेको बयान।

यी प्रतिवादी जाहेरवालीलाई जबर्जस्ती करणी गरेको भन्ने कुरा मलाई विश्वास लाग्दैन भन्ने प्रतिवादीका साक्षी नवराज घिमिरे र सुभाष पौडेलले अदालतमा गरेको बकपत्र।

जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा र त्यसमा भएको

सहीछाप मेरो हो । यी प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेसँग विगत ८/९ महिनाअगाडिदेखि चिनजान भएको हो । मिति २०६४।९।१७ गते वालिङ दूरसञ्चार शाखामा १ जना कर्मचारीको कोटा खाली छ । त्यसको लागि पोखरा क्षेत्रीय कार्यालयमा जानुपर्दछ भनी जागिर लगाइदिन मलाई लिएर प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरे पोखरा आउनुभयो । साँझ ६ बजे हामी पृथ्वीचोकमा झरी महेन्द्रपुल ट्याक्सीमा गयौं । मेरो लागि केही सामान र उहाँको लागि अन्य सामान किनेर सोबापतको रकम पनि उहाँले नै तिर्नुभयो । त्यसपछि म घारीपाटन दिदीको घर जान्छु भन्दा मेरो पनि घारीपाटनमा आफन्तको घर छ । जागिरको लागि तपाईंलाई भोलिको लागि प्रियेयर गराउनुछ, सँगै बसौं भनी आँखा हस्पिटल नजिकैको एउटा घरमा लैजानुभयो । हामी एउटा कोठामा सामान राख्यौं । खाना खाइसकेपछि केही बेर कुरा गर्‍यो । त्यसपछि उहाँले ढोका लगाएर बत्ती निभाउनुभयो । मैले किन बत्ती निभाउनुभयो भन्दा तँलाई कुनै कामले लिएर आएको होइन । आफ्नो बनाउन लिएर आएको हो भन्नुभयो । योजना बनाउन धेरै पटक प्रयास गरेको थिएँ, आज सफल भएँ, आज तँलाई कुनै पनि हालतमा छोड्दिन भन्नुभयो । मैले सम्झाई बुझाई गर्दा पनि उहाँ मान्नुभएन । म रोएँ, प्रतिकार गरेर चिच्याउन खोज्दा उठेर भाग्न खोज्दा घाँटी अठ्याएर तँलाई मारिदिन्छु नत्र छिटो तयार होउ भनी धम्की दिनुभयो । मेरो ज्यान जोगाउन धेरै प्रतिकार गर्न सकिन । रातको १२:३० बजेतिर मेरो अस्मिता लुटियो । घटना घटी सकेपछि मलाई मन्दिरमा लगेर सिन्दुर हाल्ने र त्यसपछि काठमाडौँतिर लिएर जान्छु भन्नुभएको थियो । प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय भई मैले क्षतिपूर्ति पाउनुपर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाली मायाले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जाहेरवालीले अदालतमा गरेको बकपत्रमा वालिङ दूरसञ्चार शाखामा एकजना कर्मचारी खाली छ

भनी आफूलाई पोखरा लगेको, जाहेरीवालीलाई टोपी पनि किनिदिएको । दिदीको घरमा जान नदिई भोलिको लागि प्रियेयर गराउनुछ भनी होटलमा राख्नुभयो । एकछिनपछि अर्को कोठामा जान्छु भन्नुभएकामा ढोका लगाएर बत्ती निभाउनुभयो । किन बत्ती निभाउनुभएको भनी सोझा तँलाई कुनै कामले लिएर आएको होइन । आफ्नो बनाउन लिएर आएको हो, आज सफल भएँ भन्नुभयो । मैले सम्झाई बुझाई गर्दा, रूँदा, चिच्याउन खोज्दा र उठेर भाग्न खोज्दा घाँटी अठ्याएर तँलाई मारिदिन्छु नत्र छिटो तयार भई भनी धम्की दिनुभयो । रातको साँढे बाह्र बजेतिर मेरो अस्मिता लुट्यो । त्यसपछि मन्दिरमा लगेर सिन्दुर हाल्ने र काठमाडौँतिर लिएर जान्छु भन्नुभयो भनी जवाफ ५ मा र तपाईंले एसएमएसमा उल्लेख गर्नुभएको वाचा र कसम के हो भन्ने जवाफमा उहाँले म तपाईंको अभिभावक जस्तो मान्छे हो । तपाईंको व्यक्तित्वमा कुनै आँच आउने काम गर्दिन भनी वाचा गर्नुभएको थियो । त्यही वाचा कसमलाई उल्लेख गर्न खोजेको हुँ । त्यसै गरी सवाल १५ मा एसएमएस मा झुट्टो आश्वासन देखाएर बचेकीछु भनी के देखाउनुभएको थियो भन्ने जवाफमा मैले विवाह गर्न स्वीकृति दिएको भन्ने झुट्टो आश्वासनलाई उल्लेख गरेकी हुँ र जवाफ १६ मा मैले प्रतिवादको रूपमा सामान्य अस्वीकृति गरेको हो । घाँटी अठ्याई मारिदिन्छु भनेकाले धेरै प्रतिकार गर्न सकिना मेरो हात खुट्टा, मुख स्वतन्त्र थिएँ भन्नेसमेतका प्रहरी मिलानकै कागज उल्लेख भएको देखिन्छ ।

मौकामा कागज गर्ने प्रितमकुमारी राना, निर्मला तिवारी र श्रीकृष्ण सिग्देलले मौकाको कागजको व्यहोरालाई समर्थन गर्दै वारदातको लगत्तैपछि जाहेरवालीले आफूहरूलाई फोनमा एसएमएस गरेकी, सुँकसुँक गरेकी, लुटिएँ भनेकी, बचाउ भनेकी जस्ता मौकामा व्यक्त गरेकै कुराहरूलाई समर्थन गरेको देखिन्छ ।

जबर्जस्ती करणीको कसुरको न्यायिक निरूपण गर्दा महिलालाई मात्र प्राप्त यो हक संरक्षण गर्न अदालतले तत्परता देखाउन आवश्यक छ । यस सन्दर्भमा वैवाहिक बलात्कारलाई समेत दण्डनीय बनाइएको, सुनवाइको लागि बन्द इजलासको व्यवस्था भएको, बलात्कारको कसुरदारलाई खुला कारागारमा नराख्ने भनी कारागार ऐनले व्यवस्था गरेको समेतको कारणबाट विधायिका पनि लैङ्गिक न्यायप्रति सचेत रहेको देखिन्छ भन्नेसमेतको कुरालाई अदालतले न्यायिक मार्गचित्र बनाई निष्कर्ष निकाल्दा उपयुक्त हुन्छ । लैङ्गिक न्यायमा जन्मिएका नूतन अवधारणालाई दृष्टिगोचर गरी न्याय अन्यायको निक्यौल गर्दा न्यायले बाटो बिराउँदैन भन्ने यस इजलासको धारणा रहेको छ । जबर्जस्ती करणीका कसुरले पीडितको जीवन सुधिन नसक्ने गरी तहसनहस पार्नेबारेमा भारत र बङ्गलादेशमा फैसलाहरू भएका त्यसलाई मापदण्ड बनाई निर्णय गर्नुपर्ने तदनुसार प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेउपरको जबर्जस्ती करणीको महलको ३(५) नं. बमोजिमको अभियोग पीडिताको कागज र बकपत्रसमेतका प्रमाणबाट प्रमाणित भएकाले सो ५ नं. मा ५ वर्षदेखि ७ वर्षसम्म कैद गर्नुपर्ने उल्लेख छ । प्रतिवादीलाई सो सजायमध्ये कति सजाय गर्ने भनी विचार गर्दा निजले सुन्दर भविष्य बोकेकी एक शिक्षित महिला विरुद्ध कसुर गरेको देखिन्छ । उमेरले पीडित प्रतिवादीको छोरी समानकी छन् । उनको जिन्दगीमा तत्काल पुग्न गएको मनोवैज्ञानिक पीडा र सुदूर भविष्यसम्म रहिरहने पीडानुभूतिलाई विचार गर्दा निज प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेलाई सो कसुर गरेबापत ६ वर्ष कैद हुने ठहर्छ । प्रतिवादी नेपाल टेलिकम जस्तो आफ्ना कर्मचारीलाई मनग्य आर्थिक सुविधा प्रदान गर्ने कार्यालयको शाखा प्रमुख पदमा कार्यरत रहेको देखिँदा निजबाट पीडितले क्षतिपूर्ति स्वरूप रु. १,५०,०००।-

(एकलाख पचास हजार) भरिपाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको कास्की जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६५।१०।२९।१४ को फैसला ।

उक्त फैसलाउपर चित्त बुझेन । न्यायकर्ताले जाहेरी दरखास्तलाई मात्र मूल आधार बनाएर मलाई कसुरदार कायम गरिएको छ । सो मिल्ने कुरा होइन । जाहेरी दरखास्तले अपराधको सूचनासम्म दिने हो । तर अन्य स्वतन्त्र प्रमाणहरूले पुष्टि नगरिरहेको अवस्थामा त्यसैलाई मात्र आधार बनाई मलाई दोषी करार गर्न मिल्दैन । जाहेरवालीले मसँग चिनजान भएदेखि पटकपटक पोखरा घुम्न जाउँ भनी फोन गर्ने गर्दथिन् तर मैले सो दिन पनि मिल्दैन भनेको थिएँ । साह्रै कर गरेकीले आएको हुँ । मैले जाहेरवालीलाई करणी गरेको होइन म निर्दोष छु । जाहेरवालीको स्वास्थ्य परीक्षणबाट जबर्जस्ती करणी भएको भन्ने पनि देखिँदैन । बङ्गलादेशको उच्च अदालतबाट भएको फैसलालाई प्रस्तुत मुद्दामा नजिरको रूपमा अनुशरण गर्न मिल्दैन । मिसिल संलग्न प्रमाणबाट म निर्दोष देखिएको अवस्थामा न्यायकर्ताबाट हचुवाको भरमा मलाई ६ वर्ष कैद र रु. १,५०,०००।- क्षतिपूर्ति भराउने गरी भएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट पूर्णरूपमा सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेको कारागार शाखा, कास्कीमार्फत पुनरावेदन अदालत, पोखरामा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

मिसिल संलग्न प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा सुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको लागि मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, पोखरालाई पेसीको जानकारी दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६६।१।२९।२ को आदेश ।

पुनरावेदक प्रतिवादी र वादी दुवैतर्फका कानून व्यवसायीहरूमध्येबाट सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर हामीले अवलम्बन गरेको कानूनी व्यवस्था (Legal System) सँग मेल खाने अन्य देशका महत्त्वपूर्ण नजिरहरूसमेत अध्ययन गरी अनुसन्धानमूलक बहसनोट २ हप्ताभित्र पेस गर्न लगाउने तथा पीडित (जाहेरवाली) र प्रतिवादी (पीडक) दुवैको वारदातपश्चात् तत्काल स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने चिकित्सकलाई बुझीमात्र ठहर निर्णयमा पुग्नु उपयुक्त देखिँदा अ.बं. १३९ नं. बमोजिम सो स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने चिकित्सकका नाउँमा ७ दिने म्याद जारी गरी निजलाई बुझी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट भएको मिति २०६६।४।२८।४ को आदेश।

डा. गिरधारी शर्माले अदालतमा उपस्थित भई गरेको बकपत्रमा मिति २०६४।९।१८ गते राति १.०० बजे यस्तो जबर्जस्ती करणी भयो भनी हामीलाई पीडितले भनेकी थिइन्। पीडित महिलालाई जाँच परीक्षण गर्दा स्वास प्रस्वास मुटुको धडकन सबै सामान्य थियो। रक्त अल्पता थिएन। मुटु र फोक्सोमा अवस्था राम्रो देखिएको थियो। पेट पनि सामान्य अवस्थामा थियो। गुप्ताङ्गमा परीक्षण गर्दा सामान्य रगत बगेको देखिएको थियो। गुप्ताङ्गको भित्री भागमा सामान्य घर्षण दाहिनेतर्फ labia minora मा सामान्य घर्षण भएको थियो। योनी मार्गको झिल्ली कन्याजाली तन्दुरुस्त थिएन। योनी मार्गमा शुक्रकीट ल्याब परीक्षण गर्दा पाइएन। अन्य यौन सम्पर्कबाट सने रोगहरूको लक्षणसमेत पाइएन भन्नेसमेत व्यहोरा देखिन्छ। त्यसै गरी मिति २०६४।९।१८ मा यादवप्रसाद घिमिरेको स्वास्थ्य तथा शारीरिक मानसिक अवस्था परीक्षण गर्दा सामान्य रहेको थियो। निजले लगाएका भित्री कपडाहरू मयल देखिन्थ्यो। तर कुनै रगत वीर्य तथा अन्य दागहरू देखिएको थिएन भन्नेसमेत व्यहोराको

मिति २०६६।५।१८ को डा. केदारप्रसाद सेन्चुरीले बकपत्र गरेको देखिन्छ।

जबर्जस्ती करणीको अभियोग लगाइएका प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेले कसुरमा पूर्ण इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ। जाहेरी दरखास्तबाहेक अन्य कुनै कागजातबाट यी प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेले पीडित भनिएकी मायालाई करणी गरेको हो खुल्न सकेको छैन। जब करणी नै भएको पुष्टि हुँदैन भने यस अवस्थामा जबर्जस्ती करणी हो कि हैन भनी थप व्याख्या विश्लेषण गरी रहनुपर्ने अवस्थासमेत रहँदैन। प्रतिवादी आरोपित कसुरमा अदालत र अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष पूर्ण इन्कार रही बयान गरेका, जाहेरवालीको जाहेरी दरखास्त र निजले अदालतमा आई गरेको बकपत्रमा भिन्नता देखिएको, जाहेरवाली वयस्क, शिक्षित र ठीक बेठिक छुट्टाउन सक्ने अवस्थामा रहेकी र एकै कोठामा सुत्न रहन सहमत रहेबाट निजको जाहेरी पत्यारलायक नदेखिएको, मूल प्रमाणको रूपमा रहने Medical evidence का मुख्य व्यक्ति चिकित्सकहरूले पीडित प्रतिवादीको यौनाङ्गको परीक्षण गर्दा करणी लिनुदिनु भएका कुनै सङ्केतहरू नदेखिएको भनी बकपत्र गरेकोसमेतका समग्र कागज प्रमाणहरूको समष्टिगत अध्ययनबाट वादी नेपाल सरकारको अभियोगपत्र प्रमाणित रहन सकेको पाइँदैन। कास्की जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेलाई जबर्जस्ती करणी गरेको ठहर्याई जबर्जस्ती करणीको महलको दफा ३(५) नं. बमोजिम ६ वर्ष कैद र क्षतिपूर्तिबापत रु.१,५०,०००।- भरिपाउने ठहर्याएको मिति २०६५।१०।२९।४ को फैसला प्रमाणको मूल्याङ्कन र न्यायको मान्य परम्पराको विपरीत देखिँदा उक्त फैसला उल्टी हुने भई प्रतिवादीले अभियोगदावीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्नेसमेतको मिति २०६६।६।२९ गते पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला।

प्रतिवादीले कसुर इन्कार गर्नु मात्र विश्वासयोग्य प्रमाण होइन। प्रतिवादीले कसुर गरेको तथ्य अन्य प्रमाणबाट प्रमाणित छ। प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरी दरखास्त, अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्ने श्रीकृष्ण सिग्देलसमेतले अदालतसमेतमा गरेको बकपत्रबाट प्रतिवादीले कसुर गरेको पुष्टि हुन्छ। जाहेरवालीको जाहेरी दरखास्त र निजले अदालतमा गरेकी बकपत्रमा सामान्य भाषागत प्रस्तुतिका कुरामा भिन्नता देखिनुलाई निर्णायक आधार मान्न मिल्दैन। जाहेरीको मूल विषयमा कुनै भिन्नता देखिएको छैन। जाहेरी दरखास्त र बकपत्रका बीच समयको फरक लामो भएको कारणले गर्दा यी दुईमा सामान्य भिन्नता रहेकोलाई पुनरावेदन अदालतबाट सफाइको आधार बनाउन मिल्दैन। चिकित्सकहरूले पीडित मायाको गुप्ताङ्ग परीक्षण गर्दा सामान्यतः रगत बगेको, योनी मार्गको झिल्ली (Hymen) कन्याजाली तन्दुरुस्त थिएन भन्नेसमेतको कुराहरू उल्लेख गरेको समेतका आधार प्रमाणबाट पुनरावेदन अदालत, पोखराले प्रतिवादी विरुद्धको अभियोगदावी पुग्न नसक्ने ठहर्याएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीलाई सजाय गरेको सुरु फैसला सदर गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा पुनरावेदनपत्र परेको छ।

यसमा जाहेरवाला तथा घटनाबाट पीडित मायाले जाहेरी दरखास्त तथा अदालतमा समेत बकपत्र गर्दा प्रतिवादीले आफूलाई इच्छाविपरीत करणी गरेको थियो भनी व्यक्त गरेको देखिन्छ। कुनै काम घटना वा अवस्थाका सम्बन्धमा सो काम घटना वा अवस्थाबाट पीडित व्यक्तिले घटनाको तत्कालपछि व्यक्त गरेका कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१) (ख) बमोजिम अदालतले प्रमाणमा लिनुपर्ने भन्ने व्यवस्था भएको र पीडित व्यक्तिको सो कथन निजको शारीरिक परीक्षण गर्दा डाक्टरले निजको योनीबाट

रगत आएको तथा हाइमेन विच्छेद अवस्थामा रहेको भनी दिएको प्रतिवेदनबाट समर्थित भएको देखिँदा यस्तो प्रमाणलाई ग्रहण नगरी कसुरबाट सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला त्रुटिपूर्ण देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम छलफलका निमित्त प्रत्यर्थी प्रतिवादीलाई झिकाई निज हाजिर भएमा वा अवधि नाघेपश्चात् नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।३।२६ गतेको आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी निणयार्थ यस इजलासमा पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनपत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरियो। पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राई तथा पीडित जाहेरवालीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री लभ कुमार मैनाली तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू डा. रामकृष्ण तिमिल्सेना, लेखनाथ अधिकारी, डा. रमेश पराजुली, मीरा ढुङ्गाना, नरकुमारी गुरुङ, सुष्मा गौतम, ज्योति पौडेल, र भक्तिराम घिमिरे तथा राममाया लामिछानेले प्रतिवादीले पीडितलाई दूरसञ्चार कार्यालयमा जागिर दिलाई दिने प्रलोभन दिई पोखरा ल्याएका, टोपी किनी दिएको, पीडितले दिदीको घरमा जान्छु भन्दा प्रतिवादीले भोली अन्तर्वार्ता दिनुपर्छ राति तयारी गर्नुपर्छ भनी होटलमा एउटै कोठामा बस्न बाध्य पारेको र जबर्जस्ती करणी गर्ने क्रममा डरधाक धम्कीसमेत देखाएको समेतको कुरा पीडितको मोबाइलबाट वारदातको लगत्तै पछि पठाइएका एसएमएसहरूबाट समेत प्रमाणित भएको र ती एसएमएसहरूको सत्यताको परीक्षण verification भएको, श्रीकृष्ण सिग्देलसमेतको सहयोगबाट प्रहरीद्वारा जाहेरवालीको उद्धार भएको कुरा मौकामा कागज गर्नेहरूले गरेको बकपत्र र पीडितले अदालतमा गरेकी बकपत्रसमेतबाट प्रमाणित भएको, पीडितले आफू लाञ्छित हुनेगरी आरोप लगाउने कुरा सामान्यतया

मान्न नमिल्ने हुँदा जबर्जस्ती करणीको मुद्दामा सामान्यतया पीडितले प्रतिवादी विरुद्ध किटान गरेकी कुरालाई प्रतिवादीले अन्यथा गर्नुपर्नेमा प्रतिवादीले त्यसलाई अन्यथा गर्न नसकी निज पीडितकै कोठाबाट समातिएको अवस्था र चिकित्सकले पीडितको गुमाङ्गबाट रगत बगेको, योनीमा घर्षण देखिएको, कन्याजाली च्यातिएको भनी गरेको बकपत्र आदिले गर्दा प्रतिवादी विरुद्धको अभियोगदावी प्रमाणित भएको भनी सुरुले अभियोगदावी पुग्ने ठहर्याई गरेको न्यायपूर्ण फैसलालाई पुनरावेदन अदालतले उल्टी गरी प्रतिवादीलाई सफाइ दिएको मिलेन । पुनरावेदन अदालतको फैसलामा नैकाप २०६३ को पृष्ठ १२९४, ऐ. २०६३ कै अङ्क ३ मा प्रकाशित नि.नं. ६७६६, ऐ. २०६४ को पृष्ठ ८६, ऐ. २०६७ को पृष्ठ १५८८ र ऐ. १६१० ऐ. २०६८ को पृष्ठ ११२ तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन २०६५, अङ्क २ को पृष्ठ २२समेतले पीडितको परीक्षण र निजको कथन यी दुई कुरा जबर्जस्ती करणीको अभियोगमा प्रतिवादी विरुद्ध महत्वपूर्ण प्रमाण हुने भनी प्रतिपादन गरेको सिद्धान्तविपरीत छ । मूल कुरा वारदातको corpus delicti स्थापित भएको र सो कार्य पीडितको सहमतिबाट भएको भन्ने प्रतिवादीको जिकिर नै नभएको तर त्यसमा आफ्नो सहमति नरही उक्त कार्य जबर्जस्तीसाथ भएको भन्ने पीडितको जिकिर एकाले अब सहमति थियो थिएन भन्ने कुरामा अलमल गर्नुपर्दैन, पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी प्रतिवादी विरुद्धको अभियोगदावी पुग्ने ठहराएको सुरु फैसला सदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभएको पाइयो ।

प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू डा. रजितभक्त प्रधानाङ्ग र सविता बराल तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू जयनारायण पौडेल, राजन अधिकारी, सुरज अधिकारी, बबिता उप्रेतीले यस मुद्दामा जबर्जस्ती

करणी तथा त्यसको उद्योग दुवैको मागदावी रहेको, यसबाट खास कुन वारदात भएको हो त्यसमा वादी नै विश्वस्त नभएको, पीडितको मौकाको शारीरिक परीक्षणबाट जबर्जस्ती करणी भएको कुरा शङ्कारहित तवरबाट प्रमाणित नभएको, श्री के नारायण रेड्डी रचित The Essentials of Forensic Medicine and Toxicology भन्ने पुस्तकको बत्तीसौं संस्करणको पृष्ठ ४०५ मा In ordinary conditions, it is not possible for a man to have sexual intercourse with a healthy adult female in full possession of her senses against her will भनी उल्लेख भए अनुसार वर्ष २२ की स्वस्थ बलिई र पत्रकारिता जस्तो दक्ष र निर्भिक पेसा गर्ने पीडितलाई प्रतिवादीले जबर्जस्ती गर्ने कुरा उक्त साधारण अनुमानविपरीत हुन्छ, त्यसलाई अन्यथा गर्ने गरी पीडितबाट सङ्घर्ष वा प्रतिरोध भएको देखिने फरेन्सिक विज्ञानअनुरूपको ठोस प्रमाण वादीबाट आउन सकेको छैन, उल्टो आफू पूरा स्वतन्त्र रहेकी र सामान्य सम्झाई बुझाई बाहेक आफूबाट कुनै विरोध नभएको भनी पीडितले अदालतको बकपत्रको जवाफ १६ मा उल्लेख गरेकी, वारदातपछि एसएमएस आदि भएको र प्रहरीलाई गुहार गरिएको भनिन्छ तर जाहेरी दरखास्त ढिलो गरी परेको छ, दूरसञ्चारको क्षेत्रीय कार्यालय, पोखरामा नभै भैरहवामा भएको हुँदा नोकरीको लागि प्रतिवादीसँग जाहेरवालीले पोखरा आउनुपर्ने कारण छैन । यसर्थ यो कुरा भरपर्दो छैन अपितु प्रतिवादी र पीडितको बीचमा सिम कार्डको लागि चिनाजानी भएको छ । पीडितले प्रतिवादीलाई पटकपटक फोन गरी पोखरा घुम्न जाउँ भनी जाहेरवालीले भनेकीले २०६४।१।१७ गते सँगै पोखरा गएको भन्ने प्रतिवादीको कथन भरपर्दो छ, वादीका साक्षीहरू प्रितमकुमारी, निर्मला तिवारी र श्रीकृष्ण सिग्देल अब ११५ नं अनुसार अदालतले आदेश

गरेपछि मात्र आएकोबाट समेत वादीको कथन कमजोर भएको छ । यदि प्रतिवादीले अपराध गरेको भए निज उही कोठामा सहजताका साथ सुती निदाउन सक्ने गरी बस्न सक्ने थिएन । त्यही नजिककी दिदीलाई कुनै खबर वा एसएमएस छैन । जाहेरवालीको एसएमएसलाई सही मानेको खण्डमा समेत निजले आफूलाई धिक्कारेकी देखिँदा कुनै यौन दुराचार र करणी भएको भए पनि सो सहमतिबाट भएको भन्नेसम्मको निष्कर्ष आउने हुन्छ, जाहेरी दरखास्तमा प्रलोभन, डर धाक, धम्की भनी सबै कुरा एकैसाथ उल्लेख भएको पनि मिलेको छैन, प्रतिवादी र जाहेरवालीका बीचमा हाकिम र अधीनस्थ कर्मचारीको सम्बन्ध रहेको वा संरक्षक वा आश्रित व्यक्तिको सम्बन्ध देखिँदैन । जाहेरवाली ट्रामामा परेकी भए यस्ती जाहेरवालीले त्यस्तो नाजुक समयमा निक्कै लामो एसएमएस गर्ने कुरा असामान्य हुँदा एसएमएसको सत्यता संदिग्ध छ । यी दुवै होटलमा आनन्दसाथ हाँसो गरी बसेको कुरा होटलवालाको भनाईबाट देखिएको र प्रस्तुत मुद्दा विवाह गर्नका लागि जबर्जस्ती गरेको भन्ने मुद्दा नभएकाले कदाचित त्यो हदसम्मको कुरा भए गरेको देखिएमा त्यसबाटै जबर्जस्ती करणीको वारदात भएको निष्कर्ष निकाल्न मिल्दैन । यी सब शङ्कास्पद अवस्थाबाट प्रतिवादी विरुद्धको अभियोगदावीलाई वादीले शङ्कारहित तवरबाट प्रमाणित गर्न सकेको छैन । यस अवस्थामा शङ्काको सुविधा प्रतिवादीले पाउने भन्नेसमेतका सम्बन्धमा *नेकाप* २०२९ को अङ्क ३ मा प्रकाशित नि.नं. ६७३, ऐ. २०४२ को पृ. ३२२, ऐ. २०६१ को पृष्ठ ९१९ तथा पृष्ठ १०२५, ऐ. २०६२ को पृष्ठ २६९ मा प्रकाशित पूर्ण इजलासको फैसला, २०६३ को पृष्ठ ३३३, ऐ. को पृष्ठ ११८४, ऐ. २०६५ को पृष्ठ ११० तथा पृष्ठ ४२३ तथा ऐ. २०७१ को पृष्ठ १३४५ मा तथा बुलेटिन पूर्णाङ्क ४२६ को पृष्ठ २६९, ऐ. पूर्णाङ्क ४२५ को पृष्ठ १३, ऐ. पूर्णाङ्क ४२० को पृष्ठ १५ ऐ. पूर्णाङ्क ४३९ को

पृष्ठ ३ तथा ऐ. पूर्णाङ्क ४३२ को पृष्ठ ९ मा प्रकाशित फैसलाहरूमा प्रतिपादित सिद्धान्त विपरीत सुरुले वारदात ठहर गरेको फैसला नमिलेकाले त्यसलाई उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मनासिब हुँदा सदर गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

२. यसमा प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेले मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं. तथा ३(५) नं. को कसुर गरेकाले सोही ३(५) नं. बमोजिम सजाय गरी र ऐ. १० नं. र १० ग नं. बमोजिम क्षतिपूर्ति भराइपाउँ भन्ने अभियोग दावी भएको प्रस्तुत मुद्दामा सुरु कास्की जिल्ला अदालतले प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरे विरुद्धको अभियोगदावी पुग्ने ठहराई निजलाई ६ वर्ष कैद र प्रतिवादीबाट रु. १ लाख ५० हजार रुपैया क्षतिपूर्ति पीडितलाई भराउने गरी मिति २०६५।१०।२९ मा फैसला गरेकामा सो फैसला उल्टी गरी प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेलाई सफाइ दिई पुनरावेदन अदालत, पोखराले मिति २०६६।६।२९ मा गरेको फैसलामा चित्त नबुझाई नेपाल सरकारले पुनरावेदन गरेको देखियो ।

३. दुवै पक्षबाट उपस्थित विद्वान्हरूको बहससमेत सुनी पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने नपुग्ने के हो भनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा जाहेरवाली र प्रतिवादीका बीचमा चिनजान भएको, २०६४।९।१७ गतेको दिन यी दुवैजना एउटै माइक्रोबसमा चढी वालिङबाट पोखरा आएका, होटलको एउटै कोठामा सुतेका र सोही रात अन्दाजी ३ बजेतिर प्रहरी आई प्रतिवादीलाई उठाई सोधपुछ गरेको समेतका कुराहरूमा यी दुवैबीच मुख मिलेको देखिन्छ । आफूहरूबीच विहे हुनुपर्छ भन्ने प्रस्तावसमेतको कुरा चलेको भन्ने कुरामा पनि दुवैको मतैक्य छ । तर जाहेरवालीले कर गरेको कारणले संरक्षकको हैसियतले आफू जाहेरवालीसँग पोखरा

गएको, तपाईंले मसँग विहे गर्नुपर्छ भनी जाहेरवालीले बारम्बार कर गरेकी तर आफूले सो कुरा इन्कार गरेको तथा एउटै कोठामा सुतेको भए पनि आफूबाट जाहेरवाली विरुद्ध जबर्जस्ती करणीलगायतका यौनजन्य दुर्व्यवहार नभएको भन्ने प्रतिवादीको कथन देखिन्छ भने जागिरको प्रलोभन देखाएर प्रतिवादीले आफूलाई पोखरा लगेको, परीक्षाको लागि प्रियेयर गर्नको लागि कोठामा सँगै बस्नु जरूरी भएको निहुँ गरी जबर्जस्ती एउटै कोठामा रात बिताउन बाध्य पारेको, जाउ भन्दा पनि नगएको, तिमीलाई पाउने इच्छा थियो, आज मेरो मनोकाङ्क्षा पूरा भयो अब म तिमीसँग विहे गर्छु भनी जोरजुलुम जबर्जस्ती गरेको, त्यस्तो नगर्न भनी प्रतिवादीलाई पटकपटक सम्झाइबुझाई अनुनय विनय गर्दा पनि आफ्नो केही नलागेको र राति अन्दाजी १२:३० बजेतिर प्रतिवादीले आफूलाई जबर्जस्ती करणी गरेको भन्ने जाहेरवालीको कथन भै सो हदसम्मको कुरामा वादी (जाहेरवाली) र प्रतिवादीका बीचमा मुख मिलेको देखिँदैन।

४. यसमा सुरु अदालतले यस मुद्दामा फैसला गर्दा जबर्जस्ती करणीको कसुरको न्यायिक निरूपण गर्दा महिलालाई मात्र प्राप्त यो हक संरक्षण गर्न अदालतले तत्परता देखाउन उत्तिकै आवश्यक छ। यस सन्दर्भमा वैवाहिक बलात्कारलाई समेत दण्डनीय बनाइएको, सुनवाइको लागि बन्द इजलासको व्यवस्था भएको, बलात्कारको कसुरदारलाई खुला कारागारमा नराख्ने भनी कारागार ऐनले व्यवस्था गरेको समेतको कारणबाट विधायिका पनि लैङ्गिक न्यायप्रति सचेत रहेको देखिन्छ भन्नेसमेतको कुरालाई अदालतले न्यायिक मार्गचित्र बनाई निष्कर्ष निकाल्दा उपयुक्त हुन्छ। लैङ्गिकन्यायमा जन्मिएका नूतन अवधारणालाई दृष्टिगोचर गरी न्याय अन्यायको निक्काल गर्दा न्यायले बाटो बिराउँदैन भन्ने यस इजलासको धारणा रहेको छ, जबर्जस्ती करणीका कसुरले पीडितको जीवन सुधिन

नसक्ने गरी तहसनहस पार्ने उल्लेख गर्दै यस्ता कसुरमा फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्त सामान्यतया प्रयोग नहुने जस्तो अवधारणा अघि सार्न खोजेको कुरा सुरु फैसलाको पृष्ठ ६ मा लैङ्गिक न्यायमा जन्मिएका नूतन अवधारणासमेतलाई दृष्टिगोचर गरी भनी उल्लेख गरेको वाक्यांशसमेतबाट प्रष्ट हुन्छ। त्यसक्रममा सुरु अदालतले पारिवारिक तथा सामाजिक जीवनमा प्रतिकूल स्थितिको सिर्जना गर्ने प्रकृतिको उजुरी लिएर कुनै स्वाभिमानी महिला प्रहरी कार्यालय, अस्पताल हुँदै बिनाकारण अदालतसम्म आइपुग्दैनन्। आउँछन् भने कानूनको दृष्टिमा सत्यवक्ता साक्षी मानिन्छन्। उनको बकपत्रलाई अन्य सबुद प्रमाणले पुष्टि गरिरहन आवश्यक छैन भन्ने न्यायको माग हुन्छ। यसमा निजको मौकाको कथन र अदालतको बकपत्रका सामान्य विरोधाभासलाई प्रमुख मान्दा न्यायले बाटो बिराउन सक्छ। यस्ता मुद्दामा पीडितको भनाइ अन्य प्रमाणले समर्थन हुनुपर्छ नै भन्ने निरपेक्ष मान्यता होइन भन्ने तर्कहरू अघि सार्दै तत्सम्बन्धमा भारत र बङ्गलादेशका अदालतहरूबाट जबर्जस्ती करणी मुद्दामा भएका फैसलाहरूमा प्रतिपादित सिद्धान्तलाई अघि सारेको पाइन्छ।

५. तथापि फैसला गर्दा भने सुरु अदालतले जाहेरवालीको कथन परिस्थितिजन्य प्रमाण तथा प्रतिवादीको शारीरिक परीक्षण हुँदा निजले जाहेरवाली विरुद्ध यौनजन्य कार्य गरेको कुरालाई स्वीकार गरेको, घटनालगत्तै जाहेरवालीले आफ्ना साथीहरूलाई घटनाको जानकारी गराउन एसएमएस गरेकी व्यहोरा, अभियोजनकर्ताको लापरवाहीले गर्दा तत्काल यिनीहरूले लगाएको कपडा जाँच हुन नसकेको विलम्बको कारणबाट ती प्रमाणहरू उपलब्ध हुन नसकेबाटै जाहेरवालीको कथन अन्यथा नहुनेसमेतका प्रमाणहरू आधार बनाई निर्णयाधार ग्रहण गरेको समेत देखिँदा पीडितको कथन अरु स्वतन्त्र प्रमाणबाट

प्रमाणित हुनुपर्ने, प्रतिवादीको कसुरलाई ठोस र निर्विवाद प्रमाणबाट वादीले शङ्कारहित तवरबाट प्रमाणित गर्नुपर्छ, शङ्काको सुविधा प्रतिवादीले पाउँछ भन्ने फौजदारी न्यायको शाश्वत मान्यतामा अविचल रहेको समेत देखिन्छ। यस सन्दर्भमा साक्षीको भनाइको मूल्याङ्कन के कसरी गर्ने भन्ने कुरा मिसिलको रोहमा अदालतले तय गर्ने कुरा भएकाले साक्षीको विश्वसनीयताको सन्दर्भमा के कस्ता साक्षीको कथन भरपर्दो हुन्छ भन्नेबारे अदालतले आफ्नो धारणा व्यक्त गर्न सक्ने नै हुन्छ। तसर्थ यो इजलास सुरुले प्रतिवादी विरुद्धको अभियोग दावी पुग्ने ठहर्याएको फैसलासँग पूर्ण सहमत छ। थपमा यो अदालत देहायका कुरा उल्लेख गर्दै सुरु अदालतले उल्लेख गरेको केही कुरामा जोड (focus) समेत दिन चाहन्छ।

६. यसमा प्रतिवादीले अभियोगदावीको वारदात नै भएको छैन भन्ने जिकिर लिएकाले सहमतिबाट करणी भएको हो भन्नेतर्फ जानु खासै आवश्यक छैन। तथापि सहमतिबाट करणी भएको हो कि भन्नलाई यस सम्बन्धमा बेलायत, भारत तथा नेपालको कानूनी र बेलायतको अदालतको दृष्टिकोणका बारेमा छोटो चर्चा गर्नु उपयुक्त नै हुनेछ। बेलायतको Sexual Offences Act, 2003 को दफा १ मा गरिएको Rape को परिभाषा यसरी भएको पाइन्छ: A person (A) commits an offence if — (a) he intentionally penetrates the vagina, anus or mouth of another person (B) with his penis, (b) B does not consent to the penetration, and (c) A does not reasonably believe that B consents. (2) Whether a belief is reasonable is to be determined having regard to all the circumstances, including any steps A has taken to ascertain whether B consents.

७. बेलायतको Sexual Offences Act,

2003 को ऐनको सन्दर्भमा विद्वान् स्मिथ र होगानले आफ्नो पुस्तक क्रिमिनल ल तेह्रौं संस्करण २०११ मा दफा ७४ : provides that 'a person consents if he agrees by choice, and has the freedom and capacity to make that choice.' This definition, based on 'free agreement', is intended to emphasize that the absence of the C's protest, resistance or injury does not necessarily signify his consent... र पृष्ठ ७२१ मा the CA recently addressed the issue directly in Doyle 2010 where A had used violence against his ex-partner (holding her head under water and tying her up) before demanding sex. B refused, protesting until he had penetrated her; she then ceased to resist explaining at trial that she 'just let him get on with it'. A's conviction for rape was upheld. (The judge directed that 'submission to do something which she did not want to happen does not amount to consent. In deciding if [B] consented or whether she merely submitted to something which she did not want, you should apply combined good sense, your experience, and your knowledge of human behaviour and modern behaviour to all the relevant facts, including, obviously, their relationship and what you have heard about that. The law does not require a complainant to have resisted physically, and nor is it necessary to show that a woman's submission was induced by force or fear, although obviously, in this case, as you know, the prosecution

evidence is that Miss C did say no, and physically resisted until the defendant penetrated her.'). There was no consent. The CA acknowledged that there would be circumstances where a jury would require assistance with the distinction between (i) reluctant but free exercise of choice, especially in a long-term loving relationship, and (ii) unwilling submission due to fear of worse consequences... भनी उल्लेख गर्नुभएको देखिन्छ।

८. आर वि हरविन्दर सिंह झिताको मुद्दामा (२००७) बेलायतकै कोर्ट अफ अपिलले The appellant's actions deprived the complainant of her freedom to choose whether or not to have intercourse with him भन्ने कुरा उल्लेख गर्दै the appellant undoubtedly deceived the complainant. He created a bizarre and fictitious fantasy which, because it was real enough to her, pressurised her to have intercourse with him more frequently than she otherwise would have done. ... he persuaded the complainant to have intercourse with him more frequently than otherwise, and the persuasion took the form of the pressures imposed on her by the complicated and unpleasant scheme which he had fabricated. This was not a free choice, or consent for the purposes of the Act. In these circumstances we entertain no reservations that on some occasions at least the complainant was not consenting to intercourse for the purposes of section

74, and that the appellant was perfectly well aware of it. His guilty plea reflected these undisputed facts. Accordingly the appeal against conviction is dismissed. तर पीडिता र प्रतिवादीबीच पहिलेदेखि रहेको स्वेच्छाको यौन सम्बन्धलाई Giving appropriate credit for the plea, in the circumstances of this strange case, our conclusion is that the overall sentence of eight years imprisonment was excessive on a young man of previous good character. The total sentence should be reduced to six years' imprisonment. भनी सजाय घटाएको देखिन्छ। यो मुद्दा उल्लेख गर्ने खास कारण युगल जोडीका बीचमा पहिलेदेखि सहमतियुक्त यौन सम्बन्ध रहेको तथा पछि पनि कहिलेकाहिं स्वेच्छापूर्वकको यौन सम्बन्ध हुन सक्ने सम्भावना भए पनि त्यो सम्बन्ध छिटोछिटो र बढी सङ्ख्यामा होस् भन्ने प्रतिवादीको चाहना तर त्यसरी छिटोछिटो गर्नका लागि पीडित अनिच्छुक रहेकी अवस्थामा आफ्नो उद्देश्य पूरा गर्नका लागि प्रतिवादीले झुठ फरेबको सहारा लिई पीडितलाई झुट्टा कुराहरू प्रेषित गरी यौन सम्पर्कको पटक बढाएको वारदात पनि जबर्जस्ती करणी हुने भनी सहमतिको विधिशास्त्रलाई साँघुरो पारेको स्मरणीय छ।

९. बहुचर्चित विकिलिक्सका पत्रकार जुलियन असान्ज स्वीडेनमा रहेका बेलामा निजले कण्डोमको प्रयोग गरी करणी गर्न भनी एए र एसडब्लुबाट सहमति पाएकामा निजले बिनाकण्डोम करणी गरेर योनीभिन्न वीर्यपात गरेको वारदातसमेतका 1. Unlawful coercion 2. Sexual molestation (On 13-14 August 2010, in the home of the injured party [AA] in Stockholm, Assange deliberately molested the injured party by acting in a

manner designed to violate her sexual integrity. Assange, who was aware that it was the expressed wish of the injured party and a prerequisite of sexual intercourse that a condom be used, consummated unprotected sexual intercourse with her without her knowledge). 3. Sexual molestation (On 18 August 2010 or on any of the days before or after that date, in the home of the injured party [AA] in Stockholm, Assange deliberately molested the injured party by acting in a manner designed to violate her sexual integrity i.e. lying next to her and pressing his naked, erect penis to her body). 4. Rape (On 17 August 2010, in the home of the injured party [SW] in Enkoping, Assange deliberately consummated sexual intercourse with her by improperly exploiting that she, due to sleep was in a helpless state). गरी चार प्रकारको कसुर गरेकाले निजलाई स्वीडेनमा सुपुर्द गरिपाउँ भनी Swedish Prosecution Authority ले गरेको मागमा विचार गर्ने सन्दर्भमा उल्लिखित कसुरहरू बेलायती कानूनले कसुर मानेको छ छैन र Sexual molestation लगायतको कसुर जबर्जस्ती करणीभित्र पर्ने नपर्ने भन्ने सन्दर्भमा बेलायतको उच्च अदालत (हाइ कोर्ट) को क्वीन्स बेन्च डिभिजनले Furthermore it does not matter whether the sexual contact is described as molestation, assault or, since it involved penile penetration, rape. The dual criminality issue is the absence of consent and the absence of a reasonable belief in consent. Those issues are the same

regardless of the description of the conduct. Thus, if the question is whether what is set out in the EAW (European Arrest Warrant) is an offence under the law of England and Wales, then it is in our view clear that it was; the requirement of dual criminality is satisfied. ...It is in our view clear from her statement that AA only wished to have sexual intercourse with Mr Assange if he used a condom. It is also clear that a case being made by the Prosecutor is that Mr Assange, knowing that, nonetheless broke the condom... Mr Assange had sexual intercourse with her when not using a condom when he knew she would not have sex with him unless he was using a condom which protected her from his ejaculate entering her... It can therefore be taken that, as other material confirms, rape can be committed according to the law of Sweden when a defendant has sexual intercourse with a woman in a helpless state. The particulars given in the EAW set out that helpless state as being asleep. There is no inconsistency between what is set out in the EAW and the classification of rape in Sweden. उल्लेख गरेको देखिन्छ । यिनै असान्जले एसडब्लुसँग कन्डोम लगाएर पटकपटक करणी गरेका र सो सिलसिलामा रातिमा एसडब्लु सुतेकी अवस्थामा बिनाकण्डोम लगाई गरेको करणीका सम्बन्धमा In her statement SW said that ...She contacted him on 16 August 2010 and invited him to her house. In the bedroom he took her

clothes off; they were naked together on the bed and engaged in sexual foreplay on the bed. He rubbed his penis against her. She closed her legs because she did not want to have intercourse with him unless he used a condom. After a period of some hours, he went to sleep. For a long time she had lain awake, but then she also fell asleep. They then had sexual intercourse with him using a condom. They fell asleep and woke and had sex again. They had breakfast. They had sex again with a condom only on the glans of his penis... She fell asleep, but was woken up by his penetration of her. She immediately asked if he was wearing anything. He answered to the effect that he was not. She felt it was too late and, as he was already inside her, she let him continue. She had never had unprotected sex. He then ejaculated inside her ...That continuum and context showed that she agreed to sexual intercourse when she realised what was happening; it cannot therefore be alleged that he did not have a reasonable belief in consent. We accept Ms Montgomery's observations about how far it would be right to see what happened afterwards as consensual rather than reluctant submission. But the fact of protected sexual intercourse on other occasions cannot show that she was, or that Mr Assange could reasonably have believed that she was, in her sleep consenting to

unprotected intercourse. The fact that she allowed it to continue once she was aware of what was happening cannot go to his state of mind or its reasonableness when he initially penetrated her. Once awake she was deciding whether to let him go on doing what he had started. However it is clear that she is saying that she would rather he had not started at all and had not consented. The prosecution case on rape is or includes the start of sexual intercourse: its references to "consummation" cannot in context be confined to its conclusion or to ejaculation. It is clear that the allegation is that he had sexual intercourse with her when she was not in a position to consent and so he could not have had any reasonable belief that she did. भन्दै स्विस प्रोसेक्युसन अथोरिटीले प्रत्यर्पण कानूनको मापदण्ड पूरा गरेकाले आफूलाई प्रत्यर्पण गर्न नहुने भन्ने मिस्टर असान्जको पुनरावेदनलाई अस्वीकार गर्दै २०११ मा फैसला गरेको देखिन्छ।

१०. भारतको दण्ड संहिताको दफा ३७५ मा २०१३ को संशोधनले कुनै महिलासँग निजको इच्छाविरुद्ध Against her will, सहमतिविपरीत Without her consent र निज महिलाको ज्यान लिने वा कुटपिट गर्ने With her consent when her consent has been obtained by putting her or any person in whom she is interested, in fear of death or of hurt गर्ने डरमा पारी करणी भएमा त्यो वारदात जबर्जस्ती करणीको कसुर हुने भन्ने कुरा उल्लेख गर्दै Explanation 2.-Consent means an unequivocal voluntary agreement when the woman by words, gestures or any form

of verbal or non-verbal communication, communicates willingness to participate in the specific sexual act: Provided that a woman who does not physically resist to the act of penetration shall not by the reason only of that fact, be regarded as consenting to the sexual activity. भन्दै जबर्जस्ती कसुरमा सहमति र पीडिताको क्रिया प्रतिक्रियालाई स्पष्ट पार्ने काम गरेको देखिन्छ । सोही दण्ड संहिताको दफा ३७६ मा प्रहरी अधिकृत, राष्ट्रसेवक, सेनाको जवान, कारागार, रिमान्ड होम वा यस्तै किसिमको कसैलाई आश्रय दिने स्थलका व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित वा महिला तथा बालबालिकाको संस्थाका व्यक्ति, नातेदार, संरक्षक वा or a person in a position of trust or authority towards the woman ले जबर्जस्ती करणी गरेमा वा साम्प्रदायिक वा sectarian हिंसाको दौरानमा वा गर्भवती रहेकी थाहा पाई वा सोह्र वर्ष मुनिकी वा सहमति दिन असमर्थ रहेकी वा मानसिक तथा शारीरिक असक्षमता disability बाट पीडित वा जबर्जस्ती करणीको दौरानमा पीडितलाई गम्भीर घाखत वा अपाङ्गता वा कुरूप बनाउने वा निजको ज्यानमा खतरा पुग्ने काम गरेमा वा पटकपटक जबर्जस्ती करणी गरेमा आजीवन कैदसम्म (यो निजको जीवन रहुञ्जेल हुने भनी स्पष्ट गरिएको) र जरिवानासमेत हुने कडा सजायको व्यवस्था भएको पाइन्छ । त्यसैगरी भारतको प्रमाण ऐन Indian Evidence Act, 1872 को दफा 53A. ... where the question of consent is in issue, evidence of the character of the victim or of such person's previous sexual experience with any person shall not be relevant on the issue of such consent or the quality of consent. तथा दफा 114A. In a prosecution for

rape under clause ... (f) (being a relative, guardian or teacher of, or a person in a position of trust or authority towards the woman, commits rape on such woman or) ... clause (k) (being in a position of control or dominance over a woman, commits rape on such woman; or) ... of sub-section (2) of section 376 of the Indian Penal Code, where sexual intercourse by the accused is proved and the question is whether it was without the consent of the woman alleged to have been raped and such woman states in her evidence before the court that she did not consent, the court shall presume that she did not consent. ले व्यवस्था गरी पीडितको सहमति करिबकरिब प्रत्यक्षरूपमा प्रमाणित हुनुपर्ने कडा मापदण्डको व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

११. नेपालको कानूनमा त्यस किसिमले सहमतिको विशद् व्यवस्था आदि रहेको देखिँदैन । मुलुकी ऐनको १ नं (संशोधन सहित) को स्पष्टीकरण (क) मा डर, त्रास, धाक देखाई वा करकाप, अनुचित प्रभाव, झुक्यानमा पारी वा जोरजुलुम गरी वा अपहरण गरी वा शरीर बन्धक राखी लिएको मन्जुरीलाई मन्जुरी मानिने छैन भन्नेसम्मका सामान्य कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ । तथापि जबर्जस्ती करणीका सम्बन्धमा बनेका सिद्धान्तहरूलाई नै भारत र बेलायतको कानूनले ऐनमा मान्यता दिएको देखिँदा वर्तमान संविधानको धारा १०० को उपधारा (१) अनुसार नेपालको न्याय व्यवस्थाले अङ्गीकार गरिआएकै देखिँदा यस मुद्दामा पनि त्यसलाई मार्गदर्शक मान्न सक्ने नै देखिन्छ ।

१२. यी सबैबाट जबर्जस्ती करणीको अभियोग लागेको प्रतिवादीले नै पीडितको मन्जुरी रहेको कुराको प्रमाण पुर्याउनुपर्ने र सो कुरा

अनुमान आदिद्वारा नभै स्पष्टरूपमा देखिनुपर्छ भन्ने सम्बन्धमा जबर्जस्ती करणीको विधिशास्त्रमा क्रमिक विकास हुँदैगएको देखिन्छ। केही पहिलेसम्म प्रतिरोध सङ्घर्ष आदि देखिनुपर्ने नभए मन्जुरी देखिने भन्ने विधिशास्त्रमा व्यापक परिवर्तन आएको छ। एकपटक मन्जुरी रहेकाले सधैं मन्जुरी रहेको कुरालाई अस्वीकार गर्दै वैवाहिक करणी पनि बलात्कार हुन सक्ने भनी अदालतहरूबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ। (तर भारतको दण्ड संहिताको दफा ३७५ को जबर्जस्ती करणीको कसुरमा भएको २०१३ को संशोधनले Exception 2.—Sexual intercourse or sexual acts by a man with his own wife, the wife not being under fifteen years of age, is not rape. भनी अपवाद थप गरेको र 376B. Whoever has sexual intercourse with his own wife, who is living separately, whether under a decree of separation or otherwise, without her consent, shall be punished with imprisonment of either description for a term which shall not be less than two years but which may extend to seven years, and shall also be liable to fine. भनी छुट्टै व्यवस्था गरेको देखिन्छ)। केही पहिलेसम्म मान्य सहमतिको अवधारणा हाल अमान्य भएको देखिन्छ। अझ पनि सायद नेपालको अदालतले स्वीकार गर्न असमन्जस मान्न सक्ने सहमतिसम्बन्धी अवधारणालाई बेलायतको अदालतले धमाधम मान्दै आएको कुरा उल्लिखित फैसलाहरू तथा विद्वानहरूको विचारबाट समेत प्रमाणित भएको देखिन्छ।

१३. पीडितको मन्जुरी रहे नरहेको कुरा निज र प्रतिवादीबीचको सम्बन्ध, चिनजान, घनिष्ठता प्रतिवादीबाट भएको क्रियाको प्रकृति, त्यसको मात्रा, पीडितबाट भएको प्रतिक्रिया आदि समग्र परिवेशमा

भर पर्छ। कतिपय अवस्थामा पीडितको सहमति देखिने जस्तो लागे पनि त्यो यौन सम्बन्ध पीडितले नरुचाएकी र निजको इच्छाविरुद्ध हुन सक्ने अवस्था आउने भएबाटै पीडितको इच्छाबेगरको करणीलाई पनि जबर्जस्ती करणी मानिने भन्ने न्यायको मान्य सिद्धान्तलाई कानूनले समेटेको देखिन्छ। हुन्छ भनेर वा प्रतिरोध विरोध आदि नगरेर पीडितले सहमति दिएकी हुन् भन्नलाई त्यसबेला पीडित बिलकुल स्वतन्त्र अवस्थामा र निर्धक्कसाथ कुनै कुरा भन्न सक्ने अवस्थामा थिइन् कि थिइनन् अर्थात् निजलाई चयन choice को अवसर थियो थिएन, त्यो चयन गर्ने उनको क्षमता capacity थियो थिएन भनी हेर्नु अत्यन्त आवश्यक हुन्छ।

१४. यस किसिमको स्वतन्त्रताको प्रावधान पक्षहरूबीच हुने हरेक कानूनी काम कुरा र करारसम्बन्धी लिखतमा समेत कानून तथा न्यायले खोजेको हुन्छ। यही सन्दर्भमा २०६३।७।१७ मा लैङ्गिक समानता कायम गर्ने केही नेपाल संशोधन गर्ने ऐन, २०६३ द्वारा मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं. मा संशोधन भै त्यसको स्पष्टीकरणको खण्ड (क) मा उल्लिखित डर, त्रास, धाक, करकाप, अनुचित प्रभाव, झुक्यान, जोरजुलुम आदि शब्दहरूको अर्थ बुझ्नु आवश्यक हुन्छ। पीडित र प्रतिवादी एक आपसमा यौन समागम गर्नका लागि समान हैसियतमा छन् छैनन् अर्थात् यिनीहरूमा equality of bargaining power छ छैन समेत विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। जो कमजोर र अरुबाट सहज प्रभावित हुन सक्छन् अथवा जो कसैको विश्वासमा परेका हुन्छन्, कसैबाट कुनै कुराका लागि आभारी छन् वा कसैको अधीनमा वा आश्रित छन् यस्ता vulnerable को हक हित सम्मानको रक्षाको लागि यौन कसुरको विधिशास्त्र प्रत्येक दिन विकसित हुँदै गैरहेको देखिन्छ। यसले चाहे पीडित महिला हुन् वा पुरुष, वृद्ध वा नाबालक जो हुन् तिनको सशक्तीकरणको

लागि सकारात्मक विभेदबाट न्याय भन्ने अवधारणा स्वीकार गरेको देखिन्छ । त्यसैले एउटा वयस्क र स्वस्थ महिला अथवा पुरुषलाई उहीसरहको महिला अथवा पुरुष एकलैले निजको इच्छाविरुद्ध जबर्जस्ती करणी गर्न सक्ने पीडितले रोई कराई सङ्घर्ष आदि गरेर प्रतिरोध गर्नुपर्छ पीडित तथा प्रतिवादीको शरीरमा प्रतिरोधको चिन्ह देखिनुपर्छ भनी पीडितको शरीर र उमेर मात्र हेर्ने दृष्टिकोणलाई मान्यता दिँदैन । पीडितको मानसिक अवस्था र परिवेश पनि हेर्नु आवश्यक हुन्छ ।

१५. जाहेरवाली र प्रतिवादीको अवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा जाहेरवाली भन्दा प्रतिवादी सामाजिक, शारीरिक, आर्थिक आदि हिसाबले बलियो देखिन्छन् । आफू जाहेरवालीको संरक्षक जस्तो भएको भन्ने कुरालाई प्रतिवादीले निजको बयानको ठाउँठाउँमा उल्लेख गरेबाट पनि यिनी जाहेरवालीको तुलनामा सबल भएको तथा जाहेरवाली भन्दा श्रेष्ठ स्थानमा रहेको मान्नुपर्छ । यसबाट प्रतिवादीको भनाइ, कुरा, सुझाव, आज्ञा आदि जाहेरवालीले मान्ने गरेको भन्ने निष्कर्ष आउँछ । सो निष्कर्ष नआउने हो भने जाहेरवालीको संरक्षक भएको भन्ने प्रतिवादीको भनाइको कुनै अर्थ रहँदैन । यस स्थितिमा जाहेरवालीले कर गर्ने र सो कर प्रतिवादीले मान्ने र त्यो करमा परेर निज पोखरा गएको र एउटै कोठामा सुत्न बाध्य भएको तथा जाहेरवालीले नै प्रतिवादीसँग विवाह गर्न प्रस्ताव गरेकी र सो कुरा नमान्दा यो जाहेरी दिएकी जस्ता प्रतिवादीको कथन प्रथमदृष्ट्या नै विश्वसनीय देखिँदैन । साथै उक्त कुरालाई मिसिल प्रमाणले समर्थन गरेको देखिँदैन । अपितु प्रतिवादीले जाहेरवालीलाई जागिरको प्रलोभन देखाई त्यसको लागि तयारी गर्नुछ भनी एउटै कोठामा रात बिताउन बाध्य पारेको एवम् प्रतिवादीसँग विवाह गर्न नमान्दा विवाह गर्नका लागि बाध्य पार्ने हेतुले जबर्जस्ती करणी गरेको भन्ने जाहेरवालीको कथन सो घटनाको लगत्तैपछि निजबाट

एसएमएस भएका तत्कालको प्रतिक्रियाहरूबाट समेत प्रमाणित भएको देखिन्छ ।

१६. पीडिताको तत्कालको परीक्षण प्रतिवेदनमा local examination - bleeding, mens pubs normal, labia minora - superficial laceration on inner part of right side, hymen - not intact भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ । पीडित रजस्वला भएबाट योनीमा रगत आएको भन्ने प्रतिवादीको कथन छ । तर laceration को बारेमा प्रतिवादीले केही भन्न सकेको देखिँदैन । एउटा चिकित्सकले रजस्वलाको रगतलाई रजस्वला भएको कारणबाट आएको भनी भन्न नसक्ने कुनै कारण छैन । पीडित रजस्वला भएकी भए पीडितको परीक्षण गर्ने डाक्टरले पीडितसँग सोधपुछ गरेका बखत सो कुरा प्रकाशमा आउनुपर्थ्यो । जहाँसम्म पीडितको योनीमा पुरुष शुक्रकीट फेला नपरेको भन्ने प्रतिवेदनको प्रश्न छ, योनीमा शुक्रकीट देखिएमा मात्र जबर्जस्ती करणी ठहर्ने गरी यो कसुर परिभाषित भएको छैन । योनीमा लिङ्गको प्रवेशसँग यसको सम्बन्ध छ, वीर्यपातसँग होइन । पीडितको शारीरिक परीक्षण गर्ने डा. गिरधारी शर्माले पुनरावेदन अदालतमा उपस्थित भै गरेको बकपत्रमा आफूले पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण गरी रिपोर्ट तयार गरेको, २०६४।१।१८ गते राति १ बजे जबर्जस्ती करणी भयो भनी हामीलाई पीडितले भनेको, गुप्ताङ्गमा सामान्य रगत बगेको देखिएको, गुप्ताङ्गको भित्री भागमा सामान्य घर्षण, दाहिनेतर्फ लेबिया माइनोरामा सामान्य घर्षण, योनीको झिल्ली कन्याजाली तन्दुरुस्त थिएन, लेबिया माइनोरामा घर्षण हुने कारणहरूमा बाह्य वस्तु गएर चोट लाग्यो भने, जबर्जस्ती करणी गर्‍यो भने, लड्यो भने चोट लाग्न सक्छ, साइक्लिङ गर्दा कम सम्भावना हुन्छ । औंला पसाल्यो भने पनि चोट लाग्न सक्छ । लेसरेसन हुन सक्छ । हल्का सामान्यरूपमा योनीबाट रगत बगेको

थियो भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ ।

१७. यस मुद्दामा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अस्पताल, पोखराले वारदातको भोलिपल्टै २०६४।९।१८ मा गरेको प्रतिवादीको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदनको History मा According to statement given by client he attempted sexual activities with consent of the women but denied full penetration of genital organ भनेर प्रतिवादीले व्यक्त गरेको कुरालाई पनि अभियोग दावी पुग्ने महत्त्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा सुरु अदालतले उल्लेख गरेको देखिन्छ । आफूले त्यस किसिमले स्वीकारोक्ति गरेको थिइन् छैन भनी प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालत, पोखरामा गरेको पुनरावेदनपत्रमा खण्डन गर्न सकेको देखिँदैन । उक्त भनाइलाई अदालतमा उपस्थित भै चिकित्सक गीरधारी शर्माले बकपत्र गरी समर्थनसमेत गरेको र सो बकपत्रलाई प्रतिवादीले अन्यथा सिद्ध गर्न सकेको देखिँदैन । पक्षले व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण लाग्ने सन्दर्भमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ उपदफा (२) को खण्ड (क) मा कुनै अभियुक्तले निजलाई लगाइएको अभियोगका सम्बन्धमा अदालतबाहेक अन्यत्र व्यक्त गरेको कुरा अदालतले देहायबमोजिम ठहराएमा प्रमाणमा लिन हुन्छ भनी अन्यत्र भन्ने स्थानलाई व्यापक छोडिदिएको देखिँदा प्रतिवादीका विरुद्ध सो दफा ९ (२) को खण्ड (क) को देहाय (१) सो कुरा व्यक्त गर्दा अभियुक्त सचेत अवस्थामा र आफूले भनेको र गरेको कुरा बुझ्न सक्ने अवस्थामा थियो । देहाय (२) निजलाई बाध्य गरी वा निज वा अरु कसैलाई यातना दिई वा यातना दिने धम्की दिई वा निजलाई आफ्नो इच्छाविरुद्ध सो कुरा व्यक्त गर्ने स्थितिमा पारी सो कुरा व्यक्त गरेको होइन । देहाय (३) सो अभियोगबारे कुनै सार्वजनिक अधिकारीले गर्ने कारवाहीको सम्बन्धमा यस्तो धम्की वा विश्वास पर्ने आश्वासन दिएको थिएन जसबाट निजले सो कुरा असत्यरूपमा व्यक्त गर्ने

सम्भावना थियो र जुन धम्की वा आश्वासन कार्यान्वित गर्न सक्ने अधिकार र शक्ति सो अधिकारीलाई थियो भन्ने कुरा निजले युक्तिसङ्गतरूपमा विश्वास गरेको थियो भन्ने अवस्थाहरू रहेमा प्रतिवादीबाट व्यक्त कुराहरू प्रतिवादी विरुद्ध प्रमाणमा लिनुपर्ने देखिन्छ ।

१८. उक्त दफा ९ को उपदफा (२) को खण्ड (क) को देहाय (३) यहाँ विशेष महत्त्वपूर्ण छ । त्यसमा अभियुक्तको कागज गराउने अधिकारीको सामर्थ्य र प्रभावको बारेमा उल्लेख भएको व्यहोराबाट प्रतिवादीले भयरहित, दबाबरहित, प्रलोभन, आश्वासन, झुक्यानरहित वातावरणमा व्यक्त गरेको कुनै कुरा बिनासर्त प्रतिवादी विरुद्ध प्रमाणमा लाग्ने देखिन्छ । प्रतिवादीको स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा प्रतिवादी भान्न उम्कन नसकोस् र प्रतिवादीले चिकित्सकलाई आफ्नो पक्षमा प्रतिवेदन दिनको लागि प्रभावित गर्न नसकोस् भन्नका लागि सुरक्षा प्रयोजन हेतु जुनसुकै प्रतिवादी अस्पताल, अदालत जस्तो अन्यत्र ठाउँमा जानुपर्ने भएमा निजका साथमा २।४ जना प्रहरी रहने कुरा स्वाभाविक हुन्छ । तर त्यस किसिमले सामान्य प्रहरीको उपस्थितिबाटै उक्त दफा ९ (२)(क)(३) बमोजिम प्रतिवादीको इच्छाशक्ति नियन्त्रित भएको थियो भन्न मिल्दैन । जनसाधारणको सामान्यतया पहुँच नहुने प्रहरी कार्यालयमा हुने प्रतिवादीको बयान र अस्पताल जस्तो सबैको पहुँच हुने सार्वजनिक स्थलमा हुने काम कारवाहीलाई एउटै श्रेणीमा राख्न मिल्दैन । प्रहरीबाट प्रहरी कार्यालयमा प्रतिवादीलाई गराइने बयानको हकमा त दफा ९(२)(क) का सबै देहायको अवस्था देखिनु आवश्यक हुन्छ र त्यस किसिमले नदेखिएमा प्रतिवादी विरुद्ध प्रमाण लाग्छ भने उक्त दफा ९(२)(क)(३) को अवस्था नै सामान्यतया उत्पन्न हुन्छ भनी भन्न नसकिने अस्पताल जस्तो सार्वजनिक स्थलमा प्रतिवादीबाट व्यक्त भएको कुरा निज विरुद्ध प्रमाण नलाग्ने भन्नु कदापि न्यायसङ्गत

हुँदैन । यसर्थ उक्त स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनको उल्लिखित व्यहोरा यी प्रतिवादीविरुद्ध प्रमाण लाग्ने नै देखियो । सो व्यहोराबाट प्रतिवादीले आफूसँग यौन सम्बन्ध राख्ने नियोजित इच्छालाई मूर्तरूप दिनको लागि जागिरको प्रलोभन देखाई पोखरा लगेको, परीक्षामा तयारी गर्नको लागि कोठामा सँगै बस्नुपर्छ भनेर जाहेरवालीलाई झुक्याई कोठामा सँगै बसी तत्पश्चात् जबर्जस्ती करणी गरेको भन्नेसमेतका जाहेरवालीका कथन स्वाभाविक र सत्य रहेको भनी मान्नुपर्ने हुन्छ ।

१९. यसमा प्रितमकुमारी रानाले मौकामा कागज गर्दा मोबाइलमा राति एसएमएसको टोन आयो हेर्दा प्रितम हरे म त जे नसोचेको त्यही भयो र हुँदैछ म के गरूँ हेर न तँलाई कुनै हालतमा पनि छोडदिन भन्छ, भोलि मन्दिरमा लगेर विहे गर्छु (गर्छु) अनि यतैबाट लैजान्छु भन्छ । म कसरी वालिङ आउँ भोलिदेखि सबैलाई भनिदिन्छु भन्छ । मलाई बचाउ भनेर जाहेरवालीको मोबाइल नं. ९८४९८३६७४३ बाट आएको थियो । मैले निजलाई फोन गर्दा म लुटिएँ भनी रोएर आत्तिकी थिइन् । तिमी कहाँ छौँ भनी सोझासोझैँ फोन काटियो । पुनः १२.४४ मा मलाई म आँखा हस्पिटल नजिकैको होटलमा छु, तिमी भोलि बिहान ७ बजे भन्दा अगाडि आई पुग ल प्लिज हेल्प मि ! सकेसम्म पोखरा प्रहरीको नम्बर खोज है, मैले कर्ण दाइलाई धेरै सम्झेको छु । म आफैँलाई धिक्कार लागेको छ । यस्तो मान्छेको विश्वासमा परेर यहाँसम्म आएर बुबा मुमाको विश्वास कुल्चिन विवश भएँ, म त पापी भएँ मैले कति विश्वास दिलाएर हिँडेको थिएँ तर ... सबै चकनाचुर भो । न्याय खोज्न कहाँ जाउँ म तिमी नै भन न ? वाचा र कसम त भ्रम मात्रै रहेछ । म त लुटिइ सकें मेरो अस्तित्व माटोमा मिल्यो, म बाँचेर के गरौँ ? हेर तँलाई कुनै पनि हालतमा अरूको हुन दिन्न भन्छ । मेरो इज्जत माटोमा मिल्यो

म अब कुन इज्जतले घर जाने हो ? म त मरौँ जस्तो लागिरहेछ । म धेरै रोएँ बिन्ति गरें तर राक्षस रहेछ । मलाई लुटी छाड्यो साँच्चैँ पिपासु रहेछ । त्यसपछि मैले फोन गरी होटलको नाम के हो त्यहाँ आएँर कसरी चिन्ने भन्दा पुनः एसएमएस गरी राति १:२९ मा आँखा हस्पिटल र यो होटल नजिकै छ ... हो नामचाहिँ थाहा भएन हेरन कुन सिचुएसनबाट बाँचे थाहा छ । यदि तँलाई पाउँदिन भने म पनि मर्छु तँलाई पनि मर्छु भनेको थियो । मैले झुट्टो आश्वासन देखाएर बचेको छु । म के गरूँ के ? भोलि बिहान त्यसले निस्कन दिएन भने के गर्ने ? सोपश्चात् मैले श्रीकृष्ण सिग्देललाई ९८४६०३९४३३ मा फोन गरी उक्त घटनाको बारेमा जानकारी गराएको हुँ भनी उल्लेख गरेकी देखिन्छ ।

२०. श्री कृष्ण सिग्देलले मौकामा गरेको कागजमा मिति २०६४।१।१७ गते राति म आफ्नै डेरा कोठामा रहे बसेको अवस्थामा जाहेरवालीले मलाई मेरो मोबाइल नम्बर ९८४६०३९४३३ मा हाई सर प्लिज हेल्प मी म साह्रै अफ्ठेरोमा परेको छु के ल ! त्यसपछि तत्काल मैले निजलाई कल ब्याक गर्दा रुने मात्र गरिन् कुरा भएन । सो पश्चात् प्रितमकुमारी रानाले मलाई फोन गरी जाहेरवाली साह्रै अफ्ठ्यारोमा परेकी कुरा जानकारी गराइन् । पुनः जाहेरवालीलाई फोन गर्दा आफू लुटिएको कुरा बताइन् । त्यसपछि मैले सो घटनाको बारेमा वडा प्रहरी कार्यालय, वालिङमा फोन गरी प्रहरीलाई जानकारी गराएको हुँ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

२१. निर्मला तिवारीले मौकामा कागज गर्दा प्रितमकुमारी रानाले मलाई फोन गरी जाहेरवाली पोखरामा अफ्ठ्यारोमा परेको भन्ने जानकारी गराएपश्चात् मैले जाहेरवालीको मोबाइलमा फोन गर्दा रिसिभ भएको तर कुराकानी नभई रोएको मात्र आवाज सुनें । सोपश्चात् दिदी म आज दिउँसो दूरसञ्चारको हाकिमसँग अफिसमा जाने हो भनेर आएको हो । आज

आँखा हस्पिटलको नजिकैको होटलमा बसेको छु । मलाई त्यसले मार्ने धम्की दिएर जबर्जस्ती गर्‍यो, म के गरूँ सिस्टर, म अरू कोसँग गुहार मार्गूँ, तँलाई कुनै पनि हालतमा अरूको हुन दिन्न भन्छ । जसरी भए पनि बिहान ७ बजे यहाँ आइपुग्नु । प्रितम पनि आउँछ होइन भने म अझै बर्बाद हुन्छु । सिस्टर प्लिज अरू कसैलाई नभन्नु ल । भाग्यले ठगेको सिस्टर जाहेरवाली अनि त्यो पनि सँगै छ भनेर जाहेरवालीले एसएमएस गरिन् । भोलिपल्ट पुनः जाहेरवालीले फोन गरी आफू वडा प्रहरी कार्यालय, बैदाममा रहेको कुरा बताइन् । म सोही कार्यालयमा पुगी निजलाई भेटेको हुँ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।

२२. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१) को खण्ड (क) मा सो काम गर्ने वा सो काम, घटना वा अवस्था प्रत्यक्षरूपमा देख्ने वा थाहा पाउने व्यक्तिले मौकामा व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण लाग्ने व्यवस्था भएको र सोहीबमोजिम एसएमएस रेकर्ड भएकाले उक्त व्यहोरा मौकाको प्रमाण देखिन्छ । यस मुद्दाको सुरुआतदेखि नै मिसिलमा एसएमएस व्यहोरा रहेकाले यसलाई जहिले पनि खडा गर्न सकिने भन्न र त्यसकारणले प्रमाणमा लिन मिल्दैन भन्नु उपयुक्त हुँदैन । यस्ता कुराको नेपाल टेलिकममा अभिलेख राख्ने र रहने प्रचलन नरहेको तथ्यबाटै त्यस्ता प्रमाण स्वतः अमान्य हुँदैनन् । यो प्रमाण सम्बन्धित व्यक्ति पीडिताको मोबाइलबाट पठाएको अर्थात् सेन्ड (send) भएको छैन अथवा पीडितासमेतले उल्लेख गरेकी मिति र समयमा सेण्ड भएको र प्रितमकुमारीसमेतको मोबाइलमा प्राप्त (receive) भएको होइन भन्ने कुरालाई प्रतिवादीले नै प्रमाणित गर्न सक्नुपर्छ । यस सम्बन्धमा वादी नेपाल सरकारले जाहेरवाली पीडिता र प्रितमकुमारीसमेतको मोबाइललाई हेरी जाँची अभियोगपत्रमा समेत उल्लेख गरी अपराधसँग प्रमाण लाग्ने अन्य चीज वस्तु मा जाहेरवालीले पेस गरेको प्रितमकुमारी रानाको मोबाइल

उल्लेख गरी प्रमाणमा समेत पेस गरेको देखिन्छ । उक्त एसएमएससम्बन्धी व्यहोरा प्रितमकुमारी राना, निर्मला तिवारी तथा श्रीकृष्ण सिग्देलले अदालतमा गरेको बकपत्रसमेतबाट समर्थित भै वादीले सुरुवाती ठोस प्रमाण दिएर आफ्नो दायित्व पूरा गरेको अवस्थामा प्रतिवादीले त्यसलाई प्रतिप्रमाणको भार (reverse burden of proof) को सिद्धान्त अनुसार अन्यथा सिद्ध गर्न नसकेकाले उक्त प्रमाण प्रतिवादी विरुद्ध स्वतः शङ्कारहित ठोस प्रमाणको रूपमा रूपान्तरित भएको मान्नुपर्ने हुन्छ । उक्त एसएमएसमा जाहेरवालीले आफूलाई धिक्कारेकीसमेतको कुरा उल्लेख भएकाले कुनै गैरकानूनी काम घटेको भए त्यसको लागि आफू पनि जिम्मेवार रहेकी जाहेरवालीको आशय स्पष्ट भएकाले करणी भएको मानेमा पनि त्यसमा जाहेरवालीको सहमति रहेको भनी प्रतिवादी पक्षका विद्वान्हरूको बहस जिकिर देखिन्छ तर त्यसबाट करणीमा सहमति दिएको भनी जाहेरवालीले आफूलाई धिक्कारेकी भन्ने मात्र निष्कर्ष आउने नभै आफूले प्रतिवादीलाई किन यत्रो विघ्न विश्वास गरेकी, किन निजसँग पोखरा आएकी र किन निजको विश्वासमा परी एउटै कोठामा सुतेकी अथवा प्रतिवादीलाई किन चिन्न नसकेकी र हेमखेम बढाएकी भन्ने पनि निष्कर्ष आउन सक्ने हुँदा उक्त व्यहोराबाट प्रतिवादीलाई कुनै फाइदा पुग्ने देखिन्छ ।

२३. प्रतिवादीले पीडितलाई जागिरको प्रलोभन दिएको देखिन्छ । प्रतिवादी पीडितलाई विश्वास दिलाउन क्रमशः सफल हुँदै गएको अवस्था छ । सम्बन्ध सुरु भएदेखिका प्रत्येक दिन पीडितउपर प्रतिवादी सशक्त हुँदै गएका र वारदातको चरणमा पीडित हतप्रभसमेत भै परम्परागत किसिमले सशक्त प्रतिरोध गर्न सक्ने शक्ति र क्षमता गुमाउन पुगेकी देखिन्छ । निजबाट सामान्य प्रतिरोध र गुजारिश (अनुनय विनय) गर्ने काम भएकै छ । पीडितबाट कसरी

असहमति व्यक्त हुनुपर्छ, पीडितको असहमति आम समुदायले बुझ्ने गरी नै व्यक्त हुनुपर्छ भन्न मिल्दैन । सोच्दै नसोचेको घटना घट्टा सबैले एकै हिसाबले सुझबुझका साथ यस्तै प्रतिक्रिया व्यक्त गर्नुपर्छ भन्न मिल्दैन । पीडितबाट अनजान ठाउँमा आफू एकलै र असुरक्षित अवस्थामा रातिमा भएको यो वारदातमा भएको त्यो हदसम्मको प्रतिक्रिया स्वाभाविक नै छ । त्यसलाई प्रमाणमा लिन नहुने कारण छैन ।

२४. पीडितको मौकाको कागज र निजले अदालतमा गरेकी बकपत्रका बीचमा विरोधाभास रहेको भन्ने प्रतिवादीको जिकिर रहेको देखिन्छ । तर प्रतिवादीबाट आफूउपर जबर्जस्ती करणी भएको मूल कुरा, वारदात भएको मिति समय र स्थान, वारदातको लगत्तैपछि आफूबाट भएको एसएमएस र फोनहरू तथा आफूलाई आएको फोनहरू जस्ता सारभूत कुराका सम्बन्धमा कुनै विरोधाभास नभएको भन्ने सुरु कथनसँग यो इजलास पूरै सहमत छ । विद्वान् डा. रजितभक्त प्रधानांगले उल्लेख गर्नुभएको डा. के नारायण रेड्डीको उक्त पुस्तकको पृष्ठ ४०४ मा पनि Medical proof of intercourse is not legal proof of rape. Rape is not a medical diagnosis, it is only a legal definition... भनी लेखिएको कुराबाट प्रतिवादीलाई होइन वादीलाई मद्दत पुगेको छ । उक्त लेखाइको सीधा अर्थ चिकित्सकीय प्रमाणले करणीको पुष्टि गरोस् या अपुष्टि त्यसलाई होइन अरु स्वतन्त्र प्रमाणहरूलाई महत्त्व देऊ भन्ने हो । यसर्थ उक्त पुस्तकको पृष्ठ ४०५ मा In ordinary conditions, it is not possible for a man to have sexual intercourse with a healthy adult female in full possession of her senses against her will. The woman may not be able to offer marked resistance from terror or from an overpowering feeling of

helplessness, or when her movements may have been obstructed by her clothing. The social status, physical development, and type of woman should also be considered, for a woman used to look after herself is less likely to be terrified than a woman who has led a sheltered life. उल्लेख भए अनुसार यस मुद्दाकी पीडितको प्रतिक्रिया उक्त विधिशास्त्र अनुरूपकै देखिँदा प्रतिवादीलाई कुनै मद्दत पुग्ने स्थिति छैन ।

२५. सुरु अदालतले भारतीय सर्वोच्च अदालत तथा बङ्गलादेशको अदालतका फैसलाहरूमा पूर्वीय सामाजिक परिवेशमा कुनै महिलाले आफू विरुद्ध जबर्जस्ती करणी भएको भनेर ठूलो जोखिम मोलेकी हुन्छिन्, निजको सामाजिक अस्तित्व र पहिचान नै सङ्कटमा पर्छ, निज समाजमा पुनः टाउको उठाएर हिँड्न पाउने नपाउने भन्ने त्रास र अनिश्चितता रहन्छ भनी उल्लेख गरेको कुरासँग यो इजलास सहमत छ । न्यायको लामो प्रतीक्षा, सामाजिक पहिचानको सङ्कट, प्रहरी अस्पताल र अदालतको दौडधुप आदिले गर्दा यही मुद्दामा प्रतिवादी भन्दा पीडितले कम दुःख पाएकी छैनन् । पीडितले प्रतिवादीसँग विवाह गर्न चाहेकी त्यो कुरा प्रतिवादीले नमानेको कारणबाट झुट्टा जाहेरी दिएकी हुन् भन्ने प्रतिवादीको जिकिरको हकमा पीडितले योग्य पति पाउने कुनै सम्भावना नरहेको अवस्था मिसिल प्रमाणबाट खुल्न सकेको छैन । यसर्थ पीडित भन्दा दोब्बर उमेरका विवाहित तथा बालबच्चावाला प्रतिवादीलाई नै पछ्याउनुपरेको तथा प्रतिवादीले नमानेको कारणबाट फसाउनुपरेको भन्ने प्रतिवादीको कुरालाई यस अदालतले विश्वास गर्न सक्ने अवस्था छैन । यी प्रतिवादी बारम्बार आफूलाई पीडितको संरक्षक भन्छन् । तर पीडितको कुनै नातामा नपर्ने तथा संरक्षक हुनुपर्ने अन्य वस्तुपरक कारण जस्तो पीडितको बुवा मुमा आदि संरक्षक नभै निज

टुहुरी भएकी वा वालिडमा पीडितलाई प्रतिवादीले बसोवास वा खानपीन, अध्ययन, पेसा, रोजगार, वृत्ति विकास आदिमा संरक्षकको नाताले हेरविचार तथा व्यवस्था गरेको समेतको कुनै पनि कुरा मिसिलमा आउन सकेको छैन। एउटी वयस्क महिलासँग निजको आफ्नो पिता तथा सहोदर दाजुभाइसमेत एउटै कोठामा सुत्नु हिन्दू संस्कार विरुद्ध मानिन्छ भने प्रतिवादीले संरक्षकको नाताले आफू सुतेको भनी भनेको कुरा आफैमा विसङ्गतिपूर्ण देखिन्छ। प्रतिवादीले धेरै कुरा लुकाउनुभएको छ। किन लुकाएको हो उहाँले जान्ने कुरा हो। तर प्रतिवादी र पीडित एउटै कोठामा सँगै सुतेका र पीडितले निजउपर जबर्जस्ती करणी गरेको आरोप लगाएकीसमेतको मिसिलको स्थिति तथा जबर्जस्ती करणी होइन सहमतिका साथ करणी भएको हो वा सो पनि नभै करणीको प्रयासको सन्दर्भमा यौन अपराध भएको हो भन्ने प्रतिवादीको कथन नरहेको अवस्थामा प्रतिवादी विरुद्धको अभियोग दावी पुग्नेबाहेक अरु निष्कर्षमा पुग्ने स्थिति देखिँदैन। प्रतिवादीको झुठ प्रतिवादी विरुद्ध ठूलो प्रमाण भएको छ। झुठ बोल्ने अभियुक्तका विरुद्ध प्रतिकूल अनुमान गर्नुपर्ने भन्ने फौजदारी न्यायको एउटा मान्यता रहिआएको छ। प्रतिवादीबाट यथार्थ कुरा आएको भए यी सबको बारेमा र सहमति रहे नरहेको बारेमा थप विचार भै अवस्थानुसार त्यसको फाइदा प्रतिवादीलाई पनि जान सक्थ्यो। पीडितले स्वतन्त्रतापूर्वक नै विरोध नगरेकी कुनै जिकिर प्रतिवादीबाट आउन सकेको छैन। यस्तो अवस्थामा करणी भएको ठहर्नासाथ सो करणी स्वतः जबर्जस्ती करणी भएको देखिन्छ। त्यसमाथि सहमतिका माथि उल्लिखित साँघुरा दायरा र चिकित्सकको किटानी बकपत्रसमेतको प्रमाणले प्रतिवादी विरुद्धको अभियोगदावी ठोस र शङ्कारहित प्रमाणबाटै पुगेको छ।

२६. अतः अभियोग दावीबाट प्रतिवादीलाई

सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६६।६।२९ गतेको फैसला उल्टी भै सुरु कास्की जिल्ला अदालतले प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरे विरुद्धको अभियोगदावी पुग्ने ठहराएको फैसला सदर हुन्छ। सजायको हकमा प्रतिवादीलाई कसुरको अनुपातमा कैद वर्ष ५ गर्नु उपयुक्त हुने देखिँदा कैद वर्ष ६ गरेको सुरु फैसलासम्म नमिलेकाले सो हदसम्मको सुरु फैसला केही उल्टी भै प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेलाई कैद वर्ष ५ हुन्छ। सोबाहेक प्रतिवादीबाट पीडित जाहेरवाली मायालाई ऐ. १० नं तथा १०ग नं. बमोजिम १ लाख ५० हजार क्षतिपूर्ति भराई दिएको समेतको सुरु कास्की जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। यस मुद्दामा २०६४।१०।९ देखि लागू भएको विशेष प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारवाहीमा पक्षहरूको गोपनीयता कायम राख्नेसम्बन्धी कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ को पालन नभएकाले तत्सम्बन्धमा सम्बन्धित प्रहरी कार्यालय, जिल्ला सरकारी तथा पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, कास्की जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालत, पोखरासमेतको ध्यानाकर्षण गराई आइन्दा उक्त निर्देशिकाको पालन गर्नका लागि लेखी पठाई तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरे मिति २०६४।९।२० गतेदेखि थुनामा बसी पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६६।६।२९ को फैसलाबाट २०६६।५।२९ गते थुना मुक्त भएको निज १(एक) वर्ष ८(आठ) महिना ९(नौ) दिन थुनामा बसेको अवधि कट्टा गरी बाँकी ३(तीन) वर्ष ३(तीन) महिना २९(एक्काइस) दिन लगत कसी थुनामा राख्नु भनी कास्की जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु ----- १ प्रतिवादीबाट जाहेरवाली मायाले रु.१ (एक) लाख ५०(पचास) हजार क्षतिपूर्ति पाउने ठहरेकाले

जाहेरवालीले प्रतिवादीको जेथा देखाई कानूनका म्यादभित्र निवेदन दिए प्रतिवादी यादवप्रसाद घिमिरेको जुनसुकै जेथाबाट असुल गरी भराई दिनु भनी कास्की जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु----- २ प्रस्तुत मुद्दाको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु----- ३

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इति संवत् २०७१ साल पुस ३ गते रोज ५ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : जवाहरप्रसाद सिंह

निर्णय नं.९३३६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर जबरा
आदेश मिति : २०७१।९।१७।५
रिट नं. ०७१-WH-००४०

विषय : बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

निवेदक : जिल्ला काभ्रेपलान्चोक, फलाटे गाविस
वडा नं. ५ घर भै हाल कारागार कार्यालय,
काभ्रेपलान्चोकमा थुनामा रहेका हरिकुमार
लामा

विरुद्ध

विपक्षी : काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालत,
धुलिखेलसमेत

■ कानूनको निर्माण केवल औपचारिकताका लागि मात्र नभै निश्चित उद्देश्यका लागि पालना होस् भनी गरिएको हुन्छ । कुनै विषयका सम्बन्धमा कानूनको निर्माण गरिएकामा सोसम्बन्धी काम कारवाहीमा सो कानूनको पालना नगरिएमा सो कार्यले वैधता प्राप्त गर्न सक्तैन । व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने फौजदारी कानूनको कार्यान्वयन गर्दा झन् बढी सचेत रही कानूनको अक्षरशः पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । उक्त मान्यता सारवान् कानूनको हकमा मात्र नभई कार्यविधि कानूनको हकमा पनि उत्तिकै लागू हुन्छ । कुनै पनि व्यक्तिका विरुद्धमा कसुर अपराध ठहर गर्दा र सजाय तोक्दा कानूनले निर्धारण गरेको व्यवस्थाको अक्षरशः पालना गर्नु आवश्यक हुन्छ । जुन कुरा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ को हकमा पनि उत्तिकैरूपमा लागू हुने ।

(प्रकरण नं. ५)

■ कानूनबमोजिम बाहेक वा कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा नगरी कसैको पनि वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा अङ्कुश लगाउन वा अपहरण गर्न पाइँदैन । अनिवार्यरूपमा पालना गर्नुपर्ने प्रक्रियाको पालना नगरी वैयक्तिक स्वतन्त्रतामाथि लगाइएको अङ्कुशले कानूनी वैधता प्राप्त गर्न नसक्ने ।

■ वैयक्तिक स्वतन्त्रताले कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाको अनुशरण नगरी गरिएको गिरफ्तारी, थुना वा शक्तिको प्रयोगलाई मान्यता दिँदैन । व्यक्तिको त्यस्तो सारभूत

अधिकारबाट वञ्चित गर्दा कानूनले तोकेको उचित प्रक्रियाको अनिवार्यरूपमा अनुशरण गर्नुपर्ने हुन्छ । कानूनको प्रक्रिया पूरा नगरी कुनै पनि व्यक्तिको स्वतन्त्रताको अपहरण भएमा गैरकानूनी बन्दीको सिर्जना हुन जाने ।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता शेषव गौतम
विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता बालकृष्ण
वाग्ले
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अदलको महलको १० नं.
- मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको २, ६, ७ नं.
- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ दफा २७, अनुसूची १

आदेश

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा. : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ :

म निवेदकलाई मिति २०७१।८।१५ गते बिहान करिब ८ बजे प्रहरी चौकी फलाटे, काभ्रेका प्रहरीले कानूनबमोजिम पक्राउ पूर्जा नै नदिई पक्राउ गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय काभ्रेपलान्चोक हुँदै राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग हरिहरभवन ललितपुरमा ल्याई बयानसमेत गराई सो आयोगबाट मिति २०७१।८।१५ गते प्रहरी साथै जिल्ला प्रहरी कार्यालय काभ्रेपलान्चोक लगी जिल्ला प्रहरी कार्यालयले त्यस दिन आफ्नो हिरासतमा राखी भोलिपल्ट मिति २०७१।८।१६ मा काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतको तहसिल

फाँटमा लगी अदालतबाट पत्र बनाई प्रहरीलाई दिई मलाई थुनुवा पूर्जासमेत नदिई प्रहरी साथ पठाई मिति २०७१।८।१६ गतेबाट कारागार कार्यालय काभ्रेपलान्चोकमा थुनामा रहेको छु । उक्त पक्राउ तथा थुनाका सम्बन्धमा बुझी मिसिलको नक्कल सारी हेर्दा मिति २०६४।१।१८ को जातिय भेदभाव तथा कुटपिट अङ्गभङ्गको वारदात देखाई जाहेरी परी सोबमोजिम छोटो ५ दिनभित्र अनुसन्धान पूरा गरी अदलको १०क नं. र कुटपिटको ६ नं. को सजायको माग गरी जातिय भेदभाव तथा कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दामा मिति २०६४।२।२१ मा काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतमा अभियोगपत्र दर्ता भै मेरो नामको म्याद लिन इन्कार गरेको भनी वडामा हुँदै नभएका मानिस कान्छा लामा र करिब १२ वर्ष अघि मृत्यु भएका मानिस मानबहादुर तामाङलाई साक्षी राखी मिति २०६४।७।८ मा घर दैलामा टाँस गरेको व्यहोरा देखाई अन्य कार्यविधि पूरा गरी काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।६।१ मा अदलको १०क नं. बमोजिम कसुर ठहर गरी रु.२०००।- जरिवाना र कुटपिटको ७ नं. बमोजिम रु.२०००।- जरिवाना तथा ६ महिना कैद हुने र सोही २५ नं. बमोजिम घा खर्च दिलाई दिने ठहर्याई फैसला भएको रहेछ । उक्त फैसलाको जानकारी मिति २०६८।३।२५ मा वादीले प्राप्त गरी सो फैसलाउपर पुनरावेदन नपरी उक्त मिति २०६५।६।१ को फैसला अन्तिम भै फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्रममा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगसमेतको सक्रियतामा कानूनी त्रुटिपूर्ण फैसलाबमोजिम गैरकानूनीरूपमा पक्राउ गरी मेरो संविधान प्रदत्त बैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण गरी गैरकानूनी थुनामा राखेको हुँदा प्रस्तुत निवेदन गरेको छु ।

मुलुकी ऐन, अदलको महलको १०क नं. बमोजिम सजाय हुने मुद्दालाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी

तत्कालीन श्री ५ को सरकारले मिति २०६०।४।१२ को राजपत्रमा र मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको महलअन्तर्गतको कुटपिट अङ्गभङ्गसम्बन्धी मुद्दालाई मिति २०५५।३।२९ को राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ मा समावेश गरी सरकारवादी मुद्दा कायम गरेको देखिन्छ । कुटपिटको महलको १ नं. ले कुटपिटको परिभाषा, २ नं. ले अङ्गभङ्गको खतको व्यवस्था र ६ नं. ले अङ्गभङ्गको खतमा हुने सजायको व्यवस्था गरेको छ अर्थात् सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ भित्रको कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दामा कसुर स्थापित भएमा कुटपिटको ६ नं. ले घाउको अवस्था अनुसार सजाय हुन्छ । कुटपिटको ६ नं. ले सजाय हुने कुटपिटको २ नं. को खतको मुद्दा सरकारवादी मुद्दा हो भने सोदेखिबाहेक कुटपिटको ७ नं. समेत अन्य नं. ले सजाय हुने मुद्दा दुनियावादी फौजदारी मुद्दा हो । सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ ले “यस ऐनबमोजिम नेपाल सरकारवादी भै दायर भएको कुनै मुद्दा अनुसूची १ वा २ भित्र नपर्ने भन्ने देखिएमा अदालतले आदेश दिई सरोकारवाला व्यक्ति झिकाई निजले सकार गरेमा पक्ष कायम गरी सोही मुद्दाको मिसिलबाट प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही किनारा गर्नुपर्छ” भन्ने व्यवस्था गरेको हुँदा उक्त छुवाछूत अङ्गभङ्ग मुद्दामा उक्त २७ नं. बमोजिमको कार्यविधि पूरा नगरी सोझै कुटपिटको ७ नं. बमोजिम सजाय गर्न मिल्ने हुँदैन ।

अतः छुवाछूत र कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दामा काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतबाट अङ्गभङ्गको हकमा अभियोग मागबमोजिम कुटपिटको २ नं. र ६ नं. को कसुर कायम नभएपछि सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिमको कार्यविधि पूरा गर्नुपर्नेमा सो नगरी ठाउँ कुटपिटको ७ नं. बमोजिमको दुनियावादी हुने कुटपिटको कसुर कायम गरी सजाय

गर्नेगरी भएको उक्त मिति २०६५।६।१ को गैरकानूनी त्रुटिपूर्ण फैसलाबमोजिम लगत कसी दण्ड जरिवाना असुल गरी फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्रममा मलाई पक्राउ गरी थुनामा राखेको विपक्षीको कार्यबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२)(३) द्वारा प्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक र धारा २४(५) द्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुग्न गएकाले म निवेदकलाई उक्त गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिदिनु भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक ३ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत सम्बन्धित मिसिल साथ राखी लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई प्रस्तुत आदेश तथा निवेदनको एकप्रति नक्कलसमेत साथै राखी म्याद सूचना पठाई सोको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई म्यादभित्र लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।८।२६ को आदेश ।

निवेदक हरिकुमार लामाउपर काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतबाट छुवाछूत तथा कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दामा मुलुकी ऐन, अदलको महलको १०क नं. बमोजिम रु.२०००।- र कुटपिटको ७ नं. बमोजिम रु.२०००।- जरिवाना तथा ६ महिना कैद र ऐ. २५ नं. अनुसार प्रतिवादीबाट असुलउपर भएको जरिवानाको आधा जाहेरवालीले घा खर्चसमेत पाउने गरी फैसला भएको र फैसला कार्यान्वयनको लागि निज प्रतिवादी हरिकुमार लामाको खोजतलास भैरहेको अवस्थामा निज हरिकुमार लामालाई सात दिनभित्र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग हरिहरभवन, ललितपुरमा उपस्थित

गराउनु हुन भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काभ्रेको च.नं. १७६६ मिति २०७१।८।२ गतेको पत्रद्वारा अनुरोध भई आएको र खोजतलासकै क्रममा निज हरिकुमार लामालाई मिति २०७१।८।१५ गते पक्राउ गरी सोही दिन मानव अधिकार आयोग हरिहरभवन ललितपुरमा उपस्थित गराइएकामा निजलाई पुनः सोही दिन यस कार्यालयमा फिर्ता पठाएको हुँदा ऐ. १६ गते यस कार्यालयको पत्रसाथ फैसला कार्यान्वयनको लागि काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतमा उपस्थित गराइएकामा निजलाई सोही दिन उक्त अदालतबाट कैद तथा जरिवाना असुलीको लागि कारागार कार्यालय, काभ्रेमा थुनामा राख्न पठाइएको हो, गैरकानूनी थुनामा राखिएको नहुँदा यस कार्यालयसमेतको नाममा दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालय काभ्रेपलान्चोकको लिखित जवाफ।

निवेदक विरुद्धमा दायर भएको छुवाछूत तथा अङ्गभङ्ग मुद्दामा जारी भएको म्याद गुजारी बसेको हुँदा अन्य साक्षी प्रमाणसमेत बुझी यस अदालतबाट निजलाई मुलुकी ऐन, अदलको महलको १०क नं. बमोजिम रु.२०००।- र कुटपिटको ७ नं. बमोजिम रु.२०००।-जरिवाना तथा ६ महिना कैदसमेत हुने ठहरी मिति २०६५।६।१ मा फैसला भएको देखिन्छ। निज प्रतिवादी हरिकुमार लामा फरार रहेको हुँदा निजलाई फैसलाबमोजिम लागेको कैद तथा जरिवानाको लगत कसिएको र असुल गर्ने क्रममा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काभ्रेको प्रहरी टोलीले पक्राउ गरी यस अदालतमा दाखेल गरेको र यस अदालतको तहसिल शाखाको च.नं. ३३३ मिति २०७१।८।१९ को पत्रबाट कारागार कार्यालय, धुलिखेलमा फैसलाबमोजिम जरिवाना र कैदबापत कैदमा राख्न पठाइएको हुँदा निवेदन मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनुपर्ने नहुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने काभ्रेपलान्चोक जिल्ला

अदालतको लिखित जवाफ।

निवेदक हरिकुमार लामाउपर काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतबाट छुवाछूत तथा कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दामा मुलुकी ऐन, अदलको महलको १०क नं. बमोजिम रु.२०००।- र कुटपिटको ७ नं. बमोजिम रु.२०००।- जरिवाना तथा ६ महिना कैद र ऐ. २५ नं. अनुसार प्रतिवादीबाट असुलउपर भएको जरिवानाको आधा जाहेरवालीले घा खर्चसमेत पाउने गरी फैसला भएको र फैसला कार्यान्वयनको लागि निज प्रतिवादी हरिकुमार लामाको मजकुर जिल्ला कार्यालयसमेतबाट खोज तलास भइरहेको अवस्थामा निज हरिकुमार लामालाई सात दिनभित्र ताहाँ चौकीबाटै राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग हरिहरभवन, ललितपुरमा उपस्थित गराउन हुन भनी मजकुर जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काभ्रेको सि.नं. ५६०९ मिति २०७१।८।१९ को प्रहरी सञ्चार प्राप्त हुन आएको र खोजतलासकै क्रममा निज हरिकुमार लामालाई मिति २०७१।८।१५ गते पक्राउ गरी सोही दिन मजकुर जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा यस चौकीको च.नं. ३२ मिति २०७१।८।१५ को पत्रसाथ उपस्थित हुन पठाइएको हो, गैरकानूनी थुनामा राखिएको नहुँदा यस चौकीसमेतका नाममा दायर भएको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रहरी चौकी फलाटे, काभ्रेपलान्चोकको लिखित जवाफ।

गोमादेवी परियारको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी काभ्रेपलान्चोक जिल्ला, फलाँटे गाविस वडा नं. ५ बस्ने हरिकुमार लामा भएको छुवाछूत र कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दामा काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतको च.नं. ३३३ मिति २०७१।८।१९ को कैद म्याद ठेकिएको पत्रानुसार निजलाई कैदमा राखिएको सम्म हो। तसर्थ यस कारागार कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दायर भएको प्रस्तुत बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन औचित्यहीन भएको हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने कारागार कार्यालय, काभ्रेपलान्चोकको लिखित

जवाफ ।

जिल्ला काभ्रेपलान्चोक, फलाटे गाविस वडा नं. ६ की गोमा परियारलाई ऐ.ऐ. निवासी हरिकुमार लामाले मिति २०६४।१।१८ गते पानी छोएको निहुँमा कुटपिट गरिएको हुँदा छानबिन गरी दोषीलाई कारवाही गरिपाउँ भनी यस आयोगमा उजुरी दर्ता भई कारवाहीको क्रममा रहेको छ । उक्त उजुरीको कारवाहीको क्रममा आयोगबाट हरिकुमार लामालाई बयानका लागि यस आयोगमा उपस्थित गराउन श्री जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काभ्रेपलान्चोकलाई पत्र लेख्ने आदेश भएको, सोही आदेशबमोजिम श्री जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काभ्रेपलान्चोकलाई निज हरिकुमार लामालाई आयोगमा उपस्थित गराउन पत्राचार गरिएकामा श्री जिल्ला प्रहरी कार्यालय काभ्रेपलान्चोकले मिति २०७१।८।१५ गते निज हरिकुमार लामालाई यस आयोगमा उपस्थित गराएको र आयोगबाट निजको बयान लिई सोही दिन निजलाई प्रहरीमार्फत फिर्ता पठाएको हो । आयोगबाट निज हरिकुमार लामालाई गैरकानूनी थुनामा राखिएको छैन । थुनामा राख्ने आदेश पनि दिइएको नहुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्ने राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री शेषव गौतमले निवेदक हरिकुमार लामाउपर सरकारवादी हुने छुवाछूत तथा कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दामा अभियोगपत्र दायर भएकामा अदलको महलको १०क नं. बमोजिम रु.२०००।- जरिवाना र कुटपिटको ७ नं. बमोजिम रु.२०००।- जरिवाना र ६ महिना कैद हुने ठहरी काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको र उक्त फैसलाले लागेको कैद जरिवानाबापत निजलाई

पक्राउ गरी कैदमा राखिएको अवस्था छ । मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलअन्तर्गतको कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दा मात्र सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ भित्र समावेश भएको तर ऐ. ७ नं. तथा अन्य नं. ले सजाय हुने मुद्दा उक्त अनुसूचीभित्र समावेश नभै दुनियावादी भै चल्ने फौजदारी मुद्दा भएकाले सरकारवादी भै चलेको कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दामा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिमको कार्यविधिको अवलम्बन नगरी कुटपिटको ७ नं. बमोजिम सजाय गर्न मिल्दैन । अतः अनिवार्यरूपमा अवलम्बन गर्नुपर्ने उक्त दफा २७ बमोजिमको कार्यविधिको अवलम्बन नगरी काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतले गरेको फैसलाको कानूनी वैधता शून्य हुने हुँदा उक्त फैसलाले लागेको जरिवानाबापत निवेदकलाई कैदमा राखेको विपक्षीको कार्यबाट निवेदकको संविधानप्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक हनन हुन गएको निवेदकलाई उक्त गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरी दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भनी र विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री बालकृष्ण वाग्लेले जिल्ला अदालतको फैसलाले लागेको कैद जरिवाना नतिरी नबुझाई फरार रहेका रिट निवेदकलाई फैसला कार्यान्वयनको क्रममा पक्राउ गरी फैसलाबमोजिम कैद तथा जरिवानाबापत कैद ठेकी थुनामा राखिएको हुँदा निवेदन मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने अवस्था छैन निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको उपरोक्तबमोजिमको बहस सुनी निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरियो । अब निवेदन मागबमोजिम विपक्षीहरूका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन

आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मुलुकी ऐन, अदलको महलको १०क नं. तथा कुटपिटको महलको २ र ६ नं. बमोजिम सजायको मागदावी भएको छुवाछूत तथा कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दामा मेरो नामको म्याद बेपत्ते व्यहोराबाट तामेल गराई फरार देखाई अदलको महलको १०क नं. बमोजिम रु.२०००।- जरिवाना र कुटपिटको ७ नं. बमोजिम रु.२०००।- जरिवाना र ६ महिना कैद हुने ठहर्याई काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।६।१ मा फैसला भएको रहेछ । उक्त फैसलाले लागेको कैदबापत मलाई मिति २०७१।८।१५ मा पक्राउ गरी काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०७१।८।१९ पत्रद्वारा कैद ठेकी कारागार कार्यालय काभ्रेपलान्चोकमा थुनामा राखिएको छ । मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको २ नं. बमोजिमको कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दामा ऐ. ६ नं. बमोजिम सजाय हुने र उक्त मुद्दालाई मात्र सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ भित्र समावेश गरिएको तर ऐ. ७ नं. तथा अन्य नं. ले सजाय हुने कुटपिट मुद्दालाई उक्त अनुसूचीभित्र समावेश नगरिएको दुनियावादी मुद्दा हुने स्पष्ट छ । सरकारवादी भै चलेको कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दामा उल्लिखित कुटपिटको २ नं. ले परिभाषित गरेको ऐ. ६ नं. बमोजिम सजाय हुने कसुर नदेखिएमा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिमको कार्यविधि पूरा गरी मात्र मुद्दाको कारवाही किनारा गर्नुपर्नेमा सो नगरी सोझै कुटपिटको ७ नं. बमोजिम रु.२०००।- जरिवाना र ६ महिना कैद हुने ठहर्याएको फैसला गम्भीर कानूनी त्रुटिपूर्ण छ । उक्त कानूनको त्रुटि गरी गरिएको कानूनी वैधताशून्य फैसलाबमोजिम मलाई थुनामा राखी मेरो संविधानप्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हकमा आघात पुर्याएकाले उक्त गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरी दिनु

भनी विपक्षीहरूका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मुख्य निवेदन दावी रहेको देखिन्छ । विपक्षीहरूबाट पेस भएको लिखित जवाफ हेर्दा, अदालतको फैसलाले लागेको कैद तथा जरिवानाबापत निवेदकलाई कैद ठेकी कारागार कार्यालय, काभ्रेपलान्चोकमा थुनामा राखिएको हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

३. यी रिट निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेको काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतबाट प्राप्त मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, मिति २०६४।१।१८ मा काभ्रेपलान्चोक जिल्ला, फलाटे गाविस वडा नं. ५ बस्ने हरिकुमार लामाले धारामा पानी लिन जाँदा बाल्टिन मैले छोड्दिएको भन्दै मेरो गाग्री फ्याँकी दिई चुलोमा समाई धारामा लडाई हात तथा लात्तीले कुटपिट गर्दा मेरो बायाँतर्फको चारवटा करङ्ग भाँचिएकाले निज हरिकुमार लामालाई छुवाछूत तथा अङ्गभङ्ग कसुरमा कारवाही गरिपाउँ भनी गोमादेवी परियारको जाहेरी परी अनुसन्धान भै नेपाल सरकारद्वारा निज प्रतिवादी हरिकुमार लामाउपर मुलुकी ऐन, अदलको महलकोमहलको १०क नं. को कसुरमा ऐ. नं. बमोजिम र कुटपिटको महलको १ नं. र २ नं. को कसुरमा ऐ. ६ नं. बमोजिमको सजायको मागदावी लिई काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतमा अभियोगपत्र दायर भएको देखिन्छ । तत्पश्चात् निजका नाममा ३० दिने म्याद जारी भएको र निज प्रतिवादी घरमा फेला नपरेको, घरमा अन्य सदस्यले म्याद बुझ्न इन्कार गरेको भनी निजको घर दैलामा टाँस तामेल भएकामा निज म्यादभित्र अदालतमा हाजिर हुन नआएका र जाहेरवालीको प्रयाक्चर भएका करङ्गहरू हाल जुटिसकेको तथा पछि उक्त करङ्गको कारणबाट कुनै समस्या नआउने भन्ने हाडजोर्नी विशेषज्ञको राय प्राप्त भएको देखिएकाले

प्रतिवादी हरिकुमार लामाले जाहेरीवालीलाई सार्वजनिक धारामा जातीपातीको आधारमा छुवाछूतको भेदभावपूर्ण व्यवहार र कुटपिटसमेत गरी जाहेरवालीको छातीको छैठौं, सातौं, आठौं र नवौं करङ्गसमेत भाँचीदिई कसुर गरेको प्रमाणित भएकाले निज प्रतिवादी हरिकुमार लामालाई मुलुकी ऐन, अदलको महलको १०क नं. बमोजिम रु.२०००।- र कुटपिटको ७ नं. बमोजिम रु.२०००।-जरिवाना तथा ६ महिना कैदसमेत भई ऐ. २५ नं. अनुसार प्रतिवादीबाट असुल भएको जरिवानाको आधा जाहेरवालीले घा खर्चसमेत पाउने ठहर्याई काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।६।१ को फैसला भएको पाइयो।

४. अब निवेदकले सरकारवादी भै चलेको कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दामा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ को कार्यविधि पूरा नगरी कुटपिटको ७ नं.बमोजिम सजाय गर्न मिल्ने होइन भनी लिएको जिकिरका सम्बन्धमा विचार गर्दा मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको २ नं. मा कुटपिट अङ्गभङ्ग खतको परिभाषा गरिएको छ भने ऐ. ६ नं. मा अङ्गभङ्गको खतको प्रकृति अनुसार हुने विभिन्न सजायको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। ऐ. ७ नं. मा अङ्गभङ्ग खत हुनेबाहेक अरू अङ्ग फोर्ने, छिनाल्ने, फुकाल्नेलाई हुने सजायको व्यवस्था गरिएको छ। मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलअन्तर्गत अङ्गभङ्गसम्बन्धी मुद्दालाई तत्कालीन श्री ५ को सरकारले मिति २०५५।३।२९ को नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ भित्र समावेश गरी सरकारवादी हुने फौजदारी मुद्दा कायम गरेको देखिन्छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्था अनुसार कुटपिटको महलको २ नं. ले परिभाषा गरेअनुसारका अङ्गभङ्ग मुद्दाहरू मात्र सरकारवादी भई चल्ने र ऐ. ६ नं. ले अङ्गभङ्ग

खत अनुसार सजाय हुने देखियो। सोदेखि बाहेकका कुटपिटको महलअन्तर्गतका अन्य मुद्दाहरू दुनियावादी भै चल्ने फौजदारी मुद्दा हुने हुँदा सरकारवादी भै चलेका कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दामा ऐ. ७ नं. को सजायको प्रावधान आकर्षित हुने देखिएन। उक्त ७ नं.अनुसार सजाय हुने मुद्दा व्यक्तिवादी भै चल्नुपर्ने हुन्छ।

५. सरकारवादी भै चलेका फौजदारी मुद्दामा मिसिल प्रमाणबाट सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ भित्र पर्ने नदेखिएमा अपनाउनुपर्ने कार्यविधिका सम्बन्धमा उक्त ऐनको दफा २७ मा व्यवस्था गरिएको छ। उक्त नं. मा “यस ऐनबमोजिम नेपाल सरकारवादी भै दायर भएको कुनै मुद्दा अनुसूची १ वा २ भित्र नपर्ने भन्ने देखिएमा अदालतले आदेश दिई सरोकारवाला व्यक्तिलाई झिकाई निजले सकार गरेमा वादी पक्ष कायम गरी सोही मुद्दाको मिसिलबाट प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही किनारा गर्नुपर्ने छ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ। कानूनको निर्माण केवल औपचारिकताका लागि मात्र नभै निश्चित उद्देश्यका लागि पालना होस् भनी गरिएको हुन्छ। कुनै विषयका सम्बन्धमा कानूनको निर्माण गरिएकामा सोसम्बन्धी काम कारवाहीमा सो कानूनको पालना नगरिएमा सो कार्यले वैधता प्राप्त गर्न सक्ैन। व्यक्तिको वैयक्तिक स्तन्त्रतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने फौजदारी कानूनको कार्यान्वयन गर्दा झन बढी सचेत रही कानूनको अक्षरशः पालना गर्नुपर्ने हुन्छ। उक्त मान्यता सारवान् कानूनको हकमा मात्र नभई कार्यविधि कानूनको हकमा पनि उक्तिकै लागू हुन्छ। कुनै पनि व्यक्तिका विरुद्धमा कसुर अपराध ठहर गर्दा र सजाय तोक्दा कानूनले निर्धारण गरेको व्यवस्थाको अक्षरशः पालना गर्नु आवश्यक हुन्छ। जुन कुरा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ को हकमा पनि उक्तिकैरूपमा लागू हुन्छ।

६. उक्त दफा २७ ले विशुद्धरूपमा सरकारवादी भै चलेको कुनै फौजदारी मुद्दाको कारवाही हुँदा सबुद प्रमाणबाट सो मुद्दा सरकारवादी हुने फौजदारी मुद्दाभिन्न पर्ने नदेखिई दुनियावादी भै चल्ने फौजदारी मुद्दाअन्तर्गतको देखिन आएमा सो मुद्दालाई दुनियावादी फौजदारी मुद्दामा परिणत गर्दा अपनाउनुपर्ने कार्यविधिका सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको र सो कानूनी व्यवस्था अनुसार सरकारवादी भै दायर भएको कुनै मुद्दामा वादी दावी पुग्न नसक्ने देखिई दुनियावादी मुद्दामा परिणत गर्नुपर्ने देखिन आएमा अदालतले आदेश गरी सरोकारवाला व्यक्तिलाई झिकाई निजले सकार गरेमा निजलाई वादी पक्ष कायम गरेर मात्र मुद्दाको बाँकी कारवाही गर्नुपर्ने देखियो । त्यसरी परिणत गरिएको अवस्थामा पनि परिणत गरिएको अपराधका आवश्यक तत्त्वको विद्यमानता छ छैन भनी स्वतन्त्ररूपमा प्रमाणको मुल्याङ्कन गरी कसुर कायम हुने नहुने एकिन गर्नुपर्ने उद्देश्य नै उल्लिखित ऐनले राखेको पाइन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनका निवेदक हरिकुमार लामा विरुद्ध कुटपिटको २ नं. को कसुरमा ऐज ६ नं. को सजायको माग दावी लिई वादी नेपाल सरकारद्वारा अभियोगपत्र दायर भएकामा दावी गरिएको कुटपिट अङ्गभङ्गको कसुर ठहर्ने नठहर्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख नगरी सरकारवादी हुने फौजदारी मुद्दालाई दुनियावादी हुने फौजदारी मुद्दामा परिणत गर्दा अनिवार्यरूपमा पालना गर्नुपर्ने कार्यविधिका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्ने उक्त सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ को अवलम्बन नगरी सरकारवादी भै चलेको उक्त कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दाबाटै दुनियावादी भै चल्ने कुटपिट मुद्दामा आकर्षित हुने कुटपिटको ७ नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरी काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला कानूनसम्मत देखिन आएन ।

७. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२) मा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुने छैन भनी संवैधानिक प्रत्याभूति गरिएको छ । उक्त संवैधानिक व्यवस्था अनुसार कुनै पनि व्यक्तिको स्वतन्त्रतामा अङ्कुश लगाउनुपरेमा कानूनको निर्माण गरी मात्र गर्न सकिने देखिन्छ । त्यसरी व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रतामाथि अङ्कुश लगाउने गरी बनाइएको कानून पनि स्वयम्मा न्यायपूर्ण, निष्पक्ष, औचित्यपूर्ण र समानताको सिद्धान्तमा आधारित हुनु उत्तिकै आवश्यक हुन्छ । संविधानद्वारा प्रदत्त स्वतन्त्रताको हकमाथि बन्देज लगाउँदा त्यसरी बनेको कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाको पालना गरीमात्र गर्नुपर्ने हुन्छ । कानूनबमोजिम बाहेक वा कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा नगरी कसैको पनि वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा अङ्कुश लगाउन वा अपहरण गर्न पाइँदैन । अनिवार्यरूपमा पालना गर्नुपर्ने प्रक्रियाको पालना नगरी वैयक्तिक स्वतन्त्रतामाथि लगाइएको अङ्कुशले कानूनी वैधता प्राप्त गर्न सक्तैन । वैयक्तिक स्वतन्त्रताले कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाको अनुशरण नगरी गरिएको गिरफ्तारी, थुना वा शक्तिको प्रयोगलाई मान्यता दिँदैन । व्यक्तिको त्यस्तो सारभूत अधिकारबाट वञ्चित गर्दा कानूनले तोकेको उचित प्रक्रियाको अनिवार्यरूपमा अनुशरण गर्नुपर्ने हुन्छ । कानूनको प्रक्रिया पूरा नगरी कुनै पनि व्यक्तिको स्वतन्त्रताको अपहरण भएमा गैरकानूनी बन्दीको सिर्जना हुन जान्छ । बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनबाट निवेदकलाई थुनामा राखिएको कार्यको वैधता परीक्षण गरिने र सो गर्दा गैरकानूनीतवरबाट थुनामा राखिएको देखिएमा त्यस्तो थुनाबाट मुक्त गर्न बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत रिट निवेदनका निवेदक हरिकुमार लामाउपर सरकारवादी भै कुटपिट अङ्गभङ्ग

मुद्दाको अभियोग लगाई मुद्दा दायर भएकामा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ ले निर्धारण गरेको प्रक्रिया पूरा नगरी सोझै दुनियावादी भै चल्ने फौजदारी मुद्दाअन्तर्गतको कुटपिट मुद्दामा आकर्षित हुने कुटपिटको ७ नं. बमोजिम जरिवाना तथा कैदको सजाय गर्ने गरी काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतबाट फैसला भई उक्त कैद तथा जरिवानाबापत निवेदकलाई पक्राउ गरी थुनामा राखिएको देखिएको सो कार्यबाट निजको संविधानद्वारा प्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हकमा आघात पुग्न गएको देखिँदा सो थुनाले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्ने देखिएन ।

८. अतः माथि उल्लिखित आधार कारणबाट यी रिट निवेदक हरिकुमार लामा विरुद्ध मुलुकी ऐन, अदलको महलको १०क नं. को कसुरमा ऐ. १०क नं. तथा कुटपिटको महलको १ र २ नं. को कसुरमा ऐ. को ६ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको अभियोगपत्र रहेकामा निजलाई उक्त अदलको महलको १०क नं. बमोजिम रु.२०००।- जरिवाना भै निजउपरको सोतर्फको दावी पुगेको तर कुटपिटको महलको २ र ६ नं. तर्फको दावीका सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख नगरी एकै पटक कुटपिटको ७ नं. लगाई रु.२०००।- जरिवाना तथा ६ महिना कैद सजाय गर्ने गरी काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।६।१ मा फैसला भएको देखिएको तर कुटपिटको ७ नं. ले सजाय हुने मुद्दा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ भित्र परेको नदेखिएकाले उक्त मुद्दाबाटै दुनियावादी भै चल्ने कुटपिट मुद्दामा आकर्षित हुने कुटपिटको ७ नं. लगाई सजाय गरेको हदसम्मको काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०६५।६।१ को फैसलामा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ को त्रुटि देखिँदा सो हदसम्म उक्त फैसला बदर गरिदिएको

छ। अब यी निवेदकउपरको कुटपिट अङ्गभङ्गतर्फको अभियोग दावीका सम्बन्धमा प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी सोतर्फको अभियोग दावी पुग्न सक्ने अवस्था नभई दुनियावादी हुने कुटपिट मुद्दामा सजाय गर्नुपर्ने देखिन आएमा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ ले निर्धारण गरेको कार्यविधिको अनुशरण गरी पुनः ठहर निर्णय गर्नु भनी काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । यी निवेदक हरिकुमार लामा उक्त त्रुटिपूर्ण फैसला कार्यान्वयनको क्रममा थुनामा रहेको देखिँदा अरु कुनै मुद्दाबाट थुनामा राख्नु नपर्ने भएमा निजलाई उक्त मुद्दाबाट थुनामुक्त गरी दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिदिएको छ । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम विपक्षीहरूका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ठहरेकाले रिट निवेदक हरिकुमार लामालाई अन्य मुद्दामा थुनामा राख्नु नपर्ने भएमा उक्त कुटपिट अङ्गभङ्ग मुद्दाबाट आजै थुनामुक्त गरी दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा लेखी पठाइदिनु ----- १ यी निवेदक हरिकुमार लामालाई कुटपिटको महलको ७ नं. बमोजिम रु.२०००।- जरिवाना र ६ महिना कैद हुने ठहर्‍याएको काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०६५।६।१ को फैसला सो हदसम्म बदर हुने ठहरी यी निवेदक हरिकुमार लामाउपरको कुटपिट अङ्गभङ्गतर्फको अभियोग सम्बन्धमा प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी सोतर्फको अभियोग दावी पुग्न सक्ने अवस्था नभई दुनियावादी हुने कुटपिट मुद्दामा सजाय गर्नुपर्ने देखिन आएमा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ ले निर्धारण गरेको कार्यविधिको अनुशरण गरी पुनः ठहर निर्णय गर्नु भनी काभ्रेपलान्चोक

१३३७ - पदमबहादुर कटुवाल वि. स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग सस्पेन्सन बृज डिभिजन, श्रीमहल, पुलचोकसमेत

जिल्ला अदालतका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहरेकाले सोबमोजिम गर्नु भनी काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु -----२ प्रस्तुत रिट निवेदकको दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु -३

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल पुस १७ गते रोज ५ शुभम्।
इजलास अधिकृत : सन्तोषप्रसाद पराजुली

निर्णय नं.१३३७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
आदेश मिति : २०७१।१०।२७।४
०६८-WO-०९८४

मुद्दा : उत्प्रेषण।

रिट/निवेदक : जिल्ला ओखलढुङ्गा, च्यानम गाउँ
विकास समिति वडा नं. ४ बस्ने पदमबहादुर
कटुवाल

विरुद्ध

प्रत्यर्थी : स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक
विभाग सस्पेन्सन बृज डिभिजन, श्रीमहल
पुल्चोक, ललितपुरसमेत

■ दुई फरकफरक विकासअन्तर्गत एउटा निकायको अस्थायी सेवा अवधि अर्को निकायको अस्थायी सेवा अवधिमा जोडी उपदानलगायतको सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने व्यवस्था प्रचलित कानूनमा भएको नदेखिने।

(प्रकरण नं. ४)

रिट/निवेदकको तर्फबाट :

प्रत्यर्थीको तर्फबाट :

अविलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या. ओमप्रकाश मिश्र : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२,१०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ:-

म निवेदक नेपाल सरकार निर्माण तथा यातायात मन्त्रालय सडक विभाग स.बृ. डिभिजनअन्तर्गत रा.प.अनं. प्रथम श्रेणीको सिनियर बृज मेकानिकल्स पदमा मिति २०३७।६।२६ मा अस्थायी नियुक्ति पाई अनवरत रूपमा सेवा गर्दागर्दै स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक निर्माण सस्पेन्सन बृज डिभिजनअन्तर्गत जुनियर मेकानिकल रा.प.अनं. द्वितीय श्रेणीको पदमा योजना अवधिभरको लागि मिति २०४९।४।२७ देखि अस्थायी नियुक्ति पाई तोकिएको जिम्मेवारी पूरा गरिरहेकै अवस्थामा मेरो पिता बिरामी परेको कारण म घर गएको र बुबाको उपचार गराउँदागराउँदै मृत्यु भएकाले काजकिरिया गरी आफ्नो कार्यालय जानलाई माओवादी द्वन्द्वको कारण असमर्थ भै राजीनामा दिएको थिएँ। मैले सेवा प्रवेश गरेको मिति २०३७।६।२६ देखि सेवामा कार्यरत रही

मिति २०५८।५।१५ सम्मको २० वर्षको उपदान औषधि उपचार घर बिदा बिरामी बिदालगायतका सुविधा मैले पाउनुपर्ने थियो । विपक्षी सस्पेन्सन बृज डिभिजन कार्यालयको मिति २०६७।५।१९ को निर्णय अनुसार मेरो सेवा अवधि २०४२।२।२७ देखि कायम गरी मिति २०५८।५।१५ सम्म १६ वर्ष सेवा मानी १६ वर्षको मात्र सुविधा उपलब्ध गराउने निर्णय गरेकाले सो निर्णय मलाई मर्कापर्ने गरी गैरकानूनीरूपमा भएकाले विपक्षी सडक बृज डिभिजनको मिति २०६७।५।१९ गतेको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी मेरो सेवा अवधि २० वर्षको औषधि उपचार, सञ्चित बिदा, उपदानबापतको रकम उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनुनपर्ने हो यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एक प्रति नक्कलसमेत साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु । लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।१।१८ गतेको आदेश ।

विपक्षीको हक अधिकारमा यस कार्यालयबाट आघात पर्ने कुनै कार्य भएको छैन । विपक्षीको माग दावी यस कार्यालयसँग प्रत्यक्षत सम्बन्धित नभएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले यस मन्त्रालयको

के कस्तो कामकारवाही वा निर्णयबाट विपक्षीको अवकाशपश्चात् बीस वर्ष सेवा अवधिको नियमानुसार पाउनुपर्ने सुविधा रकम उपलब्ध नभएको हो सो कुराको जिकिर आफ्नो रिट निवेदनमा उल्लेख नै नगरी दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

तत्कालीन श्री ५ को सरकार निर्माण तथा यातायात मन्त्रालय सडक विभाग, क.प्र. शाखाको मिति २०३७।६।२६ को पत्रअनुसार निज पदमबहादुर कटुवाल क्षेत्रीलाई उक्त विभागअन्तर्गत सस्पेन्सन बृज डिभिजनको रिक्त रा.प.अनं. प्रथम श्रेणी सिनियर बृज मेकानिक्स पदमा ६ महिनाको लागि अस्थायी नियुक्त पाई सोही पदमा काम गरेको सस्पेन्सन बृज डिभिजनको मिति २०४२।५।३ को निर्णयानुसार निजलाई मिति २०४२।४।२८ देखि लागू हुने गरी अस्थायी सिनियर बृज मेकानिक्स पदबाट अवकाश दिइएको थियो । स्थानीय विकास मन्त्रालयको मिति २०४२।४।२७ को पत्रअनुसार निजलाई रा.प.अनं. द्वितीय श्रेणीको जुनियर बृज मेकानिक्स पदमा बढुवा नियुक्ति नगरी नयाँ नियुक्ति दिइएको अवस्था छ । स्थानीय विकास मन्त्रालय (सचिवस्तरीय) मिति २०६३।५।१९ को निर्णयानुसार निजलाई २०५८।५।१५ देखि लागू हुने गरी अवकाश दिने र निजले उक्त अवधिसम्म नियमानुसार पाउने सुविधा बाँकी भए उपलब्ध गराउने निर्णय भै सोही निर्णयअनुसार यस डिभिजनले निजले पाउने सुविधा रकम अर्थ मन्त्रालयबाट निकास माग गर्ने निर्णय भै रकम माग गरिएको हो । यस डिभिजनको कुनै निर्णय वा कार्यबाट रिट निवेदकको हक अधिकारमा आघात पर्ने कुनै कार्य नभएकाले रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार, स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग, सस्पेन्सन बृज डिभिजनको लिखित जवाफ ।

सडक विभागको सडक बृज डिभिजनअन्तर्गत रा.प.अनं. प्रथम श्रेणीको सिनियर बृज मेकानिक्स पदमा मिति २०३७।६।२६ मा अस्थायी नियुक्ति र स्थानीय पूर्वाधार विकास कृषि विकास सडक निर्माण सस्पेन्सन बृज डिभिजनअन्तर्गत जुनियर बृज मेकानिक्स रा.प.अनं. द्वितीय श्रेणीको पदमा मिति २०४२।४।२७ मा नियुक्ति भएको रिट निवेदक दुई फरक निकायअन्तर्गत फरकफरक मितिमा फरक पदमा अस्थायी नियुक्ति पाई कार्य गरेको देखिन्छ । एउटा निकायमा कार्य गरेको अस्थायी सेवा अवधि अर्को निकायको अस्थायी सेवा अवधिमा जोडी उपदानलगायतको सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने व्यवस्था प्रचलित कानूनमा नभए नरहेको र यो कानूनले पाउनुपर्ने भनी ऐन नियमको व्यवस्थासमेत उल्लेख गर्न नसकेबाट विपक्षीको रिट निवेदन निराधार रहेको स्पष्ट छ । विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्ने तत्कालीन स्थानीय विकास मन्त्रालय हाल सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमानुसार दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको अध्ययन गरियो । यसमा निवेदकको निवेदन माग मागबमोजिम उत्प्रेषणसमेतको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निवेदक नेपाल सरकार निर्माण तथा यातायात मन्त्रालय सडक विभागको रा.प.अनं. प्रथम श्रेणी सिनियर बृज मेकानिकल्स पदमा मिति २०३७।६।२६ मा अस्थायी नियुक्ति पाई सेवा गरी त्यसपश्चात् नेपाल सरकार स्थानीय विकास मन्त्रालय, स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक निर्माण सस्पेन्सन बृज डिभिजनअन्तर्गत जुनियर बृज मेकानिकल पद रा.प.अनं., द्वितीय पदमा मिति

२०४२।४।२७ देखि अस्थायी नियुक्ति पाई काम गर्दै आएको थिएँ। सेवा प्रवेश मिति २०३७।६।२६ गतेदेखि २०५८।५।१५ गतेसम्मको २० वर्षको उपदान, औषधि, घरबिदालगायतको सुविधा पाउनुपर्नेमा १६ वर्षसम्मको रू.२,३५,६६७।२६ मात्र उपलब्ध गराउने निर्णय गरेकाले अन्यायमा परेको छु । २० वर्षको औषधि उपचार, सञ्चित बिदा र उपदानसमेतको रकम उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीको नाममा परमादेशको आदेश माग गरी निवेदन जिकिर भएको देखियो ।

३. फाइल संलग्न कागजात हेर्दा निवेदकले दुई फरकफरक निकायअन्तर्गत अर्थात् तत्कालीन निर्माण तथा यातायात मन्त्रालय सडक विभाग स.बृ. डिभिजनअन्तर्गत मिति २०३७।६।२६ मा अस्थायी नियुक्ति भएको र पुनः मिति २०४२।४।२७ मा तत्कालीन श्री ५ को सरकार पञ्चायत तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक निर्माण सस्पेन्सन बृज डिभिजनअन्तर्गत जुनियर बृज मेकानिक रा.प.अनं. द्वितीय श्रेणीमा योजना अवधिभरको लागि अस्थायी नियुक्ति पाई काम गरेको बुझियो ।

४. निवेदक तत्कालीन श्री ५ को सरकार निर्माण तथा यातायात मन्त्रालय सडक विभागको पत्र सङ्ख्या ६०९ मिति २०३७।६।२६ गतेको पत्रद्वारा अस्थायी निर्णय पाई श्री ५ को सरकार निर्माण तथा यातायात मन्त्रालयअन्तर्गत सडक विभाग स.बृ. डिभिजनको रिक्त रा.प. अनं., प्रथम श्रेणीको सिनियर बृज मेकानिक्स पदमा हाजिरी गराई काम लगाउनु भनी नियुक्ति दिएको देखियो । पुनः श्री ५ को सरकार पञ्चायत तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय क.प्र. शाखाको च.नं. ४२८ मिति २०४२।४।२७ को पत्रबाट स्थानीय विकास मन्त्रालयअन्तर्गतको सस्पेन्सन बृज डिभिजनको लागि सिर्जना भएको अस्थायी

दरबन्दीतर्फ जुनियर बृज मेकानिक्स पदमा अस्थायी नियुक्ति गरिएको देखिँदा मिति २०३७।६।२६ गतेदेखि सेवामा निरन्तरता देखिएन। मिति २०३७।६।२६ गते रा.प.अनं. प्रथम श्रेणीको सिनियर मेकानिक्स पदमा नियुक्ति पाएको र मिति २०४२।४।२७ सम्म सो पदमा काम गरेको, पुनः २०४२।४।२७ मा सस्पेन्सन बृज डिभिजनको लागि अस्थायी दरबन्दी रा.प.अनं. द्वितीय श्रेणी प्राविधिक जुनियर बृज मेकानिक्स पदमा काम गरेको देखियो। दुई फरकफरक विकासअन्तर्गत एउटा निकायको अस्थायी सेवा अवधि अर्को निकायको अस्थायी सेवा अवधिमा जोडी उपदानलगायतको सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने व्यवस्था प्रचलित कानूनमा भएको देखिएन।

५. अतः मिति २०३७।६।२६ गतेदेखि नै सेवाको निरन्तरता नदेखिएकाले मिति २०४२।४।२७ देखि २०५८।४।१५ सम्मको अवधिको सेवाबापत रकम उपलब्ध गराएको मिलेकै देखिँदा मागबमोजिम उत्प्रेषणसमेतको आदेश जारी गरिरहनुपरेन। रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इति संवत् २०७१ साल माघ २७ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत (शा.अ) – अम्बिकाप्रसाद दाहाल

